Milliyet
YAYINLARI
TARİH DİZİSİ

Laurence Evans

TÜRKİYE'NİN PAYLAŞILMASI

(1914-1924)

LAURENCE EVANS

TÜRKİYE'NİN PAYLAŞILMASI

(1914-1924)

— "United States Policy and the Partition of Turkey" —

Türkçesi :

Tevfik ALANAY

Milliyet
YAYINLARI

MİLLİYET YAYIN LTD. ŞTİ. YAYINLARI
Tarih Kitapları Dizisi : 20

●

Yayın hakkı (Copyright) : The John Hopkins Press/ONK
Milliyet Yayın Ltd. Şti.

●

Kapak düzeni : Aydın ERKMEN

●

Birinci baskı : Ağustos 1972

Bu kitap BAHA Matbaasında dizilmiş ve basılmıştır.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 9

Açıklama ve Belgelerin Kaynakları 13

BİRİNCİ BÖLÜM

Almanya'ya Karşı Savaş ve Türkiye 15

İKİNCİ BÖLÜM

Savaş - Barış Amaçları, Gizli Anlaşmalar ve 14 Nokta 51

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Barış Konferansı — Manda Sisteminin Kurulması 86

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Kendi Kendini Yönetme Hakkı İsteyenler 107

BESİNCİ BÖLÜM

Faysal ve Devletler — King - Crange Komisyonu 138

ALTINCI BÖLÜM

Devletler ve Türkiye — İzmir'e Çıkarma 156

YEDİNCİ BÖLÜM
Wilson'un Konferans Politikasının İflâsı 188

SEKİZİNCİ BÖLÜM
Suriye'nin Fransızlar Tarafından İşgali 213

DOKUZUNCU BÖLÜM
Amerika'nın Çekilmesi — Kendi Kendini Yönetme İlkesinin Sonu 235

ONUNCU BÖLÜM
Karar — A.B.D. ve Sevr Antlaşması 265

ON BİRİNCİ BÖLÜM
A.B.D. ve Manda'lar — Petrol ve Amerika'nın Hakları 291

ON İKİNCİ BÖLÜM
Amerika'nın Türkiye İle İlişkileri 321

ON ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Yeni Türkiye'nin Doğuşu 347

ON DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Lozan 376

ÖNSÖZ

Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması ihtimali ve Avrupa devletleri arasında paylaşılması, 1774'ten Birinci Dünya Savaşı'ndaki hesaplaşmaya kadar olan dönemde, Orta Doğu'nun ana politik olayı idi. Bu kitabın amacı, bir taraftan savaş dönemi boyunca, Amerikan dış politikası yönünden, bu politik olayın anlamını ve bu olaylar içinde Amerika'nın tutumunu, öte yandan, yine Amerika'nın, Doğu sorununun çözümünde izlediği yolu açıklamaktır.

Bu bir politik incelemedir. Bu bakımdan, amacının, Amerikan politikasına yön veren Başkan ve Dışişleri Bakanı'nın, merkezden dış dünyaya doğru uzanan dış politika görüşlerini hareket noktası alarak konuyu işlemek olduğu kanısındadır. Amerika'nın Orta Doğu

politikasını izlediğimiz zaman, bunun tam bir karışmamak, kesin bir ilgilenme ve sonra tekrar karışmaktan çekinme yönünde olduğunu görürüz. Benim amacım, ilkönce bu problemlerin Amerikan yöneticilerince nasıl görülüp değerlendirildiğini Amerika Birleşik Devleleri'ne anlatmak; ikincisi, bu problemler çevresinde Amerika dış politikasını yönetenlere, yararlanabilecekleri, işe yarar bilgiler vermek; üçüncüsü, kendilerinin Amerikan çıkarları bakımından durumu yorumlamaları biçimini göstermek; dördüncüsü, politikayı kararlaştırmak üzere konuyu değerlendirme ve beşincisi, politikaya tam bir yön verme, tamamlamadır.

Bu incelemede birçok kısaltmalar olmuştur. Bu kısaltmaların bazıları, konuya yaklaşma zorunluğundan doğmuştur; ötekiler ise bilinen şeyler olmaları bakımındandır. Kitap, bir politika incelemesi olarak, Osmanlı İmparatorluğu ile ve — Orta Doğu ile ilgili öbür devletlerle — Amerika Birleşik Devletleri arasındaki diplomatik, ekonomik ve sosyal ilişkileri, bu faktörlerin politikayı etkilemesi ya da onun tamamlanmasına hizmet etmesi yönünden incelemektedir. Yine, Amerikan politikasını ilgilendiren olaylar bile, Amerikan hakları yönünden değil, fakat yalnızca bu politikanın gereçleri olarak işlenmiştir. Aynı görüş açısından, yani kitabın Amerikan politikası üzerine bir inceleme olması bakımından öteki devletlerin politikaları da, Amerikan politikasının hammaddesi olarak ele alınmıştır.

Yabancı memleketlerin, Amerikan politikasına göre derinliğine işlememekte olan dış politika konularından yeteri kadar yararlanılamaması da, ikinci kategori olarak, kısıtlamalara yol açmıştır. Avrupa ve Orta Doğu memleketlerinin dışişleri bakanlıklarından hiç birinin arşivinde, Amerikan tutumunun tersine, kitabın ele alındığı döneme ilişkin bilgilere yer verilmemiştir. Oysa, Amerika'da, herkesin yararlanabileceği, yalnız Dışişleri Bakanlığı'nın belgeleri değil, o dönemde başta bulunan Wilson, Dışişleri Bakanı Lansing ve Wilson'un şahsî delege ve mutemedi Albay House'u da içine alan, bütün şeflerin notları, kâğıtları ve benzeri belgeler, incelememize açıktı. Bununla beraber, bu incelememizin konusunda önemli olan, Başkan'ın ve Dışişleri Bakanı'nın, başka devletlerin bugünkü politikaları değil, fakat, o dönemde izledikleri politikaları hakkındaki düşünce ve kanılarıdır.

Bu incelemenin Amerikan dış politikası anlayışına ve modern Orta Doğu tarihine getireceği yardımı da eklersek, bunun uluslararası ilişkilerin özelliklerine, genel olarak, bir miktar ışık tutulmuş olacağı umulur. Bu alanda, kendisini doğrudan doğruya ilgilendiren önemli bir yarar bulunmadığı halde, Amerika'nın Orta Doğu politikası, zamanımıza kadar, ilgisini artırarak geldi. Bu ilgi artışı, kendisine yeni çıkarlar sağlamak ya da var olanları korumaktan çok, uluslararası durumun genel politikayı zorlaması sonucudur. Amerika Bir-

leşik Devletleri'nin Orta Doğu'da çekineceği bir şey yoktu, buna karşılık, kazanacağı da pek azdı. Bu nedenle, Amerika'nın, Orta Doğu durumunda bazen tepkiler göstermesi, devletlerarası çıkar kavgasına kendisinin karışmaya itilmesinin, zorlanmasının bir sonucudur. Bu tepkilerin çözümü ise, bizi, devletler arasındaki çıkar savaşının niteliğini keskin çizgilerle ortaya koyan ayrı ve bambaşka bir politik olayla karşılaştırmaktadır. Uluslararası ilişkilerin, kendi yalın biçimleri içinde incelenmesi ile bir dış politikayı iç politika etkenlerinden bütünüyle ayırarak inceleyebilmek pek az mümkün olabilir. Amerika'nın Birinci Dünya Savaşı boyunca yürüttüğü Orta Doğu politikası, benim bildiğim kadarı ile, bunun tek örneğidir ve böyle bir anlam, tarihçiler için yararlanılabilecek bir alan örneğini vermektedir.

AÇIKLAMA VE BELGELERİN KAYNAKLARI:

Araştırmalar ürünü olan bu kitap, beş kaynaktan elde edilmiş gerçeğe dayanmaktadır. Milli Arşiv'de bulunan Dışişleri dosyaları ile Paris Barış Konferansı'ndaki Amerikan Misyonu dosyaları; Kongre kitaplığında bulunan Wilson ve Dışişleri Bakanı Robert Lansing'in ve Yale Üniversitesi'ndeki Sterling kitaplığında bulunan Edward House'un belgeleri.

Dışişleri, desimal sistem kullanıyor. Her ülke için iki onluk bölüm ayrılmış ve bu memleketler için çeşitli konular üzerinde bilgiler toplanmıştır. Bu bilgiler, A.B.D. ile ve aynı zamanda, bunların öteki devletlerle ilgili olanlarıyle uyumludur. Avusturya ve Sırbistan ile ilgili olanlar, sırasıyle 63 ve 72 numaralar altındadır. Yedi yüz dosya politik ilişkileri anlatıyor. 763.72 numaralı dosya, Avusturya ve Sırbistan ile olan politik ilişkilerin belgelerini bir araya getiren savaş belgelerinin pek çoğu bu dosya içinde bulunmaktadır. Dışişlerine ait belgeler, telgraf ve yazışmaların numaraları, tarihleri, dosya numaraları ile birlikte gösterilmektedir. (Yayımlandıkları kaynaklar gösterilerek daha önce yayımlanmamış olduğu takdirde). Sözgelişi, 5, s. 4: notunda gösterilen ve Constantinople'dan gönderilen 490 nu-

mara, 24 mart 1913 tarihli yazı numarası, 867.00/546 numara altındadır. 67 numaralı dosya Türkiye'ye ayrılmış olup 800 serili iç bölümlerle ayarlanan bu bölümde, 00 politik işleri göstermektedir. Bu, Türkiye'deki uluslararası koşulları gösteren dosyadır, yukarıdaki işaretten sonra gelen kısım kişisel belgelere ayrılmıştır. Paris Barış Konferansı'ndaki komisyonun belgeleri aynı yöntem içinde fakat ayrı sıralanmıştır. Dip notlarında bunlar "Barış Konferansı Komisyonu'na Ait Dosyalar" olarak adlandırılmıştır.

Wilson belgeleri iki ana gruba ayrılmıştır. Paris Barış Konferansı süresince Wilson tarafından toplanmış belgeler ve geri kalan Başkanlığı süresince toplanmış belgeler. Benim araştırmalarım sırasında yararlandığım belgeler, Paris Barış Konferansı'na ait olup bunlar Seri VIII A işareti altında, ötekileri ise, Seri II olarak ayrılmıştır. Her seri sandık numaraları içinde ve tarih sırasıyle dosyalanmış olup Wilson belgeleri adı ile ve içine konuldukları sandık numaralarıyle gösteriliyordu. Lansing ve House'a ait belgeler de, tarih sırası ile ve Lansing evrakı ve House evrakı adıyle tanınan kişisel belgeler olarak ayrılmıştır.

Bunlara ek olarak, A.B.D.'ne ve Büyük Britanya'ya ait resmî yayınlardan çok yararlanılmıştır. Yıllık normal seriler, tamamlayıcı savaş yayınları, barış konferansı serileri ve Lansing evrakı, Dış İlişkiler adı altında adlandırılmış. 1919-1939 yıllarına ait İngiltere Dışişleri belgeleri, İngiliz yayınları olarak gösterilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ALMANYA'YA KARŞI SAVAŞ VE TÜRKİYE

AMERİKA'NIN politik ilişkilerinin çok zayıf olduğu Orta Doğu, 1914 yazında, dünyanın en karışık ve kaynaşan alanı idi. Latin Amerika, Uzak Doğu ve Avrupa ise, Amerika'yı doğrudan doğruya ilgilendiren çıkar bölgeleriydi. Amerikan yarım küresine gelince, Monroe doktrini, 90 yıldanberi bu kıtada koruyucu bir rol oynamış, Amerikan çıkarları bakımından güdülen amacın elde edilmesini sağlamıştır. Açık kapı ilkesi ve Çin İmparatorluğu'nun bütünlüğünün korunması, Amerikan politikasının temeli, bunun devamını ve gelişmesini sağlamak ise, Washington'da birbirini izliyen hükümetlerin başlıca çabası olmuştur. Hatta, Yunghusband misyonu sırasında Tibet'in başına gelenler, Dışişlerinde çok büyük kararsızlık ve kaygılar doğurmuş, tedirginlikler yaratmıştı. Rus - Japon savaşı, bir Amerikan başkanının barış yapıcısı rolünde ortaya çıktığına tanık oluyor, bundan daha önemli olarak da, Amerika, Filipinler'e sahip bulunuyordu. Washington'un ayrılış söylevinde ileri sürdü-

ğü ilkeler, Amerika'ya uzak olduğu halde, Avrupa işlerinin Amerika için taşıdığı öneme ve Monroe doktrininin başka bir yönü olan, varlık ve etkisini devamlı olarak duyuran ayrı durma politikasının — eski deyimle **İnfirat** politikası — daima göz önünde tutulması gerektiği temellerine dayanmaktaydı. Orta Doğu memleketleriyse, Avrupa'da yürütülen uluslararası politikanın sanki satranç piyonlarıdır. Avrupa'lı devletlerin yarar, doymazlık ve birbirlerinden çekinme alanları olan bu memleketler, Amerikan çıkarlarını doğrudan doğruya ilgilendirmemekte olduğundan, Amerikan politikasınca benimsenmemişti.

Osmanlı İmparatorluğu da bu tutumun dışında değildi. Amerika, bu konuda, yalnız Ermeni, Bulgar ve diğer Hıristiyanlara katliam (kırım) yapıldığı yolunda alınan haberlerle ilgilenmişti. Geleneksel olarak Amerika, Orta Doğu sorununa karışmaktan daima çekinmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerika'yı ilgilendiren, misyoner çalışmaları, pek az sayıda kuru üzüm ve tütünle, elişi gibi önemsiz bir kaç kalem ticaret konusundan meydana geldiğinden, hükümetlerce bu ilgisizliği sürdürmek de güç olmuyordu. Boğazlar konusuna gelince, Amerika, yalnız barış zamanlarında kendi ticaret gemilerinin geçişi ile ilgilenmekte, Boğazlar'ın savaş zamanlarına ait önemli sorununu ise büyük Avrupa devletlerine bırakmaktaydı.(1) Böylece Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından önce çıkmış bulunan Türkiye - İtalya ve Balkan savaşları gibi iki büyük Doğu bunalımında Dışişleri Bakanlığı, sınırlı olarak, Orta Doğu sorununda bir rol alması için kendisine yapılan telkinleri benimsememiş-

(1) Boğazlar hakkındaki Amerikan politikası için Harry N. Howard'ın "Amerika ve Türk Boğazları Sorunu" na bakınız. Middle East Journal, 1 (1947), No. 1, 59-72. Profesör Howard, bu konu üzerine geniş bir inceleme hazırlamaktadır. Bu dönemde, Orta Doğu öteki Amerikan çıkarları hakkında John Denovo'nun American interests and Policies in the Middle East - Minnesota, 1963 - (bölüm 1 ve II) eserine bakınız.

tir. 1911 aralık ayında Başkan Taft, Dışişleri Bakanı Knox' tan, Türk - İtalyan savaşında Amerika'nın aracılık yapması konusunda görüşünü sormuştu. Knox'un karşılığı şöyle oldu: Savaşın taraflılarıyle Amerika'nın görüşmesi için savaşçıların kabul edebilecekleri ortak bir anlaşma ortamı yoktur. İtalya Trablus'u almak, Türkiye vermemekte direniyor. Her halde ilk teşebbüslerin, taraflarla daha yakından ilişkileri bulunan öbür devletlerce yapılması daha uygun olur. Amerika'nın işe karışması Türkiye'nin iç sorunları bakımından da olumsuz bir hava yaratacaktır. Amerika'nın Türkiye üzerinde baskı yapması, hatta bazı öğütlerde bulunması için bile uygun bir ortam yoktur. Bu durumda Amerika'nın tutumu, açıklıkla ortaya konacak Amerikan çıkarlarının korunması isteğinden başka bir şey olmamalıdır. (2)

1913 Balkan Savaşı sırasında, İttihat ve Terakki Komitesi'nce (C.U.P.) Türkiye ile Balkanlı ortaklar arasındaki savaş yeniden başlatıldığı zaman, Türkiye'de Amerikan elçisi olarak bulunan Morgenthau, İstanbul'da Hıristiyanlara karşı baskıların tekrar başlatılması üzerinde durarak, bu tehlikeyi önlemek üzere Türkiye'de bulunan uluslararası donanma sayısının çoğaltılmakta olduğunu bildirmiş ve İstanbul'a bir de Amerikan savaş gemisi gelmediği takdirde, Amerikan vatandaşlarının yabancılarca korunmasına güvenmeleri gerekecektir, demişti. Amerika Dışişleri, Osmanlı İmparatorluğu politikasına karışmak anlamına geleceği düşüncesiyle, bunu uygun bulmamıştır. Çünkü, diyor Dışişleri,

(2) Başkan Taft'ın Dışişleri Bakanına mektubu. 20.12.1911 - 867.00/357. Karşılığı: 27 aralık; İstanbul'daki elçiye 74 No. lu talimata ekli olarak 28 aralıkta gönderilmiştir. 867.00/357. Başkan'ın bu konu ile ilgilenmesi, iki Amerikan misyonerinin kendisine yaptığı ziyaretin Başkan üzerindeki etkisine dayanmaktadır. Misyonerler, savaşın Türkiye'de yarattığı korkunç yaşama şartlarını Başkan'a anlatmışlar ve kendisinden, savaşı durdurması için ortaya atılmasını Türk, Hıristiyan ve Müslümanların kötü durumlarını düzeltmesini istemişlerdir.

'bir Amerikan gemisinin İstanbul'da bulunması ve öbür devletlerin gemileri ile işbirliği yapması, var olan koşullar içinde, açıkça, bir güvenlik tedbiri ya da yabancı uyrukluların korunması ölçüsünü aşan bir nitelik alabilir.' Bununla beraber, eğer elçi, Amerikan uyruklular için bir tehlike görüyorsa, bir Amerikan gemisinin Boğazlar'dan içeri girmesi yolunda Babıâli'den izin isteğinde bulunabilir.

Amerika, Türkiye sorununun çözümlenmesinde her ne kadar bir rol oynamaya hazır değil idiyse de, Yakın ve Orta Doğu olayları karşısında, büsbütün kayıtsız da bulunmuyordu. Ancak, bu kayıtsızlığın sürmesi, Amerika Dışişlerinin anlayışsızlığından ileri gelmiyordu. Fakat, sorunun, Amerika'nın temel çıkarlarını ilgilendirmekten uzak olması nedeniyle, Orta Doğu sorunlarına — Amerika Dışişlerinde ve politikasında bir devrim olmadıkça — etkili bir şekilde karışamayacak halde bulunmasının sonucuydu. Durum böyle olmakla beraber Amerika, gerek Osmanlı İmparatorluğu ve gerek Avrupa devletleri için büyük bir politika alanı olması bakımından, Doğu sorununun taşıdığı önemi de yeteri kadar biliyordu. Amerika Dışişleri, olaylar ve gelişmeleri yönünden, Orta Doğu'daki elçilik ve konsolosluk örgütlerinden devamlı bir akış halinde raporlar almaktadır. Bu raporlarda, doğruluk, bilgi ve görüş ölçülerinde değişik ve farklı olmak üzere, olaylar hakkında ve Osmanlı İmparatorluğu ile öteki diplomatik ortamdaki gelişmeler hakkında bilgiler verilmektedir. Morgenthau, 1913 şubatında, Amerika Dışişleri'ne gönderdiği bir raporda ([3]) şöyle demektedir: Türkiye'nin malî ve idarî reform yapma çabalarını yürütebilmesi için, büyük devletlerin bu memlekete vaat ettikleri **'Manevî ve Maddî Yardım'** Türkiye'nin en değerli ve doğal kaynaklarının ipotek altına alınması ve bu kaynakların uluslararası bir

([3]) İstanbul'dan çekilen telgraf, 17 şubat 1913. Dışişleri Bakanlığının Deniz Bakanlığına (Bahriye Nezareti) 20 şubat tarihli mektup; Dışişleri Bakanlığının İstanbul'a teli; 19 şubat. 867.00/471.

denetime bağlanmasıyle sonuçlanacaktır. (4) Morgenthau, mayısta çektiği bir telgrafta da büyük devletlerin çeşitli planlarını ve bunların ileri sürdükleri maddî ve manevî yardımlardan neler umduklarını etraflıca anlatmaktadır. Bu bilgilerin aydınlığında, İngiltere, Türkiye'ye daha çok borç vererek, buna karşılık Türk - İran sınırı için bir anlaşma ile Mezopotamya'nın güney bölgesinde daha çok etkili olmak; Almanya, eskisinden daha hafif koşullarla daha fazla demiryolu imtiyazı ve kendi çalışma ve işletmeleri üzerinde daha büyük bir denetim hakkı almak; Rusya, doğu sınırları üzerinde anlaşmaya varmak; Fransa, Suriye'deki çıkarları etrafında daha geniş imtiyaz ve anlayış gibi ayrıcalıklar elde etmek istemektedirler. (5)

1912, 1913 ve 1914 (6) yıllarında Beyrut Başkonsolosu, Amerika Dışişleri'ne, arka arkaya bir çok telgraf göndermiştir. Bunlara göre, Fransa, Lübnan'daki Fransız kültür örgütlerine yardım kanalıyle Suriye üzerindeki nüfuz ve etki-

(4) İstanbul telgrafı 7 subat 1913. 867.51/63

(5) İstanbul telgrafı 24 mart 1913. 490.867.00/546

(6) Beyrut telgrafları: 14.5.1912 - 247; 16.11.1912 - 341, 29.11.1912 - 350; 9 aralık 1913 - 610; 19.6.1914 - 718. Bütün bunlar, 867.00 dosya numarası altında ve çeşitli eklerledir. 350 sayılı telgrafta, Başkonsolos, Suriye hakkındaki Fransız planları açıkça tartışılmaktadır. Mısır gazeteleri, bir Fransız himayesinden açıkça söz etmektedirler; fakat Beyrut gazeteleri, ara sıra imalarda bulunmakla yetiniyorlar; diyor. 610 sayılısında, Başkonsolos, bir Fransız filosunun Beyrut'u ziyaretini bildirmektedir, diyor ve ekliyor: fakat, yine bu sularda bulunan bir İngiliz filosu, limana girmekten kaçınmıştır. Konsolos, öğrendim ki diyor (Bu bilginin kaynağını göstermeden), İngilizler, Fransızlara, mümkün olan en olumlu politik amacı sağlayabilmeleri için bu ziyaret fırsatını bilerek ve isteyerek vermişlerdir. Konsolos, şunları da ekliyor: Geçen yılın olayları gösteriyor ki İngilizlerin artık Suriye üzerinde bir iddia ve istekleri yoktur. Suriyelilerin bir Fransız himayesi ya da daha iyisini yapabilecek diğer memleketlerin Suriye ile yararları bakımından ilgilenmeleri yerine, tutacakları yolu kendilerinin planlamaları ve o yolda harekete geçmeleri belki de daha iyi olmuştur.

sini genişletmeye çalışmıştır. Bu çabalara, Fransız savaş gemilerinin sık sık Beyrut'u ziyaretleri, Fransız Başkonsolosu'nun düzenlediği ve hükümetle işbirliği halinde yönetilen öbür ziyaretler, turlar ve benzerleri eklenmiştir. Amerika Konsolosu, ayrıca şunu da ekliyor: İngiltere, Fransa'ya, Suriye'de bir öncelik hakkı tanımış gibi görünmektedir. Fakat, halkın ancak % 10'u bir Fransız himayesini istemekte ve bu konu açıkça tartışılmaktadır. Konsolosun kanısına göre, halkın % 90'ı İngiliz himayesinden yanadır, çünkü, gözlerinin önünde Mısır gibi bir örnek vardır. İngilizler orada geniş atılımlar yapmışlardır. Oysaki Cezayir ve Tunus'ta yürüttükleri yöntemle Fransızlar, buralarını, Fransa'nın bir devamı haline getirmek ve buralara Fransızları yerleştirerek tamamıyle Fransızlaştırmak amacına yönelmiş görünmektedirler. Bir Amerikan himayesine ise, Suriyelilerce, açık kollarla ve sevinçle 'Hoş Geldin' denecektir. (7) Öte-

(7) 6 aralık 1912 günlü telgrafına, Başkonsolos, Halep Konsolosu'nun bir telgrafını eklemiştir. Konsolos, bu telgrafında, Britanya'nın Kargamış'a gönderdiği Arkeoloji kurulundan L. Woolley ile T.E. Lawrence'in Konsolosluğa yaptıkları ziyareti anlatıyor. Bunlar, Konsolosa, Mısır Hidivi, Mekke Şerifi, Abdülhamid'in eski sekreteri İzzet Paşa ve Hac Amiri Abdürrahman'ın, Türkiye'nin Suriye, Filistin, Mezopotamya ve Arabistan'daki Türkiye yönetimine son vermeyi planladıkları yolunda haberler dolaşmakta olduğunu bildirmişler. Yine bunlar, Halifeliğin Mekke Kureyşilerinden birine verilerek Halifeyi politika alanından uzaklaştırmak istendiğinden söz etmişler. 11 aralık tarihli, 361 sayılı telgrafa, yine Halep'ten gönderilmiş bir rapor eklenmiştir. Bu rapor, L. Woolley ve T.E. Lawrence ile, Halep yakınında toplanmış başıbozuk Kürt süvarilerinin şehirde yarattığı korkuyla ilgili görüşmeler konusunda bilgi vermektedir. Bunlar, Konsolosa, Kürtlerin şehri yağma etmeyi planladıklarını ve saldırı birliklerinin sivil kişilerin evlerine gruplar halinde yerleştirilecek kadar yakınlara sokulduklarını söylemişler. Bu başıbozuk Kürtler, Osmanlı Hükümeti'nce, Balkan Savaşı'nda kullanılmak üzere askere alınmışlardı. İstanbul, 10 ocak 1913 tarih, 867.00/449 numaralı bir telgrafında, cepheden İstanbul'a gelmiş olan 15.000 Kürdün, ellerinde avuçlarında hiç bir şey olmadığı için, olaysız olarak yuvaları-

yandan, Araplar arasında bağımsızlık amacıyla gizli bir kıpırdama başladığı ve bu hareketi yöneten derneğin adının **La Markaziya** = **El Merkeziye** (8) olduğu konsolosun 1913'te gönderdiği bir telgraftan anlaşılmaktadır.

■

(TÜRKİYE'YE karşı Amerika politikası, 1914 savaşının patlamasından sonra bile, öz bakımından değişmedi. Türkiye, Almanya ile 2 ağustos (9) günlü bir gizli anlaşması olmasına rağmen, savaşa girinceye kadar geçen üç ay içinde tarafsızlığını sürdürdü. Amerika, her ne kadar savaşın yayılmasını önlemek dileğinde idiyse de Türkiye'yi, savaşa girmekten caydırmak yolunda, politik alanda, bir girişimde bulunmadı) Morgenthau, 7 ağustos günüyle, Kabine içinde fikir ayrılığı olduğunu yazıyordu. (Almanya ile olan gizli antlaşma, Kabine içinde bile, pek az kimse tarafından biliniyordu.) Alman askerî misyonunun etkisi altında bulunan Harbiye Nazırı Enver, bağlanılan Almanya'yı; Bahriye ve Maliye Nazırları, Fransa'yı tutuyorlar, Dahiliye Nazırı ise ılımlı bir politika gütmeyi ve tarafsız kalmayı öğütlüyordu. Morgenthau, şunu da ekliyordu: Duygular ve eğilimler, Kafkasya'nın işgali doğrultusunda gelişiyor. (10) 11 ağustos günlü

---

na dönmelerini sağlamak Hükümet için güç olacaktır, denilmektedir. Halep yakınlarında buna benzer bir grup daha vardır. Bunlar, İttihat ve Terakki tarafından, 1909'da idam edilen bir Kürt önderinin öcünü almak için şehri yağma edeceklerini açıkça söylemişlerdir; deniyor.)

(8) Bağdat telgrafı: 17.3.1913 - 80.867.00/513

(9) 8 ağustos 1914'te, Washington'daki Osmanlı Elçisi, Dışişleri Bakanlığına bir nota vererek, bu savaşta, Osmanlı İmparatorluğu'nun kesin olarak tarafsız kalacağını, seferberliğin, yalnız korunma amacına yönelmiş bulunduğunu bildirmiştir. Bu nota metni, J.C. Hurewitz'in Yakın ve Orta Doğuda Diplomasi: A. Documentary Record (Princeton, 1956, 11, 1.) 1914-1956'da.

(10) İstanbul telgrafı: 7 ağustos 1914 - 763.72/439. (16 ağustosta varmış)

telgrafında ise, Morgenthau, 'İngiltere'de Türkiye hesabına yapılan, savaş üzerine İngiliz donanmasınca el konulan iki kruvazörün yerine gönderilmiş bulunan Göben ve Breslav kruvazörleri, amiral ve personeli ile Türkiye hizmetine girmek üzere Çanakkale'yi geçmişlerdir' demektedir. Morgenthau'ya göre bu olay, durumu büsbütün değiştirmektedir. Türkiye'nin genel savaşa hemen katılması ihtimalini yaratmıştır. ([11]) Daha sonra ve yine ağustos içinde Morgenthau, Dışişleri Bakanlığı'na, tarafsızlık konusunda kabinenin çok duyarlı bir denge içinde bulunduğunu göz önüne alarak, Harbiye ve Dahiliye Nazırlarını bu konu için kazanmak üzere, bu iki Nazır üzerinde etki yapmaya çalışmak fikrini ileri sürmüştür. Morgenthau'nun düşüncesine ve aldığı bilgilere göre, işlerin o andaki gelişmeleri içinde, kendisinin böyle bir öğütlemesi çok ağır basacak ve etkili olacaktır. Onun kanısınca, bir yandan Türkiye'nin malî, ticarî ve askerî bakımlardan hazır olmadığı yolunda yapılacak güçlü bir uyarma, öte yandan Akdeniz'e tamamen egemen olmaları yönünden İzmir, Beyrut ve öbür kıyı şehirlerini alabilecek güçte bulunan İtilâf Devletleri'ne karşı düşmanlığın yol açacağı zararlı sonuçların göz önüne konması halinde bu Nazırlar, yön tutmamanın korunması zorunluğuna inandırılmış olacaklardır. ([12]) Amerika Dışişleri, ertesi gün kesin bir dil ile çektiği şu telgrafla Morgenthau'ya karşılık vermiştir: Türk Hükümetine ya da resmî herhangi bir kişiye, bu savaşta Türkiye'nin taraf tutmaması yolunda kesinlikle herhangi bir uyarıda bulunulmayacaktır. Bu karşılık, Morgenthau'a tutacağı yolu göstermiş olmakla beraber kendisi yine konu üzerine eğilmesini sürdürmüştür. Şöyle ki: Eğer Türk Hükümeti, kendisine düşünce ve öğütlemelerini soracak olur-

([11]) İstanbul telgrafı: 11 ağustos 1914 - 763.72/447; daha önce çekilmiş bir tel: 8 ağustos 1914 - 763.72/468; Kruvazörlere İngilizler tarafından el konulmasının Türkiye'de yarattığı büyük kırgınlığı anlatıyor.

([12]) İstanbul telgrafı: tarihsiz 25 ağustos 1914'te alınmış - 763.72111/348

sa, Morgenthau şunları ileri sürecektir: A.B.D., politik her türlü amaçtan uzak olarak ve yalnız insancıl duygularla, savaşın yayılmasını istememektedir ve içtenlikle inanmaktadır ki, Türkiye bile, aynı ilkelerden duygulanarak kendi ulusal çıkarlarını tarafsızlıkta bulacaktır. [13]

Kısaca, İtilâf Devletleri, 28 ekimde yapılan Odesa bombardımanı üzerine [14] Türkiye'ye savaş açtıktan sonra, Morgenthau, 15 kasımda Enver Paşa ile yaptığı bir görüşmede Şeyhülislâm tarafından ilân edilmiş olan 'Cihad'a Çağrı' konusunu ele aldı. Harbiye Nazırına, bu fetvanın, Türkiye'de halkı bir fanatizm dalgasına sürükleyebileceğini ileri sürdü. 'Böyle bir hareket denetimden çıkabilir ve bütün Müslüman olmayanlara karşı bir sataşma ve bir saldırı niteliğini alabilir' dedi. Böyle bir kırım hareketinin çok zararlı sonuçları olabileceği yolunda uyarmalar yaptı: 'Türkiye'nin Amerikan dostluğunu kaybedebileceğini, bunun ise, A.B.D.'nin İtilâf Devletleri tarafına geçmesine [15] yol açabileceğini' söyledi. Elçinin bu buluşma hakkındaki raporunu alan Dışişleri, 'elçinin uyarılmasının gerekli olduğunu görerek, A.B.D.' nin savaşta bir tarafa katılacağı yolunda herhangi bir düşün-

---

[13] İstanbul telgrafı: 26 ağustos 1914; 763.72111/348

[14] Bu olay, Alman yönetimindeki bir Alman ve Türk donanması tarafından yaratılmıştı. Kabine üyelerinden pek çoğu, bu olay meydana çıkıncaya kadar böyle bir bombardımandan habersizdi.

[15] İstanbul telgrafı: 15.11.1914; 763.72/1238. Buna göre, Enver, Elçiliğe resmî bir ziyaret yaparak İngiliz ve Fransız Elçiliklerinde yapılan arama için özür diledi. Bu telgrafta, Morgenthau, ayrıca Türkiye'de yabancılar ve Hıristiyanlara karşı girişilen sert davranışlardan söz ediyor ve Alman Elçisine, meydana gelebilecek bir toplu yok etmeden Almanya'nın da sorumlu tutulacağını söylediğini bildiriyor. 28.11.1914 - 137; 763.72/1357. telgrafında, Morgenthau, diplomatik korunma hakkını kaldırma, okulların kamulaştırılması, eğitim ve öğretimin Türkleştirilmesi ve İtilâf Devletleri uyruklu öğretmenlerin kovulması konularında bir özet vermekte ve halkın bütün taşkınlıklarının hükümet kışkırtmasıyle olduğunu eklemektedir.

ce öne sürmemesi ve tam bir tarafsızlık tutumunda kalması' kesin talimatını tekrarladı. (16)

A.B.D.'nin, tarafsızlığının süresi boyunca, Türkiye ile resmî ilişkileri, Amerika'nın, Doğu savaşlarında kesin olarak, tarafsız kalmak yolundaki dikkat ve çabalarını yansıtmıştır. Amerika, Türkiye'nin tek taraflı olarak, kapitülasyonları kaldırmasını (17) tanımayı istememiştir. Ancak, aynı zamanda, İngiltere'nin, Mısır üzerine bir **Protektora = Himaye** ilân etmesini ve Hidiv'in Sultan (18) unvanını kullan-

(16) İstanbul telgrafı: 24 kasım 1914, 763.72/1238

(17) Osmanlı Hükümeti'nce, kapitülasyonların kaldırılması girişimiyle ilgili yazışmalar için Dış İlişkiler, 1090-94, 1914. s. ve devamı; 1914 zeyli, s. 767, 777, Türkiye Hükümeti, Babıâli'ce, bir çok hükümete ve bu hükümetlerin yararına, bir dostluk gösterisi olmak üzere tek taraflı olarak verilmiş bulunduğunu ve bu nedenle de herhangi bir zamanda, yine Babıâli tarafından bu ayrıcalıklara son verilebileceği tezini açıkça benimsemiştir. Tarih yönünden bu tutum sağlam bir temele dayanmakta ise de bu tez, yüz yıldan çok bir zamandan beri yürütülen bir düzen olması bakımından, kapitülasyonların tek taraflı kaldırılması için geçerli değildir. Türkiye'nin tutumu, Türk Dışişleri Bakanlığı'nın bir notası ile Amerikan Elçisi'ne duyuruldu. Durum, Elçilikçe, İstanbul'dan çekilen 11.9.1914 - 115 sayılı tel eki olarak (711.673/49) Amerikan Dışişlerine bildirildi. Dış İlişkiler: 1091-93. 1914. s. Amerika'nın tutumu da, Türk Elçisi'ne verilen bir nota ile ve Dışişlerinin talimatı üzerine Türkiye'deki Amerikan Elçisi yolundan Babıâli'ye bildirildi. Türk Elçisinin Amerikan Dışişlerine cevabı densiz bir tutum içinde idi ve aslında Elçi ile Amerikan Hükümeti arasında var olan gergin havayı yumuşatacak hiç bir çaba göstermiyordu. Türk karşılığının metni için aynı belgeye bakınız. s. 1094.

(18) Kahire'deki diplomatik ajan ve Başkonsolos, 7 ağustos 1914 - 57 - 763.72/725 telgrafı ile, Mısır Hükümetince resmî bir bildiri yayınlandığını ve bunda, Mısır'da İngiliz ordusunun bulunması, İngiliz düşmanlarının Mısır'a saldırma olanağı yarattığından memleketin korunması da İngilizlere düşmektedir, denildiğini bildirdiler. (Mısır bile, Türklerin çok kızmalarına bakmadan Almanya'ya karşı savaş bildirisi yayınladı.) 2 kasımda, Kahire, 763.72/1159 telgrafı ile, şunu bildiriyordu: Britanya İşgüderinin, Mısır'daki İngiliz ordusunun, Mısır'ın askerî kontrolunu ele alması yolunda Londra'dan emir

masını da kabul etmemiştir. Çok talihsiz bir başlangıç olmak üzere, Amerika'daki Türk elçisi'nin, Amerika'nın, kendi vatanına karşı aldığı genel durum karşısında ve özellikle azınlıklara karşı Türkiye'nin tutumu ile Amerika'nın Filipin istiklâlcilerine ve Amerika'daki zencilere karşı olan tutumu çevresinde kişisel düşünceler öne sürerek açık ve sert bir biçimde Amerika'yı eleştirmesi ve Amerikan ulusunun Türkiye'yi ilgilendiren bir savaşta, karşı cephenin avukatlığını yapmakta olduğu ([19]) yolundaki sözleri üzerine, kendisi Amerika'yı terke davet edilmiş bulunuyordu. Savaş devresindeyse, iki memleketin diplomatik ilişkileri yine yüzeyde nezaket sınırları içinde ve olaysız sürüp gitti. Bu ilişkiler, Amerikan misyonerlerine ait binaların 1916'da, askerlerce işgali nedeniyle yapılan sert Amerikan çıkışı bir yana bırakılırsa, 1917 başlarında görünüşte dostça idi. ([20])

---

geldiğini ve Mısır'ın korunması sorumluluğunu üzerine aldığını ve derhal sıkıyönetim ilân edileceğini bildirdi. 7 kasımda, Kahire şunu da bildirdi: Mısır'daki İngiliz Başkomutanlığı, Kral George adına Mısır'ın Türklere karşı korunmasını yalnız kendi sorumlulukları altında üzerlerine aldıklarını açıkladı. 763.72/1180. Kahire'de, makamından uzaklaştırılmış olan Hidiv'in yerine, Mısır Sultanı olarak Prens Hüseyin'in geçirileceği yolunda söylentiler çıkınca, diplomatik ajan, böyle bir olay çıkar ve buna göre tören yapılırsa, Türklerin Mısır olayları karşısındaki tutumları bakımından, kendisinin ne yapması gerektiğini telgrafla sordu. 11.12.1914; 883.00/49. Dışişleri, cevap olarak, 12 aralık teli ile Hidiv makamına otururşa, kendisi ile ilişki kurabileceğini, fakat herhangi bir törene katılmaması gereğini bildirdi. Telgrafta, cevabı İngiliz makamlarına gösterebileceği ve kendilerine Amerika Hükümetinin tutumunun dürüst bir tarafsızlık düşüncesine dayandığını söyliyebileceği de yazılı idi. 883.00/49-12 aralık.

([19]) Dış İlişkiler, Lansing evrakı, 1, 68-75.

([20]) Dış İlişkiler hakkında yazışmalar. 27.5.1916; 1916. s. 829-46. Dışişleri, Türkiye'deki işgüderine Türk Hükümetine bildirilmek üzere şu talimatı verdi: Amerika Hükümeti, büyük hayret ve üzüntüyle öğrenmiştir ki Türk resmî makamları, misyoner mülklerini zapt etmiş, bunu öteki bir dizi olayla birlikte ve sözgelişi, Amerika himayesindeki yabancı konsolosluklar bürolarında var olan mühürleri kır-

HER NE KADAR A.B.D.'nin Türkiye'ye karşı politikası dikkatli bir tarafsızlık idiyse de Wilson'un kendi vatandaşlarına düşüncede ve uygulamada tarafsız kalmaları yolundaki öğütleri, galiba Türkiye için geçerli değildi. Türkiye Elçisi'nin yukarıda sözünü ettiğimiz işte, Amerika'nın tutumu karşısında göze aldığı sert çıkışın bazı haklı tarafları olduğu kabul edilebilirdi ama, elçinin tutumunu onaylamaya imkân yoktu. Elçi, bu konuyu resmî olmayarak yazdığı bir mektupla Dışişlerine getirdiği zaman, hareketinin nedenini basının politik tutuma aykırı ve kabulü olanaksız diline bağlayarak şöyle diyordu: Basının davranışı ve tutumu, A.B.D. de halkoyunu çok geniş bir biçimde Türkiye'ye karşı zehirlemiştir. Kendisinin, Amerika'da Türk ırkının düşünen ve konuşan tek temsilcisi adıyle başka türlü bir dil kullanması olanaklı değildi... Devamla: Hatta Hükümet bile, kendi oyu ve tutumu bakımından Türkiye'ye karşı şimdi ve gelecek hakkında da, tarafsız sayılamazdı. Amerika, Osmanlı İmparatorluğu'nun en kalabalık nüfuslu ve geniş parçalarını, 1908 Türk - İtalyan Savaşı ve Balkan Savaşlarında kaybetmesi karşısında ve hatta Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasından önce, İmparatorluğun hızla dağılmasına ilgisizliğini göstermekte acele etmişti. Woodrow Wilson, 1912'de seçilmesinden kısa bir zaman sonra, yeni elçilerin atanması konusunu ele aldığı zaman, Albay House, Morgenthau'yu Türkiye'ye elçi atamasını önermişti. Wilson'un buna ceva-

---

mak, Amerika konsolosluk postalarına yapılan işlem, Amerikan konsolosluk memur ve müstahdemlerinin tedirgin edilmeleri gibi davranışlar izlemiştir. Bunları göz önüne alınca — ki bunlar çok ağır sonuçlar doğurabilir — Türk Hükümetinin Amerika Hükümetine karşı tutumunun ne olduğunun, geciktirilmeden sorulmasını zorunlu kılmaktadır. Türkiye'nin karşılığı İşgüdere 26 haziran 1916'da verilmiştir. Bu karşılık, uzun ve kaçamaklıydı ve Amerikan suçlamalarına cevap verir nitelikte değildi. Ancak bu konu sonraları pek sıkıcı olmadı.

bı: ([21]) "Türkiye yok ki, göndermeye ne ihtiyaç var" olmuştu. House da: "O halde izin verin de durumu yerinde görsün," demişti. 1914 ağustosundan sonra Türkiye büsbütün yok olma tehlikesiyle karşı karşıya gelmiş görünüyordu. İttifak Devletleri savaşı kazanırlarsa, en azından, Türkiye bir Alman himayesi altına girmiş olacak ve İtilâf Devletleri kazanırlarsa, kazanan devletler arasında paylaşılacaktı. Osmanlı Hükümeti'nin, hükümet etme ya da hükümeti yanlış yürütme, yanlış yönetme ve baskı, Ermenilerin toplu olarak yok edilmeleri gibi olaylarla dolu sicili karşısında Amerika Hükümeti, Osmanlı İmparatorluğu'nun yok edilmesini önlemek üzere harekete geçmek için bir şeyler yapmaya, bir teşebbüste bulunmaya istek duymuyordu. Bu eğilim, savaş boyunca, güçlenerek sürüp gitti.

Hükümetin bu tutumu, Albay House'un bir barış umudu olup olmadığını araştırmak üzere, 1915 ve 1916 yıllarında iki kere gönderildiği Avrupa'da, konunun ilgililer arasında görüşülme ve tartışılması sırasında da açıkça belli oldu. 1915'te, İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey, Albay House'a, Fransa ve Rusya'nın barıştan beklediklerini şöyle açıkladı: Alsace-Lorraine'in Fransa'ya katılması; Boğazlar'ın Rusya tarafından denetimi. House, buna 'A.B.D.'nin, toprak konusunun konuşulmasına katılmayacağı, Rusya'nın emellerine de, ([22]) ilke bakımından karşı durmayacağı' karşılığını verdi. Bir yıl sonra, ikinci görevlendirilişi sırasında, A.B.D.'nin savaşa girmesi konusunu Grey ile görüşürken, House, bunun iki ilişkisi bulunduğunu söyledi. Bunlardan biri, denizaltı savaşı konusu, öbürü, Başkan'ın çağrıda bulunabileceği akla yatkın şartları içine alan bir barış konferansına Almanya ve onun yanında bulunanların katılmayı geri çevirmesi, bunlar, Almanları barışa zorlamak için Amerika'nın

([21]) Charles Seymour (ed), Albay House'un gizli evrakı (Boston, 1926), 1, 96.

([22]) Aynı kaynak, 362-64, 367-69.

savaşa katılmasını özürlü ve akla yatkın gösterecek nedenler olabilecektir. Almanya ve yanında bulunanlara kabul ettirilmesi düşünülen akla yatkın nedenler içinde, Rusya'nın İstanbul'u [23] alması ya da İstanbul'da denetime sahip olması amacının da bulunduğu görülmektedir. House, İngiliz Savaş Kabinesi ile yapılan bir toplantıyı anlatmaktadır. Bu toplantıya Başbakan Asquith, Grey, Lloyd George, A.J. Balfour ve Lord Reading katılmışlardır. Toplantıda barış şartları görüşülmüş, tartışılması yapılmıştır. İngilizler: "Biz, hepimiz, Avrupa ve Asya bölümleri içinde olmak üzere Türkiye'yi paylaşmak olanağının doğmasından memnunuz," demişlerdir. Tartışmalar, İstanbul'un kaderi üzerinde uzun süre ve kararsız bir biçimde sürdü. Lloyd George ve Balfour, İstanbul'un Rusya'ya bırakılması görüşüne pek hevesle katılmadılar; Grey ve Asquith ise, yeni bir savaşın çıkması önlenmek isteniyorsa İstanbul'u vermek gerekir, düşüncesini savunmuşlardır. Albay House, İstanbul'un tarafsızlaştırılmasını öğütlemiştir. [24]

House'un İngiliz Hükümeti'yle görüşmelerinin sonuçları, Grey'in 22 şubat 1916 tarihli memorandum (andıç) ında bütünüyle anlatılmıştır. Bu memorandumda İngiliz Dışişleri Bakanı, Amerika'nın barış koşulları hakkında House'un ileri sürdüğü temel fikirleri, Kabine'nin nasıl değerlendirdiğini ana hatlarıyle anlatmaktadır. Topraklarda uygulanacak işlem hakkında şöyle demektedir: House, Belçika'nın bayındırlığı, Alsace - Lorraine'in Fransa'ya geri verilmesi; Rusya'ya,

---

[23] Aynı kaynak, 11, 170 (10 şubat 1916 anı notları). House, aralıkta Amerika'dan Avrupa'ya hareket etti. İngiltere'de kısa bir kalıştan sonra, ocak ortalarında Almanya'ya geldi; Alman yetkililerlyle kendilerinin savaş ve barış amaçları üzerinde tartışmalar yaptı. Dönüşünde getirdiği izlenim, kara ve deniz kuvvetlerini yönetenlerin yönettikleri Alman Hükümeti'nin, İtilâf Devletleri'yle tatmin edici barış görüşmeleri için zafere dayanan bir barıştan başka bir şıkkı kabul etmeyecekleri yolundaydı.

[24] Aynı kaynak, s. 118 (Anı notları, 14 şubat 1916).

denizlere bir çıkış kapısı sağlanması... Almanya, Avrupa'da kaybedeceği topraklarına karşılık Avrupa dışında tavizler elde edecektir. Konuşmalardan çıkan anlama göre, nihayet bu tavizin bir kısmı Anadolu'dan verilebilir. Pek az değişiklikle, memorandum. Wilson tarafından da kabul edildi. (25)

Almanların Verdun saldırısının başarısızlığa uğraması ve İtilâf Devletleri'nin Somme saldırısı sonucundan büyük umuda kapılmaları bu planın üzerinde fazla durulmamasına yol açtı. İtilâf Devletleri, Amerika'nın düşündüğü ve yukarıda sözü geçen akla yatkın şartlardan daha çoğunu, hatta Amerika savaşa girmeden bile elde edebileceklerini umuyorlardı. Daha sonra, aynı yıl içinde ve haziranda, House, Grey'e Fransa'nın Washington elçisinin şu görüşünü yazdı: Bir daha bu kadar kuvvetli müttefikleri yanında bulamayacağı kanısıyle bu durumda ve bu zamanda ne şartla olursa olsun, bir barış önerisini Fransa Hükümeti'nin inceleyip kabul edeceğini sanmamaktadır. House sanıyor ki, öteki konularda statüko korunmak şartıyle şu sırada Fransa belki Alsace-Lorraine'i geri alabilecektir. Almanya Anadolu'da tatmin olunacaktır. Rusya, bir sıcak deniz limanına kavuşacaktır ve İtalya da hak ettiği ölçüde memnun edilecektir. (26)

Osmanlı İmparatorluğu'nun öteki devletlerce yok edilmesini kayıtsızlıkla karşıladıktan sonra A.B.D., yavaş yavaş aynı görüşü açıkça savunma durumuna girdi. 1917 ocak başlarında Wilson, Senatoya 22 ocak 1917'de sunacağı "Hiç Bir Tarafın Zaferine Dayanmayan Barış" söylevini hazırlarken aynı zamanda House ile barış şartıyle ilgili toprak konularında da konuşma ve danışma halindeydi. Her ikisinin de üzerinde birleştikleri ana noktalar şunlardı: Belçika ve Sırbistan yeniden kurulacak, Türkiye'nin Avrupa'daki varlığına son verilecek. House, Rusya'nın sıcak denizlerde bir çıkış yerine sahip olması hakkını ileri sürmüşse de Wilson, o ka-

(25) Aynı kaynak, s. 201-2.
(26) Aynı kaynak, s. 290-92 (House'dan Grey'e mektup, 8 haziran 1916)

dar ileri gitmeye daha hazır değildi. Başkan'ın Senatodaki konuşmasından sonra Türkiye'deki Amerikan Elçisinin başına neler gelebileceğini şaka yollu görüştüler. Acaba hemen idam mı edilir, yoksa memleketten çıkmasına izin vermekle mi yetinilirdi? Biraz daha ciddiyetle üzerinde durdukları konuysa, Türkiye'de Amerikan Kültür Kurumları ve misyonerlerin durumuyle bunların çalışmalarının [27] korunması oldu. Wilson, sonunda söylevin ana çizgilerini bulandırmamak için ayrı ayrı toprak konusuna değinmemek kararını verdi. Ve A.B.D., Almanya'ya savaş açtı.

■

6 NİSAN 1917'DE Amerika'nın Almanya'ya savaş açması, Amerika'nın Orta Doğu politikasını dolaysız olarak biraz etkiledi. Amerika'nın savaşa katılması nedenleri, Türkiye'deki sınırlı ulusal çıkarlarıyle ilgili bir nokta değildi. Hatta Türkiye'nin Almanya ile müttefik olması da iki memleket arasındaki ilişkileri, A.B.D.'nin 1917 şubatında, Almanya ile diplomatik ilişkilerin kesilmesinden ve savaşın patlamasından sonra ve bunun doğal sonucu olarak Türkiye ile de diplomatik ilişkilerin kesilmiş olmasına rağmen, düzgün olmakta devam etmiştir. 8 şubat 1917'de, Elçi Elkus ile Türkiye'nin yeni Hariciye Nazırı, Amerika ve Almanya arasındaki ilişkilerin kesilmesi konusunu görüştüler. Hariciye Nazırı, Almanya'ya karşı savaş açılınca, "Türkiye'nin, her ne kadar müttefiki ile konuyu incelemesi gerekirse de bu, Türkiye'nin Amerika ile olan ilişkilerini kesmesi için akla yakın bir neden değildir," dedi. Elkus, Türkiye'nin, kendi istediğini değil, Almanya ne isterse onu yapacağı düşüncesinde olduğunu söyledi. Elçi, [28] birkaç gün sonra gönderdiği raporda, hükümet çevresinde genel eğilimin Amerika ile olan iliş-

[27] Aynı kaynak, s. 414-15 (Anı notları, 3 ocak 1917).
[28] İstanbul telgrafı: 8 şubat 1917-2475; 763.72/3385.

kilerin, hatta önceki ölçülerden de öteye normal ve dostça olması istendiğini ve Türkiye'nin, Almanya'ca ters tutuma zorlanmadıkça, bu yolda yürümeyi dilediğini bildirmekte ve: 'Türkiye ile Almanya arasındaki ilişkiler iyi değildir ve Almanya ile A.B.D. savaşa tutuşsalar bile Türkiye buna katılmayacaktır.' ([29]) Sultan bile ilişkilerin düzeltilmesi yolundaki çalışmaları desteklemektedir, dahası, 1916 kasımında, yeni Amerika askerî ataşesinin tanıtılması töreninde Amerika'nın barışı geri getirmek yolundaki çabalarından duyduğu memnunluğu ve Amerikan ulusunun insancıl duygularına hayranlığından söz etti, ([30]) demektedir. Almanya ve Amerika arasındaki ilişkilerin kesilmesinden sonra, Sadrazam, Sultan'ın kendisine, Amerika'ya karşı beslediği dostluktan söz ettiğini ve iki memleket arasındaki dostça ilişkilerin korunması isteğini belirttiğini de anlattı. ([31]) Ancak, bu dostluk gösterileri ve teminatı, o zaman, A.B.D.'yi hiç etkilemedi; çünkü, bunlar, herhangi bir tarafın savaşı kazanması halinde de, kendi yarınları hakkında güven duymamakta olan Türklerin, geleceği kurtarmak endişesine bağlanıyor ve ayrıca, savaştan sonra Amerika'nın iyi niyetle ve çıkar açısından uzak olarak yardım yapabilecek tek memleket olduğu umuduyle yapıldığı inancı yaygın bulunuyordu. Bununla beraber, şu bir gerçektir ki, Türkiye Amerika'yı kazanmak istiyor. Amerika'dan iyi niyet bekliyordu. Hatta, Amerika, Almanya'ya savaş açtığı zaman bile Türkiye'nin tutumu değişmedi. Başkan Wilson, Almanya'ya savaş açma kararını aldırmak için, 2 nisanda Kongre'ye baş vurduğu zaman, Hariciye Nazırı'nı ziyaret eden Amerika Elçisine, Nazır, Başkan'ın isteğine Kongrenin vereceği karşılığı öğrenmeye çok önem verir görünüyor. Elçi de, Almanya ile A.B.D. ara-

([29]) İstanbul telgrafı: 11 şubat 1917 - 2479; 763.72/3333.
([30]) İstanbul telgrafı: (Kopenhag yolundan) 2288 - 28 kasım 21916 - 867.48/476.
([31]) İstanbul telgrafı: (Bern yolundan), 2479 - 16 şubat 1917; 867.00/793

sında savaş patlak verirse Türkiye'nin ne yapacağı konusunda Nazırı yokluyor. Nazır: 'Amerika ve Türkiye, hatta eskiye göre daha çok dostturlar ve ben bu durumun sürüp gitmemesi için bir neden görmüyorum; bu nedenle de Türk Hükümeti'nin Amerika ile bir savaşa girmesini düşünmüyorum' diyor. Elçi, Nazırın bu demecine rağmen konu hakkında kendi hükümetine verdiği raporda: 'Türk Hükümetine bağlanmamak gerektiğini ve bu hükümetin, Almanya ile savaşa girişildiği zaman ne yapacağının önceden bilinemeyeceğini yazıyor. [32] Gerçekten de Türkiye, 20 nisanda Amerika ile diplomatik ilişkilerini kesti ve Amerikan çıkarlarının korunması İstanbul'daki İsveç Elçiliği'ne bırakıldı; Türk Hükümeti, Elçilik görevlilerine çok büyük nezaket gösterdi ve yetkililere Amerikan kurumlarına karşı, tıpkı ilişkilerin kesilmesinden önce olduğu gibi, barış içinde yaşayan iki memleket işlemi yapılması emrini verdi. [33]

Türkiye ile Amerika arasında doğrudan doğruya bir çıkar çatışması bulunmuyordu ve asıl kavga da İttifak Devletleri'yle değil Almanya'yla idi. Ancak, Türkiye'nin İttifak Devletleri yanında savaşa katılması, Amerika karşısındaki Alman savaş gücünü artırmakta olduğundan, dolaylı sonuç olarak Türk - Amerikan ilişkilerinin kopması normal karşılandı ve bu durum, İtilâf Devletleri'nin Orta Doğu'ya ilişkin sa-

---

[32] İstanbul telgrafı: 2587 - 2 nisan 1917; 763.72/3680. Almanya Amerika'nın savaş açmasından sonraki zamanlarda Türk-Amerikan ilişkilerine ait yazışmalar için 1917 Dış İlişkiler ve eklerine bakınız.

[33] İstanbul'dan telgraf (Bern yolundan) 20 nisan 1917, 763.72/3991; Dış ilişkiler, 1917, ek 2, 1, 35. İlişkiler kesildikten sonra Türk Hükümeti'yle Amerikan Elçisi arasındaki ilişkilerin ayrıntıları bir çok telgrafla bildirilmiştir. İstanbul'dan çekilen 23 nisan 1917 tarih, 912 sayı 763.72/5428; 19 mayıs 1917-939; 763.72/5598. Bu telgraf, Elkus'un ilk raporudur. İlişkilerin kesilmesi sırasında kendisi hastaydı ve Paris'e geldiği zaman iyileşme dönemlnde bulunuyordu. Daha önceki telgraflar elçilik birinci kâtibi tarafından çekilmişti.

vaş amaçları karşısında Amerika'nın da Barış Koferansı'na katılmasına yol açtı.

Türkiye, askerî ve iktisadî yönlerden Almanya'nın bir uydusuydu. Savaştan sonra da olaylar bunun böyle olduğunu gösterdi. Durum Washington'da da böyle değerlendiriliyordu. Amerika'nın savaşa katılmasından önce Amerika elçilerinden ve dışardaki başka kaynaklardan alman bilgiler, gerçek olarak göstermişti ki Almanya'nın, Türkiye üzerinde salt denetimi vardır. (Daha az ölçüde ve daha çok askerî alanda Avusturya-Macaristan üzerinde de bu denetimi vardı.) Almanya, Rusya'da ve Polonya'da geniş alanları ele geçirdi ve bütün bir nüfus yığını, Manş Denizi'nden Kafkaslar'a ve Baltık'tan Bağdat'a kadar, Almanya'nın dolaysız ya da dolaylı olarak denetimi altına girdi. Bu geniş ve güçlü Alman yerleşme durumu o anda gerçek bir olaydı ve öylece bırakılırsa, savaş sonrası dünyasında bu durum, gerek İttifak Devletleri ve gerek Amerika için pek uğursuz bir işaret olacaktı. Özellikle Almanların Orta Avrupa hakkında ileri sürdükleri amaçlar, 1916 ve 1917'de **The New Europa** ve **Le Monde Slave** gazetelerinde yayınlanmıştı. Bu konu, 1917'den sonra resmî makamların da uygun bulması ve kışkırtmasıyle Amerikan Halkına Bilgi Verme Komitesi tarafından kamuoyuna yansıtılıyordu, [34] (Amerikan Committee on Public Information in the United States).

Almanların bu ana kadar elde ettikleri ve anıtlaşmış ölçüdeki büyük güç ve yeni Alman İmparatorluğu'nun fetih ve hileyle ele geçirdiği memleketlerde yarattığı korku, Wilson'un 2 nisan tarihiyle Kongre'ye sunduğu öneriden sonra ilk ve en büyük dış politika söylevi oldu. Bu konuşma, Bayrak Günü olan 14 haziranda Washington'da yapıldı.

---

[34] Orta Avrupa meselesi ve bu sorunun İtilâf Devletleri'yle Amerika'nın düşünceleri üzerindeki etkileri için Henry Cord Meyer'in şu kitabını görünüz: Mitteleuropa in German Thought and Action, 1815 ta 1945 (The Hague, 1955).

Almanya'ya karşı savaş açılması nedenlerini kısaca söyledikten sonra Başkan şöyle devam etti:

"Savaş, Alman askerî yetkilileri tarafından başlatıldı. Bunlar, Avusturya-Macaristan'a da egemen olduklarını ispat ettiler. Bu adamlar, ulusları asla ulus gözüyle değil, kuvvet ya da entrika ile kendilerine bağlanacak ya da ahlâk bozukluğu yolundan kendi amaçlarına hizmet ettirilecek topluluklar gibi görüyorlardı. Bu amaçlarını çoktan açıklamışlardı da. Öteki memleketlerin devlet adamları... Alman profesörlerinin kürsülerinde verdikleri konferanslar ve Alman yazarların Alman dış politikasının amaçları hakkındaki yazılarında dünyaya karşı ileri sürdükleri, gerçekten çok düşsel görüşlerdi. Buna karşılık, Alman dış politikasına egemen olan yöneticiler, kendi somut plan ve entrikalarını nasıl yürüteceklerini biliyorlar ve kuramsal görüşleri bir kenara iterek, işleri bildikleri gibi yönetiyorlardı. Onlar, Balkan tahtlarını Alman prensleriyle dolduruyorlar, Alman subaylarını Türkiye hizmetine vererek Türk ordusunu eğitiyorlar, Türk Hükümeti'yle anlaşıyorlar, Hindistan'da ve Mısır'da fesat ve baş kaldırma planlarını olgunlaştırıyorlar, İran'ı ateşe veriyorlardı. Onların planları, öz Orta Avrupa ile Akdeniz ötesinden Asya'nın kalbine, Alman askerî gücünü ve siyasal denetimini sağlayacak geniş bir hat çekmektir. Şimdi bu hayret ve dehşet verici planın büyük bir kısmını uygulamaya koyulmuş bulunmaktadırlar. Türk ordusu, Alman yönetiminde Almanya'ya hizmet etmiştir. Hiç kuşkusuz, bu hizmet, kendi isteğiyle olmamaktadır. İstanbul limanında yatan savaş gemilerinin topları, Türk yöneticilerine, istedikleri gibi değil, ancak Berlin'den alacakları emre uygun olarak davranabileceklerini her gün hatırlatmaktadır. Hamburg'tan ta İran Körfezi'ne kadar ağ gerilmiştir. Eğer, şimdi kazanmış oldukları ve ellerinde bulundurdukları pek büyük avantajları koruyarak barışı sağlamayı başarırlarsa kendilerini Alman ulusuna şu haklı görünen biçimde sunacaklardır: Vaat

ettiğimiz her şeyi gücümüzle elde edeceğiz. Bunun anlamı, Alman gücünün göz kamaştıran yayılışı ve Almanya'nın sanayi alanındaki fırsat ve olanaklarının alabildiğine genişlemesidir. ([35])

FLAG DAY SÖYLEVİ, Amerika'nın Orta Doğu politikasını çiziyor, mayıs ve haziran içinde Türkiye ile ayrı bir barış konusunun görüşülmesinin mümkün olup olmadığı konusunda ortam hazırlamak üzere, biraz vakitsiz ve erken olmakla beraber, eski elçi Morgenthau görevlendiriliyorsa da yine sorunun çözümlenmesi, zafer kazanılıncaya kadar ele alınamıyordu. (Bu konu, Amerikan Siyonist politikasıyle birlikte, daha sonra ele alınacaktır.) Savaşın ilk aylarında Amerika'nın dikkatini bütünü ile Almanya işgal etti. Ancak, bu zaman için sorun, Amerika'nın savaş çabalarını düzenlemek, bu çabaları müttefiklerinkilerle ayarlamak ve duruma açıklık vermekten ibaret kalmadı. Çok ciddî olarak, Türkiye'nin savaştaki özel rolü ve bunun Almanlarla olan savaşta, genel uygulama üzerindeki anlam ve önemi de zaman ve dikkatleri üzerinde topladı. Amerika için Türkiye, küçük bir sorundu. Nisan ve mayıs aylarında, Washington'a, savaş sorunlarını görüşmeye gelmiş olan İngiliz Kurulunun başkanı A.J. Balfour, Albay House'a, Türkiye'yi bir yan sorun olarak nitelemişti. ([36])

10 ekimde Başkan, kasım ayında Buffalo'da toplanacak Amerikan İşçi Federasyonu'nda vereceği söylevi hazırlarken, söylevinin ana çizgilerini yanında bulunan House'a açıkladı. Onun kanısına göre, Amerika, Almanya'nın Alsace-Lorraine ve Belçika'yı bırakmasına karşılık, Avusturya ve

([35]) Dış İlişkiler, 1917, 2, 1, 96-100.

([36]) House'ın günlük notları, 22 nisan 1917. Aşağıda, s. 51-5 de görünüz.

Türkiye'de kalması ve böylece kendilerinin Orta Avrupa egemenliğini sağlamaları ilkeleri içinde yapacakları bir barış önerisine aldanmayacaktır. Elde edilmiş toprakların boşaltılması, Amerikan programının yalnız bir parçasıdır. Gerisi, gelecekte belâ olabilecek Alman gücünün kırılmasıdır ve Amerikan ulusunun bunu sağlayacak gücü vardır. Aralarındaki görüşme, Başkan'ın, Almanya ve uyduları hakkındaki planının özel ayrıntılarına kadar genişledi. Wilson, House'a 'Türkiye bütünüyle ortadan silinmeli ve ona uygulanacak işlem, barış konferansına bırakılmalıdır' düşüncesinde olduğunu söyledi. House: Eğer böyle bir işlem uygulanacaksa, 'Türkiye'yi galip devletler arasında paylaştırmamalı ve orada, ırklara göre özerk yönetimler kurulmalı' tezini öne sürdü. Başkan da bu tezi kabul etti. (37)

12 kasım söylevinden sonra, Başkan, kendisini yine işlere verdi. Bolşevikler, Rusya'da iktidarı ele geçirmişlerdi. Bunlardan birkaç gün önce ise, Başkan, 'toprak koparılması' ve 'tazminat' söz konusu olmayacak bir barış çağrısında bulunmuştu. Bunda Başkan, özellikle, söylevi çok bulandırmadan, temel amaç olan 'Alman gücünün bütünüyle yok edilmesi' noktasına kuvvet ve önem veriyordu. Avrupa haritasına bakınız diyordu:

("...Almanya, bize, tekrar tekrar barışı görüşmekten söz ediyor. Görüşmek, evet, ama neler görüşülecek? Onlarca görüşme konuları, Belçika, Fransa'nın kuzeyi, Alsace-Lorraine' dir İyi, bunlar, bizleri de onlar kadar ilgilendirmektedir, fakat, bunlar sorun'un ruhunu meydana getirmiyor ki. Haritayı elinize alınız ve ona dikkatle bakınız. Almanya'nın Avusturya - Macaristan'da kesin denetimi var; Türkiye, fiilen denetimleri altında ve Anadolu da yine denetimlerinde. Geçen

(37) Aynı kaynak, 10 ekim 1917. Aynı görüşmelerde Başkan, House'a, Amerikan ulusunun, kendisini, Barış Konferansı'nda tek temsilcisi olarak kabul edip etmeyeceğini sordu. House, bu konunun daha ileri bir tarihte ele alınmasının uygun olacağını söyledi.

gün gördüğüm bir haritada bütün buralar, özel bir siyah renge boyanmış ve bu renk, Hamburg'tan Bağdat'a kadar bütün bir alana uzanmıştı. Böylece, Alman gücü, bütün heybetiyle, dünyanın kalbine saplanmıştı." (38)

Dışişleri Bakanı'nın kanısı da aynıydı. Salt kendi görüş açısından olayları izlemek için **Sürekli Bir Barışın Bazı Temelleri** adı ile yazmış olduğu bir memorandumda, Bakan, Alman gücünün Amerika cephesinden görünüşünü eleştirerek şöyle diyor: "Amerika için ilk şart, Almanya'yı savaşta yenmektir. Bundan sonra da, Almanya'nın tekrar askerî gücünü kazanmasını önlemektir. Daha sonra ise, kendilerini korumakta kararlı ve güçlü devletlerle tek tek ya da işbirliği halinde Almanya'yı çember içine almaktır. Eğer bu, kuzey cephesinde yapılmazsa, o zaman, Kiel Kanalı gibi yararlı bir kanaldan yoksun kılmak yoluyle Alman stratejik durumu zayıflatılabilir." (39)

Türkiye'yi ileride askerî bakımdan uğratılacak yenilgilerin baskısıyle İttifak Devletleri'nden ayrılmak zorunda bırakarak barış istemeye zorlama imkânı da bu sırada, Amerika'yı ciddî surette düşündürmüş ve hatırı sayılır bir Amerikan kuvvetinin Fransa'dan çok Türkiye cephesine sevkinin uygun olacağı üzerinde durulmuştu. Filistin ve Mezopotamya'da Türk orduları karşısına çıkılırsa doğuda savaşa hızla son verilebilir ve bu, Rusya'nın savaştan çekilmiş olmasının bir ölçüye kadar giderilmesini ve Almanlara karşı bir Doğu cephesinin açılmasını sağlamış olur. (40) Bu olan memorandum'dan öteye geçemedi. Ancak, bu 24 ekim tarihli Lansing memorandum'unda ileri sürülen görüşler,

---

(38) James Brown Scott, President Wilson's Foreign Policy (New York, 1918) s. 326-36.

(39) Lansing evrakı, Sürekli Bir Barış İçin Bazı İlkeler'e ait özel memorandum.

(40) Wilson evrakı, seri 11, kasa 129.

Amerikaca, Türkiye'nin, Boğazlar'ı denetim hakkından yoksun bırakılması gerektiği kararının alınmasına yol açtı.

Türkiye ile bir barış görüşmesine girişmek konusunda İngiliz hükümet adamlarının görüşlerini bildiren Amerika'nın Londra elçisinin telgrafına verdiği karşılıkta, Lansing: 'Türkiye ile ayrı bir barış ([41]) hayal edilmesi ve avantaj sağlaması şüpheli bir konudur' demektedir... İstanbul'un durumunun barış konferansında karara bağlanması gerekir. Ama, şimdi Türkiye'yle bir barış yapılırsa bu sağlanamaz. Bu nedenle, İstanbul ve Boğazlar üzerinde herhangi bir köklü değişikliğe girişilmemelidir. Sekreter, devamla: "Bu durumda, hükümetimiz için Türkiye ile yapılacak bir ayrı barışta elde edilebilecek tek avantaj, savaştan sonra. Anadolu'nun paylaşılmasının İtilâf Devletleri'yle pazarlık konusu olmamasını sağlamaktan ibarettir" demektedir. ([42])

Aralık başlarında, Avusturya'ya karşı savas açıldığı zaman, Türkiye'ye karşı da savaş açılması tekrar inceleme konusu oldu. İttifak Devletleri'nin temel öğesi, Amerika düşmanları olarak gösterilirken bu güçlerden birine niçin dokunulmuyor? Wilson, Avusturya - Macaristan'a karşı savaş açılması önerisini Kongre'ye sunarken, bunun nedenini şu noktada özetliyordu:

"Avusturya - Macaristan Hükümeti, kendi isteğiyle ya da kendi ulusunun istek ve duygularıyle değil, fakat başka bir ulusun aleti gibi davranıyor. Savaş başka türlü yürütülemez. Aynı temel düşünce, Türkiye ve Bulgaristan'a karşı da bizi savaş açmaya götürmektedir. Onlar da Almanya'nın aletleridir. Ancak, onlar, şimdilik yalnız birer alet olup bizim zorunlu hareket yolumuz üzerinde bulunmuyorlar. Bu durumda bana öyle geliyor ki, bu savaşın gerekleri, acele ve kolay zorunluklar bizi nereye götürürse, yalnız oraya

([41]) Londra telgrafı, 7782-23 kasım 1917 - 763.72119/953.
([42]) Londra telgrafı, 5930 - 30 kasım 1917; 763.72119/953. İtilâf Devletleri'nin savaş amaçları hakkında, aşağıda, s. 51-58, 109-13 görünüz.

yönelmek ve başka hiç bir yere önem vermemek gerekir." (43)

Senato Dış İlişkiler Komitesi, İttifak Devletleri'nin iki küçük üyesine savaş açmamak için Wilson'un ileri sürdüğü nedenlerle yetinmemiş ve Kongre Başkanı, Dışişleri Bakanı Lansing'ten, yönetimin tutumu hakkında geniş ve tam bilgiler verilmesini istemişti. Lansing, Türkiye ve Bulgaristan'a karşı savaş açmanın uygun olmadığı yolunda uzun bir muhtıra ile cevap verdi. Bu muhtırada İtilâf Devletleri'nin Türkiye ve Bulgaristan'a karşı savaş açması yolunda, Amerika'dan bir istekte bulunmadıklarını ve Amerika'nın, hele şu sırada, Doğu'da savaş için hatırı sayılır bir kuvvet hazırlayamayacağını anlattı. Lansing devamla: "Öte yandan, bu sorun'un, ilkin temel olarak bir savaşa başlamanın moral etkisi ve ikinci olarak da, Türkiye ve Amerika'nın birbirlerini uğratabilecekleri dolaylı zararlar bakımından göz önünde tutulması gerekir. Çok iyi biliniyor ki Türkler ile Almanlar arasında çatışmalar, anlaşmazlıklar var. Bir savaş açılması, Türkiye'yi yalnızlığa mahkûm edecek ve dolayısıyle bundan sonra onları büsbütün Alman egemenliği altına sokacaktır. Amerika'nın Doğu cephesinde birlikleri yoktur. İki memleket ordularıyle doğrudan doğruya çatışmaya girişmek ise hiç de arzu edilir bir şey değildir. Türkiye'nin Amerikadeki çıkarları hiç bir değer taşımazken, Amerika'nın Türki-

(43) Dış İlişkiler, 1917, ek 2, 1, 446. 20 kasımda, Dışişleri Bakanı Lansing, Müsteşarı Wooley'in, Avusturya'ya karşı yakınma ve istekleri üzerine hazırlamış olduğu bir memorandum'u Başkan'a bir mektupla gönderdi. Bu memorandum üzerine ayrıntılı bilgiler veren mektubunda Lansing şöyle diyordu: "Avusturya'ya karşı düşmanca davranma bakımından bizim esaslı bir davamız yoktur. Bana öyle geliyor ki bu konunun altında, Amerika'da bulunan geniş ve özgür hareket olanağına sahip bulunan pek çok Avusturya uyruklularının yaratabileceği millî güvenlik düşüncesi yatmaktadır. Türkiye'ye karşı olan davamız ise buna göre çok büyük ölçüde zayıftır. 763.72/7796 a.

ye'deki çıkarları pek çoktur. Başlıca kültür kuruluşları milyonlarca dolar değerindedir. Bu kuruluşlar ya kapatılacak, ya da el konacaktır. Okullar yeni açılmış ve çalışmaktadır; bir çok Türk de buralara devam etmektedir. Bu gerçekten değerli nüfuzumuz kaybolacaktır. Amerika'nın, memleketimizdeki Türk uyruklarının çalışmalarından kuşkulanmasına da neden yok. Bunlar, aslında çoğunlukla Suriyeli, Hıristiyan ve Ermenilerdir. Aralarında pek az da Türk vardır. Sonuç olarak, biz Türkiye'ye savaş açarsak, Türklerin Türkiye'deki Hıristiyan ve Musevileri toplu olarak yok etmeye kalkarak bize karşılık vermek istemeleri akla gelebilir. Bulgaristan için de aynı düşünceler geçerlidir. Bulgar ulusu Amerika'nın gerçek dostudur. Bu ulus, savaşa, bölgesel nedenlerle, eski düşmanı Sırplarla hesaplaşmak için girmiştir. O, Almanya'nın büyük amaç ve askerî düzenlemeleriyle ilgili ve çıkarlı değildir. Bunun bütünüyle tersi olarak, savaştan sonraki Alman egemenliğinin yaratabileceği tehlikelerden dolayı da üzgün ve tedirgindir. Bulgarlarla savaşın bize kazandıracağı hiç bir şey yoktur. Böyle bir savaşın, savaşı zaferle bitirmeleri için, İtilâf Devletleri'ne hiç bir yardımı da olmayacaktır" diyordu.(44)

Dışişleri Bakanı'mn bu görüşleri, her ne kadar, savaş açılmasını düzenleme yönünden hemen bir karara götürmemişse de konu, yine de bütünüyle bir kenara bırakılmadı. Fakat, olayların üzerine toptan ve önemle gidilmesi sonucunu doğurdu. İki memlekete karşı savas açılma eğilimi, Senato'da açıkça belirmiş ve Dış İlişkiler Komitesi, bu eğilim ve düşünceler içinde Dışişleri Bakanı'nı çağırarak açıklama istemiştir. Lansing, savaş açılması sorumluluğunun Kongre'ye ait olduğunu, gerek kendisinin, gerekse Başkanın durumu, Kongre'nin gözleri önüne açıkça sermekten başka bir şey yapamayacaklarını belirtmiştir. Ancak, sorun'un

(44) Senato Dış İlişkiler Komitesi Başkanı'na Dışişleri Bakanı'nın mektubu, 6 aralık 1917; 763.72/8456 b.

temel olarak bir savaş açılmasının, zaferi kazanmaya yardım edip etmeyeceğinin seçilmesinde olduğunu da açıklamasına eklemiştir. Bununla beraber, Komite'nin, Türkiye ve Bulgaristan'a savaş açılmasını uygun bulup bulmadıkları konusunda İtilâf Devletleri Hükümetleri'nin de düşüncelerini almak yolundaki isteğini kabul etti. Bunun üzerine, Londra, Paris ve Roma elçiliklerine talimat gönderilerek, bulundukları memleket hükümetlerinin bu konudaki görüşlerini öğrenmeleri istendi. ([45]) Bakan, bu talimatta, elçilere: "Amerika politikasının **Amaç ve Fayda** ilkelerine dayandığını bilirsiniz. Özellikle, İttifak Devletleri'nin yenilgisini sağlayacak maddî yardım konusundaki görüşü öğrenmek isterim," diyordu. Buna benzer bir talimat da, Yüksek Konsey'deki Amerikan askerî temsilcisi General Bliss'e gönderilerek, ondan kendi meslektaşlarının kanaatlarının öğrenilmesi istenildi. ([46])

Birkaç gün içinde üç elçiden ve General Bliss'ten karşılıklar alındı. Bu karşılıklarda hükümetler ve Yüksek Konsey'deki askerî temsilciler, Türkiye'ye karşı savaş açılmasını memnunlukla karşılayacaklarını bildirdiler. Buna karşılık, Bulgaristan konusunda kanaatlar değişiktir. Bliss: 'Meslektaşlarının, Türkiye'ye karşı savaş açılmasını isteğe uygun bulduklarını, Bulgaristan'ı İttifak Devletleri cephesinden ayırmak için ilk adımda çevrede siyasal bir girişimde bulunulmasının mümkün ve yerinde olacağı, ancak bu sonuç vermezse, Bulgaristan'a karşı da savaş açılabileceği düşüncesinde olduklarını' bildiriyordu. Bununla beraber, bu meslektaşlar Batı cephesindeki Amerikan ordusundan kuvvet ayrılamayacağı kanısındadırlar. Yine onlara göre bir savaş açılmasının askerî yönden yararı İtilâf Devletleri'yle Ame-

([45]) Dış İlişkiler, 2 mayıs 1918; 763.72/10115 b. — Lansing notları, 11, 121-22.

([46]) Londra telgrafı, 7556, Paris telgrafı, 3830, Roma telgrafı, 1248; 3 mayıs 1918; 763.72/9799 a. Paris telgrafı General Bliss'e de tekrar edilmiştir.

rika arasındaki gerçek dayanışmayı göstermek yoluyle Türk ve Bulgar uluslarının morallerini zayıflatmak olacaktır. Bugünkü durumda kendilerine verilen bilgilerden daha çoğunu öğrenmek, aydınlanmak ihtiyacında olan Orta Doğu toplulukları, Amerika'nın yenilmez gücünü Osmanlılar aleyhine ve İtilâf Devletleri lehine koyduğunu görürlerse, kaderlerini İtilâf Devletleri'ne bağlamak yolunda yüreklendirilmiş olacaklardır. Özetlersek: 'Askerî durum izin verir vermez, Amerika, ileride Doğu savaşına da katılabilir; oysa, Türkiye ile barış halinde kalırsa bunu yapamaz' diye ekliyordu Bliss. İngiliz, Fransız ve İtalyan hükümetleri, Amerika'nın sorusuna resmî karşılıklarını birkaç hafta geciktirdiler fakat resmî olmayarak 'bir savaş açılmasını memnunlukla karşılayacaklarını' bildirdiler. ([47])

Lansing; bu karşılıkları, 8 mayısta, yazılı olarak, Başkan'a bildirdi. "Kabul edilebilir ki," diyor Lansing, "İtilâf Devletleri'nin hepsi, Türkiye'ye karşı savaş açılması eğili-

([47]) Paris telgrafı, 8 mayıs 1918-3835; 763.72/9904 — Elçi, Fransız Hükümetiyle bir işbirliğine varabilmek için Clemenceau'yu da gördüğünü bildiriyor. Clemenceau, Dışişleri Bakanı Pichon'un, bir savaş açılmasının elden geldiğince çabuk yapılması yolunda direnmekten başka, ekleyecek bir şey yok, cevabını veriyor. Britanya cevabı, Londra'daki elçimize 17 mayısta verilmiştir. Bu cevapta, Dışişleri A.B.D.'ce Türkiye ve Bulgaristan'a savaş açılmasının askerî ve siyasal bakımdan sağlayacağı yararları sıraladıktan sonra, ayrıca yeni bir öğe ekleyerek Amerika'nın barış konferansına katılması konusuna da dokunuyordu. Nota'ya göre, bu durumda, Birleşik Amerika'nın oynayacağı rol kesin olacaktır ve bu rol, hiç bir yerde, Yakın ve Orta Doğu'daki kadar böylesine kesin önemde görülmeyecektir. Eğer, A.B.D., Almanya'nın iki müttefikine savaş açmazsa, dünya, bu tutumu, Amerika'nın bu alandaki barış ile ilgilenmemekte olduğu anlamını çıkaracaktır. Londra elçisinin Dışişleri Bakanlığına telgrafı 17 mayıs 1918-10116, Britanya notasının özünü, J.A. Balfour, Lord Reading'e telle bildirmiş ve onun tarafından, 18 mayısta, Lansing'e sunulmuştur. Başkan'a gönderilen Londra telgrafının tarihi 20 mayıstır.

mindedirler. Yalnız İngilizlere göre, Bulgaristan'a karşı savaş açılması geciktirilmelidir." İtilâf Devletleri'nin bu görüşleri yalnız askerî düşüncelere dayanmaktaydı. Onlar, özellikle, Rusların çöküşünden sonra, Gürcülerin ve Kafkasyalıların ve öbürlerinin, Kafkasya ve Fırat'ın kuzey kesimlerindeki Türk ilerleyişine dayanışlarını yüreklendireceği düşüncesi, üzerinde duruyorlardı. Fakat, Dışişleri Bakanı'na göre, Amerika, işin, İtilâf Devletleri'nce ihmal edilen insancıl yönünü de göz önünde tutmalıydı. Binlerce Suriyeli ve Ermeni, Türkiye'de, Amerikan kaynaklarının gönderdikleri paralarla geçinebiliyorlardı. Bunun değeri ayda bir milyon doları aşıyordu. Sözgelişi Bulgaristan söz konusu olduğunda, kendi sezişine göre, Bulgarlara karşı açılacak bir savaş, Yunanistan ve Sırbistan üzerinde etkiler yapacaktır. Dışişleri şunu da ekliyordu: Bu iki ülkeye savaş açılması düşüncesi aleyhinde değerlendirilmesi gereken başka bir neden de, Avusturya'ya savaş açıldığından beri, bunlardan hiç birinin Amerika'ya karşı düşmanca bir harekette bulunmamış olmalarıdır. Bu bakımdan da, kendilerine karşı yürütülmekte olan politikamızın değiştirilmesi gereğini haklı gösterecek bir dayanak yoktur. Almanya, Bulgaristan ve Türkiye'ye savaş açmamamızı onları kendi safından ayırmaya çalışmak biçiminde yorumlayabilir. Oysaki, bunun mümkün olmadığını bildiğimizden, bizim savaş açmamız, isteklerimizi kabule onları zorlamak için olacaktır. Bu tutumumuz her iki memlekette de son derece kötü bir etki yaratacaktır. Amerika'nın önünde, izleyebileceği üç yol vardır: Dünyada herhangi bir ulusa karşı savaş açmaktan kaçınmak. Böyle olunca, ne Bulgaristan'a, ne de Türkiye'ye karşı savaş açmak mümkündür. Türkiye'ye karşı bir savaş açılması ise, Türkiye'deki binlerce sığıntıya, Amerika tarafından gösterilen himaye ve kurtarma işini ortadan kaldıracaktır; ya da, dünyada yalnız Türkiye'ye karşı savaş açacaktır; bu, Kafkasya'da beklediğimiz dayanmayı artıracak, aynı zamanda Bulgaristan için bir tehdit olarak onu teslime zorlayacaktır. Ya da her iki

ülkeye birden savaş açacak ve böyle olunca Almanya ile ittifakı olan her memleket düşman işlemi görecektir... ([48]) Başkan, her iki ülkeye karşı savaş açma aleyhinde karar verdi. Dışişleri Komitesi, Başkan'ın kararını not ederek, aslında komiteden geçmemiş bulunan aleyhteki bu kararı kayda geçirmekle yetindi. ([49])

([48]) Dışişleri Bakanı'nın Başkan'a mektubu; 8 mayıs 1918, 763.72/9893.

([49]) A.B.D.'nin Batı Cephesi'nden başka savaş alanlarına Amerikan orduları göndermek konusundaki durumu, İngiliz, Fransız ve İtalyan elçilerine bir muhtıra ile bildirildi. 17 temmuz 1918 tarihli olan bu muhtırada şöyle deniyordu: Amerikan Hükümeti'nin, köklü bir incelemeye dayanan niyeti ve amacı, savaşın kazanılmasında gerekli ve etkili her şeyi yapmaktır ve savaşın kazanılması ise danışma ve eylemlerde birliği korumaya bağlıdır. Bu hareketlerin herhangi birine katılma isteğine uyamamak zorunluğu görmüşsek, bunu, politikanın ve yürürlükteki durumun vazgeçilmez gereği olarak yapmışızdır. Batı Cephesi'nde zor durum sürüp gittiğine göre, Amerika birliklerinin başka savaş alanlarına gönderilmesi ile bunların çabalarını saptırmak uygun bulunmamaktadır. Muhtıra, Amerikan Hükümeti'nce, İtalyan Cephesi'ni Batı Cephesi'nin bir parçası saymakta ve eğer Yüksek Savaş Kurulu yararlı görürse, Amerika orduları oraya gönderilebilecektir. Muhtıra, daha sonra, A.B.D.'nin, Rusya konusuna karışması yolundaki önerilere dokunmakta ve bu konuda şöyle demektedir: Bu konu, Türkiye ile savaştan da öteye bir güçle Amerika'nın tutumunu haklı kılmaktadır. A.B.D. böyle bir hareketin, mevcut karışıklığı arttıracağı ve savaşın kazanılması yolunda hiç yarar sağlamayacağı kanısındadır. A.B.D. buna ya da bir baskı hareketine katılmayacaktır. Ancak, kendi kardeşleri Slovaklarla işbirliği yapacak Çeklere, güçlerini artırmak ve Ruslara da, kendi kaderlerine kendilerinin egemen olmaları yolundaki eylemlere yardımcı olabilecektir. Amerika'nın tutumu, İtilâf Devletleri'nin politikalarını herhangi bir biçimde eleştirme anlamını taşımamaktadır, fakat A.B.D., bütün müttefiklerini, Rus ulusunun kendi kaderini kendisinin çizmesi hakkına (Self Determination) karışma amacını gütmediklerini bildirmeye çağırır. Dışişleri Bakanlığının Londra Elçisine gönderdiği telgraf: 18 temmuz 1918-298; 763.72/13370 a.

AMERİKA'NIN Türkiye işlerine karışmama yolundaki genel politikası, iki konuda bu gidişten ayrılıyordu. Bunlar, Morgenthau misyonu ve Başkan Wilson'un Balfour Deklarasyonu'na karşı izlediği politika konuları oldu. Almanya'ya savaş açıldıktan sonra Dışişlerine çağırılan Amerika'nın eski Türkiye Elçisi Morgenthau, Lansing'e şunları telkin etti: Kendi kanısına göre, Türklerin Alman yöneticileriyle çok şiddetle çatıştıkları şu sırada, Türklere gizli bir öneride bulunmanın tam zamanıdır. Bu nedenle, bazı muhalif Türklerle ayrı bir barış görüşmesi için temasa geçmesi yolunda kendisi görevlendirilebilir. Lansing, başarı şansının çok zayıf olduğunu önemle belirterek kendisinin de desteklediği Morgenthau önerisini Wilson'a yazı ile bildirdi. Wilson, durumu açıklığa kavuşturmak üzere fakat görüşme ve pazarlık yetkisi olmayacak görevlilerin yollanmasını kabul etti. Morgenthau başkanlığındaki bu görevliler Filistine gidecek ve sözde orada, Yahudilerin içinde bulundukları şartları inceleyeceklerdi. ([50]) Plâna göre, görevlendirilen bu kurula İngiliz

([50]) Dış İlişkiler, Lansing evrakı, 11, 17-19, Dışişleri Bakanı'nın Başkan'a 17 mayıs 1917 tarih, 867.00/804 1/29 işaretli mektubu. Orijinali Wilson evrakı içindedir. Seri 11. Kasa 118; Başkan'ın el yazısı ile şu notlar vardır: "W.W.'ye sözlü olarak cevap verildi" Lansing'in masasındaki notlar 16 mayıs tarihini taşıyor. "Alsberg, Morgenthau'ın sekreteri, Türkiye'deki umutsuz durum. Morgenthau'ın Türkler üzerine kazanılacak savaş planı" Bu sıralarda, Türkiye ile ayrı bir barış şansı hakkında Dışişleri Bakanlığına gelen bilgi belgeleri arasında biri, İstanbul'dan gelen 17.3..2558; 763.72/3572 telgraftır. Bu telgraf, Türk Genel Kurmayında bulunan Alman subaylarının, Türklere Kafkas cephesindeki ordularını Sıvas'a ve Toros dağlarının güneyine çekmeleri öğüdünü verdiğini bildiriyordu. Türkler bu öğüde büyük bir tepkiyle karşı çıktılar. Enver, bir gün önce Berlin'e gitmişti. Türkiye'nin ayrı bir barış görüşmesine girmesinden korkmakta olan Almanlara güven vermek istendiği söyleniyordu. Elçilik, söylentilerin sağlam bir temeli olmadığını, bunlara güvenilemeyeceğini bildiriyordu. 10 haziran 1917'de İngiliz Elçiliği, Dışişlerine bir memorandum gönderiyor. Bu memorandum, İsviçre'deki İngiliz Elçiliğinin, Almanlarla yakınlığı olan bir eski

Siyonist lideri de katılmalıydı. Bunu sağlamak için Amerika'nın Londra Elçisi görevlendirilerek İngiliz Hükümeti'nden Dr. Chaim Weizmann'ın Filistin yolunda bulunan Morgenthau ve öteki Amerikan delegesi Felix Frankfurter ile Cebelitarık'ta buluşmaları izninin alınması istenmiştir. İngiliz Dışişleri bu ince davranıştan çok memnun olmuştu, ancak şu anda İngiliz Hükümeti, Talât Paşa ve öteki Türk liderleriyle temasta olduğundan bu yeni Amerikan teşebbüsü, kendilerinin bir sonuç alma çabalarını karıştırabilir, ya da kendilerininkinden değişik bir Amerikan önerisi, Türkler için yeni bir alternatif yaratacağından bundan yararlanmaya kalkabilirlerdi. Sonradan, Weizmann'ın kendisi tarafından yazılan otobiyografisinde ([51]) şu satırlar okunmaktadır: "Balfour bana şu talimatı verdi: Morgenthau ile görüş ve kendisini, benim bu kurulu önlememe kadar oyala" Siyonistler de aslında bu işe karşıydılar. Çünkü, Filistin üzerindeki amaçlarına ulaşmak, ancak, Türklerin yenilgisiyle elde edilebilirdi. Bu nedenle de, Morgenthau Kurulu'nu baltalamak için İngilizlerle işbirliği yapmaya hazır bulunuyorlardı. Weizmann, Cebelitarık'ta, ölünceye kadar Morgenthau ile görüşmeleri sürdürdü, sonunda da bu düşünceden cayıldı. ([52])

Arnavut şubayının sözleri üzerine bilgi vermektedir. Bu bilgilere göre Talât, son ziyaretinde, Berlin'de, Almanlara, askerî, malî ve iktisadî nedenlerle Türkiye'nin savaşı sürdüremeyeceğini söylemiş, Almanların buna cevabı, temmuz sonuna kadar dayanmalarını, o tarihe kadar denizaltı savaşının İngilizleri dize getireceği ve böylece İttifak Devletlerinin onurlu bir barışa ulaşacakları biçiminde olmuş. Bunlar, bu tarihte, Amerikan politikasına yön vermek için yararlanmaya elverişli örneklerdi.

([51]) Chaim Weizmann, Deney ve Hata (New York, 1949), s. 196.

([52]) Madrid telgrafı: 670, 8 temmuz 1918; 763.72/5815. Konferansın sonuca ait ortak raporu, 6 temmuzda İngiltere adına Weizmann, Fransa adına E. Weyl, Amerika adına Morgenthau ve Felix Frankfurter tarafından imza edilerek (763.72119/703 1/2) 10 temmuzda, Dışişleri Sekreter Yardımcısı Leland Harrison'a, Frankfurter'in yazdığı bir mektup içinde, Washington'a gönderildi. 763.72/5815.

Bu kurul görevine devam etseydi, acaba başarı kazanır mıydı? sorusu daima akla gelebilir. Morgenthau, Weizmann ile görüşmelerinde kendisine verilen yetkinin çok ötesine gitti ve izinsiz giriştiği için Amerikan Dışişleri'nce sert bir biçimde azarlandı. Her halde bu kurul haberi basına sızmış olacak ki Morgenthau misyonunun gerçek niteliği Osmanlı Hükümetince anlaşılmıştı. (53)

1917 eylülünün 14'ünde House, Lord Robert Cecil'in İngiliz Hükümeti adına, kendisine, resmî olmayarak, Başkan'ın, Siyonist davası lehine yapılmış olan deklarasyonu uygun bulup bulmadığını sorduğunu yazdı. (54) Üç gün sonraki başka bir mektubunda House, İngiliz deklarasyonunu kayıtsız şartsız desteklemenin kendisini içine sürükleyeceği tehlikeler hakkında Wilson'u uyardı: "Bu konu, bir çok tehlikeyi kapsamaktadır. Ben İngiliz Hükümetinin yerinde olsaydım, bu soruna bu kadar kesinlikle bağlanmak konusunda ihtiyatlı davranırdım," diyordu. (55) Wilson da, görünüşe göre, deklarasyon konusunda ihtiyatlıydı. House'a, İngiliz Hükümeti'ne duyrulmak üzere şu talimatı verdi: "Kesin bir tutum için zaman uygun değildir; belki ileride, açık bir yükümlülüğe

(53) Leonard Stein'ın, Balfour Deklarasyonu adlı eseri (Londra, 1961) s. 352-60, Morgenthau komisyonu karşısında Britanya ve Siyonistlerin görüş ve tutumları konusunda bilgi vermektedir. Lord Beaverbrook'un önerisine uyularak, Türklerle görüşmeye İngiliz özel delegesi olarak, Basil Zaharoff memur edilmişti. Alman Dışişleri arşivinde bulunan ve Bern'den alınmış 18 ve 24 mayıs 1917 tarihli iki raporda, İngiliz ajanı Zaharoff'un Türklerle görüşmeden alıkonulduğu, Stein'ın Balfour Deklarasyonu, s. 354 de anlatılmaktadır. Morgenthau Kurulunun gönderilmesini Dışişlerine protesto etmiş olan "Yahudi ve Ermeni delegasyonları", bu defa, Wiezmann ve Ermeni millî hareketinin lideri James Malcolm idi. Asıl ödevleri Kurul'a yardım olması gerekirken İngiliz Dış Bakanlığı ve İngiliz Siyonistleri, Kurul'u sabote etmek için işbirliği yaptılar.

(54) Wilson belgeleri, Seri 11, Kasa 100.

(55) Aynı kaynak.

girmemek şartıyle bir çok sevgi gösterisi yapma fırsatı bulunabilir." ([56])

İngiltere'deki Siyonist liderleri, İngiliz Hükümeti'yle Wilson'un deklarasyona katılması yolundaki öneriye verdiği karşılık üzerinde görüştüler ve Başkan'ı, deklarasyonu desteklemeye razı etmesi için Adalet Bakanı Brandis'e bir telgraf çektiler. Brandis, 23 eylül'de House'u gördü. Ertesi gün de ona: "Dünkü görüşmemize dayanarak" kaydıyle ve aynı tarihle, Weizmann'a gönderdiği şu telgraf örneğini ekledi: "Başkan ile yaptığımz görüşmelere ve özel danışmalara yansıyan düşüncelerin verdiği anlama göre, şöylece karşılık verebileceğimi seziyorum; İngiliz Dışişleri Bakanlığı ve Başbakan ([57]) tarafından uygun görülüp sizin 19 günlü telgrafınızla bildirdiğiniz deklarasyona, Başkan, tam anlamıyle sempati duymaktadır. (Söz konusu, Siyonistlerin hazırladığı bir deklarasyon müsveddesi olup Filistin'in, Yahudi ulusunun yurdu olarak yeniden kurulması) amacını güdüyor ve son Balfour Deklarasyonu'na oranla güçlü olmaktan uzak bir dille yazılmış bulunuyordu.

Bu arada, Wilson'un karşılığından sonra, İngiliz kabinesi, deklarasyon, üzerinde daha özenle durdu ve Türkler, Almanlarla birlikte İngiliz ve Siyonistlerin programlarını önlemek için harekete geçince, ekim başında bu konuyu yeniden ele aldı. İngiliz Hükümeti, House aracılığıyle, Başkan'a bir daha yaklaştı. 13 ekim'de Başkan, House'a bir not gönderdi: "Siyonizm konusu ile ilgili olarak bana vermiş olduğunuz memorandum'u cebimde buldum. Karşı taraftan önerilen formüle katıldığımı size söylememiş olmaktan korkuyorum. Onlara bu noktayı bildirirseniz müteşekkir olacağım." ([57]a)

Siyonistleri ilgilendiren deklarasyon hakkında, Başkan'ın karar ve tutumları Dışişleri Bakanlığına bildirilmemişti.

([56]) Stein'ın Balfour Deklarasyonunda yazılıdır, s. 505.

([57]) Aynı kaynak. s. 506-7, Brandeis belgeleri, Louisville üniversitesi.

([57]a) House belgeleri.

Bir ay sonra Balfour Deklarasyonu **The Times**'ta yayınladı. Bunun üzerine, Londra'daki Amerikan elçisi Page'e bir telgraf çekilerek kendisinden, Yahudilerin Filistin sorunuyle ilgili olarak, ([58]) Balfour demecinin nedenleri hakkında gizlice araştırma yapılması, tam ve acele olarak Dışişlerine bilgi verilmesi istendi. Page, Balfour'un hastalığı sırasında yerine bakan Lord Robert Cecil'i gördü. Cecil, Elçiye: 'Filistin'in uluslararası bir düzene bağlanması yolunda İngiliz Hükümeti'nin Fransa ile bir anlaşması olduğunu bildirdi. Balfour'un Lord Rothschild'e yazdığı mektup, Lord'a göre, İngiliz Hükümeti'nin sadece, Yahudileri de orada yerleşmiş öteki ulusların tıpkısı şartlarla yerleştirmek ve onlara karşı ayrıntılı bir davranışta bulunulmamasını sağlamak sözünü vermektedir ve kendi hükümetinin son kararı budur. ([59])

Yahudilik programı üzerine, Amerika'da, İngilizlerin yaptığı gibi bir harekete Amerika'yı da sürükleyebilecek yeterlikte yardımcılar vardı. Amerika'daki Yahudilik kıpırdanışı, kendilerini bu amaçlarına ulaştıracak güçlü çalışmalar yaptı. 13 aralıkta, Dışişleri Bakanı Lansing, Başkan'a, Yahudilerin Filistin konusunda Amerikan politikasını açığa vuracak bir bildiri yayınlaması için büyük bir baskı yapmakta olduklarını yazdı. Lansing, bu muhtırada şöyle diyor: Kişisel düşünceme göre, Amerika, bu konudaki tutumunu açığa vurma konusunda çok ağır davranmalıdır. Bu tutum, şu üç nedene dayanmaktadır: Birincisi, Amerika, Türkiye

([58]) Dışişlerinin Londra Elçisine telgraf, 6041, 15 aralık 1917, 867 n. 1/2 a.

([59]) Londra telgrafı, 8033 21 aralık 1917, 867 n. 01/2. Bu buluşmada resmî niteliği olmayan bir tartışma sırasında, Cecil, Filistin'in büyük bir devletin denetimi altında bulundurulması gereğini söyledi. Kendi adına konuşan Cecil, Avrupa devletlerinden herhangi birinin böyle bir himayeyi üzerine almak istemeyeceğinden korktuğunu ve dahası, bunlardan bazılarının bir İngiliz himayesine itiraz edebileceklerini ve bu bakımdan Amerika'nın bu himayeyi üzerine alacağını umduğunu söylemiştir.

ile savaş halinde değildir, bu nedenle de Osmanlı İmparatorluğu'ndan zorla toprak koparılmasını benimseyen bir görünüşten kaçınmalıdır. İkincisi: Yahudiler de **Siyonistlik** davasında birleşmiş görünmüyorlar. Üçüncüsü: Bir takım Hıristiyan çevreler, kişiler, kutsal toprağı, İsa'nın ölümüyle eline fırsat geçirmiş olan ırkın kesin denetimine teslim edilmesine güceneceklerdir. Pratik bakımdan, bizim için yukarıdaki birinci şıktan başka bir neden aramamak gerektiği, düşüncesindeyim. Çünkü, bu, Filistin'in kaderi hakkında siyasal bir açıklama isteğini reddetmek için yeterli ve tam bir dayanaktır. ([60]) Lansing, Başkan'ı, ertesi günkü kabine toplantısında gördü. Wilson, kendisine, istemeye istemeye, kendisiyle aynı biçimde düşündüğünü, fakat, yönetimin, Filistin'in Yahudilere verilmesi hakkındaki İngiliz görüşüne uyma izleniminde bulunduğunu söyledi. ([61])

Sonraki aylarda, 1918 ağustosunun 31'inde, Amerika'daki Siyonistlerin sürekli çabaları sonunda, Amerika Siyonistlerinin Başkanı Rabbi Wise'ın, işleri karıştırmayacağı, şu anda Filistin'in Osmanlı İmparatorluğu'na ait olması dolayısıyle bu topraklar hakkında herhangi bir iddia ve dilekte bulunmayacağı, bu toprakların kaderinin Barış Konferansı'na bırakılmasını kabul ettiği yolunda verdiği söz üzerine, Wilson'un Balfour Beyannamesi'ne kendi kişisel imzasını atması sağlandı. Böylelikle Wilson, açıkça ve fakat resmî olmayarak, özel bir bildiriyle Yahudilik davasındaki kişisel görüşünü bildirmeye razı oldu. Anlaşılıyor ki, Wilson, ilke bakımından, Filistin'i Yahudilere bırakmak fikrine karşı değildir. Bununla beraber, Türkiye'den, toprak koparmak politikasına Amerika'yı karıştırmak istememektedir.

Yine, ilke bakımından buna taraftar değildir ama, bir kere, İtilâf Devletleri'nin Türkiye'nin paylaşılmasına ait planlarına sürüklenmiş olmanın etkisindedir artık.

([60]) Dışişleri Bakanının Başkan'a mektubu, 13 aralık 1917, 867.01/2a.
([61]) Lansing'in 867 n.01/13 1/2a; 867 n.01/11 1/2a'ya ekli notu.

SAVAŞ—BARIŞ AMAÇLARI, GİZLİ ANLAŞMALAR VE 14 NOKTA

AMERİKA'NIN Türkiye için uygulamayı kararlaştırdığı politika dürüst idi ve aşağıdaki soruların karşılıklarına dayanıyordu:

Türkiye, Amerika'nın ulusal çıkarlarına zarar verebilir mi? A.B.D. Orta Doğu işlerine karışmama konusundaki geleneksel politikasını değiştirirse, ulusal yararlarını tehlikeye sokan Alman gücünü ortadan kaldırabilir mi? Birinci sorunun karşılığı: Hayır idi. İkincinin karşılığıysa, Orta Doğu'da girişeceği sınırlı bir davranışın daha fazla etkili bir sonuç yaratıp yaratamayacağı idi. Kısaca, Albay House'un dediği gibi, Türkiye, önem taşımayan bir yan sorundu. A. B. D.'yi biraz da sağduyudan yoksun olarak, çok önemle ilgilendiren, İtilâf Devletleri'nin Türkiye'ye karşı güttükleri politikaydı. Bunların, savaş amaçlarıyle ilgili olan genel sorunda Wilson'un tutumu, kendisinin önerdiği barış şartlarının bir yıl önce, İtilâf Devletleri tarafından kabul edilmemesinden doğan hayal kırıklığıyle gölgeliydi. Oysa bu şartlar, İtilâf

Devletleri için çok elverişli olup savaşın sürdürülmesini öngörüyordu. (1) İtilâf Devletleri'nin savas amaçlarının başarı elde etmesinin, Amerika'nın, da yenilmesiyle ilgili bulunduğu Almanya konusu dışında, A. B. D.'nin güvenliğine hiç bir katkısı olamazdı. Gerçek olan, Almanya'nın Avrupa politikasında bir sorun olmaktan çıkarılması ve gelecekte yine Almanya'nın Avrupa'da bir siyasal üstünlük kurmasının yaratacağı büyük korku arasında, hangisine bir öncelik verilmesi gerektiğini çözümüyle ilgileniyordu Wilson. Kongreden, Almanya'ya savaş açma yetkisi istemesinden bir gece önce Wilson, eski dostu ve New York Wold gazetesi sahibi Frank Cobb'u çağırmıştı. Cobb, Başkan'ı, kuşkularla dolu, karşısında bulunduğu sorunun ağırlığı altında yıpranmış, bitmiş bulduğunu söyler. Başkan, Cobb'a: A. B. D. Almanya'ya karşı savaşa girerse, Almanya'nın yenilgisi kesin olur. Bu öyle tam bir yenilgi olacaktır ki, sonunda, barış şartları kendisine yalnızca dikte edilecektir," demiştir. Başkan, devamla "İtilâf Devletleri'nin arzu ettikleri ve düşündükleri de bundan başka bir şey değildir; bütün istedikleri bu amaçlarına ulaşmaktır. Amerika'nın Almanya'ya karşı savaşa girmesi ve bu uğurda büyük çabalar harcamasının İtilâf Devletleri için değeri ve anlamı bundan ibarettir," diyor. (2)

■

AMERİKA'NIN savaşa daha etkili ölçüde katılmasını görüşmek üzere, bir İtilâf Devleti kurulu, nisan sonlarında,

(1) Bkz. 1916'da ileri sürdüğü barış şartlarının İtilâf Devletleri tarafından kabul edilmemesi konusunda Başkan'ın aldığı durum için Seymour'un intimate Papers, 11.292 ff., ve Adward Buehrig'in Woodrow Wilson and the Balance of Power (Bloomington, 1955) bölüm VI. ve VII.

(2) J.W. Heaton, Cobb of the "World" (New York, 1924; Buehrig'in Woodrow Wilson, s. 264-65 adlı eserinde.

Washington'a geldiği zaman, İtilâf Devletleri'nin Orta Doğu'daki emelleri, önceleri Amerika'ya çok açık ve doğru olarak anlatılmıştır. İngiliz kurulunun başında, Dışişleri Bakanı J. A. Balfour bulunuyordu. Kurul, Halifax'tan gelip New York'tan geçerek, Washington'a gidecekti: Tren, Pensylvania istasyonuna geldiği zaman, Albay House, Dışişleri Bakanı J. A. Balfour'u ziyaret etti. Amacı, Bakan ile Washington'da, Hükümet ve Kurul arasında ele alınacak konuları gizlice görüşüp tartışmaktı. Amerikan kaynaklarının daha etkili bir ölçü ve biçimde kullanılması, İtilâf Devletleri'nin para ve gereç ihtiyacı bakımından altında bulundukları baskıyı hafifletmek gibi konular dışında, başta gelen en önemli görüşme ve tartışma konusu, başlayacak olan Washington Konferansı'nda, barış şartlarının belirtilmesi olmuştur. "Ben onu, barış şartlarını, konuşmamaya zorladım" diyen House, anılarında şöyle devam ediyor: "Başkanı, herhangi bir başka İtilâf Devletiyle de, barış şartlarını konuşmaması yolunda uyardım; çünkü böyle davranıldığı takdirde, anlaşmazlıklar çıkacağı muhakkaktı. Oysa en önemli sorun barışı tartışmak değil, Almanya'yı yenmekti."

Balfour, bütün bunları kabul etti ve Başkan 'bu konuya dokunmadıkça barış şartlarından söz açmayacağını' bildirdi. "Balfour, ayrıca, benim 'Avusturya-Türkiye ve Bulgaristan' la ayrı ayrı barış yapmak konusunda ne düşündüğümü, sordu. Ben de Avusturya ve Bulgaristan hakkında düşündüklerimi söyledim. House, Türkiye'nin Almanya ile bir tutulmasını ve ayrı barış görüşmesine girişilmemesini söyledi. Balfour da buna katıldı." (3)

House, Balfour ile görüşmelerini anlattıktan sonra, Başkan'a şunları yazıyor:

---

(3) House Papers Diary, April, 22, 1917. Bu girişin bir bölümü Seymour' un Intimate Papers, 111, 38-39 eserinde, House, Balfour'a, İtilâf Devletleri'yle Amerika arasındaki ittifakla ilgili bu ziyareti yumuşak deyimlerle küçültmesini öğütlediğini yazar.

"Benim gibi sizin de kabul edeceğinizi umarım ki, en uygun politika, barış şartlarının konuşulmasından kaçınmaktır. Balfour da bu görüşe katılmaktadır. Eğer İtilâf Devletleri kendi aralarında bu şartları tartışmaya başlarlarsa, kısa bir zamanda, birbirlerine Almanya'ya olduğundan daha fazla düşman kesileceklerdir. Durum, Türkiye'ye karşı ortaklaşa savaşmaktan sonra, Balkan Hükümetleri'nde görülenin aynı olacaktır. Bana öyle geliyor ki, düşünülecek tek şey, bu gün, Almanya'yı, en kısa zamanda yenmektir. Eğer siz de, öbür barış şartlarını şimdi görüşmemek konusunda onunla aynı anlayışta iseniz, memleketimiz, İngiltere ile birlikte, ileride sürekli bir barış için gerekli şartların kabulü yolunda, ilgilileri zorlayacak duruma gelebilir. (4)

"Barış şartları" deyimiyle House, İtilâf Devletleri arasındaki gizli anlaşmaları da amaçlıyordu. Geniş çizgileriyle bu anlaşmaların en önemli bölümlerini, Wilson ve House Amerika'nın savaşa katılmasından önce biliyorlardı. İtalya'nın İtilâf Devletleri yanında savaşa girmesi şartlarını belirleyen Londra Anlaşması'nın genel temelleri açıklanmış ve Paris Elçisi tarafından Washington'a bildirilmişti. (5) İtilâf

(4) Wilson Papers, Series 11, kutu 117; House'dan Başkan'a mektup. 22.4.1917. Bu mektupta House, İngilizlerin A.B.D.'ne bir gizli anlaşma elde etmek için gelmiş olduğu korkusunu yatıştırmaya tekrar çalışmaktadır. Bazıları gibi Walter Lipmann'ın da amacın bu olduğu kanısında bulunduğunu, yazıyor.

(5) Paris, 1 mayıs 1915'te şu telgrafı çekti: "Güvenilir olduğuna inandığım yetkili çevrelerden" aldığım bilgiye göre, İtalya, 27 nisanda, İtilâf Devletleri'yle bir anlaşma imzalamıştır. Bunun kapsamı henüz bilinmiyor ise de, İtalya'ya, askerî bakımdan yapacağı yardım karşılığında "Toprak bakımından genişleme hakkı" tanındığı tahmin ediliyor. 763.72/1722. 8 mayısta, Londra'dan çekilen bir telgrafta, The Times'in iyi haber alan ve güvenilir dış politika yazarı, Elçi Page'e, "sıkı ve mutlak gizlilik kaydıyle" şu bilgiyi vermiştir: İngiltere, Fransa ve Rusya, İtalya ile giriştikleri pazarlıkta, İtalya'ya, bir kısmı Slavya'dan olmak üzere toprak vermeyi kabul etmişler ve bu konuda Sırbistan ile bir danışmada da bulunmamışlardır. Dış İliş-

Devletlerinin Türkiye'yi ortadan kaldırmayı düzenleyen bu kararları Wilson ve House tarafından yalnız bilinmekle kalmıyor, aynı zamanda, uygun da bulunuyordu. Sanki, savaşın, kazanılmasından sonra, bu memleketin bölüşülmesinden yana olmaktan çok uzak değillermiş gibi. Özetle, İtilâf Devletleri'nin amaçları hakkında genel çizgileriyle, büyük bir sır, bir gizlilik yoktu. Lenin, 1917 martında, Zürih'ten Pravdaya yazdığı bir yazıda — bu kendisinin AFAR'dan yazdığı ilk mektup olup 3 nisanda yayımlanmıştı — Çarlık soyunun tahtlarından kolaylıkla indirilmesi olayına işaret ederek, sorun şudur, diyordu:

"İngiliz ve Fransız sömürgecilerinin fesat düzenleri, Milyukov'u, bu savaşın uzatılmasını sağlamak, daha inatçı ve daha vahşî bir biçimde yürütmek ve milyonlarca genç Rus işçi ve köylüsünü öldürmek amacıyle iktidarı almaya yöneltmiş ve böylelikle, İstanbul'un Guchkov, Suriye'nin Fransızlar ve Mezopotamya'nın (Irak) İngilizlerin eline geçmesi amacı güdülmüştür."

Wilson'un Rusya'ya vermiş olduğu, 22 mayıs 1917 günlü notayı, **Norddeutsche Allgemeine Zeitung** şöyle yorumluyordu:

"Bununla beraber, biz Başkan Wilson'a özellikle İtilâf Devletleri'nin antlaşmalarına bir göz atmasını öğütleriz. Bu antlaşmalarda İtilâf Devletleri kazanana dek savaşı sürdürme kararlarını karşılıklı olarak yükümleniyorlar. Yine görecektir ki — Briand'da, sonunda, French House - Fransa gizli buluşmasında bunu kabule zorlanmıştır — Fransa ve

---

kiler, 1919. Ek. s. 31-33. Londra, 27 ocak 1915'de İtalya ataşemiliteri, elçiliğin bir ilgilisine resmî olmayarak şunları söylemiştir: İtalya, tamamen silahlandıktan sonra, takriben 1 martta İtilâf Devletleri yanında savaşa girecektir. Yine şunu eklemiştir: Eğer Türkiye Mısır'a saldırırsa, İtalya, Türkiye'ye savaş açmak suretiyle savaşa katılacaktır.

Fransa ile birlikte İngiltere, İstanbul'u Rusya'ya vaat etmişler, buna karşılık Rusya da yalnız Alsace-Lorraine'nin değil, Rhine (Ren) in sol kıyılarının da Fransa'ya geçeceğini kabul etmiştir. Bundan başka, İtilâf Devletleri'nin Anadolu'yu paylaşma yolundaki tam ve kesin tasarılarını da görecektir. Bu düzenlemelerin — her halde Rusya'dan gizli yapılmaktadır — ayrıntılarını ortaya koyabilmek, bugün de birçok güçlükler doğurmaktadır."

26 nisanda, House, Kurul'la, (6) yapılacak konferansa katılmak için Washington'da bulunuyordu. Tekrar barış şartlarına dönen Başkan ile, her zaman olduğu gibi, bu konuyu tartışıyordu. House, kendi anılarında: "Başkan ile görüşürken; Balfour ile yaptığım ilk görüşme ve Başkan'a o zaman yazdığım mektubunda ileri sürdüğüm gibi, barış şartları için İtilâf Devletleri'yle tartışmaya girişilmemesi hakkındaki görüşümü yine tekrarladım. Başkan, konuyu tartışmadan geri dönmesinin Balfour için tatsız bir durum olacağını düşünüyordu. Benim düşüncem ise, eğer konuyu onlarla açıkça tartışır ve kendilerine bu görüşmelerin resmî olmadığı açıkça belirtilirse, bundan bir zarar gelmeyeceği yolunda idi.

Başkan, kendisinin Balfour ile görüşmelerinin memnunluk verici olmadığını sezinlediğinden, House'dan, Balfour'u özel olarak Beyaz Saray'da yemeğe davet etmesini istemiş ve burada, her üçünün resmî olmayan bir hava içinde görüşebileceklerini söylemiştir. House, yemekten önce, savaş amaçları hakkında Balfour ile ikili görüşmelerde bulun-

(6) Kurul, 22 nisanda Washington'a geldi. İstasyonda, Dışişleri Bakanı Lansing ile kendilerini karşılamaya memur edilen Amerika'nın ileri gelenleri tarafından karşılandı. İstasyona gelişlerinde kendilerini selâmlamak için büyük bir kalabalık toplanmıştı. Ertesi gün Balfour, Dışişleri'ne geldi. Yarım saat Lansing ile görüştükten sonra beraberce Beyaz Saray'a giderek Wilson ile de elli dakika görüştü.

muştur. Bu, 28 nisanda olmuştur. House ve Balfour, ilk olarak, genel çizgileriyle, Orta Avrupa ve Almanya'nın kesin olarak yenilmeleri ihtimaline dayanacak bir barışın arzu edilen biçim ve görünümü üzerinde konuşuyorlar. Bundan sonra House, 'savaştan sonra elde edileceklerin paylaşılması için İtilâf Devletleri arasında hangi anlaşmaların açıklandığını' sormuştur. Balfour, İtalyan anlaşmasını ve bu anlaşma ile İngiltere ve Fransa'nın, eğer savaşa katılırsa hemen hemen bütün isteklerinin kabul edileceği yolunda İtalya'ya söz verdiklerini anlatmış. House, anılarında şunları yazıyor: "Kendisine, ilk defa Grey'e söylediğimi söyledim. Dedim ki: Savaşa girmemizi haklı gördüğümüz takdirde, kendimizi ikinci planda gibi düşünmekten ve bencil duygulara kapılmaktan büsbütün kurtarıp geniş bir dünya görüşü ile bakmamız mümkün olur. Balfour, bu düşünüşü heyecanla kabul etti. Biz, en yakından, İstanbul ile ilgileniyorduk; İstanbul'un uluslararası bir statüye bağlanmasını istiyorduk. Boğazların ele alınması, bizi Anadolu konusuna götürdü. İtilâf Devletleri arasındaki gizli anlaşmalar asıl burada daha büyük bir önemle karşımıza çıkar. İtilâf Devletleri, Ermenistan'da ve Anadolu'nun kuzeyinde Rusya'ya bir nüfuz bölgesi vermeyi kabul etmişlerdi. İngilizler, Mısır'ın devamı saydıkları Mezopotamya bölgesinde aynı nüfuza sahip olmak amacını güdüyordu. Fransa ve İtalya Anadolu'dan Boğazlara kadar olan toprakları kapsayacak biçimde kendi bölgelerini ayırmışlardı. Bunların hepsi çirkindi ve bu görüşümü Balfour'a söyledim. Bu tutum, gelecekte doğacak bir dünya savaşının tohumunu atıyordu."

Wilson ile buluşma 30 nisanda oldu: Beyaz Saray'da akşam yemeğinden sonra — ki bu buluşmada Bayan Wilson ile bir aile dostundan başka kimse yoktu — üç kişi, Başkan'ın çalışma odasına çekildiler. House devam ediyor:

"Ana konu, Balfour ile benim, cumartesi günkü görüşme konumuzun tamamıyle aynı oldu. İstanbul'un uluslarara-

sı bir statüye bağlanmasına değinildiği zaman, bunun karışıklıklara yol açabileceği görüşünü öne sürdüm. Ben, tam inançla genel düşünceye katıldım, fakat istedim ki bu tutum, kaçınılmaz bir şekilde, bütün boğazların uluslararası bir statüye bağlanması davranışına yol açsın, İsveç ve Norveç'ten başlayarak, kara Avrupası'nda, Süveyş ve Panama kanallarında da aynı biçim uygulansın. Bu iki konunun aynı nitelikte oldukları hakkındaki benim düşünüşümü kabul etmediler. Ben, Balfour'a, tekrar kendi aralarındaki anlaşmalardan söz açarak, bunların birer örneğini Başkan'a verilmesinin istenilip istenilmediğini sordum. O, bunun yapılabileceğini kabul etti. Konferans bitince, ben de Balfour'la birlikte merdivenleri indim ve bu arada kendisine, kendi düşünceleriyle Başkan'ın düşüncelerinin bütün noktalarda birleşip birleşmediğini sordum. O, âdeta heyecan içindeydi. Ben ayrılmadan önce, Başkan döndü ve birkaç dakika daha konuştuk. Kendisi, Balfour'un düşünce ve görüşlerinden pek memnun kalmıştı ve o akşamın çalışmalarından mutlu görünüyordu." (7)

(7) House Papers, Diary, April 30, 1917; Seymour'un Intimate Papers' inde 111, 47-49. House'un notlarına göre, Başkan en fazla burada konuştu. Toplantıdan sonra Başkan, Balfour'la birlikte Lansing tarafından Pan American binasındaki Fransız misyonu şerefine verilen bir resepsiyona gitmişti. House'un kişisel raporlarına göre ve Balfour'la birlikte kaleme alınan bir raporla ilgili olarak Başkan'ın ifade ettiği memnunluğa bakılırsa, Balfour hakkında aşağıdaki eleştiri ilgi çekicidir:

"Sahip olduğu ve izlediği yöntem sayesinde, konuşulan her konu ile ve görüştüğü herhangi bir kişiyle ilgilendiğini her zaman gösterebilmekte, bununla beraber, kendisi pek az konuşmaktadır. Onunla karşılaşan herkes bir onura kavuştuğunu ve onunla mutabakat halinde olsa da, olmasa da kendi görüşlerini onun kavradığını duymaktadır. Çoğu zaman, kendisine söyledikleri sözleri, — kabul etse ya da kabul etmiş görünse de — kendisinin onlara söylediklerinden çok daha iyi hatırlamaktadır. Fakat, bütün bunların altında, politik konular ele alınınca, kendisinde soğuk bir merhametsizlik hissedilmektedir. Eğer, ömrü, İtalyan Rönesans'ının entrika dehliz-

Anlaşmaların örnekleri, Balfour tarafından "Sanıyorum ki bu anlaşma örnekleri sizin aslında var olan bilgilerinize fazla bir şey katmayacaktır" denilerek 18 mayıs tarihinde Başkan'a gönderildi. Bu anlaşma örnekleri içinde, ayrı barış yapmamak konusunda verilmiş sözlerini taşıyan Londra Paktı da vardı — Japonya ve İtalya'nın katılmasıyle — İtalya, 26 nisan 1915 tarihli Londra Antlaşması gereğince savaşa katıldı. Yine, Sykes-Picot ve Sazanov-Paleologue anlaşmaları vardı ki, bunlar Osmanlı İmparatorluğu'nun durumunu karara bağlıyordu. Bükreş sözleşmesi ve Güney İran'da, İngiliz pazarları ile Rusya'nın İstanbul'u denetimi ilkeleri, İngiltere ve Rusya arasında yazışılmış notalar da bu belgeler arasındaydı. Fakat, Togoland, Japonya ile yapılan Shantnug ve Pacific İslands Antlaşmaları, savaş sonunda Alman sınırları ile ilgili Fransız-Rus Antlaşmaları ve Anadolu'da İtalyan yararlarını ilgilendiren ve son zamanlarda yapılan St. Jean de Maurienne Antlaşması belgeleri arasında bulunmuyordu. Bu antlaşmalar serisindeki bazı belgeler sonradan dosyalanmıştı.

Antlaşmalar hakkında kendilerine bilgi verilmiş olan Amerikalılar sadece Wilson ve House değildi. Lansing de bunları, hem Balfour, hem de Fransızlarla birçok kere tartışmıştı. Hatta Balfour, kendisine İmparatorluk savaş kabinesinin toplantı tutanağının bir örneğini vermişti. Bu tutanakta, Balfour'un İngiliz dış politikası hakkında demeçleri ve antlaşmaların ayrıntıları da bulunuyordu (8). Barış Kon-

---

lerinde geçmiş olsaydı, Makyavel'in ilkelerini incelemek gereğini görmeyecekti. Fransız İhtilâli devrinde yaşamış olsaydı, kesin zorunluk gördüğü hallerde, hükümetine ya da partisine düşman olan bir kişiyi ve hatta avare bir arkadaşını seve seve giyotine teslim ederdi. Ancak, bu hareketi tam bir nezaketle ve tamamen şahsiyetsiz, objektif bir şekilde yapardı. (Winston Churchill — Zamanımızın Büyük Simaları) Fontana Yayınevi, (Londra, 1959) s. 195-96.

(8) 25 nisan 1917. Lansing, Fransız kurulunun Washington'da Navy Yard'da resmî şekilde kabulüne başkanlık etmiş ve ertesi 3 gün

feransı'nın eski bir üyesi ve çok tanınmış bir Cumhuriyetçi olan Henry White, Washington'daki dairesinde Fransız kurulunun başları olan Joffre ve Viviani'ye ev sahipliği yapıyordu. Konuklar, gizli anlaşmalar ve özellikle Mezopotamya'nın ve Suriye'nin İngiltere ve Fransa arasında bölüşülmesi konusunu kendisiyle tartıştılar.

Paris'te Barış Konferansı açılıncaya kadar A.B.D., ya doğrudan doğruya gizli anlaşmaların varlığının resmen açıklanmasını sağlamak ya da bunların tartışma ve görüşmelerine katılarak dolaylı olarak bilgi edinmek yolunda çok büyük bir merak ve dikkat içinde çalıştı. Güdülen amaç, bunların varlığını resmen kabul etmek ya da bunları, Orta Avrupa devletlerinin yenilgisinden sonra ortaya çıkacak toprak sorunlarının çözümüne yarayacak bir değer olarak benimsemek değildi. Böyle yapmakla, ileride, barış şartları içinde bu anlaşmaların uygulanmalarını protesto etmek durumuna düşmekten kendini kurtarıyor ve İtilâf Devletleri'ni, bu anlaşmaların sorumluluk ve yükümlülüğünü üzerine almaya zorluyordu. A.B.D. toprak konusunun, barış şartlarının önemli bir parçası olduğunu hiç bir zaman inkâr etmemiştir. Fakat açık ve seçiktir ki, Amerika çıkarlarının korunmadığı her-

---

içindeki resmî kabuller ve kurul için karşılıklı verilen akşam yemekleri ile meşgul olmuştur. Kendisinin ilk ve gerçek tartışması 2 mayıs tarihinde olmuştur. Bu tartışma, Viviani ve Fransız Elçisi, Dışişlerine davet edilip barış şartları görüşüldüğü sırada yapılmıştır. Balkan işlerinin tartışıldığı bu buluşma bir saat bir çeyrek sürmüştür. Lansing, 5 mayıstan 7 mayısa kadar Balfour ve Sir Eric Drummund'u Gunston Hall'de konuk etmiştir. 6 mayısta, Lansing ve Balfour "Uluslararası durumun her dönemini yakından" incelemeye koyulmuşlar, Avusturya, Bulgaristan, Rusya, Çin, İtilâf Devletleri arasındakl ilişkiler ve Türkiye bu incemelere konu olmuştur. Balfour, İmparatorluk Savaş Kabinesinde, İngiliz dış politikası ve İngiliz savaş amaçları çevresinde yaptığı açıklamaların bir örneğini Dışişlerine göndermeye söz vermiştir. Bu sözünü de 10 mayısta yerine getirmiştir.

hangi bir görüşme ve kararı, Amerika açısından haklı bulmak olanağı yoktu. (9)

■

İTİLÂF Devletleri Kurulunun kendi yurtlarına dönüşünden birkaç hafta sonra, Balkan sorunlarına eğilinmek üzere bir konferans düzenlendi. İngiltere Hükümeti tarafından, resmî olmayarak, Başkan'ın bu konudaki arzusu soruldu. İngiliz Dışişleri Bakanlığı, Amerika'nın Londra Elçisi Page'den, Amerika'nın konferansa katılmasının önemi üzerine Başkan'ın dikkatinin çekilmesini resmî olarak, rica etti. Konu, savaşın bitirilmesi yolunda çok büyük önem taşımakta idi. Konferansa, ilgili memleketlerin Başbakanları katılacaklardı. İngiliz Dışişleri Bakanlığı, Başkan'ın, hem devletin başı, hem de Başbakan durumunda bulunması karşısında yol uzaklığının doğurduğu güçlükleri de düşünüyordu. Ama buna karşılık, bu güçlüklerin nasıl üstesinden gelineceğinin Başkan'ca daha iyi değerlendirileceği de kuşkusuzdu. Başkan, Konferans'a katılmayı istemeyebilir ya da Konferans'a, kendi adına birini gönderebilirdi.

Bunun üzerine İngiliz Hükümeti, Başkan, Konferans'ta temsil edilmeyi istemediği takdirde, General Pershing ve Amiral Sims'in, dinleyici gibi Konferans'a gönderilmelerini ve böylece, tıpkı Konferans'a katılmış gibi askerî konularda bilgi alınmasının uygun olup olmadığının Washington'dan sorulması gereğini Elçiye hatırlattı. Elçi, 19 temmuzda, Dışişleri'ne bu yolda bilgi verdi. Dışişleri'nin 20 temmuz tarihli karşılığında, konunun Başkan'a sorulduğu, fakat Baş-

(9) Başkan'ın gizli anlaşmalar hakkında bilgi istemesi bir çok yıllar yüksek seviyede tartışıldı. Şaşırtıcı bir nokta olarak, bu tartışmalar, 1919'da, Senato Dışişleri Komitesi önünde ve Versay tartışmalarının süresi boyunca, Başkan'ın dayandığı başlıca kanıtlar olmuştur. Wilson, bu gizli anlaşmaların tümü hakkında ancak Barış Konferansı'nın devamı sırasında bilgi alabildiğini söylemiştir.

kan'ın, hatta dinleyici biçiminde de olsa, Pershing ve Sims' in yanlış anlaşılabileceğini ve her halde gerekli bilgilerin Konferans'tan sonra alınabileceği düşüncesinde olduğu bildirildi.

Telgraf, 'sırf sizin şahsınız için gizli bilgi olarak' diye başlıyor ve "Başkan, savaşa girmiş bütün devletlerin katılacağı böyle bir konferansa katılmayı istememektedir. Çünkü, biz, Avusturya, Bulgaristan ve Türkiye ile savaşta değiliz. Konferansa katılmak, bu memleketlerde, Amerika'nın yalnız savaşın yürütülmesi konusunu tartışmakla yetinmemiş fakat, Barış Konferansı'nda ileri sürülecek son ve kesin önerileri de görüşmüştür izlenimini yaratabilir" diyordu.

Başkan'ın tutumu öğrenildikten sonra, Fransız Dışişleri Bakanı Cambon, Elçi Sharp'tan, Amerika'nın Konferans'a katılması yerine, Konferans'la ilgisiz sorunlar hakkında oy'unu vermesini istedi. Konferans'la ilgisiz bu işler: Savaş amaçlarının yeniden gözden geçirilmesi yolunda Rusya'nın önerisi, Avusturya ile ayrı barış yapılması, Amerika'nın savaş çabalarının ölçüsü, Amerika'nın İtilâf Devletleri'ne vermekte olduğu borçlar ve Küçük Asya — ki İtilâf Devletleri arasında anlaşma konularıdır —. Cambon, İtilâf Devletleri'nin bu konulardaki Amerikan düşünce ve görüşünün bilinmesinden mutlu olacaklarını söylüyordu. Dışişlerinin Elçiye karşılığı, Amerikan Dışişleri'nin Küçük Asya üzerindeki İtilâf Devletleri anlaşmaları hakkında bilgisi bulunmadığını, istedikleri bilgiler verildikten sonra konuyu cevaplandırabileceklerinin Cambon'a anlatılması yolunda oldu.

Sharp, bu telgrafı Cambon'a verdi ve bu telgraf üzerine yapılan görüşmeden sonra 2 ağustosta şu raporu gönderdi:

İtilâf Devletleri'nin, Küçük Asya'da, gelecekle ilgili çıkarları konusunda çok ilginç ve karışık bir durumu öğrenmiş bulunuyorum. Gelişmelere göre İtalya'nın savaşa katılmasından önce, İngiltere, Fransa ve Rusya, bu bölgede karşılıklı çıkarları konusunda bir ittifaka ya da en azından bir

anlaşmaya varmışlardı. İngilizlerin Fırat vadisindeki çıkarları, bir deneme olarak tanımlanmış, saptanmıştı. Yine Rusya ve Ermenistan ile Suriye'de değerli mülklere ve Fransız uyruklu ya da Fransa'ya içten bağlı geniş bir topluluğa sahip olan Fransa'nın Suriye'deki yararları da böyle bir ilk karara bağlanmıştı; Bundan başka, Fransa, birçok yüzyıldan beri bu memlekette Hıristiyanlığı korumuştu. Şimdi, İtalya da onlara katılmıştı. O, her şeyden önce, ileride uygulanacak kuvvet gösterileri içinde, kendi haklarının da varlığını ispata çalışıyor ve Doğu Akdeniz'de toprak kazanmak istiyor, bu ise, İngiltere ve Fransa tarafından iyi karşılanmıyordu. (Sharp, İtalyan Başbakanının Konferans'ın son bulmasından beri bu konu üzerinde Lloyd George'la görüşmekte olduğunu ekliyor.) Cambon, vermiş olduğu bilgilerin Amerika'yı, İtilâf Devletleri'nin Küçük Asya konusunda karşılaştıkları sorunlar çevresinde uyaracak nitelikte olduğunu, er ya da geç, bunlarla ilgileneceğini söylüyor ve Amerika'nın Konferans'ta temsil edilmemiş olmakla "büyük ve kavgalı konuya" karışmamasından mutlu olduğunu ekliyordu.

Bu arada, Başkan, söz konusu "ilginç ve karışık" durumun ayrıntılarını öğrenince, 23 temmuzda, Cambon'a gönderilmek üzere, bir karşılık hazırlıyor. Bunda, "hangi şart altında olursa olsun, dünyanın bu parçasında yaşayan ulusların yarar ve korunmasından çok, yabancı bazı ulusların çıkarlarını sağlamak amacını güden anlaşmalar üzerine bir barış kurulması son derece güç olacaktır," diyordu. Dünyanın şimdiki eğilimi, hızlı bir demokratik eğilim olup daha yolun yarısında buna kavuşmak istiyor. Madem ki Amerika'nın, söz konusu anlaşmalar hakkında henüz resmî bilgisi yoktu, o halde, bu karşılık da, 2 ağustos tarihli telgraf geldikten sonra, 3 ağustosta gönderildi.

Bu karşılıklı yazışmalar sürüp giderken, Hazine Bakanı MacAdoo, 17 temmuz tarihinde Başkan'a yazdığı bir mektupta, borç verme ve kiralama kanunundan yararlanan bütün ülkelere şöyle bir tebliğin yapılmasını önerdi: "Kanuna

dayanılarak hükümetinize yapılan para yardımı, hükümetinizin güdebileceği herhangi bir ulusal ve özel amacın uygulandığı ya da uygulanmadığı anlamına gelemez."

Wilson, karşılık için mektubu Dışişleri'ne gönderdi ve mektup, Lansing yerine Polk tarafından cevaplandırıldı. Polk, Lansing'in, 'bu zamanda böyle bir bildirinin yanlış anlaşılacağı; ortaya birçok tatsız siyasal sorunlar çıkaracağı, bu nedenle de dosyalarda böyle bir şey bulunmamasının ve şimdi bir tartışma çıkarmamanın daha doğru olacağı düşüncesinde bulunduğunu' bildirdi. MacAdoo, 14 ağustosta direndi ve yeni nedenlerle kendi görüşünü tekrar ileri sürdü. Lansing ise, 'bunun yanlış bir davranış olacağı yolundaki inancım şimdi eskisinden de kuvvetlidir' yolunda karşılık verdi. Lansing devamla: "MacAdoo'nun ileri sürdüğü görüşler, bir ambargo, Avrupa'da bir Amerikan ordusunun varlığı, vb... gibi nedenlerin bulunması halinde uygulama alanı bulabilir. A.B.D.'nin susması İtilâf Devletleri'nin hırslarının Amerika'ca 'uygun bulunduğu ve kabul edildiği' biçiminde yorumlanamaz, önerilen biçimde bir davranış, kaçınılması gereken bir davranıştır," diyor. Yönetimin bu konuda susması, bir Kongre üyesinin, gizli anlaşmalar üzerine açtığı soru karşışında da devam etti. 12 mart 1918'de, gizli anlaşmaların Bolşevikler tarafından yayımlanmasından sonra, temsilci J.T. Helfin, Dışişleri'ne bir yazı yazarak, bu anlaşmalar hakkında herhangi bir bilgisi olup olmadığını sordu. Dışişleri, A.B.D.'in bu anlaşmalarla ilgili olmadığı ve gazete yayınları ölçüsünde bilgisi bulunduğu karşılığını verdi. Helfin, görünüşte bu karşılıktan memnun olmamıştı. 20 martta tekrar yazdı. Bu arada Lansing'den bir mektup aldı. Lansing, bunda, Dışişleri'nin bu anlaşmaların varlığı hakkında kanıtlara sahip olmadığını ve bütün bilgilerinin yaygın söylentilere ve gazete yayınlarına dayandığını yazıyordu. Bu karşılığa daha inanılır bir değer kazandırabilmek için, "İngiliz ve Fransız Elçilerinden bilgi istemek ise bu zamanda gerçekten güçtür," diye de ekliyordu.

A.B.D.'NİN Balkan Konferansı'na katılmayı açıkça kabul etmemesi ve belki de İtilâf Devletleri'nin bunu hazmetmekten başka bir şey yapamamaları, Amerika'nın büyük siyasal güçlerini ve bunun karşısında İtilâf Devletleri'nin zayıf durumlarını ortaya koyuyordu. Bunun nedeniyse, Amerika'nın İtilâf Devletleri'yle karşılıklı yükümlülüklerinin niteliğinden olduğu kadar, coğrafî durumu ve özellikle koruduğu davranış serbestliği ve ölçüsüz zenginliğiydi. Bir devlet için ulaşılabilecek gücün en yüksek sınırına varmış olan Amerika, bu davranış serbestliğini korumak ve İtilâf Devletleri'nce herhangi bir girişim olmadıkça, özellikle çok kritik bir dönem sayılması gereken Barış Konferansı'nda da davranış serbestliğini elinde tutmak istiyordu. Bu nedenlerle, Amerika politikasının açıklanması ve Barış Konferansı'nın açılışından önce tutumunun bir ölçüde bilinmesi ve özellikle İtilâf Devletleri'nin programları karşısındaki davranışının ne olabileceğinin anlaşılması için birçok girişimler görüldü. Bütün bunlar sonuçsuz kaldı. Wilson tehlikeler için uyarılmış olduğundan, Amerika'nın tutumunu korumak yolunda çok dikkat harcadı.

Bu girişimler savaş boyunca ve Barış Konferansı açılıncaya kadar sürdü. İtilâf Devletleri, Balkan Konferansı'na katılması gereğine A.B.D.'ni inandırmaya çalıştıkları zaman, Fransa Elçisi Jusserand, Dışişleri Bakanı'na, M. Ribot'dan aldığı bir telgrafın özetini veren bir yazı yazmıştır. Bu telgrafa Başkan'ın Almanya'ya karşı savaşa katılma şartlarından birinin bir Milletler Cemiyeti kurmak arzusu olduğu ileri sürülerek, bu konuda Wilson'un ve Amerikan Hükümeti'nin görüşleri soruluyordu. Jusserand, M. Ribot'nun, Başkan'ın bu konudaki önerisini çok büyük bir ilgi ile incelediğini ve herhangi bir karara varmadan önce, 'Amerikan Hükümeti'nin ve özellikle Başkan Wilson'un görüşlerini öğrenmekten mutlu olacağını' yazıyordu. Jusserand, ayrıca M. Ribot'nun bu konuda olumlu bilgi almak konusuna büyük değer verdiğini, kendisine söylemiş olduğunu da ekliyordu. Başkan, bu me-

sajın karşılığını kendisi hazırladığı gibi, Cambon'un sorularının karşılrğını da yine kendisi yazdı. Bu karşılık, 3 ağustosta, Başkan'ın, bu sırada resmî nitelikte olarak, bir Milletler Cemiyeti konusunun ele alınmasının zamansız olduğu kanısında bulunduğunu bildirdi. Bunun doğurabileceği çekişme ve güçlüklerle şimdi karşılaşmak doğru değildi.

Başkan, kendini bağlamamak için aradığı en iyi fırsatı, Jusserand tarafından, 29 kasım 1918'de Fransa Hükümeti adına, Barış Konferansı'nın örgütlenmesi konusunda yapılan öneride buldu. Bu program ve Fransa tarafından önerilen öbür formüller, kısa fakat işlerin normal örgütlenişinin ve tartışma konularının tamamen dışındaydı. Bunlardan bazıları, İtilâf Devletleri arasındaki anlaşmalar ve Osmanlı İmparatorluğu'nun kaderi ile ilgiliydi. "Bütün eski ve özel anlaşmalar, yalnız İtilâf Devletleri'ni ilgilendirirmiş gibi sunulduğu halde öbür konuların bütünü Kongre tarafından serbestçe incelenecekti. Türkiye baştan başa yeniden örgütlendirilecek ve çeşitli ulusların kaderinin çizilmesi Kongre'ye bırakılacaktı. (konferansa denmek isteniyor). Doğu sorunu konusunda 14 Nokta'nın 12 Noktası'na özellikle işaret ediliyordu. Başkan, deneme niteliğindeki bu teklifi bile kabul etmemişti.

Amerika'nın 'Filistin'in yönetilmesini ele alması' yolunda çok öneriler ve istekler vardı. Bu öneriler çeşitli çevrelerden geliyordu. Bunlar arasında Lord Robert Cecil ve Sudan Genel Valisi Wingate (Sir Reginald) de vardı. Lloyd George, Albay House'a, 1918'de savaşı bırakma şartlarının tartışmalarının devamı süresince, Almanya'nın Doğu Afrika sömürgelerini Amerika'nın güvenilir yönetimine alması yolunda önerilerde bulunmuştur. House'un bu konudaki düşüncesi, Wilson'a söylediğine göre, İngiltere'nin Amerika'ya her halde bir şeyler vermek ve bu yoldan kendi istediklerini daha serbest ve kolay elde etmekti. 16 aralıkta Lansing, Barış Komisyonu'ndaki temsilci arkadaşlarından biri olan Generale şunları yazıyor:

"Biz bencil olmadığımız, toprak tutkusu beslemediğimiz için özellikle güçlüyüz. Eğer onlar (İngiltere ve Fransa), bu boş sözlerle bizi oyalamayı başarırlarsa, kesin bir yarar sağlamış olacaklardır. Kanımca, önümüze bir Afrika kolonisi sorununu ya da Pasifik Adaları konusunu ortaya atarak bazı deneme girişimlerinde bulunabilirler. Belki de bir tuzak olarak, Ermenistan ya da Filistin mandası önümüze sürülür."

■

BUNUNLA beraber, savaş amaçları sorunu, A.B.D. için sadece Amerika'da Hükümet daireleri ya da Hükümetler arasında çözümlenecek bir sorun değildi. Psikolojik savaş alanında İtilâf Devletleri'nin başlıca sorunlarından biri, 'hangi yüksel ve âdil nedenlere dayanılarak savaşıldığı ve çok büyük can ve malın yok olmasını göze alma pahasına bu savaşın neden sürdürülmekte olduğu' konularında kendi aralarında baş gösteren anlaşmazlıktı. Bunlardan başka, karşı tarafın — Almanya ve Ortaklarının — aydınlık olmadığı için kabule değerli bulunmayan çıkışları, yeni Rus Hükümeti'nin toprak bırakma, zarar ödeme gibi şartlara bağlı kalınmayarak bir barış istemesi ve son olarak, Başkan'ın çeşitli demeçleri, özellikle 2 nisan tarihindeki Kongre söylevi de güçlükleri sürdüren nedenlerdi. 1917 yazında, İtilâf Devletleri halkı da, artık Kanal'ın ve Hollanda - Belçika'nın güvenliğini sağlamak ya da Alsace-Larraine ve Brenner sınırı gibi savaş amaçları uğruna, en iyi evlâtlarının hayatını ve çocuklarının geleceğini gözden çıkarmıştı. Birçok kimse kendi kendine soruyordu: Niçin 1914'e kadar geri gidilip tekrar oradan başlanmıyor? Bu durum, A.B.D. için ortaya iki sorun çıkarıyordu: Birincisi, Amerika halkının İtilâf Devletleri amaçları karşısındaki tutumu ne olacaktır; ikincisi, A.B.D., uğruna savaştıkları özel amaçlarını ve bundan başka, dünyayı sağlam bir demokrasiye kavuşturmak için Avrupa'ya hâkim

olan Alman gücünün yıkılması yolunda düşündüğü şartları ilân etmeli midir?

Wilson, İtilâf Devletleri'nin gizli savaş amaçlarına Amerika'nın katılması yolundaki hiç bir düşünce ve görüşü kabul etmemişti. İtilâf Devletleri'nin barışı sağlamak için en az ne yapmak isteyebileceklerini gözlemek üzere gereğini yapmaya kesin karar vermişti. Bununla beraber, Wilson, savaş genişlerken Amerikan politikasının İtilâf Devletleri'nin savaş amaçlarını kabul etmemekte olduğunu gösterecek herhangi bir şey söylemekten ya da yapmaktan da son derece sakınıyordu. Bu davranış, savaşın İtilâf Devletleri'nce yürütülmesi işine daha kararsız ve kuşkulu bir değer verilmesi sonucunu doğuruyor ve Amerika, Almanları yenmek yolunda kendini yalnız buluyordu. Bu bir ihtimal değil, fakat gerçek bir şeydi ve bu nedenle de, Amerika'nın dış politikasını eleştirirken göz önünde tutulması gerekirdi.

İtilâf Devletleri'nin askerî ve siyasal durumlarının 1917' de kötüye gidip bozulması, sorunu daha ağırlaştırmış; Rusya'da Bolşevikler'in yönetimi ele geçirmeleri, Piave'daki İtalyan bozgunu ve Fransız kabinesinin düşmesi, kasım ayının ilk iki haftasında bunalımı büyük ölçüde artırmıştı. Bütün bunlar oluşurken House, Başkan'ın özel temsilcisi olarak, Avrupa'da savaşın yürütülmesi konusunda İtilâf Devletleri arasında yapılacak konferansı beklemekteydi. Bu konferansta görüşülmesi kararlaştırılan başlıca sorunlar, İtilâf Devletleri arasındaki savaş çabalarının uygun bir biçimde ayarlanması, ambargo ve gemiler konuları idi. Amerika ve İtilâf Devletleri'nin savaş çabalarını, birbirini tamamlayacak şekilde birleştirmek, House'un orada bulunmasının nedeni olmuştu. Her ne kadar House ortak konuları konuşmak eğiliminde idi ise de normal olarak Başkan, bunların İtilâf Devletleri'yle tartışılmasına girişmeye gönüllü, istekli değildi. İtilâf Devletleri'nin politik konuların tartışılmasında kendini gösteren başlıca zorluklar, bir çok cep-

hede askerî savaş stratejisinin ayarlanması ile İtilâf Devletleri'nin çok yönlü savaş amaçlarını uzlaştırmak zorunluğundan doğuyordu. Bu tür kavgalarda Wilson, bozuşma olmaması yolunda çok uyanık davranıyordu. Bundan amacı, bir taraftan A.B.D.'nin kendi tutumundaki bağımsızlığını korumak, öte yandan, Almanya'ya karşı olan bu ortak savaşta, İtilâf Devletleri'nin her birinin yapmakta oldukları fedakârlıkları, ilgili tarafların hep birlikte alacakları kararlarla akıllı bir yönetime kavuşturmaktı. Bunun için, İtilâf Devletleri'yle özel problemlerin tartışmasına katılması istendiği zaman Wilson, İtilâf Devletleri'nin Savaş Kurulu'nda sürekli olarak temsil edilmeyi kabul etmedi. House, ayarlanmasını gerektiren özel sorunları tartışmak amacıyle, bir kurul başında, Avrupa'ya gönderildi. Fakat, kendisine, savaşın yönetilmesi amacını taşıyan herhangi bir konferansta Amerika'yı temsil yetkisi verilmedi.

House, 7 kasım 1917'de İngiltere'ye vardı. İki gün sonra da, Petrograd'dan (Leningrad) Bolşeviklerin yönetimi ele aldıkları ve bütün tarafları bir savaş bırakmaya çağırdıkları haberi geldi. Bir gün sonra, İtalyan ikinci ordusundan arta kalanlar, Caporetto yenilgisinin etkisi altında, varlığının üçte ya da dörtte birini yitirmiş olarak, Piave'ın arkasında yer aldılar. Biraz sonra, ayın on üçüncü günü Fransız kabinesi düştü. İngilizleri, kendi savaş amaçlarını yeniden gözden geçirme gereğine inandırmak ve onların çizdikleri amaçları, elden geldiği ölçüde liberal bir sonuca ulaştırabilmek üzere girişimlerde bulunmak, çabalar harcamak için kendi kurulunun ilk haftadaki tartışmalarına katıldı; Konferansın toplanma yeri olan Fransa'ya gittiği zaman, Fransızlarla da aynı konuyu ele almayı tasarladı. 11 tarihli yazısında House, Başkan'a İtilâf Devletleri halklarının yorulduklarını, onları yeniden davrandırabilmek için sözgelişi, Alsace-Lorraine'in geri alınmasından daha çok şeylerin gerekli bulunduğunu anlatıyordu; savaştan beklenen amaçlar öyle çizilmeliydi ki bunlar, kendilerini savaşı sürdürme ça-

basına götürebilsin. Konferans, İtalyan durumunun açıklığa kavuşması ve Fransız kabinesinin yeniden kurulmasını izlemek üzere, 15 kasıma ertelendi. House, Wilson'a çektiği telgrafta, "Herkes İtalya'nın tamamen çöküp çökmeyeceğini görmeyi beklemektedir," diyordu.

House, bu aradaki boş zamanını, savaş amaçları çevresinde İngiliz yöneticileriyle konuşmalarla geçirdi. 16 kasımda, Lord Reading'lerde, akşam yemeğini Lloyd George ile birlikte yedi ve kendisini, İngilizlerin düşündükleri barış şartları konusunda yoklamaya çalıştı, fakat, düşüncelerini açıkça söyletmeyi başaramadı. Bununla birlikte, durumu yeniden açmayı uygun gördüğünden, 20 kasımda Başbakan ile savaş amaçları konusunda yeniden görüştü. House'un bildirdiğine göre; İngilizler, Almanya'nın Afrika'daki sömürgelerini; İngiliz egemenliği altında bağımsız bir Arabistan ve bağımsız bir Ermenistan ile Boğazların uluslararası bir yönetime bağlanmasını istiyordu. Filistin, İngiliz ya da Amerikan yönetiminde siyonistlere verilmeli idi. House, bunları, Wilson'a bir mektupla iletti ve ertesi gün konu üzerine daha büyük bir önemle duracağını, görüşmelerin ayrıntılarını Washington'a dönüşünde kendisine bildireceğini ekliyordu.

Görüşmeler, Downing Street 10'da devam etti. Lloyd George, Balfour ve House, İngiliz savaş amaçları içinde bulunan toprak istekleri üzerine eğildiler ve Balfour, bunları harita üzerinde anlattı. House, olayların bugünkü gidişi içinde her şeyi oldubitti sayacak bir güven duymanın imkânsız ve bu nedenle toprak konularının tartışılmasının yararsız olmaktan da ötede, kötü bir şey olacağını söylüyor. Bu zamanda zorunlu ve uygun olan, yalnız savaşta görülen genel amaçların anlatılması, İtilâf Devletleri halklarının canlandırılması ve gelecekteki savaşları önleyecek bir birliğin yaratılacağının açıklanmasıydı.. İngiltere Başbakanı ve Dışişleri Bakanı bu görüşe katılmadılar.

İtilâf Devletleri arasındaki konferans, en sonunda, 29 kasımda, Paris'te açıldı. Savaşı yürütmek konusunun ortaya çıkardığı sorunların elverdiği ölçüde, House, toprak sorunlarını bir anlaşmazlık konusu olarak ortaya çıkarmakla birlikte, geniş ilkeler güden kendi politikasından ayrılmadan, İtilâf Devletleri'ni daha liberal bir savaş amacı gütmeleri gereğine inandırmak yolundaki girişimlerinde direndi. House, savaşı eski anlamından kurtarmak için havayı köklü ve temelden bir çıkışa çok uygun buldu. İtilâf Devletleri askerî bir bozgunluk ortasında bile, bir komuta birliğini kabul edemezdi. Çünkü, başka bir ulustan olacak bir yüksek komutanın yönetiminde, İtilâf Devletleri'nin her biri, kendi amaçlarının ikinci plana atılabileceği kuşkusunu taşıyordu. Amerika'yı harekete getirmiş gibi gözüken, fakat amaçlarını ve kendi kendilerini yok saymaya götürecek bir programın onayı eğiliminden çok uzaktılar.

House, kendisinin konferansa önermek istediği ılımlı bir karar hakkında onayını almak üzere, Wilson'a şu telgrafı çekti: "İtilâf Devletleri ve A.B.D. savaşı saldırı ve zarar ödetme amacı ile sürdürmemekte olduklarını açıklarlar. Yapmakta oldukları fedakârlıklar, militarizm gölgesinin dünya üzerine çökmekte oluşunu önlemek, ulusları, kendi hayatlarını, genel geçim olanaklarını sağlama yolunda istedikleri gibi yönetmek hakkına kavuşturmak amacına yönelmiştir."

Başkan, karşılık verdi:

"İleri sürdükleriniz, tümüyle benim düşünüşlerim çizgisindedir, onaylıyorum. Barış şartlarının, benim ocak ayında, Senatodaki demecimin sınırları içinde konferansta tartışılmasını sağlamak yolundaki öneriniz, çok yerinde bir davranıştır. Bizim ulusumuz ve Kongre'miz, tek ayrılık olarak kabul edebileceği Alsace ve Lorraine dışında, herhangi bir bencil amaç uğrunda savaşmak istememektedir. Başta Küçük Asya için düşünüldüğü gibi toprak paylaşılması planları olmak üzere, toprakla ilgili bütün kararlar, bütünüyle Barış Konferansı'na bırakılmalıdır."

Bu karar Konferans'ça onaylanmadı. Bunun üzerine House, Konferans "liberal" savaş amaçları konusunda bir açıklamaya yanaşmadığına göre, Başkan'ın kendisinin bunu yapması uygun olacağı görüşünü Washington'a bildirdi. "Böyle bir davranış, diplomatik bakımdan olduğu kadar askerî bakımdan da çabukluk isteyen bir zorunluktur," diyordu. İtilâf Devletleri'nin muhtaç oldukları şey, dünya politikasına hoş görünmekti (güya) ve bu kadarı, Almanya'yı dünya kamuoyunda arka plana atacaktır. House, Başkan'ın, kendisi dönünceye kadar, dış politikayı açıklamayı ertelemesini ve böylece, kendisi ile görüşmesine ve İtilâf Devletleri'nin savaş amaçları hakkında Londra ve Paris'te öğrendiklerini bütün ayrıntıları ile anlatmasına fırsat vermesini istiyor. Wilson, karşılığında, House dönünceye kadar bekleyemeyeceğini, 4 aralıkta Kongre'ye bir mesaj göndermek gerektiğini, ondan sonra bekleyebileceğini ve bu yüzden Dışişlerini savsaklamanın zararlı olacağını yazıyor.

■

HOUSE, İtilâf Devletleri Konferansı'ndan, aralığın ortasında döndü. Gecikmeden Washington'a gelerek, 18 aralıkta Başkan'ı gördü. Kendisine Londra ve Paris'teki çalışmaları ve İtilâf Devletleri'nin yeni bir barış programının onayına karşı çıkmaları konularında kişisel raporunu verdi. Wilson, House ile buluşmasından sonra, ilk fırsatta Amerikan barış şartlarının kesin bir açıklamasını yapmaya karar verdi. ([10])

([10]) House'la mutabık olarak on dört nokta mejasını okurken Wilson'un kafasında üç amaç vardı: Bolşeviklerin, toprak alınması ve zarar ödeme gibi şartlar öne sürülmeyen bir barış çağrısına cevap vermek, Alman sosyalistlerine seslenmek ve İtilâf Devletleri'ne sözgelişi, gizli anlaşmalar gibi savaş amaçları etrafında liberal yönde bir revizyon yapılması zorunluğu hakkında uyarıda bulunmaktı. House'a göre Başkan, özellikle Londra anlaşmasından ve Türkiye'nin paylaşılması planlarından tedirgindi.

Wilson, Clemenceau ve Lloyd George'un kendisinden daha önce davranarak barış şartlarını, işlerine geldiği gibi anlatan bir çıkış yapmalarından korkuyordu. Gerçekten, Lloyd George, 5 ocak 1918'de toplanan İşçi Partisi kongresindeki demecinde, İngiliz Hükümeti'nin barış amaçlarını Başkan'dan önce açıklamış oldu. Bununla birlikte, bu açıklama, üç gün sonra Başkan tarafından verilen açıklama demecinin hemen tıpkısıydı. Wilson, House'dan, kendi demecini yazarken yararlanmak üzere, Barış Konferansı'nda ortaya çıkabilecek sorunlar konusunda bir kurula bir memorandum (Andıç) hazırlatmasını istedi.

Kurul, Albay House'un başkanlığında, Barış Konferansı'nda A.B.D.'nin karşılaşabilecekleri sorunları incelemek üzere oluşturulmuş bir uzmanlar topluluğu idi. Böyle bir komisyonun kurulması, Dışişleri Bakanlı'ğınca, ağustos 1917 tarihinde öne sürülmüştü ve amacı, Barış Konferansı'nda ortaya çıkması olağan sorunları düşünmek ve hükümetçe yararlanılabilecek bilgileri ayrıntıları ile toplamaktı. Dışişleri Bakanı, Kurul'da ileri sürülen görüşleri Başkan'a bildirdi. Başkan da gerekli örgütü kurmayı House'dan istedi. Bunun üzerine, eylül içinde, New York'un The City College Başkanı S.E. Mezes, yönetmen, ünlü ve liberal bir genç gazeteci olan Walter Lippmann sekreter olmak üzere, kurulan komisyon çalışmalarına başladı. 1917 çöküşü üzerine barışa varmak için uygulanması kabul edilebilecek her türden temel bilgileri toplamak üzere uzmanlar seçilmişti. Başkan, House'dan barış şartları ile ilgili soruşturma ve araştırma kurulunca hazırlanan memorandumu istediği zaman, araştırmaların temel konuları ile ilgili birçok inceleme elde bulunuyordu ve bunların içinde, ayrıca çalışmaların daha çok üzerlerinde yoğunlaştırılması gereken sorunları gösteren bir taslak da vardı. 22 aralıkta, bir ilk memorandum tamamlanarak ertesi gün Başkan'a verilmişti.

Başkanlık, memorandumu'nun üzerine dayandığı bu in-

celeme, aralık ayının ilk döneminde Walter Lipmann tarafından yapılmış olan araştırmalardan esinlenerek hazırlanmış bir memorandum, bir incelemeydi. O sırada var olan stratejik ve askerî durumu anlatarak bu durumdan ve savaşı bitirme ve Barış Konferansı bakımından çıkarılabilecek sonuçları araştırıyordu. Ana ilke Başkan'ın 1917 nisanından beri savaş hakkında kamuoyuna sunulmuş tutumunun doğrulanması, desteklenmesiydi. Bunlar: Orta Avrupa'nın denetimi savaş yolu ile karşı durulmaz bir gücü etkisiz duruma getirmek zorunluğu ve savaştan sonra da bu gücün bir faktör olmaktan çıkarılması. Bunlara, Alman iç politikasının karışık ve açıklıktan yoksun niteliği hakkındaki bilgileri ve dünyayı bir savaş alanı sayan ve Almanya'nın geleceğini Doğu'da arayan iki ayrı görüşe ayrılmış Alman stratejisi arasındaki çatışmanın bir çözümlemesini de ekliyebiliriz; ancak bu son bölümün bir genel konuşmada yeri olmadığı olağandır. Savaştan sonrası için Alman aşırı isteklerini denetim yöntemlerini hazırlamakla görevlendirilen bölümün önerisi, Türkiye üzerinden Doğu'ya Alman atılışına bir son vermek için Türkiye'nin başlıca parçaları (Ermenistan, Filistin ve Mezopotamya) üzerinde güçlü bir İtilâf Devletleri denetimi kurmak zorunluğu olduğu yolunda idi.

22 aralık tarihli memorandum, temelde bu ilkelerin uygulanması amacını güdüyordu. Memorandumda askerî ve politik durum inceleniyor, Amerika'nın Barış Konferansı'nda, barış şartları ve izlenmesi uygun bulunacak somut amaçlar çevresinde önerilerde bulunuyordu. Orta Avrupa kuvvetlerinin stratejik durumu, Berlin-Bağdat ekseninin denetimi, memorandumun temel amacı idi. İtilâf Devletleri, Fransa'daki Alman savaş cephesine tam karşıdan yaptıkları saldırılardan başka, hemen hepsi başarısız kalan saldırılarla, Rusya'da, İtalya'da ve Selanik cephelerinde bu ekseni kırmaya uğraşmışlardır. Fakat, Orta Avrupa kuvvetlerini durdurma yolundaki tek başarı, Orta Doğu cephesinde — Mezopotamya ve Filistin — elde edildi. Britanya, Orta Avrupa'dan Süveyş

ve İran Körfezi'ne uzanan yolun bitiş noktalarını ele geçirdi. Orta Avrupa, bazı ortak yararlar bakımından birbirine bağlı idi. Türkiye'nin Orta Avrupa güçlerine bağlanması, bir ölçüye kadar, bu memleketin çeşitli yollardan, biraz da baskı ve zor ile elde edilmişti. İzlenen ve istenilen geniş kapsamlı amaç, Osmanlı İmparatorluğu'nu da içine alarak, "Orta Avrupa'yı güvenilir hale getirmek", İstanbul'u ve Boğazlar'ı tarafsızlaştırıp uluslararası bir yönetime bağlamak ve Berlin-Bağdat eksenini Batı'ya dost bir yönetim ile denetim altına almaktı. Bunun yapılabilmesi, adalet ve insanlık bakımından da Ermenistan'ın kendi kendisini yönetebilmesi güveni sağlanmalıydı.

Bundan sonra memorandum, barış şartları konusunda düşünceler ileri sürüyordu. Bunlar, düşmanlar arasında son derece anlaşmazlıklara, ayrılıklara ve ortaklar arasında ise birliği sağlayacak "tam eşitlikçi bir barış ve savaş amaçları programı" düşüncesine dayanıyordu. Türkiye için bu: Osmanlı İmparatorluğu yönetimi altında bulunan değişik ırkları baskı ve kötü yönetimden kurtarmak zorunludur; bu, en azından, Ermenistan'ın özerkliğinin ve Filistin, Suriye ile Arabistan'ın uygar **uluslar tarafından korunması** gerekir, anlamını taşımaktadır. Aynı zamanda, Boğazlar konusunun her yanı hakkında görüşmeler de zorunludur. Türkiye'nin kendisine de âdil davranmalıdır, iktisadî ve politik bağlılıktan kurtarılmalıdır. Almanya'ya olan savaş borçları silinmelidir. Çıkarılmış olan paralar Türkiye yararına tüketilmemiş olduğundan bunların hiç biri Türkiye'nin borcu sayılmamalıdır. Bunlarla Türkiye sorununun kesin bir biçime bağlanması sağlanmış gibi görünmektedir. Fakat, bizi sonuca ancak askerî durum götürebilir. Türkiye'nin ele geçirilmiş parçalarının Alman-Türk ittifakına geri verilmesinin izlenen adalet ilkeleri bakımından doğruluğu şüphelidir. Büyük ölçüde küçülmüş olarak, artık, Türkiye, kendi sınırları içinde, haklarında kötü yönetimini uygulayacak yabancı ırklar da bulunmayacağından, kendi öz halkının ihtiyaçları üzerine kuvvetle eğilebilirdi.

House, 2, 3 aralıkta Washington'a döndü, memorandumu Başkan'a verdi. Wilson bunu okuduktan sonra, House' dan memorandumda bulunan barış şartları hakkındaki önerileri açıklamasını ve kurula, bu önerileri ileri sürmeye götüren düşüncelerin arkasındaki nedenleri anlatmasını istedi. Yapılan açıklama, 2 ocak 1918'de Wilson'a gönderildi. 14 nokta hakkındaki Wilson söylevinin hazırlanması için Başkan'ın yararlandığı en son rapor, iki gün sonra tamamlandı. Türkiye için ileri sürülen barış şartları için memorandumla ilgili bir açıklamada, bu şartların "tam bir deneme" niteliğinde olduğu söylenir. Buradaki hâkim düşünce Berlin-Bağdat eksenini, ezilen ulusları kurtararak parçalamaktı. Fakat bunun kesin yolunu bulmak "gerçekten şaşırtıcı" bir sorundu. Önerilen yollardan biri, kurtarılmış uluslar için ulusal ya da uluslararası bir koruyucu düzenin benimsenmesiydi. Wilson, bütün bu öneriler üzerine dikkatle eğildi, bazı değişiklikler yaptı, notlar ekledi. Türkiye konusunda en büyük değişiklik, Osmanlı İmparatorluğu'ndan kurtarılıp bağımsızlıklarını kazanan ulusların üzerine konulması düşünülen **"Himaye = Protecorates"** sisteminin yalnızca bu ulusları **"Himaye = Protection"** biçimine dönüştürülmesi oldu.

Bu memorandum ve House tarafından sağlanan bir yığın başka bilgiler üzerine Wilson, söylevini hazırlamaya başladı. House, ocak ayının dördünde, akşam üzeri, düşünülen söylev üzerinde Başkan'la birlikte çalışmak için, New York'tan Washington'a geldi. House, kendi gündeminde: "Saat 9'a kadar Beyaz Saray'ı aramadım," diyor ve devam ediyor, "Bana akşam yemeği hazırlamışlardı, fakat ben çok hafif ve az bir şeyler yiyerek, bizim savaştan beklediklerimiz hakkında Kongre'ye verilmesi düşünülen mesajın hazırlanması görüşmeleri için derhal Başkan'ın yanma girdim. Saat 11.30'u geçen bir zamana kadar görüşmelerimiz sürdü. Bu süre içinde, söylevde kullanılacak deyimler, tarih ve haritalar üzerinde durduk." Şimdi elde bulunan söyleve er-

tesi günü sabahı başlandı. Başkan ve House, yarımı on geçe aşağı iniyorlar ve dünyanın haritasını, kendi isteklerine uygun olarak yeniden çizerek 12'yi 30 geçe işlerini tamamlıyorlar.

Wilson, Türkiye ile ilgili barış şartları ve "ezilen uluslar" konusunda bir yargıya varmakta biraz güçlük çekti. Araştırma memorandumunda kendisi bir ana not yazmıştı. Bu not, Osmanlı İmparatorluğu hakkında önerilen barış şartları ile ilgili sözleri kısaca şu biçime sokmuştu: "Osmanlı İmparatorluğu'nun şimdiki parçasına güvenilir bir egemenlik sağlamalı ve şimdi Türkiye yönetiminde bulunan diğer uluslara da kendi gelişmelerini kendileri sağlamak üzere tam fırsat ve olanak verilmelidir." Bu, Türkiye'nin haritadan silinmesi projesi ile karşılaştırılınca büyük bir ilerleme, Türkiye lehine büyük bir değişiklikti. 5 ocak tarihiyle, Wilson tarafından değiştirilen deyim, daha önce, "kendi gelişmelerini kendileri sağlamak üzere tam fırsat ve olanak verilmelidir," idi. Wilson, bunu, "Kesin ve engelsiz fırsat ve olanak" biçimine çevirdi ve Boğazlar'dan serbest geçit konusuna da bir madde ekledi. Görünüşe göre, Türkiye'yi ilgilendiren şartlarda House ile Wilson arasında, 5 ocaktaki tartışma, House'un gündeminde şöyle anlatılmaktadır: "Türkiye'yi ilgilendiren konu yazıldıktan sonra, Başkan daha belirli yazılmasını, Ermenistan, Mezopotamya, Suriye ve diğer parçaların adlarının açıkça gösterilmesini gerekli buldu. Ben, söylenenlerin istekleri anlatmaya yeterli ve orijinalindeki deyimin olduğu gibi bırakılmasının uygun olacağı düşünce ve inancı içinde yapılmak istenen değişikliği doğru bulmadım."

Wilson'un 8 ocak tarihinde Kongre'de açıkladığı on dört nokta'nın Türkiye ile ilgili on ikinci maddesi şöyledir:

"Osmanlı İmparatorluğu'nun bugünkü parçasının egemenliği sağlanmalı fakat, bugün Türkiye'nin yönetiminde bulunan öteki uluslara kesin ve her türlü şüpheden uzak bir

yaşama güvenliği ve kendi gelişmelerini istedikleri gibi yürütecek kesin ve engelsiz fırsatlar olanağı verilmeli, Çanakkale Boğazı bütün ulusların gemilerine ve ticaretine uluslarca sağlanacak güvenlik altında sürekli olarak açık bulundurulmalıdır."

Wilson ilk ve orijinal yazısında, Türkiye'nin egemenliği konusunda kullandığı **"kesinlik"** ve **"zorunluluk"** deyimleri yerine bu konuşmasında daha ılımlı bir dil kullanmış, deyim bir dilek biçimine dönüşmüştür. (İngilizce **Must** sözü kaldırılmış, **Should** sözü konmuştur ki bu, yukarıdaki anlamı vermektedir.) Bu değişiklik, Belçika ve Milletler Cemiyeti ile ilgili noktalar dışında, öteki bütün noktalarda yapılmıştır. Söylevin en son biçiminde, bir nevi zorunluk anlamı taşıyan "Must", her yerde kullanılmış idi, ancak, House ile görüşüp tartıştıktan sonra Wilson, Belçika dışında bütün toprakla ilgili konularda bu sözü değiştirerek Should = olmalıdır sözünü kullanmıştır. House ile anlaşarak şuna karar verilmişti:

"Konunun haklı olduğunda anlaşmazlık bulunmayan bölümler'de zorunlu anlamına gelen "Must" sözünün kullanılması bir borçtur; konunun haklılığı üzerinde birleşilemediği yerlerde ise "Should" sözünün kullanılması doğru olur. Başkan, bütün mesajı yeniden gözden geçirdi ve bu yönde hepsini düzeltti... Benim dayandığım düşünüş ve görüş şu idi: Amerikan ulusu, Avrupa'da toprak konusunun yeniden ayarlanması uğrunda dövüşmeyi kabule zorunlu değildir. Bu nedenle de, sınır düzeltme konusunda, Belçika dışında, "dilek" anlamında Should sözünün kullanılması gerekir. Bu kelime değişikliği, barışın üzerine oturtulacağı temelin ifadesi bakımından bir Amerikan buluşu olan "on dört nokta" nın toprak konularına dokunan maddelerinde değişikliğe yol açmıştır. Amerika, bu sırada bile, kendi seçeceği şartlarla, kendi barışını yapmakta serbest bulunuyordu."

ON DÖRT NOKTA söylevi, politikanın bir genel anlatımı idi. Bu nedenle Wilson'un dış politikasını kesin olarak anlatır sayılamaz. Söylevde ileri sürülen toprak konuları, stratejik hesaplara dayandığından, bu noktalar halka açıklanmamıştı. Özel politik durumlara "on dört nokta"nın uygulanması bakımından kamuoyuna söylenenlerin arkasında neler bulunduğuna bakmak, Amerikan dış politikasının ortaya atılan formülündeki anlamı çözmek ve bunu tamamlamak için zorunludur.

Bir faktör olarak içinde "on dört nokta"ya da yer verilmiş olan ilk ve somut politik durum, derhal ve çok uyarıcı bir etki yarattı. 26 ocak 1918'de Roma Elçisi, Dışişleri Bakanlığı'na bir rapor gönderdi. Bunda İtalyan Başbakanı Orlando'nun Lloyd George ve Başkan tarafından son defa verilen söylevlerde tekrar edilen Londra Anlaşmasını elte etmek üzere Londra'ya gittiği bildirilmektedir. Başbakan ile Dışişleri Bakanı Sonino arasında, bu yolculuk nedeniyle sert bir tartışmanın geçmiş olduğu söylentisi var. Dışişleri Bakanı, kendi elinde İtilâf Devletleri'nin yazılı belgesi bulunduğundan konunun yeniden tartışılmasına girişmeyi gereksiz bulmuştur. İki gün sonra, Elçi, Sonino'nun, Orlando'ya katılmak üzere Paris'e gittiği ve amacın, Anlaşmayı Fransa'ya da destekletmek olduğunu telledi. Page, Londra Anlaşması konusunda İtalyan görüşlerini, özel olarak, Başkan'a ve Lansing'e de yazdı. Elçi, Başkan'ın ve Lloyd George'un konuşmalarının İtalyan isteklerine dokunan "İtalya Hükümet ve yayın organlarının aşıladıkları umutlar, ulaşılması uzak şeylerdir," deyimine parmak basıyordu. "Bu, İngiltere ve Amerika'ya karşı korkulu bir karışıklığa ve çok kritik duygulara yol açabilir," diyor Elçi. İtalya'daki memnuniyetsizliği bildiren bu rapor kendisine ulaştığı zaman Wilson, Londra anlaşması ve buna bağlı İtalyan toprak istekleri hakkında düşüncelerini bildirmesini Balfour'dan rica etti. Balfour, karşılığında, bu can sıkıcı Anlaşmanın, İtilâf Devletleri'nin İtal-

ya'yı savaşa sokmaya çalıştıkları üzüntülü bir zamanlarında yapıldığını ve İtilâf Devletleri'nin bu üzüntü ve kaygılarının İtalyanlar tarafından, kendi çıkarlarına, iyi kullanıldığını bildirdi. "Fakat anlaşma anlaşmadır ve biz — İngiltere ve Fransa demek istiyorum — (Rusya için hiç bir şey diyemem), onu, anlaşmanın biçim ve ruhuna uygun olarak geçerli tutmaktayız," dedi.

Lansing'e gönderdiği bir mektupta, Wilson kendi durumunu İtalyan Elçisine nasıl anlattığını yazıyor ve; "Bu gerçekten ince ve zor bir işti" diyor. "Fakat, sizin dairenizde bulunmadığınız bir sırada İtalyan Elçisine şunları söylemek fırsatını yakaladım... Görüşmelerimi yalnız İtalyan hakları ile sınırlı tuttum, çünkü, ben programımı, Milletler Cemiyeti konusu dahil, bütün konuları içine alacak biçimde ayarladım. Bu programda karşılıklı savunma hakkı ve stratejik düşünceleri de içine alan ilkelere yer verdim. Çok daha az önemi olan Adriyatik konusunda bile kendisine, bir Milletler Cemiyeti kurulmasa da, benim dikkatim, bütün benzer ilkelerle ilgili kararlara yönelmiş olacaktır, dedim."

İkinci bir fırsat, "on dört nokta" politik bir yorumlamaya konu yapıldığı, 1918'de savaş bırakma tartışmaları yapıldığı sırada çıktı. Almanya'nın "on dört nokta" temel alınmak üzere, yapmış olduğu barış çağrısı üzerinde İtilâf Devletleri'nin başları ve Albay House, Almanlara verecekleri ortak cevabı hazırlarken, "on dört nokta"nın Alman çağrısı karşısında ne anlama geldiğini ve sonradan askerî ve politik koşulların ne olacağının tam ve doğru olarak kararlaştırılması gereğini duymuşlardı. House, New York World'un sahibi Frank I. Cobb ve House Kuruluna Bağlı Araştırma Komisyonu Sekreteri Walter Lippmann'a İtilâf Devletleri'yle yapacağı görüşmelerde yararlanmak üzere, on dört nokta'nın bir yorumunu yapmalarını rica etmişti. Bu yorum, onayının alınması için Başkan'a gönderildi.

Cobb ve Lippmann'ın hazırladıkları memorandum, bü-

tün noktalar üzerinde duruyor, kısaca bunları etkileyen o günkü politik durumu da ayrıntılarıyle çözümlüyor ve Başkan'ın genel durumla ilgili olarak olayları tek tek ele alan özel görüşlerine karşı kendi düşüncelerini bildiriyordu. Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili on iki nokta hakkında memorandum şöyle diyor:

" 'Autonomous' kendi kendini yönetme sözü, Avusturya-Macaristan konusunda ortaya çıkan aynı zorlukları burada da çıkarmaktadır.

Boğazlar ve İstanbul, ad olarak Türk kalsalar bile, uluslararası bir denetim altında tutulmalıdır. Bu, ortak bir denetim ya da Milletler Cemiyeti'nin görevlendireceği bir devlet eliyle yapılabilir. Anadolu Türklere ayrılmalıdır. Yunanlıların yönetimi altında bulunan kıyı bölgeleri, özel bir uluslararası denetim altına konulabilir, Mandater olarak Yunanistan seçilebilir.

Ermenistan'a, Akdeniz'de bir liman verilmesi ve bir Mandater devlet gösterilmesi zorunludur. Fransa, bu görevi üzerine almak isteyebilir, fakat Ermeniler İngilizleri yeğ tutuyorlar.

Suriye, İngilizler ile yaptıkları anlaşma nedeniyle, derhal Fransa'ya ayrılmıştır bile.

İngiltere'nin Filistin, Mezopotamya ve Arabistan için, en iyi Mandater devlet olduğu kuşkusuzdur.

Anadolu için bütün Mandater devletlerin bağlı olacakları bir genel güvenlik yasası yazılıp barış anlaşmalarına eklenmelidir.

Bu, azınlıklar için gerekli şartları ve "açık kapı" prensibini içine almalıdır. Demiryollarının ana hatları uluslararası bir yönetim altına konmalıdır."

Wilson, kendi görüşlerini hemen telledi: 'on dört nokta'nın yorumu, ilke bakımından sevindiricidir. Fakat, uygulama ile ilgili olarak bildirilen ayrıntılar, daha çok tanımla-

yıcı görüşler niteliğinde olduğundan bunlardan barış konferansında yararlanmalıdır."

■

SAVAŞ bittiğinde A.B.D., en azından, Doğu sorunlarının geleceğinde sonsuz, sınırsız bir duruma sahipti. On dört nokta'da Wilson, A.B.D.'yi çok açık bir davranıştan, düşünerek alıkoymuştu. Fakat, bütün pratik amaçlarda, diplomatik güçle elde edilmiş tam bir davranış özgürlüğü sağlamıştı. Bu iki faktör, Wilson, A.B.D.'ni, Doğu işlerinde, İtilâf Devletleri ile aynı etkili düzeye getirme yolunu bulmuş ise, bu, İtilâf Devletleri'nin Amerika'yı durdurma, önleme gücünde olmamalarının sonucudur.

Aynı zamanda, A.B.D. Doğu sorunlarıyle ilgili konular için İtilâf Devletleri'yle olan ilişkilerinde büyük bir uyarıcı rol oynamıştır. Özellikle, 1918 yaz mevsimi sonunda Türk ve Bulgar cepheleri parçalanıp da İtilâf Devletleri bu alanlarda başarı sağladıkları zaman, bu uyarmalara kuvvet verilmişti. Wilson'un tutumunun ilginç bir örneği, General Bliss, Dışişlerine ve Albay House'a bir telgraf gönderiyor. Bu telgrafında, Persching'in günlerce "düşünerek" ileri sürdüğü bir fikir ve istek üzerine kendisi ile aralarında geçmiş olan tartışmalar konusunda bilgiler vermektedir. Persching, Bliss'e, Batı Cephesi'nde İtilâf Devletleri'nin ve Amerikalıların başarılı ilerleyişleri devam etmelidir. Her ne kadar Almanlar henüz yenilmemişlerse de morallerinin bozulmuş olmasını görmekten kendisi memnundur. Bu bakımdan savaşı, 1919'dan önce sona ulaştırmak için İtilâf Devletleri bir ortak davranışa geçmelidir. Eğer Başkan, İtalyan cephesinde, Selanik ve Mezopotamya'da İtilâf Devletleri'ni saldırıya geçmeye zorlar, Rus halkından İtilâf Devletleri'ni tutanlar yüreklendirirse, Avusturya-Macaristan, Bulgaristan ve Türkiye'ye, artık teslim olmaları zamanının geldiğini anlatırsa ve başta İspanya olmak üzere, tarafsızlara baskı yapılırsa, kendi

inancına göre, Almanya'nın yenilmesi çabuklaştırılmış olur. Bu telgraf Başkan'a gönderilmiş ve 2 eylülde Başkan cevabını Dışişlerine vermiştir: "General Persching'in böyle bir mesajı beni hayrete düşürdü. Ancak, asıl ilk dönemlerde böyle askerî ve politik yolda akıl vermeye kalkışması gerekirdi," diyen Başkan, "sonunda, yüksek konseyin pek sıkı işbirliği olmaksızın bizim için böyle, davranışları zorlama konusu yoktur ve yine açıktır ki olaylar. A.B.D.'ince herhangi bir yol gösterilmeden bile Bulgaristan ile Türkiye konusunu sonuca bağlayabilir. Siz, Türkiye ve Bulgaristan tarafından bize başvurulduğunu biliyorsunuz. Böylece bize açılmış olan kanalları bu yolda kullanmak akılsızca bir davranış olabilir," diye ekliyordu.

Öte yandan, A. B. D., Doğu işleri konusunda donup kalmak, kıpırdamamak niyetinde de değildir. Türkiye ve Bulgaristan ile ayrı barış konusundaki gelişmeleri ve İtilâf Devletleri'nin bu konudaki davranışlarını çok yakından izlemektedir. 24 eylülde, Londra Elçiliği'ne gönderilen bir telgrafta, İngiliz ordularının, Türklere ayrı bir barış yapmaya girişmek zorunluğunu ve fırsatını verebilecek olan Filistin'deki başarılarından duyulan memnunluk bildiriliyordu. Ayrıca, bir Londra gazetesi, Türkiye'yi İttifak Devletleri'nden ayırmak için diplomatik çabaların arttırılması yolunda yayınlar yapıyordu. Elçiye verilen talimatta, Dışişleri ile görüşerek, Türkiye'nin böyle bir yakınlaşmasını İngiliz Hükümeti'nin olumlu karşılayıp karşılamayacağının öğrenilmesi ve sonucunun derhal bildirilmesi istenmişti. Elçi, ertesi gün, bilgi alamadığını ve İngiliz Hükümeti'nin, böyle bir eylem karşısında alacağı durumu gösterecek ipucu elde edemediğini bildirdi. Daha sonra, Londra'dan, 1 ekim tarihli bir telgraf daha çekildi. Balkan olayları hakkında, Elçilik Kançıları, İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan bilgi istemiş ve kendisine, İngiliz Hükümeti'nin ayrı bir barış elde etmek için yapılmış bir Türk girişiminden haberi olmadığı, ancak, bu yolda erken bir gelişmenin bir sürpriz değil, bir fırsat niteliğinde olacağı

söylenmiş; yine herhangi bir yeni gelişmeden elçiliğe derhal bilgi verileceği de eklenmiş. Türklerden barış yolunda çalışanlar ise bundan kısa bir süre sonra, yine Türkler tarafından ortadan silinmişlerdi. A. B. D.'ne durumdan bilgi verildi. 9 ekimde, Yunanistan'daki Amerika İşgüderi, Türklerle ilişki kurmuş olan İngiliz Elçisinin kendisine: "şu anda konu hakkında Lloyd George'dan bir cevap aldım," dediğini yazıyor. Bu karşılıkta, Lloyd George, İngiliz Hükümeti'nin, Türk Hükümeti adına konuşma yetkisi olduğuna güvenilmeyen herhangi bir grupla görüşmelere giremeyeceğini bildirmektedir. Anlaşıldığına göre bu görüşme olmamıştır. ([11])

Bununla birlikte, A. B. D., Türkiye tarafından bir savaşı bırakma için Amerika'ya resmen yapılan baş vurmayı değerlendirmek için, herhangi bir girişimde bulunmadı. Amerika'da, Türk yararlarını korumak görevlisi İspanya Elçisi, İspanya'daki Türk İşgüderinin İspanya Dışişleri'ne verdiği notanın bir örneğini, 14 ekimde, Başkan'a gönderdi. Bu nota, Osmanlı Hükümeti'nden aldığı talimat üzerine, İspanya Hükümetinin Başkan'dan şu hususun ricasına öncü olmasını istiyordu: "Başkan, barışın yeniden kurulması ödevini kendi üzerine alsın" ve şunları da ekliyordu: "İmparatorluk Hühümeti, on dört noktayı ve Başkan'ın son mesajını barış görüşmelerine temel olarak kabul ediyor." Buna herhangi bir karşılık verilmeden önce, Washington'daki İtilâf Devletleri elçilerinden Türklere verilecek cevap konusunda kendi hükümetlerinin görüşlerini almaları istenildi. Yalnız İtalyan Elçisi, 26 ekimde, hükümetinin cevabını bildirdi. Bunda, Başkan'ın Türklere, İtilâf Devletleri'nin askerî yetkililerine baş vurması gereğinin söylenmesi öneriliyordu; Fransız Elçisi,

([11]) Atina'dan çekilen 9 ekim 1918 tarihli tel, 763.72/11687; yukarda sözü geçen Başkan'ın 2 eylül tarihli mektubunda dokunduğu konu dolayısıyla bir grup Türk, İngilizlerle ilişki kurmaya çalışmış olabilirler.

her ne kadar henüz hükümetinden olumlu bir cevap almamış ise de, kendi hükümetinin kararının da, Türklerin askerî yetkililere baş vurması yolunda olacağı düşüncesinde bulunduğunu söyledi. İngiliz Elçisi, Londra'dan bu konuda hiçbir karşılık almadı. Cevaplardaki bu gecikme, Türklerin, Doğu'da askerî yetkililerle görüşmelere hemen başlamış bulunmalarından ileri geliyordu. 30 ekim 1918 günü, Dışişleri Bakanı Lansing, İspanya Elçisi yoluyla Türklere cevabını gönderdi. Bunda, İmparatorluk Hükümeti'nin mesajını İtilâf Devletleri'nin dikkatine sunacağı bildirildi. Türkler de, Mondros adasında demirlemiş bir İngiliz savaş gemisinde savaş bırakışmasını imzaladılar. [12]

([12]) Başkan'ın özel delegesi House'un tarihsiz, 32 numaralı telgrafı, 1 kasım 1918'de geldi. 763.72119/9044; Dış İlişkiler, 1918, Ek 1, kısım 1, s. 441-43. Bu telgraf, barış bırakma koşullarının tam metnini veriyor. Hague'daki Elçi, 29 ekim tarihli teli ile (Telgraf 4904, 763.72119/2393). Türk elçisi, tam anlamıyle güvenilir bir sözcü kanalı ile Elçiliğe şunu bildirmiştir; diyor: (Hükümetim tarafından, A.B.D. temsilcisini görerek, Türk Hükümeti'nin, A.B.D.'le diplomatik ilişkilerin tekrar kurulmasını gerçekten istediğini size bildirmek talimatını almış bulunuyorum).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BARIŞ KONFERANSI
MANDA SİSTEMİNİN KURULMASI

AMERİKA'NIN savaşa katılma tarihi olan nisan 1917' den savaşı bırakma tarihi olan 1918 kasımına kadar, Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceği konusundaki tutumu, başlıca, Almanya'nın askerî, politik ve ekenomik gücünün sınırlandırılması yolunda olmuştur. Bu amaca ulaşmak için de Amerika, Almanya'nın İtilâf Devletleri'ne ve Amerika'ya karşı savaş gücünü dayandırdığı bu stratejik bölgede Alman gücünü kırmak gereğini duymuştur. Bu amaç, içinde Osmanlı İmparatorluğu'nu etkileyecek kararların da bulunacağı genel barış koşullarına katılma nitelik ve ölçüsünün belirlenmesi gibi sorun, burada yalnız Amerikan çıkarlarının çok az olduğu ve kendisiyle savaş yapmadığı bir ülkenin işlerine Amerika'nın karışma hakkının ölçüsünü bulmak değil, aynı zamanda Türkiye'nin paylaşılması gibi çok geniş bir sorunda Amerika'nın da İtilâf Devletleri'nin planına katılması mı, yoksa, bu plana karşı koyarak bunun yerine

eylemli bir başka plan ortaya atması mı gerektiği idi. Buna cevap vermek kolay değildi. Bu sadece ahlâk ve sömürgecilik, kendi kendini yönetme hakkı ve gizli anlaşmalar sorunu değildi. İtilâf Devletleri'nin olduğu kadar Amerika'nın da Osmanlı İmparatorluğu'na karşı politikası, Güney Asya'dan ve Hint Okyanusun'dan yolunu keserek Orta Avrupa saldırısını durdurmaya yönelmişti. Gizli anlaşmalar, hiç şüphe yok, bu amacı gerçekleştirecekti. Amerika, bu duruma karşı ve bu amacı da göz önüne alarak hangi alternatifi uygulama düzenini önerebilirdi? On dört nokta, henüz Amerikan ana programı hakkında, bir Milletler Cemiyeti yaratılması ve Belçika'nın onarılması dışında somut bir şey söylemiyordu. Başkan da, Amerika'yı herhangi bir şeye karıştırmamak için çok dikkatli davranıyordu. Bu durumda, olaylar fırsat verirse, "açık kapı" politikasına dokunmayarak, prensipleri, Amerikan politika programının üzerine dayandırmaya elverişli bir kuruluş yaratmayı ortaya attı. Fakat, Amerikan Hükümeti, kendisi ve Amerikan ulusunca kabul edilebilecek şartlar altında, Osmanlı İmparatorluğu üzerinde bir Avrupa denetimi kurmak için Orta Avrupa devletlerini Asya'dan atacak fiilî bir plan önerecek bir durumda değildi.

Tam bu sırada, 6 ekim 1918'de Washington'daki İsviçre İşgüderi, Başkan'a, Alman Hükümeti'nin bir notasını bildirdi. Alman Hükümeti, bu notasında Başkan'dan, barışın on dört nokta ve kendisinin bununla ilgili söylevleri çerçevesi içinde yeniden kurulması için harekete geçmesini istiyordu. Almanya, savaşta yenilmişti. Fakat, bu, onun tekrar kendini toplamayı başaramayacağı anlamına gelmezdi. Bu bakımdan, Almanya'nın ve Orta Avrupa'nın, ileride ellerine geçerse, güçlerini yeniden toplayarak saldırıya geçmeyeceklerini düşünmek için haklı ve akla uygun bir neden yoktu. Alman barış isteği ortaya çıkmadan yalnız iki hafta önce, Lansing, savaştan sonraki toprak düzenlemeleriyle ilgili özel bir memorandum hazırlamıştı. Bunda, yenilmiş bile ol-

salar, Almanya ve Orta Avrupa'nın, barış sonrası için sürekli bir tehdit ve tehlike konusu olacaklarına göre davranılması gerektiğini, çünkü Güney Rusya'nın zengin toprakları ve petrolünden alacağı büyük güçle Hindistan yolunu tehdit edebileceğini ileri sürüyordu. "Bu kontrolü etkisiz bırakmak için barış anlaşmasına, toprak konularında bazı temelli hükümler konulması zorunludur," dedikten sonra şunları ekliyordu: "Türkiye Anadolu'da kalmalı, fakat Avrupa'daki topraklarından yoksun bırakılmalıdır. İstanbul, uluslararası bir şehir olmalı, Boğazlar da uluslararası bir yönetime verilmelidir. Ermenistan ve Suriye, en çabuk şekilde ve "Açık Kapı" şartı bozulmadan, uluslararası korunma altında, yerli hükümetlerin yönetimine bırakılmalıdır. Filistin, uluslararası bir yönetim altında, bağımsızlığa kavuşturulmalı ya da hükümetler tarafından onaylanacak bir Mandater yönetimine verilmelidir. Arabistan, "kurulacak hükümet ya da hükümetler" konusu olarak, özel bir önemle ele alınmalıdır. Britanya, Mısır egemenliğine esasen sahiptir ya da Mısırın tamamı, kanatları altındadır. Alman sömürgeleri, uluslararası bir kurul yönetimine verilmelidir." Alman gücü hakkında benzer görüşler, Cobb-Lippmann'ın on dört nokta hakkında, bundan önceki bölümde anlatılan çözüm yollarını desteklemektedir.

Fakat, savaş bırakma görüşmeleri başladığı sırada politik durum temelden değişmişti. Avusturya - Macaristan yok olmuştu. Bu durum, yalnız çeşitli milletlerin, Avusturya Devlet yapısından isteyerek uzaklaşmalarından değil, bu Devletin kendisinin de dağılmış, erimiş olmasının sonucu idi. Osmanlı İmparatorluğu, kendi yıkıntısının içine yuvarlanmış; İtilâf Devletleri'nin kesin boyunduruğu altına girmiş bulunuyordu. Almanya ile Doğu arasına, kuzeyde Polonya ve güneyde Yugoslavya olmak üzere birçok yeni uluslardan bir set kurulmuştu. Orta Avrupa'nın çökmesiyle artık bir Amerikan Orta - Doğu politikasının var olma nedeni de kaybolmuştu.

Almanya'nın, Avrupa'yı egemenliği altına alması düşüncesinden doğan Amerikan endişesi, uzun sürmedi. Amerikan dış politikasının derhal elde edilmesini istediği amaçlar sağlanmış olduğundan, bu durumda, Amerika'nın, artık savaşın genel yönetimine katılması zorunluğu da yoktu. Alsace - Lorraine üzerindeki Fransız millî duyguları, İngiltere'nin Hindistan yolları, Avrupa'nın Osmanlı İmparatorluğu'yla ilgili ticarî ve malî çıkarları, Slovenya ve Hırvatistan'ın Belgrat, tarafından yönetilmesi gibi konuların A.B.D.'ni ilgilendiren bir tarafı var mı idi? Tek tek ele alınınca yoktu. Oysa, Avrupa devletleri için bunlar, dış politikalarının vazgeçilmez sonuçları idi.

■

20 ARALIKTA, sonradan U. S. S. George Washington gemisi ile Avrupa'ya gitmiş olan ve Barış Konferansı'na katılacak Amerikan Kurulu uzmanlarıyle Amerika'nın Konferansta karşılaşabileceği sorunlar tartışılırken, Başkan, ele geçirilen Alman sömürgelerinin yönetimi hakkındaki görüşünün "bu toprakların, Milletler Cemiyetinin ortak malı olup ve yönetiminin, ikinci derecede küçük milletlere verileceğinin ilânı," olduğunu söylemiştir. Başkan, toprağa sahip olma bakımından, "bu kadar kusursuz bir diğer denge örgütü bulunamaz," diyordu. Beş gün sonra, İngiliz önderlerin biri olan Güney Afrika Başkanı General Smuts "Milletler Cemiyeti, Pratik Öğütler" adı ile bir broşür yayınladı. Bu broşürde, savaşla elde edilen sömürgeler konusuna dokunmakta ve doğrudan doğruya Alman sömürgelerinin devletlerin topraklarına katılmasından söz etmekte, bu önerisinin nedeni olarak da bu sömürgelerin çok geri ve kendi kendilerini yönetme olanağından yoksun bulunduklarını ileri sürerek şöyle devam etmektedir. Öteki yeni kazanılmış topraklar, Avusturya ile Türkiye'nin elinde kalmış olanlar, Milletler Cemiyeti'nin emrinde kalır. Bu topraklar ve buralar halkı için zo-

runlu görülecek bir otorite, denetim ya da yönetim örgütü, o yerlerin özerk yönetimlerinden ayrı olarak, Milletler Cemiyeti'nin vereceği yetki ile, ya Milletler Cemiyeti'yle birlikte ya da tek başına, fakat onun adına yönetimi ele alır. Smuts ve Wilson, kazanılmış toprakların Milletler Cemiyeti'nin iyeliğine geçmesini savundukları halde yine birbirlerinin görüşlerini kabulden uzak bulunuyorlardı. Wilson için söz konusu olan topraklar Alman sömürgeleriyken Smuts bunları özellikle bu görüşün dışında tutuyordu. (1) Bununla birlikte düşünceler ortaya atılmış ve her ikisi Paris'te buluştukları zaman, karşılıklı görüşlerinin birbirleriyle çelişmesinden dolayı bir anlaşma planı çalışma konusu dışında bırakılmıştı.

1919 Ocağının ilk günleri süresince, Paris'te Barış Konferansının açılması beklenirken Wilson, kendini özellikle ve her şeyden önce, Milletler Cemiyeti anayasa taslağını hazırlamaya vermişti. Wilson, Milletler Cemiyeti ve kazanılmış toprakların Cemiyet'in yönetimine bırakılması yolundaki Smuts planından iyice etkilenmişti. Bu güya iki "Paris Taslağı"na üç imparatorluğun yıkıntılarının Milletler Cemiyeti yönetimine bırakılmasına ilişkin, tamamlayıcı bir anlaşma eklendi. Milletler Cemiyeti, söz konusu toprakların, başka devletlerin topraklarına katılmamasından, son karar ve yönetimin kendisine bırakılmış olmasından memnundu. Kendi kendini yönetme ilkesi dışındaki her türlü denetim hakkı, Milletler Cemiyeti'ne bırakılmıştı. Bu yetki, Cemiyetçe tek tek ayrı devletlere bırakılabilirdi. Milletler Cemiyeti'nin ajanı durumunda olacak devletlerin bu denetim yetkilerinin,

(1) Amerika, savaşa katılanlardan biri olarak, kazanılan Alman toprakları üzerinde bazı haklara sahipti. Bununla beraber, Türkiye ile savaşta olmaması bakımından, Doğunun toprak işlerinin kararlaştırılmasında, yani barışın bu konu ile ilgili döneminde, Amerika'nın rolü biraz karanlık kalıyordu. Wilson, 18 aralıkta, Londra'da Lloyd George'u gördüğü zaman, kendisi ile Alman sömürgeleri konusunu tartışmış, Türkiye toprakları üzerinde durmamıştır.

ticaret politikası, ülkelerin uluslararası ilişkileri, çalışma ve ırklar arasında eşitlik gibi konularda, ileride varabilecekleri yetki ölçüsü sonra belirtilebilirdi. İkinci taslak, kendi kendini yönetmek üzere kurulabilecek hükümetlerin hakları, Milletler Cemiyeti'nin, üzerine Manda görevini verdiği devletten bu görevi geri alma hakkı ve o ülke halkının bu görevi geri alma konusundaki dileklerine ilişkin haklarını belirtmekle ödevli hazırlık çalışmalarına eklendi. Tabiî, dinî eşitlik de sağlanmış olacaktı. Bu "tamamlayıcı anlaşma" da, çeşitli ülkelerde ulaşılmak istenen politik ve sosyal gelişmelerin temellerinde ayırım güdülmemekte idi.

Toprak sorunlarına Wilson'un getirmek istediği tek yönlü düzen, eğer uygulamaya konulabilirse, A. B. D. bakımından pek çok konuyu çözmüş olacağı gibi, gizli anlaşmalar sorununun çözümünde de iyice yol alınmış olacaktı. Böylece, Amerikan ulusu da, kendisini Avrupa devletlerinin sömürgeci tutumunda bir ortak gibi görmüş olmayacaktı. Daha önemlisi, Wilson, uluslararası haklar ile doğal haklar yönünden, toprak sorunlarının çözümünde, yasanın ve kamu vicdanının doğru bulacağı bir karışma hakkı da kazanmış olacaktı ve bu hak, Manda sistemi söz konusu edilmeden sağlanacaktı. Wilson'un görüşüne göre, bu şartlar içinde Manda, toprağa toprak katma anlayışından çok daha gerçekçi bir politika idi. Wilson'un anlayışı, dünyanın saldırgan bir demokratik yolda büyümüş olduğuydu ve gelecek, uyanan milliyetçilik akımı karşısında, sömürgeci gidişin sürekliliği bakımından çok az umut vericiydi.

■

MİLLETLER Cemiyeti'nin yaratılması, barış şartlarını belirlemek durumunda olan ve bunu barışın üzerine oturtulacağı temellerden biri sayan bütün devletlerce, görünüşe göre onaylandı, fakat, Wilson, Barış Konferansından, elinde canlılıktan yoksun bir biçim, daha çok kâğıt üzerinde bir

örgüt kalmasından memnun değildi. Cemiyete verilmek istenen anlam, Wilson'a göre şu idi: Barış şartları, ihtimallerin en son ölçüsüne kadar Cemiyet'in kalkanı altında tamamlansın, Cemiyet, özellikle Almanya anlaşmasının ayrılmaz taraflarından biri olsun ve sonra da gerçekleşebilirse öteki Orta Avrupa devletleri ile de aynı sonuca varsın. Böyle bir yol izlenirse, Amerikan çıkarlarını doğrudan doğruya ilgilendirsin ya da ilgilendirmesin, A. B. D., konuşma ve tartışmaların bütün dönemlerine ve ayrıntılarına katılabilir. Böyle olursa barışın tamamının A. B. D.'ince onayı da sağlanabilir. Bundan başka, Cemiyet, Barış Anlaşması'ndan doğan ve İtilâf Devletleri'nin A. B. D.'ince kabul edilemeyeceğine inanmakta birleştikleri ilkeler için bazı alternatif temeller hazırladı. Savaşla ele geçirilmiş topraklar konusu başlıca sorun idi. Alman sömürgeleri ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Türkiye'ye bırakılacak parçası dışındaki topraklar — ki bu konuda anlaşmışlardı — eski sahiplerine geri verilmeyecekti. Çünkü bu toprakların halkları; henüz kendi başlarına bağımsız birer devlet kurma olanağına sahip değillerdi. İtilâf Devletleri'nin ileri sürdükleri çözüm yolu yalnızdı, uygulamada iyi düşünülmüştü, hakka ya da yalnızca vicdana da uygundu. Bu toprakları yenilmiş devletlerin elinden alıp kendilerinin mülkiyetine geçirmek. Bu, aynı zamanda Orta Avrupa devletlerinin bu defa çöküşlerinin nedeni olan yeniden saldırıya geçme olanaklarını da sınırlayacak uygun bir çözümleme yolu idi. A. B. D 'ne bu çözüm yolunu onaylamak ve ancak elverdiği ölçüde mülkiyet deyiminden güdülen anlamı değiştirmeye çalışmaktan başka bir alternatif kalmıyordu, oysa Milletler Cemiyeti ile İtilâf Devletleri'nin kazançlarını değerlendirmede bütünüyle yeni bir ilke kabul ettirilebilirdi.

Barış Konferansı açıldığı zaman Wilson'un yaptığı ilk iş, Milletler Cemiyeti'nin anayasa taslağını hazırlaması ve herhangi bir son yargıya varılmadan önce, konferansa onaylattırması oldu. Bunda başarı kazandı, fakat, bu kendi dele-

gelerinin hep bir ağızdan karşı çıkma yakınmalarına yol açmadan elde edilemedi. Bu direnme ve yakınmalar öteki devletler delegelerince de yapılıyordu. Bunların dayandırıldığı nedenler de, Konferansın asıl işi olan savaşın bitirilmesi ve kazanılan savaştan elde edilen yararları sağlama bağlamak olduğu halde zaman kaybına yol açılmakta bulunulması idi. Fakat Wilson, Milletler Cemiyeti yaratıldıktan sonra bile, münferit sorunların çözümünü, Amerikan etki çerçevesi içinde yine Milletler Cemiyeti'ne getirmeye çalışarak, ileride kendi arkadaşlarına yakınma konusu olmakta devam etti.

24 ocak, 1919 da, Britanya Dominyonları Başbakanı, On' lar Komisyonu'na, kendileri tarafından savaşla ele geçirilmiş sömürgelerin kendi topraklarına katılması gerektiği görüşünü getirdi. Konsey, beş büyük devletin baş delegeleri ile Dışişleri Bakanları'ndan kurulmuştu: (A.B.D., Britanya, Fransa, İtalya ve Japonya); sorun, Barış Konferansı'nın politika ve kararlarına şekil vermekti, çünkü konsey Barış Konferansının yargı örgütü idi. İngiliz Uluslar Topluluğu Başbakanı, Lloyd George tarafından da desteklenerek, Milletler Cemiyeti denetiminin pratik olmadığından söz açtı; konferansın, ulusal güvenlik nedenleriyle sömürgeler hakkında kendilerinin ileri sürdükleri, bunların kendi vatan topraklarına katılması ilkesini kabul etmesini istedi, esasen söz konusu toprakların, kendi vatan topraklarının devamı olduklarını ya da bunların pek yakınında bulunduklarını sözlerine ekledi. Bu toplantıda tartışma olmadı. 27 ocakta Wilson, Japonya'nın Pasifik'teki Alman sömürgelerini Japon topraklarına katma konusunda görüşlerini bildirmesini istedi. Bu suretle Almanya'nın Uzak Doğu'daki toprakları sorununun tamamına ilişkin olarak, bunların hangilerine Manda düzeninin uygulanması gerektiğine karar verilebileceğini ileri sürdü; Öğleden sonra, Kiauchow'un ve Ekvatorun kuzeyindeki Alman adalarının Japonya topraklarına katılması kararlaştırıldı.

Manda sistemine karşı ileri sürülen toprağa el koyma

biçimi Kurul'a getirildiğinde, Wilson, tekrar buna karşı çıktı ve yeni sistemi savundu. "Milletler Cemiyeti ülküsünün temeli," diyordu. Wilson, "gelecekte, dünyada her türlü 'zorla toprak edinme'nin ortadan kaldırılması düşüncesiydi. Şimdi, eğer Alman sömürgelerini Almanya'ya geri vermeyeceksek (herkesin onayladığı gibi), bu sömürgelerin geliştirilmesi için başka bazı temeller atılması ve geri kalmış bu topraklar halkına ilgi gösterilmesi gereklidir. Bu amaçla bu gibi toprakların Milletler Cemiyeti adına Manda düzeniyle yönetilmesi düşünülmüştü. Amaç, halka, gelişmemiş olduğu alanlarda yardım etmek, yöneticilerin, Alman yönetiminde görüldüğü ya da öteki yönetimlerde de olabileceği gibi, yetkileri kötüye kullanma yolundaki davranışlarında halkı korumaktı. Dünya, Mandaterin (Vekilin), yerli halkın istekleri açıkça belli oluncaya kadar bir emanet koruyucusu gibi davranmasını beklemektedir. Eğer toprak alma ilkesi üstün tutulursa daha başlangıçta, Milletler Cemiyeti dünyaya güven verme olanağını elinden kaçıracaktır. Daha şimdiden Barış Konferansı'yla ilgili birçok yanlış söylentiler çıkmış bulunmaktadır. Bunlar hep düşmanca söylentilerdir. Diyorlar ki, kendilerinin amaçları, daha çok, savaş kazançlarını aralarında yağma etmektir. Bu görüşleri bir ölçüde haklı çıkarsa, dünya kamuoyu'nun Konferans'a güveni yok olacaktır. Yeni doğmuş olan Milletler Cemiyeti'nin sorumluluğunu üzerimize almak, bizleri, koruyucu görünüşünden ve fonksiyonundan toprak kapma yoluna dönmeye mi zorlamaktadır? Eğer böyle değilse, ilke bakımından, bir ülkenin bir Mandater yönetimine bırakılmasına ne gibi bir sakınca ileri sürülebilir?"

İngiliz Uluslararası Topluluğu Başbakanı, Wilson'un ileri sürdüğü bu görüşlerden etkilenmedi. Her şeyden önce, kendileri Paris'te bir Milletler Cemiyeti kurmak için değil, hemen hemen kaybolmuş bir savaşın kazanılması ve kendi ülkelerinin gelecekteki güvenliğine ilişkin çareleri bulmak için toplanmışlardır. İstedikleri, kendilerinin tam denetim-

leri altında, Manda düzeninin bütün yararlarını elde etmektir. Lloyd George ise, Mandaterlik yönetiminin altında yatan geniş harcamalar sorununu ortaya attı ve "Wilson'un söylevinde ileri sürülen Manda yönetimi ilkelerinin uygulanması hakkında aydınlatıcı araştırma yapmak üzere, şimdilik bir zaman verilmesini istedi." Konu, ertesi günkü birleşime kadar yeniden ertelendi. Lloyd George, bu oturumda, İngiliz ordularınca ele geçirilmiş topraklarda Manda düzeninin yürütülebileceğini kabul etti, fakat, Dominyon orduları tarafından ele geçirilen yerlerde bunun uygulanamayacağı yolundaki ayırıcı görüşünü ortaya attı. Yeniden Dominyonlarla ilgili konuya dönerek bunların Manda dışında bırakılabileceğini savundu. Yeni Zeland Delegesi Massey de kendi ülkesine katılan toprakların stratejik önemini belirtti. Clemenceau, gizli anlaşmaları ortaya atarak bu anlaşmaların Kurul'a getirilmesinin uygun olup olmayacağını sordu. Öteki üç Başbakan bunun yapılmaması gerektiğinde birleştiler ve Wilson, "bu anlaşmalara kesin imişler gibi bakmanın" anlamı olmadığını söyleyince Lloyd George buna "tamamen katıldı."

Öğleden sonraki birleşimde çatışmanın sınırları aydınlandı ve Manda düzeninin niteliği hakkındaki görüş ayrılığı bütün ağırlığı ile kendini gösterdi. Fransız Sömürge Bakanı Simon, Fransa adına, Kamerun ve Togoland ile ilgili isteğini Kurul'a bildirdi. Bu topraklar üzerinde Fransa'nın tarihî haklarını anlattıktan sonra, henüz kendi kendilerini yönetme gücünden yoksun olanlara verilebilecek üç tip hükümet biçimini anlattı. Bunlar: Uluslararası bir yönetim, Manda düzeni ve toprağa el koymaktı. Bunlardan birincisi, denemelerin gösterdiği gibi, uygulanamazdı. İkinciye Dominyonlar çok sert karşı çıktılar ve bu karşı çıkma Fransızlar tarafından da desteklenmişti. Çünkü, bir gün geri alınabilecek bir Manda, ülkenin ilerlemesi için zorunlu güvenlik açısından aranan gelişmeye uygun değildi. Uluslararası ilişkilerde

politik güvenliğin yokluğu nedeniyle, Manda'yı üzerine alan devletin, çok güçlü olması gerekirdi.

Wilson, kendi politikası konusunda kesin bir tutum aldı ve Fransızların sakıncalı bir taban üzerinde yürüdüğüne dikkati çekerek tartışmanın bütün ayrıntılarıyle Manda düzenini toptan yok etme niteliğine büründüğünü söyledi. Ancak, tartışmanın aldığı yön, kendisini, yollarının ayrıldığı inancına götürmüştü. Konuşmaların birkaç saat, belki de ertesi güne kadar kesilmesinin uygun olacağını düşündü, yoksa, devletler gerçek ve ağır bir uyuşmazlığa sürükleneceklerdi; Wilson, bundan özellikle kaçınmak istiyordu.

Balfour ve Lloyd George, uyuşmazlığı önlemek yolunda hemen çaba harcamaya koyuldular. Dominyonların ellerine geçmiş sömürgelerin geleceği hakkındaki istekleri, buralarının vatan topraklarına katılmasıydı. Britanya Krallığı Hükümeti ise, tamamen Manda düzeni yanlısı idi, ancak, bu sistemin niteliği ve nasıl işleyeceği üzerinde henüz yeterince durulmamış ve bu konunun gereği gibi işlenmemiş olduğunu ileri sürüyordu. Bu nedenle de konunun olumlu bir biçimde tartışılması güçtü. Başbakan iyimserdi. Onun düşüncesine göre, zorluklar gerçekçi olmaktan çok hayali idi. M. Simon'un, söylevinin başlangıcında, Manda düşüncesinin bütününe karşı yaptığı sert çıkış kendisini üzmüşse de, sonunda, Mandater için önerilen bütün şartlar, bulunan formüle verilen ad dışında, olduğu gibi onaylanmıştı.)

Bununla birlikte Wilson, henüz tartışmayı bırakmamıştı. Lloyd George'un Manda düzeniyle M. Simon'un planı arasında büyük bir ayırım olmadığı görüşüne katılabileceğini söyledi. İlk biçimiyle Milletler Cemiyeti adına ve bu cemiyetin vekili olarak, öbür formülde ise, tam egemenlik yetkisi ile yönetim yapılacaktı. İki düşünüş temelden birbirinden ayrılıyordu ve Fransız Sömürge Ofisinin Manda ilkesinin kabulünü sağlayacak bir çıkar yol bulamayacağına inanılmış bulunuyordu. Londra Hükümeti'nin, doğrudan doğruya

kendi orduları tarafından ele geçirilmiş Alman sömürgeleriyle ilgili olarak ilk defa Manda'yı kabul ettiği bildirildiği zaman, işler bu yolda bir gelişme içinde idi. Bu anlaşmanın dünyaca nasıl karşılanacağını göz önüne almak gerekecekti. Madem ki dünya kamuoyu söz konusuydu, varılacak sonuç da açık ve her türlü yeni açıklamalar gerektirmeyecek biçimde olmalıydı. Wilson'a göre, dünya kamuoyu, büyük devletler, dünyanın güçsüz parçalarını önce aralarında paylaştıktan sonra Milletler Cemiyeti kuruyorlar, diyecektir. İşin kaba tarafı şu ki, dünyanın bu parçalarından her biri, büyük devletlerden birine ayrılmış bulunuyor. Dünya, böyle bir işlemi kabul etmeyecektir. Milletler Cemiyeti'nin kurulmasını önleyecek böyle bir gidişin sonucu da, bir silahlanma yarışına dönüşecektir. Bu nedenlerle bir Milletler Cemiyeti'nin kurulması ve eski duruma dönülmemesi zorunludur. Milletler Cemiyeti, gerekli güveni sağlayacak nitelik ve şartlarla kurulmazsa gülünç bir duruma düşecektir. Wilson, Milletler Cemiyeti adına işleri yürütecek "yedieminlik" düzeninin içtenlikle onaylanmasına kendi başarısı gibi bakmakta, dünyanın da bunu aynı gözle göreceği inancını taşımaktadır. Clemenceau, uzlaştırıcı bir rol oynamakta ve Başkan'a, Fransa'nın uyuşmaya hazır olduğu ve her ne kadar güvenilir vekil (yediemin) düşüncesini uygun bulmamaktaysa da, arkadaşlarının kendisine bir yol gösterebileceklerini söylemektedir.

On büyükler, Kurul'da toprak kazanma ve Manda konularını tartışırlarken ikinci derecedeki delegeler de aynı konu üzerinde görüşmelerde bulunuyorlardı. 27 ocakta, House, Cecil, Miller ve Wiseman, House'un otel odasında buluşarak, Alman sömürgeleri konusunu tartıştılar. Amerikan ve İngiliz görüşleri arasındaki ayrılık, Avustralya, Yeni Zelanda, Güney Afrika'nın istemekte oldukları eski Alman sömürgelerini kendi sınırlarına katıp katmamaları üzerinde toplanmış fakat bunlara, bu sömürgelerden hangilerinin verileceği söz konusu edilmemişti. House, Dominyonla-

rın savaşta ele geçirmiş oldukları toprakları almalarını, fakat bunun, savaşta ele geçirmiş olma temeline değil, Milletler Cemiyeti tarafından yönetimleri kendilerine emanet edilmiş olması ilkesine dayanmasını öneriyordu. House, bu sırada hasta ve yatakta idi. On'ların 28 ocak toplantısından sonra Başkan, House'a telefon etti, öğleden sonraki oturumun izlenimini ve almış olduğu bilgileri sordu. (House, anılarının gündeminde Başkan'ın huzursuz olduğunu yazıyor.) House, konunun, konferansın genel toplantısına götürülmesi görüşünü ileri sürdü.

Ertesi gün, Smuts, bir uzlaşma temeli bulabilme konusunu araştırmak üzere, sömürge konularında House ile görüşmek istedi. Buluştukları zaman, Manda hakkında kendisinin hazırladığı bir taslağı öne sürdü ve bunun Lloyd George ile İmparatorluğun bazı delegeleri tarafından uygun bulunduğunu fakat Hughes ve Massey'in henüz görmemiş olduklarını söyledi. House, taslağı, görüşünü almak üzere, Başkan'a gönderdi ve konuyu "Uygun Bir Anlaşma Tasarısı" gibi gördüğünü ekledi.

Bu taslak, Milletler Cemiyeti anayasasının yirmi ikinci maddesinin temeli idi. Proje, Manda'nın uygulanabileceği bölgeler olarak, yalnız Alman sömürgelerini değil, aynı zamanda Suriye, Ermenistan, Mezopotamya, Filistin ve Arabistan'ı da içine alıyordu. Bu toprakları, gelişme olanaklarını ve coğrafya durumlarını göz önüne alarak üç bölüme ayırıyor, Wilson ile Fransa'nın ve Dominyonların isteklerini uzlaştırmaya çalışıyor, genellikle Milletler Cemiyeti adına emanet biçiminde yönetimi ve aynı zamanda Dominyon önderlerinin istedikleri kesin denetimi öngörüyordu. Smuts, House'a, kendi arkadaşlarının, Başkan'ın onayı alınmadan taslağın kabulü yolunda Hughes ve Massey'i sıkıştırmak istemediklerini bildirdi. House, Başkan'ın taslağı yeterli bulacağı kanısında olduğunu söyledi. Lloyd George, On büyüklerin o günkü toplantısında beklenmiyordu, çünkü ken-

disi, derhal bir İmparatorluk Konferansını toplamaya girişmek için Smuts'ın House'ı ziyaretten dönüşünü bekliyordu. Sonunda konferans toplandı ve birçok tartışmadan sonra, Hughes ve Massey de Smuts planını onaylamak gereğine inandırıldılar.

30 ocakta Smuts planını, Lloyd George, On'lar Kurulu'na sundu. Wilson, bu planın, aradaki ayrılıkları ortadan kaldırmak için büyük bir atılım, iyi düşünülmüş, sevindirici bir belge olduğunu söyledi. "Bununla birlikte umuyorum ki derhal bir karar alınabilsin," dedi ve Manda düzeni varlığını ve uygulayıcı organ niteliğini Milletler Cemiyeti'nden alacağından, asıl sorun ve eylem sahibi olarak Milletler Cemiyeti'nin yaratılması gerektiğini sözlerine ekledi. Lloyd George, Başkan'ın düşünüşünün "kendisini umutsuzluğa boğduğunu" söyleyerek, "geçecek zamanın anlamı, İngiliz krallığının Manda'ya konu olan bölgede bir milyonun üstünde insanın bilinmeyen bir süreyle sorumluluğunu yüklenmesidir ve kendisinin, yüklenilen bu sorumluluğun karşılığını vermek zorunda kalmasıdır, ayrıca, bu formülü Dominyonlar da, istemeyerek ve ancak konferansın geleceğini düşünerek onayladılar" dedi ve üzerinde tekrar durulması gerekmekle beraber taslağın onaylanmasını kendi arkadaşlarından istedi. Hughes de, "ulusuma hesap vermekle ödevliyim, oysa bu durumda Avustralya ulusuna söyleyecek bir şeyim kalmıyor," dedi. Hughes, devamla, "Mandaterlik düzeni Milletler Cemiyeti'nin yaratılmasını bekleyecek ise, şu anda bu odadadır, On'lar Kurulu Mandaterleri derhal seçmelidir," diye Konseyi sıkıştırdı.

Bir yemek arası verildikten sonra, Kurul yeniden toplandı. Massey, oturumu, Mandaterlerin seçiminin ertelenmesi yolundaki Wilson isteğine Yeni Zelanda'nın tepkisini dile getirerek açtı. Buna göre, Yeni Zelanda tarafından istenilen toprakla ilgili bölümü, bu memleket için "bir ölüm ya da kalım" sorunu idi. Kendisi, Başkan'dan, bu sorunlar

için "kesin ve açık bir formül" beklemektedir. Oysa bu bekleyişten umudu kırılmış durumdadır. Smuts planında ortaya atılanları hemen onaya hazırdırlar, fakat, Başkan'ın, kendileri tarafından onaylanabilecek herhangi bir kesin görüşünü bilmemektedirler. Kendisi hâlâ ele geçmiş yerleri vatan topraklarına katmak çözüm yollarının en iyisi, en uygunu olduğuna inanıyor. Ancak, Milletler Cemiyeti formülünün uygunluğuna da inanmaktadır. Bundan başka, kendi parlamentosuna karşı kendisi sorumludur ve bu sorumluluğu omuzlarından atmaya da hazırlanmıştır.

Wilson, buna sert bir tepki gösterdi. Bu çıkışı Yeni Zelanda ve Avustralya'nın konferansa bir ultimatomu olarak mı sayılmalıydı? Buraya Yeni Gine ve Samoa'nın kendi sınırları içine alınmalarını gerektiren nedenleri anlatmak için gelmişler ve aralarında yaptıkları tartışmadan sonra, konferansa yeni bir Manda önerisi vermeyi kabul etmişlerdi. Şimdi bu, kendilerinin gidebilecekleri son sınırdır ve bunu kesin olarak elde edemezlerse, anlaşmaları işlemez duruma getirmek için ellerinden geleni yapacaklarını mı söylemek istiyorlar? Söz alan Massey: durum bu değildir, Hughes sağır olduğundan birinci defa anlatılanı işitmemiştir dedi. Başkan çok kızmıştı. Botha, durumu düzeltecek sözlerle yardıma yetişti ve konferansın, geniş amaçlarına ulaşması için ilgilileri bazı küçük konularda olumlu davranmaya çağırdı. Hiç bir kimsenin Konferansı tehdit etmediğini ve Massey'in de böyle bir düşünceden uzak olduğunu ve aynı zamanda Huges ya da kendisi tarafından böyle bir yol tutulduğu hakkında Başkan'ın kafasında bir düşünce belirmişse konunun yanlış anlaşılmış olacağını söylemek istediklerini ekledi. Massey ve Hughes, kendi hükümetlerinden aldıkları buyruğa göre tutumlarını yürütüyorlardı. Bu konuşmalar duruma açıklık getirdi, Konferans eski havasını buldu ve Smuts önerisi, Konferansça yeniden değerlendirilmek üzere, geçici bir çözüm yolu olarak onaylandı. Wilson, kendi görüşünü açıkladı: "— Manda'lar Konferansa katılan devletlerin ka-

rarıyla paylaştırılmayacak — fakat, Dominyonlar, Alman sömürgelerinin derhal paylaşılması üzerinde duracaklardır."

Bu sırada Pichon, sonradan ve o yıl içinde birçok sürtüşmeye yol açmış bir sorunu ortaya attı. Bu, Manda altına alınmış topraklarda yerli halkı askere alma konusuydu. Pichon, "bu, Fransa'nın güvenliği için kesin bir zorunluktur," diyordu. Clemenceau, bunun niçin böyle olduğunu konferansa anlattı ve Lloyd George, Smuts taslağında geçen (İç güvenlik ve yurt korunması amaçları dışında asker toplanamayacağı) yolundaki deyimin Fransa'ya yerli halktan asker toplama konusunda "daha önce yaptığını yeniden yapmaya" izin verdiği inancında bulunduğunu söyledi. Wilson da bu yorumu doğruladı. Fransa'nın bundan asıl amacı, Manda altındaki toprakların değil, anayurdun savunması idi. Wilson, buna açıkça karşı çıktı, tersini savundu. Tartışmaların görünüşü bakımından Fransız yorumu sağlamdı ve bu noktada Amerikalılar ile sonradan yapılan tartışmalarda, Fransızların elinde sağlam bir dayanak bulunuyordu.'

Sonra, Orlando, Konferansın şimdi geçici bir Manda düzeni mi önerdiğini sordu ve, "eğer böyle ise bu paylaşmayı gözüpekçe yapmalıdır," dedi. Wilson, kurulu düzenin korunması için Başvekil'in sözünü ettiği zorluklar bakımından, Osmanlı İmparatorluğu'nun askerî denetimini yeniden gözden geçirmek daha uygundur, orduların en çoğu da zaten orada bulunmaktadır. Amerika bu görüşünü, kendisinin Türkiye'ye savaş açmamış bulunması ve orada asker de bulundurmaması nedenlerine dayadı, ama Lloyd George, her şeyden önce, sert ve çabuk bir davranış gereğini duyuyordu, çünkü, İngiltere, Türkiye'de bir milyonun üstünde asker bulunduruyordu ve bu uzun süre böyle gidemezdi. "Yeter ki, konferans kendilerini bu sıkıntıdan kurtarmak için hazırlık yapsın ve çok acele olarak Mandaterleri seçsin," diyordu.

Wilson, "Asya'da kurulacak Manda'lar konusunda, A. B. D. nin kendi üzerine bir yük alması gerekirse bunun tamam-

lanabilmesi zaman alacaktır, çünkü hiç istemedikleri bir ödevi omuzlarına aldırmak için Amerikalıları buna inandırmaya çalışmak zorunlu olacaktır," dedi. Konu, kesin olarak askerî idi ve asker bulundurma yükünü yeniden eşit biçimde dağıtmak için askerî uzmanların görüşlerinin alınmasını öğütledi. Bu öğüt kabul edildi ve Yüksek Savaş Kurulu'ndaki askerî temsilcilere, derhal toplanarak, Barış Konferansına bir rapor hazırlamaları buyruğu verildi. Bu raporda, Türkiye'deki durumu sürdürmek için devletler arasında yüklenilecek ağırlığı ve her birinin bulunduracağı askerî birlik oranını en adaletli ve ekonomik bir biçimde yeniden düzenleme yolu gösterilecek ve karar Barış Konferansı'na bırakılacaktı.

Bundan sonraki ilk beş gün içinde Wilson, bir çok kanıtlar, nedenler ve uzlaşma formüllerine dayanarak, İngiltere ile görüşmeler yaptı. Sonunda, Dominyonların karşı çıkışları üstün geldi. Manda'ların "C" sınıfı, kendilerinin istedikleri denetim ölçüsüne en yakın olanıdır. Mandaterliklerin paylaştırılması ödevi Milletler Cemiyeti'nden alınmış, başlıca büyük devletlerin ellerine bırakılmıştır. Büyük devletlerin de savaşla ele geçirilmiş toprakları adaletli ve doğru bir biçimde paylaştıracakları şüphesizdir. Öbür yönden, sistem, On'ların koyduğu bir temel yerine Wilson'un başlangıçta planladığı gibi Milletler Cemiyeti anayasası içinde ve o'nun parçası olmalıdır.

8 şubatta, değiştirilmiş ve düzeltilmiş Smuts planı, anayasanın bir maddesi olarak, Milletler Kuruluna önerildi. Orlando, "ve sınırlandırma" ile başlayan deyime karşı çıkmış ise de Wilson, bunun beş büyüklerin bir kararına dayandığı ve bu nedenle kolayca kaldırılamayacağı karşılığını verdi. Leon Bourgeois, İtalyan delegelerini destekledi ve orijinalinde adları sayılan memleketler listesinin bütünüyle çıkarılmasını önerdi. Bu, kuşkusuz, anayasanın sağladığı güvenlik altında bulundurulmasını devletlerin istemedikleri anlamına

geliyordu. Böylece bazı memleketler Manda sisteminin etkisi altında bırakılır ve bazıları için de yol daha özgür ve daha çekici uygulamalara açık kalırdı. Bununla birlikte, Wilson bu değişikliği onayladı ve Smuts tasarısı ertesi günkü 10 şubat oturumunda öylece bırakıldı.

Askerî temsilciler, Türkiye'deki birliklerin dağılımı için kendilerinden istenilen görüşlerini bildirdiler. Bu, gelecekle ilgili üç konuyu içine alıyordu: İşgal altındaki topraklar: (çünkü Osmanlı İmparatorluğu'nun bazı parçaları henüz işgal edilmemişti) Mahallî komutanlıkların kendi yönetimlerindeki her bir bölge için gerekli görecekleri birlik ölçüsü; başka bölgelerin de işgal edilip edilmeyeceği ya da her devlete ayrı bölgeler ayrılıp ayrılmayacağı konuları. Lloyd George, 1 şubat tarihinde On'lar Kurulu'na, yalnız üçüncü sorunun cevaplandırılması gerektiğini, geri kalan ikisinin Askerî sorunlar olduğunu ve askerî kurula sorulmuş olanların içinde cevaplandırılmış bulunduklarını ileri sürdü. Wilson, "bölgeler ayrılmalıdır" dedi. Yapılan tartışmalardan sonra, askerî temsilcilere gönderilen direktifte, "askerlik bakımından gerekli görülmedikçe ileride yeni bölge işgalleri olmayacaktır," denildi. Herkesin kendi takdirine göre birlik bulundurabileceği üzerinde uyuşuldu. 30 ocak tarihli toplantı tutanağının bir örneği bu mesajla birlikte, sorunlara tam anlamını vermek üzere, askerî temsilcilere gönderildi.

Askerî temsilcilerin raporu bitmişti. Bu rapor, On'lar Konseyi'nin 8 şubat tarihli toplantısında değerlendirildi. Temsilciler, yalnız gerekli birliklerin sayısını değil, aynı zamanda her özel bölgede bulundurulacak birliklerin milliyetlerini de belirtiyordu. Suriye'de Fransızlar, bu memleketi "askerî zorunluklara göre koruyacaklardı. Bu durum, bir Mandater'in seçimine ya da Milletler Cemiyeti'nce başka bir çözüm yolu kararlaştırılıncaya kadar sürecekti. Bu rapor delegasyonların eline geçtiğinde kuşkular yarattı. Amerika'nın Yakın

Doğu uzmanları kaygılarını anlatmak için Wilson'a geldiler. Kendisine, Arapların önderi Faysal, "bu yeni askerî politikanın bölgeyi savşa sürükleyeceği inancındadır," dediler. Suriye'de bir çözüm yoluna varacak araştırmalara girişilmesini sağlamak üzere, Faysal'ın görüşlerinin, Uluslararası Kurul'a yeniden götürülmesi yolunda önerilerde bulundular. Kendilerinin de Faysal'ın inancına katıldıklarını eklediler.

Başkan, A. B. D. nin Türkiye ile savaşta olmaması nedeniyle, Türkiye'ye Amerikan birliklerinin gönderilmesi konusunda ne düşündüğünü bildirmesi için Millî Savunma Bakanı vekili Baker'e telgraf çekti. Ülke kamuoyu ve ordu içindeki eğilimin, böyle bir davranış karşısındaki tepkisi ne olurdu ve bu durumda en iyi tutum ne olmalıydı? Baker, Amerika'nın yakından ilgilenmekte olduğu İstanbul ve Ermenistan'a birlik yollanmasının olağan sayılacağı, fakat Suriye ve Arabistan'a birlik gönderilmesi nedenlerinin zor anlatılabileceğini belirtti. Baker, ayın on birinde, Türkiye'de Amerikan birliklerinin kullanılması konusundaki görüşünü, bir uyarma niteliğinde yeniden bildirdi. Ona göre, Amerika kanunlarının izin vermesine karşı, Amerika'da ordunun yurda dönmesi yolundaki istekler artmaktadır.

Bu sırada ve 10 şubatta, rapor Kurul'a sunuldu. İngiltere adına konuşan Lord Milner, raporda, orduların milliyetleri hakkında öne sürülen önerilerin "büyük bir politik sorun" olduklarını, bundan "çok geniş sorunlar doğabileceğini," bu nedenle de, konunun Barış Konferansı tarafından çözüme bağlanması gerektiğini söyledi. Başkan da, askerî işgal konusunun Barış Konferansınca bir çözüme bağlanması gerektiği yolundaki Lord Milner görüşüne katıldı.

■

KONFERANS açıldığında, toprak sorunlarında Amerika'nın tutumu belirsiz ve bazı konulara karşı da bütünüyle il-

gisizdi. Bu durum, Wilson'un herhangi bir zaafından değil, fakat bu sıradaki politik şartların bir sonucu idi. Amerika, Almanya ile savaşmıştı ve bu nedenle Alman sömürgeleri üzerinde söz sahibi olma hakkını kazanmıştı. Ancak, söz konusu topraklar, Fransız, İngiliz ve Dominyon kuvvetleri tarafından ele geçirilmişti. Şu anda da onların elleri altında bulunuyordu. Sömürgeler konusunda tam, anlamıyle rafa kaldırılmış olan on dört noktanın, sanki barışın temelleri değilmiş gibi bir görünüşü vardı ve denebilir ki bu sorunun çözümünde Amerikan karışma hakkının garantisinden bu topraklar yoksun sayılıyordu. Oysa Türkiye ve Arap ülkeleri söz konusu olunca, Amerika, Osmanlı İmparatorluğu ile savaşa girmemiş olduğundan Yakın Doğu'ya verilecek biçim yönünden fazla söz sahibi değildi. Ama, şimdi Manda sistemi kabul edildikten sonra, Wilson, toprak konularında öbür hükümetlerin herhangi bir temsilcisi kadar yetki ile konuşabiliyordu.

Wilson, İtilâf Devletleri'nin ele geçirilen toprakları kendi topraklarına katma haklarından vazgeçmeleri (ki bu haklar, tam geçerli uluslararası haklardı) karşılığında savaşta elde edilmiş topraklarla ilgili ilk planından bazı fedakârlık yapmış fakat ana çizgileri korunmuştu. Senatör Lodge'un Manda düzenini Senatoda yaptığı bir konuşma ile eleştirmesi üzerine Henry White, kendisine gönderdiği bir mektupla, amacın ne olduğunu kısaca anlattı. White da, Cumhuriyetçi önder gibi, üzerinde sömürgeci amaçlar güttükleri Manda topraklarının, ilk aşamada İtilâf Devletleri'ne verilmesi görüşüne katılıyor bu arada şunu da ekliyordu: "Manda düzeni, daha çok savaşta elde edilecek toprakları, yalnızca bu nedenle, savaşı kazanan devletin sınırlarına katmaya yol açmama ilkesini getirmek istemiştir."

Wilson'un orijinal planında, Manda altına sokulacak toprakların egemenliği açıkça Milletler Cemiyeti'ne bırakılmışken şimdi bunun açık bir tanımlaması yapılmıyor, böylece

bu, 1919'dan beri, hukukçuların düşünüşlerine açık bir konu olarak kalıyordu. Lansing, Manda düzeninin onayından pek az, sonra, bu düzen üzerine yazdığı memorandumda, olağan olmayan bu duruma ilk dikkati çeken kişi olmuştu. Mandaların "A" tipi, bölgesel egemenliklerin çözümlenme biçimlerine uygun olarak, politik yöntemlerle çözülmüştü.

14 şubat'ta, Milletler Cemiyeti Kurulu'nca hazırlanmış olan anayasa, bir yargıya varılmak üzere, bütün devletlerin delegelerinin katıldığı Barış Konferansı'nın hazırlık niteliğindeki büyük ve genel toplantısına getirildi. Manda ile ilgili hazırlık taslağı Hicaz delegesi Ali Haydar Paşa tarafından protesto edilmiştir. Paşa, bu şartları ileride tartışma hakkından vazgeçmediklerini söylüyor ve kendisinin temsil ettiği hükümet tarafından onaylanmadan ve onun bilgisi dışında getirilecek herhangi bir uygulamayı tanımayacağını bildiriyordu. 28 nisan'da yapılan büyük toplantıda maddenin gösterdiği çözüm biçimleri, ilgili memleketin, Mandacı hükümeti seçebilmesine fırsat ve olanak verilmek üzere değiştirildi.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KENDİ KENDİNİ YÖNETME HAKKI İSTEYENLER

İKİ OLAY, gizli antlaşmaların derhal yapılmasına neden olarak kendini gösterdi. Bunlar, Türk boğazlarına karşı Fransa ve İngiltere'nin 15 şubat'ta giriştikleri donanma saldırısı ve birkaç hafta sonra da, İtalya'nın İtilâf Devletleri yanında savaşa katılmasıdır. Her ne kadar İngiliz ve Fransızlar, Boğazları zorlama amacının Kafkas savaş boyundaki Türk baskısını azaltmak ve savaş araçlarının Rusya'ya sürekli akışını sağlamak olduğuna bağlamışlarsa da bu, Petrograd'da büyük kuşkulara yol açtı. İstanbul, yüzyıllar boyunca, Rus dış politikasının gerçekleştirmeye çalıştığı en büyük ülküydü. Çar'ın hükümeti, ister düşman, ister müttefik olsun, Boğazların bir Avrupa devleti denetimine girmiş olmasını kesinlikle hoş göremezdi. Bu nedenle Çanakkale istihkâmlarının ilk bombardımanlarından iki hafta sonra, Rus Hükümeti, İngiliz ve Fransız Hükümetleri'ne, kendisinin, İstanbul ve Boğazlarla Avrupa ve Asya'daki Osmanlı İmparatorluğu toprakların-

dan, bu Boğazların savunmasına yetecek ölçüde bir hinterlandı Rus sınırlarına katma yolundaki kesin amacını bildirdi, oysa, şimdiye kadar, Rusya, İtilâf Devletleri'nden yalnızca buralarının denetim hakkını istemişti. Savaşın bu döneminde, İngiltere ve Fransa, Rusya'nın Orta Avrupa devletleriyle her an beklenebilir ayrı bir barış imzalama sakıncasını göze alamazlardı. Hatta böyle bir tehlike, Rusya'nın dış politikasının, bu başlıca büyük ülkesünün kendileri tarafından onaylanması durumunda bile, yine vardı. Her iki memleket, bu durumda, gönülsüz olarak, Rus isteklerine, savaşın İtilâf Devletleri tarafından kazanılması ve "İngiltere ile Fransa'nın, Osmanlı İmparatorluğu ve öteki bölgelerdeki amaçlarının gerçekleşmesi şartına bağlı olarak boyun eğmek zorunda kaldılar.

Rusya, Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki amacına ulaşınca İngiltere ve Fransa için de, kendi isteklerini açıkca belirtmek zorunluğu doğuyordu. Bu zorunluk, yalnız kendilerinin Osmanlı İmparatorluğu'ndan toprak isteklerinin açıklanması ve aralarında bir uzlaşma tabanı bulunması gereğinden değil, aynı zamanda İstanbul ve Boğazların Rus denetimine girmesiyle Osmanlı İmparatorluğu'nun bir Rus uydusu olacağı düşüncesinden ileri geliyordu. Hiç bir ülke buna izin vermezdi. Bunun akla uygun çözümü yıkılacak Osmanlı İmparatorluğu'nun İtilâf Devletleri arasında paylaşılması biçiminde olmalıydı. 1915'in ikinci yarısı ile 1916'nın ilk yarısında, üç devlet arasında, bu konuda yapılan üçlü görüşmeler sonunda varılan kararlarda, Rusya, Türkiye'nin doğusunda geniş bölgelerle İstanbul ve Boğazları elde ediyor; 9 mayıs 1916'da imzalanan Sykes-Picot anlaşmasıyle, Fransa, bütün Suriye'ye, Musul iline, Kilikya, Adana ile Orta Anadolu'nun Sivas'a kadar uzanan parçasına el koyuyor; İngiltere, Musul ve Fransa'ya ayrılan alanlar dışındaki topraklarla birlikte bütün Irak'ı, Hicaz, Necit ve İran sınırından Kızıl Denizde Akabe'ye kadar olan bölgeleri ve Filistin'in güneyine düşen sınır bölgelerini alıyordu. Filistin, uluslararası bir

bölge olacaktı. Fransız ve İngiliz bölgelerinin her biri, iki ayrı alana bölünüyor, bunlardan biri, doğrudan doğruya ilgili devletin denetimine alınarak öbürü yine ilgili devletin kanatları altında kurulacak bir Arap devleti yönetimine bırakılıyordu.

Bu görüşmeler ilerlerken İngiltere, Türkiye'ye karşı savaşa katılması için Mekke Şerifi Hüseyin ile pazarlığa girişmişti. Sonunda, aralarında bir anlaşma düzenlendi. Buna göre Hüseyin, kendi kaderini İngilizlerinkine bağlıyordu. Anlaşmanın yazılış biçimi sürekli bir tartışma konusu olmakla birlikte kısaca şunları içine alıyordu: Hüseyin, Türklere karşı savaş için askerî ve politik bütün güçlerini kendi komutası altında toplayacak, İngilizler de, gerekli insan, para ve silah bakımından onu destekleyecektir. Hüseyin, kendini bir Arap ayaklanmasına adayacak, Osmanlı Hükümeti'ni dünya kamuoyuna islâm düşmanı olarak tanıtmaktadır. İngilizler de, üzerinde uyuşulacak belli bir bölgede Arapların bağımsızlığını ve ayrıca Halife'liğe bir Arab'ın getirilmesini kabul ettiğini açıklayacaktır. Ana sorun, bağımsız Arap ülkesine katılacak bölgenin kesin olarak belirtilmesinde düğümleniyordu. Anlaşmada İngiltere, Şam, Humus, Hama ve Halep ile güney Mezopotamya'nın batı kesiminde bulunan bölgeyi ve bu isteklerine sonradan ekledikleri Filistin'i, Arap bölgesi dışında bırakmıştı. Oysa, Torosların güneyindeki Arapça konuşan bölge, bağımsız Arap ülkesine katılacaktı. Araplar, Filistin'in yine Arap bölgesi içinde bırakılmasını istediler. Hüseyin, görünüşe göre, bu bölgenin anlaşma dışında bırakılmasını hemen kabul etmedi, fakat, bu isteğinin savaştan sonra çözümlenmesini uygun buldu. Böylece, Arap ülkesi dışında bırakılan bütün bölgeler, İngilizler ve Fransızlar arasında hemen bölüşüldü. Ancak, bu davranış, Araplardan saklandı; gerçi konu ertelenmişti ama durumda açıklık yoktu.

Suriye konusuyle ilgili sorunlar Barış Konferansı'na ge-

tirildiği zaman, eldeki anlaşmada bir çok değişiklik yapıldı. Bu değişiklikler: 1917 mart'ında, devrimci Prens Lvov Hükümeti'nin, Türkiye üzerindeki Rus isteklerinden vazgeçmesi ve Bolşeviklerce gizli antlaşmaların yayımlanması, Balfour deklarasyonu, Araplara, kendilerinin seçecekleri bir hükümet yönetimi altında bağımsızlık verileceğine söz veren 7 kasım 1919 günlü İngiliz ve Fransız bildirisi ve Manda düzeni idi. Buna, Orta Doğu'yu geniş ölçüde etkilemiş olan on dört noktanın getirdiği moral baskı, Almanya ile girişilen savaş bırakışması görüşmeleri sırasında bunun genel uygulaması için İtilâf Devletleri'nin kendi üzerlerine almış göründükleri sorumluluk ile özellikle Lloyd George'un 5 ocak 1918 tarihli demeciyle birleşince ayrı bir anlam taşımaktadır. İngiliz ve Fransız ortak bildirisi de eklenmelidir.

Araplar, Sykes-Picot anlaşmasının varlığını çok iyi biliyorlardı. 1917'de, gizli antlaşmaların Bolşevikler tarafından yayınlanmasından sonra, Suriye Valisi Cemal Paşa, bunların örneklerini Faysal'a göndererek, kendisini Sultan'a eski bağlılığına dönmeye çağırdı. Faysal, Cemal'in önerisinden babasına bilgi verdi, fakat o acele davranmamak kararında idi. Öneri reddedildi, bununla birlikte, Faysal yazışmayı savaş bırakışmasına kadar sürdürdü. İtilâf Devletleri belki de savaşı kaybedebilirler ya da hiç olmazsa savaştan sonra barış yolları da kapanmış olabilirdi. O şartlar içinde zararlı çıkmamak için ve esasen Türklerle Araplar komşu olduklarından, dostça ilişkiler için bir köprü başı tutulmuş olurdu. Uluslararası sorunlar konusunda kendini aldatmıyor ve savaş sonunda Orta Doğu'nun alacağı durumun, kendilerinin karşılıklı sözleşmelerinden çok, buraya burnunu sokmuş devletlerden her birinin beceri güçleri ölçüsünde elde edecekleri başarının bir aynası olacağını çok iyi biliyordu. Faysal'ın kendisi, Barış Konferansı'na katılmak için Suriye'den ayrılmadan kısa bir süre önce, bir Fransız bağlantı subayı ile konuşması sırasında, konuyu şöyle dile getirmiştir: "İngilizler, Fransızlar ve ben, henüz elimizde olmayan bir ma-

lın pazarlığını yapan tüccar gibiyiz. İçimizden birinin, ona, başkalarından önce sahip olmaya kalkışması akla uygun değildir."

Kısaca, Rusya'nın, 1915 şubatında yaptığı girişimden sonra, İtalya, Londra Antlaşması temellerine uygun olarak, İtilâf Devletleri yanında savaşa katıldı. İtalya'ya, Türk topraklarından, Antalya bölgesinde adalet ölçüsünde bir pay ayrılacağı sözü verilmişti. İtalya, Sykes-Picot anlaşması ile Fransa'ya bırakılmış olan kıyı bölgesinden pay istiyordu. Fransız ve İtalyan isteklerini uzlaştırma çabaları 1917 nisanına kadar başarılı olamadı; sonunda, İngiltere, Fransa ve İtalya, St. Jean de Maurienne'de toplandılar. İtalya'nın Orta Doğu'da istekleri olduğu kabul edildi ve İtalya, sonradan haksızlık yapılmamak şartıyle, bu isteklerinin bir karara bağlanmasını Barış Konferansı'na kadar ertelemeyi kabul etti.

■

OSMANLI İmparatorluğu'nda işgal ordularının dağılımı gerçekten, "büyük bir politik sorun" olmuştu. Bu anlaşmazlık, İngilizlerin Filistin ve Suriye'nin kuzeyine doğru ilerlemeye başladıkları ve Türklerin doğu kanadını zorlamak için, bağımsızlığa kavuşturacaklarına söz vererek Arapları, Faysal'ın komutasında savaşa sürüklemeye çalıştıkları zamandan beri vardı. Fransızlar, ötedenberi kendilerinin saydıkları Türk topraklarının hemen hemen tamamının İngiliz ordusu tarafından ele geçirilmesinden özel bir tedirginlik duyuyorlardı, iki ülke arasında, bu toprakların geleceği hakkında bir anlaşma da bulunmaktaydı. Araplarla İngilizler arasında, iki memleketin üç yıl içindeki karşılıklı çabalarıyle gelişmiş olan dostça ilişkiler, Fransızlar tarafından hoş görülmüyordu. Allenby, 1918 yazında Suriye'nin içerilerine ilerlediği zaman, gerilim arttı.

Amerikalıların, henüz bu durumdan bilgileri yoktu. Orta Doğu'daki Amerikan özel ajanı, William Yale, iki İtilâf Devleti arasındaki açıklığın büyümekte olduğu yolunda, Dışişleri Bakanlığına bir rapor gönderdiği gibi Walter Lippmann da, 18 aralık'taki en karmaşık toprak konularını gösteren listesinde "Küçük Asya'da en tehlikeli ve acele sorunun Suriye üzerindeki İngiliz-Fransız ilişkileri sorunu" olduğunu yazıyordu. Askerî temsilciler, "sade ve uygun bir yol olarak, "Askerî zorunluklar" nedeniyle Suriye'deki Fransız garnizonunun, Barış Konferansı kesin kararını verinceye kadar, orada kalması öğütlenebilir," diyordu.

İngiliz ve Fransızların Suriye üzerindeki anlaşmazlıklarının uzun bir geçmişi vardı. Napolyon'un Mısır'ı işgalinden başlayarak bütün XIX. yüzyıl boyunca Fransa, Akdeniz'in doğusunda ayak basacak sağlam bir köprübaşı ardında koşmuştu, fakat, bu yoldaki her girişimi İngilizler tarafından engellenmişti. İngilizlerin bu tutumunda tek değişiklik, Fransızların Lübnan dağlarını, kısa bir süre için işgalleri ve Maruniler üzerinde Fransız etkisinin üstünlüğü konusunda görüldü. Mehmet Ali'nin ortadan kaldırılması, Süveyş Kanalı hisselerinin İngiliz Hükümeti tarafından ele geçirilmesi, Mısır'daki başarısızlıklar, Fachoda, hepsi, hâlâ sürüklenen konulardır. Bununla beraber, 1912'de, İngiltere, Fransa'nın Suriye üzerinde üstünlüğünü kabul etti ve gizli antlaşmalarla ilgili olarak da Fransa, Rusya ve İngiltere'den, Suriye'nin ve buraya bitişik Güney Anadolu topraklarının, Osmanlı İmparatorluğu'ndan Fransa'ya düşen paylar olarak kabul edildiğini bildiren bir yazı aldı. Ancak, İngiltere'nin bu resmi onayına rağmen, (kuşkusuz Rusya biraz sonra bir faktör olmaktan çıkacaktır) Fransızların bir çoğuna göre İngiltere, gittikçe hesaplı ve kasıtlı olarak işi el altından torpillemekte ya da onlara öyle gelmektedir ve böylece bölge, yavaş yavaş elden çıkmaktadır. Olayları sıralarsak bunlardan birincisi, Suriye'yi Osmanlılardan savaşla alan İngiliz ordusuydu ve burası hâlâ onların elindeydi. İkincisi,

Sykes-Picot anlaşması dışında bırakılan ve pek çok Fransızın Suriye'ye ait olduğunu bildikleri ve öyle saydıkları Filistin'e uluslararası bir bölge niteliği verilmesi yolundaki çabalar ve Balfour bildirisiyle İngiltere'nin burada kendisine bir üstünlük aradığı şüphesi bile yetip artarken İngiltere, şimdi de Filistin'i kendine maletmek istiyordu. Üçüncüsü, Suriye, savaş boyundaki Arap birliklerinin komutanı ve Hicaz Kralı Hüseyin'in oğlu Faysal'ı, İngilizler, Suriye Askerî Hükümeti'nin başı olarak atamışlardı ve Faysal, tamamiyle Arap bir yönetim kurmaya çalışıyordu. (6) Dördüncüsü, Lloyd George tarafından, başlangıçta Fransızlara ayrılmış Musul'a kadar olan bölgenin kendilerine bırakılacağı konusuna Clemenceau inandırılmıştı. Şimdi ise Manda sistemi, ulusların kendi kendini yönetmesi, yerli halkın faydasına çalışacak güvenilir bir yönetim kurulması ve Sykes-Picot anlaşmasında öngörülmüş öteki konular, Fransız politikasını temelinden sarsıyor, ürkütüyordu.

Olayların bu hızlı akışı, Fransız hükümet üyelerinin hepsi tarafından aynı anlamda yorumlanmıyordu. Clemenceau henüz sömürücü takımdan değildi. Kendisi, Fransız sömürgeciliğine en sert bir biçimde karşı çıkan insan olmuştu. O, 1882'de Mısır'dan çekilişin ve Çin Hindi'nde işgali durdurarak uğranılan başarısızlığın tek ve baş sorumlusu olarak suçlanıyordu. Bununla birlikte gerek kendi hükümetinde ve gerek kamu sektörünün bazı bölümleri içinde son derece güçlü bir grup vardı. Bunlar, Fransız etkisinin denizaşırı sömürgelerde ve özellikle Akdeniz bölgesinde yayılması amacını güdüyordu. Bunlara göre, Doğuda Suriye'nin elde edil-

(6) Bu tarihte, Suriye ve Ermenistan'da Fransız Yüksek Komiseri olan Georges Picot, 14 kasım 1918'de Paris'e çektiği bir telgrafta, Suriye'de Fransa'nın durumunu kurtarmak için tek çarenin Suriye'ye 20.000 Fransız askerinin gönderilmesi ve memleketin yönetimi sorumluluğunun Fransızlara bırakılmasını İngilizlerden istemektir; yoksa, Suriye'de İngiliz ordusunun bulunması Fransızlara karşı olan elemanlara güç ve yürek aşılayacaktır. Brémond, Le Hedjaz. s. 308.

mesi, Fas, Cezayir ve Tunus'ta egemenliği pekiştirecek ve Fransa'ya Akdeniz üstünlüğünü sağlayacaktı. Sömürgeciler, kendi politikalarının bir kenara itilmesine seyirci kalamazlardı. 29 aralık 1918'de, Suriye hakkındaki Fransız istekleri konusunda Parlamentoda çok sert bir çıkış yapıldı. Fransız Dışişleri Bakanı M. Pichon, şöyle diyordu: **Bizim orada (Osmanlı İmparatorluğu'nda) karşı çıkılamayacak haklarımız vardır. Tarihe, anlaşmalar ve antlaşmalara dayanan bu haklarımız, Suriye, Lübnan, Kilikya ve Filistin'i içine almaktadır. Manda sistemi karşısında bile bu isteklerimizden ve haklarımızdan hiç bir zaman vazgeçmedik. Barış Konferansının başından sonuna kadar Fransa'nın tutumu, kendi isteklerinin Manda düzenine uydurulması değil, tam tersine, Manda'nın kendi isteklerine uydurulması yörüngesinde olmuştur. Fransız politikasının Manda sistemine tek uygun katkısı, anayasanın Manda düzenini getiren maddesinden çıkarılması gereken memleketlerin bir listesinin yapılması yolunda olmuştur."**

Bir noktaya kadar İngilizlerin görünürdeki tutumu, Suriye üzerindeki isteklerinden vazgeçtiklerini Fransa'ya ve Faysal'a aynı zamanda söylemek olmuştur. Çünkü, kendileri, istedikleri toprakları şimdi ele geçirmiş bulunuyorlar. Hindistan ve Doğu yollarının güvenliği, Mısır'ın da koruyucusu olduklarından, güç kazanmıştır. Tampon devlet olacak Filistin yaratılmak üzeredir. Acem körfezine giriş denetimleri altındadır. Orta Doğu'nun bütün petrolleri de ellerindedir. Fakat, 1912'de, Abukir savaşından başlamak üzere, İngiltere, aldığı bir kararla, politikasında ters yönde bir değişiklik yaptı. Bu karar, Orta Avrupa hükümetlerinin denizlerden gelen tehdidini karşılamak için Fransa ile yaptığı ve donanmalarına karşılıklı verilen ödev anlaşmasında görülür. Bu anlaşmaya göre, İngiliz donanması Kuzey denizi ve Atlantik'te, Fransız donanması Akdeniz'de sorumluluk yüklenmektedir. Bu, aynı yıl içinde Suriye için yapılan antlaşma ile birlikte ve uygulamada, İngiliz ve Fransızların Ak-

deniz'de eşit bir durum üzerinde uyuşmaları idi. Bu, Doğu'daki İngiliz yollarının tehditten kurtarılması, Alman filosunun büyük tehdidini ortadan kaldırmanın zorunlu bir karşılığı olarak kabul edilmişti. Fakat, şimdi, Alman tehdidi önlenmiş, Fransız tehdidi ise devam ediyordu. Fransa'ya karşı böyle bir yükün altına girmek ve bu antlaşmaya ilişkin mektuplar elde bulunmakla birlikte, Fransa'nın yeni ve güçlü durumundan serbestçe faydalanmasına göz yummak niyetinden uzaktı. Bu sırada Suriye, gerçekten çok büyük değer taşıyordu. (7) İngiltere Suriye'yi denetler durumdaydı. Kendilerinin buradan el çekmesinin bir karşılığı olmalıydı. Fransa'da bu belki de Fas'da İngiltere'ye bir ayrıcalık, bir köprübaşı tanınmalıydı. Fransa, Suriye'nin denetimini ele aldıktan sonra da genellikle İngiliz çıkarları zarar görmemeliydi. İngilizlerin bir başka istekleri de Faysal'ın desteklenmesidir. Hatta, Suriye'nin Fransızlar tarafından denetimi, istedikleri kesinlikte olmasa bile, yine bu çıkarlar zedelenmemelidir. İngiltere'ye, daha doğrusu Lloyd George'a göre, A.B.D. konferansta, Fransa'nın Suriye sorununa ilişkin bazı güçlüklerini çözümlemede uygun bir yardımcıydı. Çünkü, toplantılardaki devamlı gerginlik, Amerikan tem-

(7) İngiltere'nin Suriye'de Fransa'ya ve Libya'da İtalya'ya karşı güttüğü politikalarda ilginç bir paralellik vardı. İngiltere, bir anlaşma için İtalya ile, Mısır ve Libya'yı ilgilendiren görüşmeler yaptığı sırada Mısır olağanüstü Komiseri Allenby, İtalyan yönetimine yerli halkın karşı koyma davranışının başı ve Sunusilerin lideri Muhammet İdris ile (o zamanki Libya Kralı) bir anlaşma imzaladı. Bu anlaşma ile Muhammet İdris, Kral Hüseyin'in Halife'lik isteğini desteklemeyi ve Müslümanlar arasında İngilizlerden yana propaganda, İngilizler de Sunusi'nin Libya'da İtalyanlarla giriştiği savaşta kendisine silah ve cephane yardımı yapmayı karşılıklı kabul etmişlerdi. Yeğeni Ahmet Sunusi ise, 17 haziran 1924 anlaşması sırasında sekreterinin Amiral Bristol'a söylediğine göre, savaş boyunca Türk taraflısı kalmış ve Mısır'a karşı olan Libya savaşını yönetmiştir. Kendisi Sunusilerin lideri olmak istemekte ve yeğeninin yaptığı anlaşmayı tanımamaktadır.

silcisinin, toplantıya katıldığı zamanlar, ulusların kendi kendilerini yönetme ilkesine Mandacı devletin uymayabileceği hakkındaki Amerikan şüpheciliğinin güç kazanması ve Fransızları, Arapların isteklerini kabule zorlamak umuduyle Suriye'deki Fransız yönetimine karşı çıkmasından doğuyordu.

■

ARAPLARIN Suriye'deki tutumları da, Avrupa denetimini isteyen bazı Suriyeli ve Lübnanlılar dışında, açıkça belli değildi. Arapların çoğunluğu ve hele bunlardan işlerin iç yüzünü bilme, bir düşünce ve oy sahibi olabilme durumunda bulunanlar, Sultan-Halife yönetiminin geri gelmesini istemediklerini söylerlerken, gerçekte istedikleri bağımsızlıktı. Bununla birlikte bu en ileri uç ötesinde, Arap kamuoyu, böyle bir politikanın pek çok Arabın ve hatta Arap çoğunluğunun isteğini dile getirdiğini anlatacak bir düzeye ulaşmamıştı. Kurulacak Arap hükümetlerine verilecek örgüt biçimi üzerinde de genel bir anlaşma yoktu. Bu, bütün Arabistan halkını içine alan tek bir devlet ya da Arabistan bölgelerinin coğrafî durumlarına göre, çok küçükleri bir yana bırakılarak Suriye, Mezopotamya, Hicaz, Necit için ayrı devletler olarak kurulabilirdi. Bu hükümetlere verilecek yönetim biçimi ve bunların kimlerin yönetimine konacağı da bir anlaşmaya bağlanmış değildi. Barış Konferansında Arapların durumu bakımından bütün dikkat ve ilgi, Emir Faysal üzerinde toplanmıştı. Çünkü, Araplar arasındaki politik karışıklıklar ve anlaşmazlıklar bir yana, kendisi, konferansa katılan tek Arap delegasyonunun başında bulunuyordu.

Faysal, Hicaz Kralı olan babası tarafından Arap delegasyonuna başkan seçilmiş, ve her konuda İngilizlerin tutumuna uyması için kendisine çok sıkı direktifler verilmişti. (8) Fakat, Faysal, yalnız babasının oğlu olmakla yetinmekten

(8) Kral Hüseyin'den Emir Faysal'a telgraf: (Tarihsiz, fakat 1918 ka-

çok ötede tutkuları olan bir kimse idi. O, Suriye'yi kendisi için istiyor ve oraya egemen olma konusunda da büyük bir şansa dayanıyordu. Paris'te izlediği politika, her şeyden önce, bu amaca yönelmişti. Yoluna çıkan başlıca engel ise, Suriye üzerindeki Fransız istekleri ve yine Fransızların kendisine karşı olan tutumlarıydı. Fransızların istememelerinin ve ona karşı çıkışlarının iki ana nedeni vardı. Bunlardan birincisi, kendisinin İngilizlerle pek sıkı fıkı olması idi. Bugünkü durumunu da geniş ölçüde onlara borçlu bulunuyordu. Arap başkaldırmasını İngilizler kışkırtmış ve bunu, her zamanki gibi; kendi kanatları altında yürütmüştü. (*) İkincisi, Faysal, Suriye'deki durumunu Fransızlara borçlu değildi. Faysal'ın bu durumu, Suriye savaşlarında kuzeydeki Arap birliklerinin komutanı olarak kazandığı başarıların sağladığı

---

sım'ı olsa gerek) Bizim soylu müttefikimiz İngiltere, Arap halkının genel yararları ile ilgili sorunlarda ve son derece önemli sınır konuları ile Arapların geleceği bakımından ölüm, kalım ölçüsünde bir değer taşıyan hükümet biçimi (Arap devletinin) çevresinde Arapların sözcüsü olmak üzere sizi, bu kasım ayının 24'ünde Paris'te toplanacak konferansa davet etmektedir. Bu konuların bütün ayrıntıları sizce de çok iyi bilinmektedir. Büyük Britanyanın bu isteğine uymak üzere, siz, Genel Komutan ile (General Allenby) yolculuğun yön ve anlamını inceledikten ve bir aydan fazla sürmemesi gereken ayrılığınız sırasında memleketin (Suriye) güveni ve yönetimi koşullarını düzenledikten sonra hemen Paris'e gideceksiniz. Mademki bizim politikamızın temeli yalnızca Büyük Britanya ile işbirliğine dayanmaktadır ve mademki başka herhangi bir memleketle de ilişkimiz yoktur, o halde siz, bütün düşünce ve inancınızı Britanya delegeleri ve konferanstakl öbür önemli İngiliz kişileriyle ve sizi, kendi güven çerçevesi içine almak isteyecek İngiliz devlet adamları ile görüsüp tanışacaksınız. Yine gerek konferansta ve gerek diğer herhangi bir yerdeki çalışmalarınız ve genel konuşmalarınızda onların verecekleri direktiflere uyacaksınız.

(*) Dörtler Konseyinde Cf. Clemenceau'nun eleştirici konuşması "Faysal gerçekte bir İngiliz askeridir. Bu, bütün dünyanın bildiği bir olaydır.. B. Blow, s. 137.

üne ve Suriye'nin doğusundaki İtilâf Devletleri işgal birliklerinin komutanı yetkisiyle Suriye'nin yöneticisi olmasına dayanıyordu. Bu ise, daha doğru bir anlatışla, Suriye kıyılarının bütün doğu kesimine egemen olmak demekti. Suriye'de yerli bir yönetim kurulacaksa, Fransızlar, Suriye'nin başına, yetkilerini Fransızlardan alacak biri getirilirse bunu benimseyebilirlerdi. Bu hesapta Faysal, Fransız Mandası altında bulunacak bir ülkede, önemli Arap milliyetçilerinden herhangi biri arasında, yönetim kendisine emanet edilebileceklerin en sonuncusuydu.

Faysal'ı Fransızlara karşı çıkışa yönelten nedenles ise katmerli idi. İngiliz sömürgeciliği ile karşılaştırılınca, Fransız sömürgeciliği, ulusal gelişmeleri kolaylaştırmak ve yerli halkı ilgilendiren konulara eğilmekten çok uzaktı. Araplar, önlerinde, devamlı olarak Cezayir örneğini görüyorlardı. Dikkat edilirse Fransızlar, sömürgecilikte iki ilke güdüyorlardı: — Fransızların anavatandan sömürgeye göç ettirilmesi ve sömürgeyi anayurda bağlamak — Fransa, sömürgeye gönderdiği Fransız göçmenlerle, yerli halkı ikinci sınıf bir topluluk durumuna düşüren egemen bir topluluk yaratmış, oradaki her davranışı, yerli halkın kültür ve geleneğini yok ederek yerine Fransız kültür ve geleneğini geçirmeyi amaç edinmiştir. Bu politikanın Tunus ve Fas'ta da uygulanmaya çalışıldığını görmek olağandır ve Fransa'nın Suriye'de de aynı yolda yürümeyeceğini düşünmek için inandırıcı bir neden yoktur. Faysal'ın karşı çıkışının ikinci nedeni ise, Fransa, hatta Suriye'ye karşı politikasını bu ülke yararına değiştirse ve Araplara uygun bir politikayı gerçekleştirse bile yine Suriye'nin güvenliği ve gelişmesi için yapabileceği pek azdı. Arapların inancına göre, Fransızlar savaşta çok yara almışlar, hırpalanmışlardı; bu nedenle, dünyadaki yerlerini, yarar elde etme yeteneklerini uzun zaman yeniden bulamayacakları gibi kendilerinin gerekli ölçüde ekonomik kaynakları bile yoktu ki, yüzyılların ilgisizlik ve sömürüsünden arta kalmış Suriye'nin kalkınmasına el uzatabilsin. Ken-

dilerinin bir koruyucusu olacaksa, Araplar öyle birini istiyorlardı ki o, hem kendini, hem de Arapları koruyabilsin, yoksun bulundukları özgürlüğü sağlayabilsin.

Fransızların Suriye üzerindeki hırslarına karşı Faysal'ın savaşı, Barış Konferansı'nın açılışından aylarca önce başladı. Onun bu savaşta belki iki destekçisi olacaktı. Bunlardan biri, eğer on dört nokta bir anlam taşıyorsa A.B.D., öteki ise Filistin (Fransızlara göre burası Suriye'nin güneyi) üzerindeki amaçları Fransızlarınki ile çatışan Siyonistler. Faysal'ın Amerikalılarla ilişki ve deneme yokluğuna karşılık Siyonistlerin her iki yanla bir çok ilişkisi vardı. İngiltere, aslında Faysal'a karşı olmaktan çok uzak idiyse de Fransızlarla kendisi arasında çıkabilecek herhangi bir tartışmada, eğer durum bir tarafa öncelik vermek zorunluğuna kadar giderse, dostlukları bozmak istemeyeceklerinden, Fransızlardan yana olacaklarını açıkça belirtti. Bu durumda, Faysal'ın ilk davranışı Siyonistlerle bir anlaşmaya varmak oldu. Faysal, Siyonist önderlerinin Araplara ve kendine açıkça bildirdikleri programlarından korku duymuyordu. Onların bu programlarına göre; Balfour Deklarasyonu, Filistin'de bir Yahudi hükümeti kurmak anlamına gelmiyordu. Faysal, her halde, Arap bağımsızlığına ulaşmak için elde edeceği yardımın Siyonist amaçlarına göstereceği anlayıştan daha değerli olacağını düşünmüş olsa gerektir. Siyonistlerin istedikleri şunlardı: Yahudilerin Filistin'e serbestçe göçmeleri, orada toprak satın alabilme ve Yahudi topluluğunun kendi işlerini kendileri görmek üzere ayrı topluluk (Cemaat) halinde örgütlenebilmeleri. Chaim Weizmann, 1918 haziranında, Faysal'ı askerî karargâhının bulunduğu (Akabe'nin kuzeyinde) Quwaria'da ziyaret etti. Weizmann, Kahire'deki İngiliz-Arap bürosunun bülteninde yayımlanan raporunda: "**Yahudiler, kendileri için bir ayrı hükümet kurulmasını önermemeli fakat, bütün hakları, yasalarla güvene bağlanmış olarak, İngiliz kanadı altında yerleşmek ve Filistin'i geliştirmek amacını gütmelidirler.**" Faysal, bu programa imzasını koy-

madı. Kendisine göre böyle bir açıklama, Türk ve Almanların propagandalarına dayanak olacak kadar sakıncalıdır. "Yapabileceği tek şey, Siyonist programının uygulama olanağından yoksun olmadığını, kendi kişisel görüşü olarak açıklamaktır" diyor Weizmann, Faysal ile Siyonistler arasındaki tartışmalar, aralık ayında, Londra'da devam etti. Lord Rothschild, Faysal onuruna, içlerinde Weizmann da bulunan bir çok Siyonist önderinin katıldığı bir ziyafet verdi. Sonra, aynı ay içinde, Londra Belediye Başkanı tarafından da Faysal'a bir öğle yemeği verildi. Bu yemekte, çağrılanlar arasında Lord Rothschild ve Sir Mac Mahon da vardı. Yemek sırasında, İngilizler tarafından, bir anlaşmaya varmaları için Faysal ve Weizmann üzerinde baskı yapıldı. Weizmann, 4 aralıkta' A. J. Balfour ile Filistin sorununu tartışırken Siyonist programını, haziranda Faysal ile yaptığı Quwaria Konferansındaki tutumundan tamamıyle değişik bir yönde anlattı. Weizmann: **"Yahudilerin ulusal vatanı Filistin'in serbest ve herhangi bir bağdan arınmış olarak gelişmesi gerekir. Bu nedenle, buraya aynı kuşaktan dört beş milyon Yahudi yerleştirerek bir Yahudi yurdu haline getirmemiz sağlanmalıdır,"** diyordu. Balfour, bu görüşü, Balfour Deklarasyonunun, Yahudiler dışındaki halkın yararlarını koruyan yanları ile nasıl bağdaştırılacağını sordu. Weizmann, "Yahudi devleti içinde yabancı halkın yurttaşlık haklarından bütünüyle yararlanacakları" karşılığını verdi. Balfour, **"Arapların, Siyonist program için gerçek bir sorun olmadıklarını, ancak, kendi inancına göre, Siyonistler Faysal ile anlaşarak yürürlerse sorunların çözümlenmesine bunun çok yardımı olacağı görüşündeyim"** dedi.

Weizmann, Faysal ile yaptığı Londra görüşmelerinde, amaçlarında sanki hiç bir değişiklik olmamışçasına, Quwaria'da buluştukları zaman ileri sürdüğü isteklerini olduğu gibi tekrarladı. Siyonistlerin, Konferans önünde Arap haklarının savunmasına sıra geldiğinde kendilerine yardım edecekleri ve Fransız politikasına karşı savaşacakları yolunda

verdikleri söze dayanarak Faysal, 3 ocak 1919 da Siyonistlerle bir anlaşma imzaladı. Bu anlaşmayı Hicaz Kralı Hüseyin adına imzalayan Faysal ile Siyonist örgütü adına imzalayan Weizmann, Filistin'de bir Yahudi Hükümeti'nin kurulmasını onaylıyorlardı. Bu hükümet, Balfour deklarasyonu gereklerini tamamlayacak, Yahudileri Filistin'e göç etmeye özendirecek çalışmalar yapacak ve Arap halkının korunmasıyla ilgili temelleri hazırlayacaktı. Yine bu anlaşma ile politik ve uygarlık hakları bakımından din alanında ayrılık güdülmeyeceği gibi uluslara kendi dinlerinin gereklerini uygulamalarında ayırıcı bir işlem de yapılmayacaktı. Buna karşılık, Siyonist örgüt de, Araplar için geçerli olmak üzere, bunların ekonomik olanaklarını araştırmak, Arap hükümetlerine ve şehirlerine, bunların doğal ekonomik kaynaklarını geliştirme yolunda yardımlarını, en iyi niyet ve çabalar içinde harcamakla görevli bir uzmanlar komisyonu kurulmasını kabul edecekleri sözünü vermişlerdi. Bu, Araplar için, gelişme sermayesi bakımından, Avrupa devletlerine bağlılıktan kurtulmayı sağlayacak önemli bir kazanç ve Fransızların elinden güçlü bir silahı düşürmekti. Faysal, anlaşmaya eklediği bir madde ile, ayrıca, anlaşmanın, ancak Arap bağımsızlığı elde edilince yürürlüğe gireceği yargısını getiriyordu.

Siyonistlerin, konferans önünde Arap haklarını savunma ve kazanması için Faysal'a yaptığı başlıca yardım, kendisini Paris'teki Amerikan delegelerinin ileri gelenlerine tanıtması olmuştur. Kısaca, yukarıdaki anlaşmanın imzasından sonra, Amerikan Siyonist önderi Stephen S. Wise, Başkan Wilson'dan Faysal ile görüşmesini rica etti. Wilson, Wise'den, kendisine, konu hakkında, söz kalabalığına boğmadan, dosyada kalacak nitelikte bir özet hazırlamasını istedi. Wise, isteğe uygun olarak hazırladığı notu, 15 ocakta verdi. Wise, görüşme kararı hakkında Faysal'a ve T. E. Lawrence'e bilgi verilmesi gereğini Başkana hatırlatan mektubunda, **"Yurtlarını Türklerden Kurtaran Ulus Prensi"** gibi ince bir

deyim kullandı. Başkan'ın sekreteri, 21 ocakta Lawrence vasıtasıyle Faysal'a çağrı gönderdi. ([10])

Faysal, 4 şubatta House ile görüştü. House, gündeminde, Faysal'ın kendisiyle "Arabistan'ın dertleri" üzerinde görüştüğünü ve Suriye konusunda Fransızlardan gördüğü zorluktan yakındığını yazıyor. House ziyaretçisini yatıştırdı ve ona, üzüntülerinin bütün nedenlerini bildiğini söyledi. Gündeminin giriş kısmında, "Araplar hakkında iyi duygulu idim ve haklı oldukları noktalarda benim etkim onların yanında olacaktı," diyor. Faysal, 12 şubatta Başkan'a, Amerika'ya gideceğini işittiğini ve gitmeden önce kendisinden öğüt almak üzere yeni bir buluşma isteğinde olduğunu yazıyor. Wilson, 14 şubatta derhal Amerika'ya gitmek zorunda bulunması nedeniyle kendisini görmeye fırsat bulamayacağından üzgünlük duyduğu yolunda cevap veriyor. Aynı zamanda Barış Konferansı kurulundaki öbür Amerikan delegelerini görmesini öğütleyerek döndüğünde kendisiyle görüşmek umudunda olduğunu bildiriyor ve Araplarla çok derinden ilgilendiğini de ekliyordu.

Faysal, Amerikan delegeleri içindeki uzmanları sık sık ziyaret etti. 20 ocakta Faysal, Batı Asya konusu uzmanı W. L. Westermann ile Arap işleri üzerinde konuştu ve bu konunun tartışmasını yaptı. Lawrence de bu görüşmelerde bulundu ve tercümanlığını yaptı. Faysal Arap ayaklanmasının asıl nedenini, Arap ulusal davranışının doğuşunu ve gizli

([10]) Wilson Papers, Series VIII A. Box 11; T. E. Lawrence 23 nisanda Faysal yerine yazdığı gizli yazıda, çağrının kabul edildiğini bildirdi. Aynı eser, BOX 13. Bu görüşme hakkında, dosyada bir kayıt bulamadım, fakat, Faysal, ikinci bir görüşme için 11 şubat'ta Başkan'dan tekrar bir buluşma istediğine göre birinci buluşmanın yapılmış olduğunun kabulü mümkündür. Lawrence, Amerikalı'larca tanınmayan biri değildir. O, s. ilk defa 1912'de Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nın dikkatini çekmişti. Yale, kendisini 1913'de Filistin'de tanımış ve bu tanışma, Lawrence'in, özel ajan olarak bulunduğu Kahire'de de devam etmiştir.

örgütleri anlattı. Kendisinin, savaşa katıldığı zaman Sykes-Picot anlaşmasından bilgisi olmadığını söyledi. Ona göre, bu anlaşma gerçekçi değildi. Sözgelişi, İngilizler ile Fransızlar arasında çizilmiş olan sınırlar, o bölgedeki ilişkilerin gerektirdiği şartlara uygun değildi. Faysal, Arapların İngiliz ya da Fransızların denetimi altına girmesini kabul etmiyor fakat, ille de bunlardan birinin kanatları altına girmek zorunluğu olursa İngiliz denetimini Fransızlarınkine yeğ tutuyordu. Kendi ana programının ise, Suriye'ye Uluslararası bir komisyonun gönderilmesi olduğunu söylüyordu. 13 şubatta, William Yale'e, bütün Arabistan için "En az çıkar gözeten millet" niteliğiyle, A.B.D.'nin Mandaterliğini istediğini fakat, zorunluluk durumunda bir İngiliz Mandası'nın da kabul edilebileceğini ileri sürüyordu. Yale, bu görüşme üzerine hazırladığı memorandumda, Faysal'ın bir Manda'nın ne olduğu konusunda yeteri kadar açık bir bilgiye sahip olmadığı izlenimini taşıyor. Faysal, Amerikalılar üzerinde olağanüstü bir etki bırakıyor, uzman ve delegeler, genellikle, Paris'te, Arap isteklerini tutuyorlardı. Bunlar, özellikle Başkan'ın ilkelerinin sarsılmakta olduğunu yaymaya hevesli idiler. Bu tepkinin örneğini, askerî kurulun, Türkiye'deki işgal birliklerinin yeniden dağıtımı için yaptıkları öneriye karşı çıkışlarında gösterdiler.

■

FAYSAL, 1 ocak 1919 da, Arap istekleriyle ilgili bir memorandumu Barış Konferansı önüne getirdi. Ana ilke olarak, Arap birliğini istiyor, fakat, Arabistan'da doğal kaynaklar ve toplumsal gelişmeler açısından var olan ayrılıklar dolayısıyle bunların her birine, durumlarına uyacak değişik hükümet biçimleri verilmesi görüşüne de katılıyordu. **"Suriye bağımsızlığa kavuşturulmalı ve buraya ücretli yabancı danışmanlar ve teknik yardım elemanları sağlanmalıdır,"** diyordu. Faysal, Arapların bu gibi yardımlar karşılığında, artık ka-

zanmış oldukları bağımsızlıkların hiç birinden vazgeçmeme kararında olduklarını da açıkça belirtiyordu. Cezire (Bugünkü Irak'ın kuzey batısındaki ovalar ve bugünkü Suriye'nin doğusunun bir çok kısmı) ve Irak, çoğunlukla çöl olup buralarda bedeviler yaşamaktadır. Bu özellik ayrı tip hükümet gereğini duyuruyordu. Bu yüzden, kurulacak Arap hükümetine danışman ve gereç yardımı, büyük devletler arasından seçilecek biri tarafından sağlanmalıdır. Filistin çoğunlukla Araptır. Fakat, burada, Yahudilerle temele dayanan anlaşmazlık yoktur, çünkü ırk bakımından sayıları sınırlıdır. Araplar, iki ırk arasında eşitliği korumak sorumluluğunu üzerlerine alamazlar. Bu nedenle bir büyük devlet bu sorumluluğu yüklenmeli, bir çeşit güven kaynağı olmalıdır. Faysal, memorandumunu, büyük devletlere şöyle seslenerek bitiriyor: "Bu sorunu, Avrupa'nın sömürü ve etki alanı konusu olarak değil, Arapları gelecekte bir birleşme ve ilerleme olanağına götürme sorunu olarak benimseyiniz." Faysal, bu memorandumu, Arap istekleri içinde yatan bölgeleri de gösterir başka bir memorandum ile birlikte, 29 ocakta yayımladı. Bu bölgeler, İskenderun'dan Diyarbakır'a, Hind denizinin güneyine kadar uzanıyor ve Faysal, bu isteklerini, Wilson'un 4 temmuz 1918'de verdiği Mount Vernon demecine dayandırıyordu.

Faysal, 6 şubatta, konferansın politik yanını yöneten örgüt olan On'lar Konseyi önüne, Arap isteklerini resmen getirdi. Tekrar, Asya'da Arapça konuşan halkların birleştirilmesi ve bağımsızlığa kavuşturulması tezini savundu. (Mısır'ı, Fransız yönetimindeki kuzey Afrika ve Libya'yı dışarda bırakan bu sınırlama, Avrupa devletlerinin bu bölgelerde iyice yerleşmiş olmalarından ileri gelmektedir.) 29 ocak tarihli memoranduma dönerek Faysal, savunmasını aşağıdaki noktalara dayadığını söyledi: Bölge, her şeyden önce, önemli uygarlıkların yurduydu ve orada yaşamakta olan insanlar, dünyada kendilerine düşen rolü oynama yeteneğine sahiptiler; dil ve ırk bakımından aynı soydandılar; Araplar, İtilâf

Devletleri yanında savaşmışlar ve verdikleri sözü tutmuşlardı. O halde, şimdi sıra, İtilâf Devletleri'nin de, verdikleri bağımsızlık sözlerini tutmalarına gelmişti. Araplar, kendilerinin, Başkan Wilson tarafından ortaya atılıp İtilâf Devletleri'nce onaylanan ilkelere göre, bağımsız bir devlet kurmaya hak kazandıkları inancındaydılar. Barış Konferansı, belli bazı bölgeler halkının bağımsızlık ya da Mandater devlet istekleri çevresinde bir şüphe ve kararsızlık içinde ise, bu bölgelerle ilişkili olarak yapılacak bir araştırma," isteklerin belirlenmesi için tutulacak en kestirme, en kolay ve en güvenilir yoldur," diyordu Faysal. Kendisi yabancı danışman ve yardım zorunluğunu kabul ediyordu, fakat, "Araplar, bunlar için, çarpışarak kazandıkları bağımsızlıklarından vazgeçmeyeceklerdir," diyordu. Ona göre, ülkeye maddî yarar sağlayacağı gerekçesiyle "ulusun bağımsızlığını sınırlama hakkını kendinde görecek bir güç düşünülemezdi." Filistin'i ise, dünya çapında niteliği olan bir konu olarak, bu görüşün dışında tutuyordu.

Buraya kadarki konuşmaları, kendisinin iki memorandumunun tekrarıydı, fakat Wilson isterse, Arap sorunları hakkındaki düşüncelerini genişliğine anlatabilirdi. Wilson, "eğer konferansça Manda düzeni uygun görülürse, Araplar için kendisince bir tek Mandater mi yoksa birçok Mandater mi öngörülüyor?" diye sordu. Faysal, buna karşılık vermek sorumluluğunu üzerine alamayacağını söyleyerek, "buna Arap ulusunun kendisi cevap vermelidir," dedi. Wilson, durumu çok iyi anladığını fakat Emir'in kendi öz görüşünü bilmek istediğini söyledi. Faysal, parçalanmadan korktuğunu ve kendi düşüncesinin Arap birliği üzerinde olduğu karşılığını verdi. Araplar savaşmışlardı ve onlar yalnız bağımsızlık istiyorlar, daha azını yeterli bulmuyorlardı. Araplar, dört yüzyıl boyunca sert bir askerî baskı altında acı çekmişlerdi ve yeniden hayata kavuştuklarına göre, eski duruma dönmek istemezlerdi. Amerika'nın ikinci delegesi olarak konferansa katılan Dışişleri Bakanı Lansing, gündeminde, Faysal'ın

"gerçekten değerli, ağırbaşlı ve ilgi çekici bir sunuş" yaptığını anlatır. Arap sorununun savunucuları arasında en güçlü ve etkilisi Beyrut'taki bir Amerikan örgütü olan Suriye Protestan Koleji Başkanı H. A. Bliss'di. Bliss bir Amerikalıydı. Fakat Lübnan'da doğmuş ve büyümüştü. Kendisi, Başkan Wilson tarafından çok iyi tanınıyor ve bu yüzden de Başkan'ın kendisini On'lar Komisyonu'nda konuşmaya çağırması O'na bir ayrıcalık kazandırıyordu. Faysal'dan sonra Arap sorunlarını konferans önünde, bağımsızlık yönünden açıkça savunan tek kişi o oldu. Bliss, Wilson'a, 7 şubatta Faysal'ın görüşünü savunan bir yazı yazdı. Bunda, Bliss, Suriyelilerin "on ikinci noktaya" bağlandıklarını ve Amerikalılara güvendiklerini anlatıyor, Amerikan delegelerinin konferans önünde konuşmak için Paris'e yeni gelmiş bulunan Suriye delegasyonuyla ilgilenmekte ihtiyatlı davranmaları gerektiği yolunda da uyarıda bulunuyordu. Suriye delegasyonu Fransızlar tarafından gönderilmiş olduğundan, Suriye kamuoyu ve ulusal duygular adına davranma yeteneği de bulunmadıklarını bildiriyordu. Wilson, 11 şubatta verdiği karşılıkta, Faysal On'lar Konseyi önüne çıkacağı zaman kendisinin de hazır bulunacağını yazıyor, fakat bir çeşit çağrı olan bu yazı gönderilmiyor. (Protokol gereğince konferans sekretaryası Fransızlar tarafından yönetiliyor, bunun için Fransızlar konferansta ev sahibi rolündedir.) Bununla birlikte, kendisi A.B.D.'ne dönmeden önce konferansa başvurmasını Bliss'ten istiyor.

Bliss, 13 şubat'ta konferans önüne çıktı ve konferanstan, "on ikinci nokta," ya ve geçen kasım'da İngiltere ile Fransa'nın birlikte yaptıkları deklarasyona dayanarak Suriye halkının dileklerini doğru olarak öğrenmek için İtilâf Devletleri arası bir kurulun Suriye'ye gönderilmesini istedi. Bliss konuştuktan sonra, Fransa taraflısı Suriye delegasyonu, On'lardan Fransız Mandasını isteyerek Arap çölünün Faysal'ın yönetimi altında denetlenmesi görüşüne karşı çıktıklarını bildirdi. Bunlar, Amerikalılar üzerinde cılız bir etki

bıraktı. Toplantıda bulunan bir Amerikan danışmanı, Wilson'a bir not vererek delegasyon liderinin otuz beş yıllık bir Suriyeli olmadığını ve bu delegasyonun, kendilerinin Suriye'yi denetleme hakkını elde etmek amacıyla Fransızlar tarafından Paris'e getirilmiş olduklarını bildirdi. Bliss, Amerika'nın barış delegeleri tarafından, 26 şubat'taki olağan toplantılarında sorgu yağmuruna tutulmuştu. Suriye'ye İtilâf Devletleri arası bir kurulun gönderilmesi üzerinde tekrar ve önemle durdular. Suriyeliler, "on ikinci noktaya" güveniyorlar ve bu da, A.B.D.'nin onurunu ilgilendiriyordu. Lansing, Bliss'e, kendisinin böyle bir komisyonun kurulmasını yeni önermiş olduğunu ve fakat bu önerinin, Clemenceau'nun emri üzerine Pichon tarafından geri çevrildiğini söyledi. Bununla birlikte, İngilizlerin desteğini elde edebilirse konuyu zorlamak niyetini güttüğünü, fakat bir protesto için zamanın ancak Suriye hakkında kesin bir öneri ortaya atılınca gelmiş olacağını da ekledi.

■

YUNANİSTAN, Venizelos'un kişiliğinde, o sırada, On'lar Komisyonu önünde Osmanlı İmparatorluğu'ndan pay isteyen ilk ülkeydi. Şubatın 3 ve 4 ünde, Venizelos, uzun bir açıklama ile eski Yunanistan'ın yeniden yaratılması ve Yunanca konuşan bütün halkların bir bayrak altında birleştirilmesinden söz etti. İsteklerini on ikinci noktaya ve ulusların kendi kendilerini yönetme hakkına dayayan Venizelos'a göre, bu amaç, kuzey Epir'in, Ege adalarının, Trakya ve Batı Anadolu'nun Yunanistan'a bırakılmasıyle gerçekleşebilirdi. Bu kadar geniş bir doymazlık ve aşırı istek, toplantıda ayrıntılarıyle değerlendirilemezdi. Bu durumda konu, kurulan bir **Yunan İstekleri Komitesine** verildi. Komite, İngiliz, Fransız, İtalyan ve A.B.D. delegelerinden kurulmuş ve Yunan isteklerini kapsayan bir rapor sunma direktifi almıştı. Bir ay sonra, 6 mart'ta ödevini tamamlayan komite, değişikliklerle ve

bazı üyelerinin özel görüşlerle koydukları önemli çekinme şartları ile Yunan isteklerini kabul etti. İtalya'nın, Dedeağaç'ın Bulgarlara bırakılması yolundaki önerisi üzerinde durulmadı ve sonunda dört ülke de Yunanistan'ın Trakya üzerindeki isteğini, küçük değişikliklerle onayladılar. Anadolu' ya gelince, gizli antlaşmalar konusu olması yönünden, bu bölge büyük zorlukların kaynağı idi. İtalya toprak konusunda hiç bir görüş ileri sürmüyor ve çatışmanın, Anadolu sorununun genel çözümlenmesinde toptan ele alınması gereğini savunuyordu. Amerika delegesi Westermann, genel ilkeler yönünden ve aynı zamanda, komisyonda anlattığına göre, gizli antlaşmalarla bağlı olmadığı için, sorunun çözümünde bu anlaşmaları hesaba katamayacağından, Anadolunun batısının Yunanistan'a bırakılmasına karşı çıkmıştı. Ne Fransa, ne de İngiltere, Adalar hakkında bir öneride bulunmak istiyorlardı. Westermann Yunanlıları bu konuda destekledi. Epir üzerindeki Yunan isteği, İngiltere, Fransa ve A.B.D.'nce biraz değiştirilmiş olarak onaylanmış, ancak, İtalya buna karşı çıkmıştır. 2 mart'ta, toprak konularıyle ilgili rapor ana komiteye getirildiğinden, bu raporun onayına Amerikan ve İtalyan delegeleri ortaklaşa karşı koydular.

Amerikan delegeleri karşı koydukları halde yine de komisyon raporu Barış Konferansı delegeleri tarafından benimsendi. Bunun eksperler arasında yarattığı duygu, Westermann'ın 25 mart'ta Sidney Mezes'e gönderdiği memorandumda yansıyordu. Bu, aynı zamanda, politikada görülmekte olan ard amaçlar üzerine de biraz ışık serpiyordu. Memorandum, Westermann'ın durumunu gösteren dosyada resmî bir belge idi. Westermann: "Anadolu'daki Yunan bölgesinin sınırlarını belirtme işinde görev almamı istedi," diyor. **Westermann, Yunan isteklerini uygun bulmuyordu.** Yunanlıları destekleme kararını belki Başkan ve House birlikte ya da yalnız House vermişti. Çünkü, bu ödevin teklifi sırasında Mezes **"Yüksek seviyedekiler"**in böyle istediğini belirtmişti. Bu karar, Yunan istekleri hakkında komisyondaki Amerikan

delegelerinin kararlarını hiçe saymaktı. Mezes ile yapılan bir görüşmeden çıkan anlama göre, değişiklik **"uluslararası ilişkilerin yarattığı bir zorunluk"** sonucu idi. Bununla birlikte, Yunan sorununun iki yanı vardı. Barış Komisyonu delegelerinin Yunan tezine daha çok inanmaları ve kaymaları mümkündü. Kendisi, sınır dışı işine görev almakla — Westermann önemle bu nokta üzerinde duruyor — kendi öz inancına karşı gitmişti ve bu yüzden durumunu yazı ile ortaya koymak için memorandumunu vermişti. House da bu işlerin koruyucu gibi bir rolde gözüktüğü için memorandumun bir kopyasını da ona gönderdiğini, Westermann yazısında belirtiyordu. Yunan sorunu, Yunan komitesi raporundan sonra, birkaç hafta, toprak konularıyla görevli komisyonda bekledi durdu.

■

KÜÇÜK yağmacılar da vardı. Bunlar, anlam ve etki bakımından da küçüktüler. Barış şartları ve A.B.D.'nin Arap ve Yunan istekleri karşısındaki tutumu önünde aynı anlam ve önemi taşımıyorlardı ama yine Osmanlı İmparatorluğu mirasından pay istemekte direniyorlardı. Bunlar, Ermeniler ve Siyonistlerdi. Ermeniler, On'lar Konseyi önüne 26 şubat'ta çıktılar. Bağımsız bir Ermenistan'ın tanınmasını, bu bağımsız Ermenistan'a, Kafkasya ya da Rusya Ermenistan'ı ile Türkiye'nin altı ili ve Kilikya'yı içine alan Ermenistan'ın katılmasını istediler. Ermenistan Mandasını üzerine almak konusunda Amerika'da içten ve duygusal bir eğilim vardı. İngiltere, stratejik bakımdan önemli, fakat ekonomik yapısı kıraç ve çorak bölgenin Amerikan denetimi altına konmasına büyük bir istek duyuyordu. Çünkü, bunun kuzeyden Mezopotamya'ya yönelecek bir saldırıya karşı çok uygun bir tampon olacağını düşünüyordu. Wilson, Senatonun açık bir onayını almadıkça Amerika'yı, Ermenistan Mandası konusunda bağlamak istemeyecektir. Kendisi, Orta Doğu'da Ame-

rikan denetim alanını genişletmek istememektedir. Bir Amerikan Mandasının düşünülebilmesini, ancak Manda düzeninin genellik kazanmasının zorunlu bir bedeli saymak eğilimindedir.

26 şubat'ta Yahudiler de sorunlarını konsey önüne getirdiler. Onlara göre, Yahudi ulusuna Filistin'de yurtlarını yeniden kurma hakkı tanınmalıdır. Memleket, tam egemen, Milletler Cemiyeti'nce kabul edilmiş, hükümeti İngiltere'nin desteğini sağlamış ve koruyucu kanadına bağlanmış olarak bu yurdun sınırları şöyle çizilmelidir: Sayda'nın güneyinde bir noktadan Havran dağı'nın etekleri boyunca uzanarak ve Lübnan dağı'nın eteklerindeki iki nehir arasındaki vadiyi içine alarak doğuda belirli bir noktaya, Hicaz demiryolunun batısına, sonra güneyine doğru demiryolu hattını izleyerek ona yakın bir noktaya ve onun batısından Akabe'ye uzanmalıdır. Mısır ile sınır konusu Mısır Hükümeti'yle konuşulmalıdır. Filistin'e, orada bir millî Yahudi yurdu sağlayacak ve sonunda, Filistin'de yaşayan halkın haklarına zarar vermemek şartıyle özerk bir Commonwealth'e götürecek yönetim verilmelidir. Chaim Weizmann (Siyonist delegasyonu üyelerinden biri idi) raporundan sonra Lansing, kendisinden, taşıdıkları anlam bakımından kafasında karışıklıklar yaratan "Ulusal Yahudi Yurdu" deyiminin doğru anlamının aydınlatılmasını istedi. Bağımsız bir Yahudi hükümeti mi demek istiyordu? Weizmann, "hayır," dedi. Siyonistler, daha çok bir Manda altında, bir Yahudi yönetimi zorunluğu olmadan, fakat oraya yılda 70-80 bin Yahudinin gönderilmesini sağlayacak ve aynı zamanda bir Yahudi milliyetinin gelişmesine yardım edecek bir yönetim istemektedirler. İleride Yahudiler çoğunluğu alınca, beklenilen olgunluğa erişmiş olarak, ülkenin gelişmesi sorunlarını karşılayabilecek bir Yahudi hükümeti kurabileceklerdir.

Filistin ile ilgili olarak Amerika'nın tutumu belirsizdi. Wilson, Balfour deklarasyonunun çıkarılmasını kabul etmişti. Ancak bu tumum A.B.D.'nin ne İngiliz politikasını destek-

lemesi, ne de Siyonist'lerin durumunu pekiştirmesi amacını taşıyordu. Wilson, Stephen Wise'a 31 ağustos 1918 tarihli mektubunu yazdığı ve bunda Siyonist programının başarısı yolunda en iyi dileklerini bildirdiği zaman, daha çok kendi öz görüşünü söylemiş oluyordu. Bunu Siyonistlerin, kendileri için Türk topraklarından pay alma zorunluğu olmadığı ve böyle bir amaç gütmedikleri yolunda verdikleri söz üzerine yapıyordu. Fakat, bu Manda düzeninin kurulmasından ve On'lar Komisyonu'nun, Türk olmayan bütün toprakların imparatorluktan ayrılması yolunda aldığı ve Wilson'un da katıldığı karardan önceydi. Konferansın açılışından sonra Lord Rothschild'e yazdığı mektupta; "Filistin planlarının gelişmesiyle büyük ölçüde ilgileniyorum. Bu planların memnunluk verici ve sürekli olmasını bütün kalbimle umarım," diyordu. Fakat, Siyonist programın tamamlanmış olmasını öngördüğü halde A.B.D.'nin ne yapmak istediğini gösteren herhangi bir açıklama yoktu. Bu tutum, Orta Doğu konularında, son karar döneminden önce kendini bağlamamak amacıyle yürütülen genel politikanın doğrultusundaydı.

Kendi kurmay örgütü, Filistin konusundaki tutumunun ne olacağını Wilson'a sorduğu zaman, ilk kere, durumun açıklığa kavuşması fırsatı ele geçmiş oldu fakat, Wilson, hatta kendi kurmay örgütüne bile bağlı kalmamasını bildi. Mart ayında bir Kahire gazetesi, ilgi çekici bir olay yayınladı. Bu haberinde gazete, bir Amerikan yayınından alındığını bildirerek şunları yazıyordu: Başkan Wilson, A.B.D.'nden Barış Konferansı'na dönmezden kısa bir süre önce, bir Amerikan Siyonist delegasyonuna verdiği demeçte "Tamamiyle güven içindeyim. İtilâf Devletleri, bizim hükümetimiz ve halkımızın kesin ve tam katkısı ile, Filistin'in, bir Yahudi devletinin doğum yatağı olmasını kabul etmişlerdir. "Kahire'deki bu yayın, orada bulunan Amerikan diplomatik ajanı tarafından alınmış ve Paris'e ulaştırılmıştır. Paris'te bu bilgiyi Westermann not etmiş ve Paris delegelerinin dikkatine sunarak, demecin doğru olup olmadığını sormuştur. Wester-

mann'a göre böyle bir demeç, gerek Orta Doğu'da ve gerek Paris'teki Araplar arasında tepkiler yaratabilir ve onların bir delegasyonunun görüşme isteğiyle karşılaşılabilir. Delegeler, konuyu, 12 nisan tarihindeki olağan toplantılarında ele aldılar. Vardıkları ilk yargı, Başkan'ın böyle bir demeç vermiş olmasının çok şüpheli olduğudur; demecin Wilson'a gönderilerek gazetenin aktardığı bu haberin doğru olup olmadığının sorulmasını ve eğer doğru değilse derhal yalanlanmasını öğütlediler. Wilson, 10 nisan tarihli bir mektubu ile karşılık verdi. "Azizim Lansing," diyor ve şunları yazıyordu:

"Ekli gazeteye aktarılmış olan sözcüklerin hiç biri tarafımdan kullanılmamıştır. Bunlar; doğrusu, benim kendi sözcüklerime verdiğim anlamı da taşımamaktadır, fakat gazetenin aktardığı "Yahudi devletinin kurulması" deyimi, benim daha önce açıklamış olduğum düşüncenin sınırını biraz geçmektedir. Bütün bunlarda güdülen amaç, bana göre, Filistin' in geleceği bakımından İngiliz Hükümetinin tutumu üzerine bizim aldığımız ve açıklanmış tutumumuzu kendi yararlarına sağlamlaştırmaktır"

Bu karşılık, delegelerce, 18 nisan'da incelendi ve şu sonuca varıldı: Başkan'ın cevabı daha çok iki anlama çekilebilmektedir. Bu yüzden de resmî bir yalanlamaya gitmemek daha uygundur.

■

WİLSON'UN Suriye'ye ve genellikle Türk toprakları sorununa yönelen politikası, iki düşünceye dayanmakta idi: Birincisi, **Türk toprakları hakkında, ileride, Barış Konferansınca alınacak herhangi bir karar, Manda sistemi çerçevesi içinde alınmalı ve ne olursa olsun bu düzeni güçsüz bırakacak ya da yok saydıracak bir tutum içine girilmemelidir. Bu, hem Manda düzenine, hem de Amerika'nın konferanstaki durmuna güç kazandıracaktır. İkincisi, Wilson, Osmanlı İmparatorluğu'yle yapılacak barış antlaşmasının öteki dev-**

letlerce önceden verilmiş kararlara uygun terimler içinde ve onların istedikleri gibi hazırlanmasını önlemek istiyordu. Türkiye'yi ilgilendiren anlaşmada Amerika'nın rolü, Milletler Cemiyeti ilkelerine dayanmak olmalı idi. Bu nedenle anlaşmadaki yargıların tartşılmasını, Almanya ile barış anlaşmasının imzasına, Amerika ve öbür devletlerce onaylanmasına kadar geri bıraktırmak için ilgilileri zorluyordu. Bununla birlikte A.B.D.'nin Türkiye anlaşmasında oynamak istediği rol de henüz kesin olarak belli değildi. Amerika Türkiye ile savaşmamıştı. Fakat, Milletler Cemiyeti anlaşmalarda bir **taraf olacaksa, Amerika'nın da, kendi yararları bakımından işe karışması normal olacak ve bu durumda Türkiye anlaşmasının görüşülmesi sırasında, Amerika'nın yeri kesin bir açıklığa kavuşmuş bulunacağından anlaşmaya girecek yargıların hazırlanmasında Amerika da sınırsız söz hakkı elde etmiş olacaktı. Wilson, Türkiye anlaşmasında kendisine ayırttığı yeri bir hiçten yaratmıştı, çünkü Türkiye'nin imzaladığı savaş bırakışması, Almanlarınkinin tersine, "on dört nokta" temeline dayanmıyordu.**

Wilson, On'lar Konseyi'nde, elde edilmiş Türk topraklarının politik geleceğini kendi bakımından açıkladığı zaman söz konusu bölgeyi elde tutmak için seçilmiş birliklerin milliyetleri ile yakından ilgileniyordu. Bu nedenle İngiliz ve Fransızların görüş açıları bakımından, İngiliz birlikleri çekilip yerine Fransız birlikleri geçmeden, Suriye üzerinde kesin bir anlaşmaya varmak zorunlu idi. Sykes-Picot anlaşması, ileride Türkiye toprakları üzerinde, doğrudan doğruya Fransızlarca kurulacak denetim alanını çizmemişti. Manda düzeni, esasen doğrudan doğruya denetime karşı çıkıyordu. Suriye için yalnız dolaylı denetime izin verilecekse Fransızlar, Sykes-Picot anlaşmasında öngörülen etki alanından daha çok, bütün Suriye'nin dolaylı denetimini istiyeceklerdir. Suriye sorununda Amerika'nın tutumu bakımından bir şansızlık oldu. Wilson, 14 şubat'ta, kendi yurdunun iç sorunları ile uğraşmak üzere Amerika'ya uçtu ve Konferans

çalışmalarını izleyemedi. Tam bu sırada İngilizler ile Fransızlar arasında Suriye üzerinde pazarlıklar başladı. Bu görüşmeler, Wilson'suz ve ondan uzak tutma anlayışı içinde sürdürüldü. Başkan'ın yokluğu süresince, Albay House, Amerikan delegasyonunun fiilî lideri durumunda bulundu. Kendisi, Milletler Cemiyeti'nde, Başkan'ın genel politikasını yürütmekle görevlendirildiği zaman, bir ay öncesinden beri, Wilson'un tutumunu gittikçe büyüyen bir sertlikle eleştiriyordu. O'nun barışa götüren yolları sımsıkı kapattığını söylüyor ve şaşkınlık yaratmaktan başka bir yararı olmadığı kanısında bulunduğu Cemiyeti, barışı sağlama yolundaki çabalara karıştırmakta direnmesini bu eleştirilere konu yapıyordu. Wilson, Washington'a dönmeden önce, House, Balfour ile "Bu konudaki tartışmaları sonraya bırakma" işini görüşmüş ve ikisi birlikte, Başkan ve Başbakan Paris'ten ayrılınca konferansta yeni bir çalışma programı düzenlemeye karar vermişlerdi. Bunun görünüşteki nedeni ve anlamı, barışı sağlama sorununda çözüm yolu bulmak için çok zaman kaybedildiğinden ilkelere daha az yer verileceği idi. House, Wilson'un "ilkeler" üzerindeki bu direnişi ile neler elde etmiş olduğunu pek anlayamamış gözükmektedir. Oysa, bu yolla, o zamana kadar yalnız Avrupa devletlerinin hak ve etki alanı sayılan sorunların çözümünde Amerika'nın da söz hakkını kabul ettirmiş oluyordu.

■

15 ŞUBAT'TA, Fransa, Suriye konusunda düşündüğü çözüm yolunu İngilizlere bildirdi. Tarihî, kültürel ve ekonomik ilgileri ve yararları bakımından bütün Suriye'yi içine alacak bir Mandaterliği Fransa, kendi üzerine alıyordu. İngiltere, hem Hüseyin (Hicaz Kralı) ile yapılan yazışmalarda söz verilmiş olan Arap devleti yolunu kapatıcı niteliği ve hem kıyı kesiminin Mandaterliğini sınırlayan bir karşı öneriye yol açması bakımından bu planı onaylamadı. Bunun

yerine, bir ölçüde Fransızlar hesabına daha uygun ikinci bir öneride bulundu, fakat Fransızlar bütün Suriye'ye konacak Manda yönetimi hakkında kendilerinin orijinal önerileri üzerinde direttiler. Böylece, görüşmeler, İngiliz ve Fransız delegasyonlarının ikinci sıradaki üyeleri tarafından yürütülebilmesi olanağını kaybetti. Bu durumda iş bir çıkmaza girdiği için, sorunun delegasyon başkanları tarafından ele alınması gereği duyuldu. 7 mart'ta, İngiliz, Fransız, İtalyan ve A.B.D. delegasyon liderleri — Lloyd George, Clemenceau, Orlando ve House —, resmî olmayan bir toplantıda konuyu özel olarak tartışmaya başladılar. Liderlerce, On'lar Kurulu'nun konuyu uzmanlar, danışmanlar ve stenograflar gibi çok geniş kadronun katılacağı bir toplantıda görüşmelerinin sakınca yaratmasından kaygı duyuluyordu. Clemenceau, bütün Suriye ve Kilikya'ya yönelmiş Manda isteklerini anlattı, fakat Lloyd George ve House, Fransızların Kilikya için istedikleri Mandaterliğe karşı çıktılar. Çünkü, bu istek, Ermenistan için düşünülen bölgenin en verimli parçalarını da içine alıyordu. House'un de dediği gibi A.B.D. bu Mandaterliği onaylamak taraflısı idi. Bu yüzden, tartışmalar Suriye üzerine yöneldi. Lloyd George, Clemenceau'yu uyararak "Faysal'la bir anlaşmaya varmadan Suriye'yi işgal etmek isterse, oradan istedikleri ne olursa olsun, uzun ve kanlı bir savaşa yol açılmış olacaktır" dedi. Ertesi gün, Fransızlarla görüşmeleri yönetmiş olan Lord Milner, Clemenceau'yu ziyaret ederek kendisine, eğer Cezayir'deki reiim Suriye'ye de uygulanmak istenirse bundan doğacak büyük sakıncalar üzerine onu uyardı. Milner'e göre Fransa, Lübnan ve kıyı bölgeleriyle yetinmeli, bundan memnun olmalıydı. Asıl Suriye'ye gelince, burada "ortalama bir yol tutulmalıdır". Sözgelişi danışmanların Fransızlardan seçilmesi, ödünç paraların Fransa'dan alınması, Demiryolu yapımının Fransızlara verilmesi ve benzeri gibi. Bunlar Faysal tarafından kabul edilebilirdi. Plan, daha sonra, 10 mart toplantısında tartışıldı. Clemenceau, ilk önerisinde diretti

ve kesin olarak daha azıyla yetinmeyeceğini açıklayark bölgenin başlıca şehirlerinden — Şam, Humus, Hama ve Halep — geçen demiryolunun kuzey ve güneyinin Fransız denetimine verilmesini istedi. Bu toplantıda bir anlaşmaya varılamadı. 12 mart'ta yapılan toplantıda, Lloyd George, Clemenceau'yu, Fransızların kendilerine üzüntü yarattıkları ve böyle devam ederlerse tutumlarının Suriye'ye savaşı getireceği yolunda uyarmada bulundu. Bu buluşmadan sonra Clemenceau, özel olarak House'u görmeye geldi. House, anılarında, "Clemenceau olayların gidişinden dertli ve sıkıntılı idi. İngilizlerin, Suriye'nin Fransa'ya verilmesi yolundaki sözlerinde durmadıklarından yakındı, sızlandı," diyor.

House, bu tartışmaların başından sonuna kadar İngiliz ve Fransız liderlerini, aralarında çatışmaya bırakarak, kendisi kıyıda kaldı, ancak duygular kabardığı zaman tarafları yatıştırmak için araya girdi. Suriye sorununun Manda düzeniyle çözümlenmesi ilkesine dayanan Amerikan görüşünü de bir baskı aracı olarak kullanmadı. Milletler Cemiyeti'ni kavganın içine sokmanın yarardan çok sorunun büsbütün karışmasına ve genişlemesine yol açacağına inanıyordu. Oysa, Wilson, savaşta elde edilmiş toprakların kaderi hakkındaki çekişmeyi Cemiyetin kalkanı altına çekmeyi ve böylece, Amerika'yı da söz sahibi kılmayı başarmış oluyordu. Fakat, House, konferansta öylesine davrandı ki sonunda toprak kavgaları, gizli antlaşmalar çerçevesi içinde açıkça tartışılır duruma geldi. Clemenceau, Sykes-Picot anlaşmasıyle Suriye konusunda verdikleri sözü tutmayan İngilizlere karşı, House'u, kendisine yardıma çağırdı. ([11]) Wilson,

([11]) Bu konunun House ile ilgili olanı için Charles Seymour'un "End of a Friendship", Amerikan Heritage XIV, 5 (ağustos, 1963), s. 5-9, 78-80. Bunda, görüşmelerin yönetilmesi hakkında bir House Memorandumundan söz ediyor. House, bu çekişmeli konuda bir uyuşmaya gitmesi için Wilson'u sıkıştırıyor. Bu görüşünü dayandırdığı neden, Amerika'nın dahi bir uyuşma sonucunda doğmuş,

14 mart'ta Paris'e döndüğü zaman iyice kavga etmeye hazır olarak, kendini toprak konularında Amerikan denetimini yeniden etkili hale getirmek zorunluğuyle karşı karşıya buldu. House, yürüttüğü kişisel politika sonucu, bu sırada, Alman anlaşmasını görüşecek delegasyon başkanı sayıldığı için Suriye konusu bir hafta ertelendi, fakat, 20 mart'taki ilk dört'ler komisyonunda, Suriye, baş sorun olarak ele alındı.

bugünkü varlığını bir uyuşmaya borçlu olduğu idi. Ancak, unuttuğu bir nokta vardı ki o da A.B.D.'nin büyük bir savaşın bütün yüklerine katılmış — uyuşma tezinin karsı tezi — olması, bir savaş sonunda yaratılmış bulunması ve varlığının devamını büyük bir İç Savaşa borçlu bulunması idi.

BEŞİNCİ BÖLÜM

FAYSAL VE DEVLETLER — KİNG-CRANE KOMİSYONU

SON KONUDA anlatıldığı gibi Dörtler Konseyi, İngiliz, Fransız, İtalyan ve A.B.D. delegelerinin, resmî nitelik verilmemiş fakat sonuca etkili bir topluluğu idi. Bu Dört'ler o kadar başarılı oldu ki daha doğrusu, On'lar Konseyi, işlerin yürütülmesinde o kadar etkisiz kaldı ki, Barış Konferansı çalışmalarının denetiminde Wilson'un girişimi üzerine, teşebbüs bu küçük topluluğa aktarılmış oldu. Wilson, Konferanstaki varlığı henüz resmilik kazanmış olmasına rağmen, bu durumunu, kendi delegasyonu sanki tam bir tartışma özgürlüğü sağlamış gibi değerlendiriyordu. Konsey, kendi niteliğinin normal sonucu olarak, tartışmalarda ileri sürülen lu bir politika niteliğini kazanamamaktadır meğerki öneri ve öğütlere konu olan ülke için bunlar, uygulanması zorunlu bir politika niteliğini kazanamamaktadır meğer ki öneri ve öğütlerin sahibi, bunları o politikaya temel olması amacıyle ortaya atmış ola.

20 mart'ta, Suriye sorunu bütün canlılığıyle ortaya

atıldı. Pichon, Suriye'de Fransızlar ve İngilizler arasındaki ilişkilerin gelişmesini anlatmakla söze başladı. Ona göre, bu gelişme, kaynağını 16 mayıs anlaşmasından alıyordu. Düşüncesine göre, önce Arapları Türklerden ayırmak, sonra, İngiliz ve Fransız istekleri hakkında karar vermek gerekirdi. Ancak, bu anlaşma, Suriye'de bulundurulan İngiliz ve Fransız birlikleri arasındaki eşitsizlik yüzünden, zorluklar yaratıyordu. Bunun arkasından Pichon, savaşın sonundan beri Suriye'de gelişen çekişmeleri ele alarak ve bütün Suriye'nin Fransız Mandası altına konmasını isteyerek; en ağır çıkışını yapmış oldu. Lloyd George, Pichon'a verdiği cevapta, sorunun İngiliz ve Fransızlar arasındaki ilişkilerden doğmadığını, İngilizlerin Suriye ile ilgilenmediklerini fakat, Kral Hüseyin ile olan anlaşma nedeniyle onunla Fransızlar arasında bir sorun doğmuş bulunduğunu söyledi. Pichon'un, Kral Hüseyin ile Fransa arasında bir anlaşma bulunmadığını söylemesine karşılık Lloyd George, 1916 antlaşmasını Pichon'dan öncekilerin de onay ve imzalamış olduklarını hatırlattı; "bu anlaşmada özellikle Suriye içinde bir Arap devletinin kurulması öngörülmektedir," dedi. Pichon, Hicaz'a ya da Hüseyin'e karşı Fransızların kabul ettikleri şey aynı değildir. Her halde Sykes-Picot anlaşmasında, Suriye'nin bazı bölgelerinde Fransa'ya doğrudan doğruya denetim hakkı tanınmıştı. Şimdiki önerimizde ise, doğrudan doğruya bir kontrol değil, fakat Milletler Cemiyeti Suriye'ye bir Mandater seçecekse bunun Fransa olmasıdır. Tam bu noktada Wilson tartışmaya karıştı) Her şeyden önce, kaynağını gizli anlaşmalardan alan İngiliz ve Fransızların ön tartışmalarına katılmadığını önemle belirtmeye dikkat ederek araya girmesi nedenini konunun Konferansa getirilmiş bulunmasına dayadı. "Ben bu konunun Konferanstaki yerini belirtmek istiyorum. Şu anda bunun Konferans'ta hiç bir yeri yoktur. Dünya barışını kurma yollarını arayacak topluluğun delegelerinden biri olan meslektaşım M. Orlando ile aynı düşüncede olarak ve ancak o zaman Konferansa getirile-

bileceği kanısındayım. Anlaşmazlık içinde bulunan iki taraf ile de dostluğuna rağmen kendisi yalnız bu nokta ile ilgilidir. Ancak, İngiliz ve Fransız hükümetleri arasındaki anlaşmazlığa da kayıtsız değildir. A.B.D.'ne gelince, İngiliz ve Fransızların, başka uluslar üzerinde ileri sürdükleri istekleri kendisini ilgilendirmez, meğerki bu uluslar, kendileri istemekte olsunlar... Amerika'yı ilgilendiren tek düşünce, Fransa'nın Suriye halkı tarafından hoş karşılanıp karşılanmayacağını bilmektir. Evet, bu her halde kendi işi değildir, ama, konunun Konferansa getirilmiş olması sonucu, Amerika da işe karışacak duruma gelmiş bulunacağına göre, tek çözüm yolunun bu bölgeler halkının arzularını belirtmelerine fırsat verilmesi düşüncesinde olmamız olağandır," dedi.

Wilson, devamla: "On'lar tarafından uygulanması kararlaştırılan biçimiyle mandalar düzeninde göz önüne alınması gereken öğelerden biri, Manda altına alınacak ulusun Mandateri kabul etmesidir. Bu anlaşmazlığın dünya barışını tehlikeye düşürebilecek faktörlerden biri haline gelmesi ihtimali vardır," dedikten sonra, General Allenby'a resmî bir soru yöneltti, "Biz önce Milletler Cemiyeti adına devamlı bir karara varsak ve buna dayanarak Suriye bölgesini işgal etmesini, hatta çok dar yetkiler içinde olmak kaydı ile Fransa'ya teklif etsek sonuç ne olurdu?" Allenby, **"bunun sonucu bütün Müslümanların ve özellikle Arapların çok zorlu bir karşı koyması olacaktır"** dedi. Suriye'nin askerî yönetimi sırasında Fransızlarla Araplar arasında göze çarpan bazı izlenimlerini anlattı. Araplar ve Faysal, hatta İtilâf Devletleri'nin denetimi altında bulundukları halde bile, Fransız yönetiminin başlamasına çok zorlu bir biçimde karşı çıkmışlardı. Esasen Faysal da bir İtilâf Devleti'nin komutanı idi. Faysal, "Suriye'de Fransızlara bir Manda hakkı verilirse bu çok ağır ve önemli karışıklıklara ve belki de savaşa yol açabilir," diyordu.

Ertelemeden sonra Wilson, uluslararası bir kurul gönderilmesini önerdi. Kurula verilen ödev, "kamuoyu'nun du-

rumu ve bir Mandaterin çalışma alanı olacak toprak konusunda konseyin aydınlatılması idi." Clemenceau: "bir araştırmaya ilke olarak katıldığını" fakat bunun Suriye'nin kendisi için uygun olmadığını söyledi. "Suriye Mandasını Fransa alırsa savaşa yol açılır düşüncesine hiç bir değer vermiyorum," dedikten sonra şöyle devam etti: "Bu, bütün dünyanın bildiği bir gerçektir. Komisyon üyeleri titizlikle seçilmelidir. Türkiye Mandası hakkında incelemelerde bulunmakla da yükümlü olmalıdır. İşte bu şartlar altında Wilson önerisini kabul edebilirim."

Lloyd George buna karşı çıkmadı. Wilson, konunun taslağını çizme ve hazırlama ödevini bir komisyona verdi. Komisyon üyelerinin aldıkları talimat şöyle idi: "Bu bölge gezilecek (söz konusu bölge) toplumsal, ekonomik yönleri ve ırk sorunları bakımından işlerinin gelecekteki yönetimi ile ilgili olarak, elden geldiği ölçüde geniş bilgi edinilecektir. Bu bilgiler de Konferans'ın düşünme ve karar verme görevinde, sınır çizme ve Mandateri saptamada yol gösterici olacaktır." Bu direktifler, 25 mart'ta, Dört'ler tarafından kabul edildi. İki gün sonra, araştırma komisyonunun gönderilmesini önlemek amacını taşıyan ilk girişim görüldü. Dört'lerin o günkü toplantısında Lloyd George, Mezopotamya'daki yöneticilerden biri tarafından verilen bilgiden söz etti. Buna göre, Orta Doğu'ya bir kurul göndermemek daha iyidir. Çünkü bu, karışıklıklara yol açabilir. Bununla beraber, Arapların karakterine kesin bir güven duyulamayacağından tam ve elverişli bilgi sağlamak da mümkün değildir. Wilson, buna rağmen komisyonun gitmesini uygun bulduğunu söyledi. Böyle uzun bir araştırmanın Osmanlı İmparatorluğu ile barışı uzatacağı korkusu varsa, kurula sınırli bir ödev vermek de mümkündü. Lloyd George konuya yeniden dönerek Irak halkından bazılarının bir Arap prensin yönetiminde bir hükümet kurulması yolundaki İngiliz önerisini reddettiklerini ve kendilerinin bir Avrupa yönetimini seçmek istediklerini söyledi. Wilson, bir araştırma kurulu gön-

derilmesi yolundaki önerisinde direnmekte devam etti. Birçok yıllar Araplarla birlikte yaşamış olan Dr. Bliss'in kendisine 'böyle bir araştırma Orta Doğu'da çok iyi etki bırakacaktır' dediğini anlattı. Clemenceau, Başkan'ın görüşünü paylaştığını ve araştırmanın sürüncemede kalmadan yapılması gerektiğini söyledi.

MANDA düzeninin devletlerce onayı, savaş sonunda Orta Avrupa devletlerinden ele geçirilmiş topraklara uygulanacak denetimin niteliğini kararlaştırabilmeyi sağlamış, A.B.D.'ne yalnız politik hakları nedeniyle değil, aynı zamanda Amerikan ulusunca da kabule değer bir formül olarak sorunlarının çözümüne katılma olanağını yaratmıştır. Manda sisteminin kendi bünyesinde eksik bıraktığı bir taraf varsa o da bu düzenin, Mandaların dağıtımı esaslarını beraberinde getirmemiş olmasıdır. Bu nokta A.B.D.'nin dışında, güçsüz bir tabandı. Bu yüzden Milletler Cemiyeti içindeki rolünün etkisinden başka, dünyanın bu bölgesinde işlere doğrudan doğruya açık ve belli bir karışma hakkı isteyemiyordu.

House, İngiliz ve Fransızlardan, Suriye Mandasına kendilerince verilecek biçimin açıkça belirtilmesini istedi. Wilson, kesin olarak, meslektaşının bu isteğine karşı çıktı. A.B.D. Suriye sorununa doğrudan doğruya karışmış bulunuyor ve bu tutumunu sürdürmek istiyordu. Fakat, bu nasıl olacaktı? İngiliz ve Fransızların, konuyu gizli antlaşmalara dayanarak çözmek istemelerini yalnızca reddetmekle elde edilmezdi. Başkan, İtilâf Devletleri'nin çözüm yolunu uygun bulamazsa bu, ortaya karışık bir sorun çıkarırdı. O halde, kendisi daha iyi bir çözüm biçimi önermeliydi. Wilson, Yakın Doğu'da kendi üzerine bir Mandaterlik almayı vadedemezdi. İngiltere, Suriye üzerinde istekli değildi. Bu bölgede belirsiz bazı isteklerde bulunan İtalya ve Yunanistan'ı bu-

rasının Mandateri seçmek ise uygun değildi. Yalnız Fransa bu işi görebilirdi. Esasen bunu istemekteydi.

Öte yandan, Fransa'yı Osmanlı İmparatorluğu topraklarından pay alanlar dışında bırakmak ise politik bakımdan mümkün değildi. Fransa, komşularının Yakın Doğu'da genişleyip zenginleştiğini görürken Başkan Wilson'un ülküsü uğruna kendi çıkarlarının yok edilmesine göz yummazdı. Sonunda Suriye'nin karşı çıkmasına rağmen Fransa, Suriye Mandasını alacak olursa, kendi kendini yönetme ilkesinin gizli antlaşmalar yüzünden inkârını gösterecek böyle bir durum Wilson için felâketli, öldürücü olabilirdi. Gizli antlaşmaların konseyde tartışılmasına da razı olamazdı. Susması ise kendisini öteki devletlerle birlik olma ve gizli anlaşmaların geçerliliğini onaylama durumuna getirmiş olacaktı. Fazla olarak da Başkan'ın almak durumunda bulunacağı herhangi bir tutumun, kendisinin her şeyden üstün tuttuğu Milletler Cemiyeti politikasıyla bağdaşması zorunluydu.

■

BAŞKAN'IN Suriye'ye bir araştırma kurulu gönderilmesi önerisi, ilgililer arasında olumlu ve olumsuz tepkilerle karşılaştı. Araplar çok memnundular. Faysal, Wilson'a yazdığı 24 mart tarihli mektupta, bir komisyon kurulmasından ötürü minnetlerini bildirdi. Faysal, "bu, Araplara savaşı kazanmış olanların zafer naraları arasında kendi seslerini duyurma olanağını sağlayacaktır," diyor ve kendisinden bir görüşme dileğinde bulunuyordu. Wilson, bu sırada Arapların önderini kabul edemeyecek ölçüde doluydu. Fakat, beş gün sonra, House, Crillon'da Faysal ile görüştü ve bu görüşmede T. E. Lawrence tercümanlık yaptı. Faysal, Suriye'ye gitmek üzere olduğundan Allaha ısmarladık demeye geldiğini söyledi. House, Suriye'ye bir kurul gönderilmesi konusunda ne düşündüğünü sordu. Faysal, bunun dü-

şünebildiği en iyi davranış olduğu karşılığını verdi, sözü, İngilizleri seçtiğine, ancak İngilizler ile Fransızlar arasında bu konuda bir sürtüşme olduğuna göre, acaba, Amerika bu Mandaterliği kendi üzerine alamaz mı sorusuna getirdi. House, bu konuda şüpheli olduğunu söyleyince Faysal, "bir Fransız Mandasını kabul etmektense, Araplar ölümü seçeceklerdir," dedi. Lawrence, İngilizlerin bu işi üzerlerine alamayacaklarını ileri sürerken House'un da bu konuda cesaret vermez durumu değişmedi. Bundan sonra Faysal, Ermenistan Mandası hakkında Amerikan planını öğrenmek istedi. House, "bu noktada herhangi bir şey söyleyemem." dedi.

Bu sırada Fransız ve İngiliz Orta Doğu uzmanları, Suriye sorunu üzerinde ortak bir anlayış yolunu aramak için 25 mart'ta toplandılar. Lawrence, Gertrude Bell İngilizlerin, De Caix, Philippe Millet Fransızların başlıca uzmanları idiler. Türkiye Mandaları hakkındaki araştırma kurulu işi en keskin tartışma konusu idi. İlgili ülkeyi tedirgin etmemek konusunda genel bir anlayış vardı ve Barış Konferansı, her türlü entrika ve gösterilere kapıyı açık bırakan bir yargı ardında olmadığına göstermişti. Lawrence, Fransızların Faysal ile bir uzlaşma ve anlaşmaya varamamış olmaları karşısında kurulun Suriye'ye gönderilmesi ertelenmelidir, daha iyisi, kurul şimdilik Paris'te kalarak Suriye'ye gitmeden önce kendi aralarında ayrıntıları açıklığa kavuşturacak bir genel anlaşmaya varmalıdır, düşüncesinde olduğunu söyledi.

Çok büyük tartışmalardan sonra, delegelerin hepsi şu noktada birleştiler: Fransa Hükümeti'nin bazı yüksek üyeleri Faysal'la bir yakınlık kurabilirse aşağıdaki temellere dayanan bir anlaşmaya varılabilir. Fransa, Suriye Mandasını alır. Araplar da Şam'da toplanacak bir kongrede kendi prenslerini kendileri seçerler. Bu prensin Faysal olacağına şüphe yoktur. Denetim düzeni İngilizlerin Mısır ve Hindistan'da izledikleri düzenin aynı olur. Lawrence, şu anda ve hatta

yakın bir gelecekte Arap Birliği'nin politik bir değer taşımadığına grubu inandırmakta güçlük çekti. Bu düşüncenin gerek Faysal gerek Mekke ile ilgisi yoktu. Arabistan'ın politik örgütlenmesi Sykes-Picot anlaşmasına dayandırılmamalı, bazı şehirlerin kendi bölgelerine göre ayarlanmalıdır. Sözgelişi Şam, yalnız Suriye'nin kuzeydoğusunun değil, fakat Ürdün'ün güneydoğusunun da merkezidir. Bu nokta, ayrı ayrı Manda bölgelerini kararlaştırmada öncü olmalıdır. Fransız grubu bu çözüm yolunu benimsedi. Sonunda, bir anlaşmaya varılacağı inancı içinde toplantı ertelendi.

Amerikan uzmanları, genellikle, Suriye'ye İtilâf Devletleri arası bir komisyonun gönderilmesine karşıydılar. Bunlar, komisyonun bu bölgede yaratabileceği karışıklıklardan korktukları gibi haklı ve uygun bir çözüme varmak için gerekli bütün bilgilerin de şimdiden Paris'te toplanmış olduğunu düşünüyorlardı. Bunların Kurul'dan gönderilmesine karşı çıkmaları, De Caix'nin bir tiyatro oyunu kadar özenle hazırlanmış bir memorandum'undan sonra, daha da güçlendi. De Caix, 18 nisan'da Amerikan uzmanları merkezini ziyaret ederek buraya, Kurul'un ilgilendiği, Suriye'de var olan şartlar ve bu konudaki Fransız politikası hakkında, sözde istemeyerek, "gizli" bir memorandum bıraktı. Memorandumda kısaca şunlar vardı: 1) İngiltere, Fransızların Faysal ile çok çabuk bir anlaşmaya varmasını istemektedir. 2) Amerika'nın Suriye sorununda artık söz sahibi olması, Suriye'de durumu değiştirmiştir. Çok yakında burası bütünüyle İngiliz denetimi altına girecektir. 3) İngilizler, Fransız birliklerinin kendi güçleri yerini almasına izin vermektedirler. 4) Fransa ve İngiltere, Manda'nın Sykes-Picot anlaşmasına göre yürütülmesini kabul etmelidirler; Fransa, yönetimde yardımına gerek göreceğinden İngilizlerle anlaşmalı ve Faysal da bunun üzerine Fransızlarla anlaşmaya zorlanmalıdır.

Paris'teki Siyonistler de, Suriye'ye bir Soruşturma Ku-

rulu'nun gönderilmesine karşıydılar. Çünkü biliyorlardı ki Filistin halkı, kendi anavatanlarında bir Yahudi ulusal yurdu kurulmasına göz yummayacaklarını çok büyük, coşkun gürültülerle açıklamışlardı. Eğer, düşünüldüğü gibi, bölgenin politik düzeni, Kurulun ortaya çıkaracağı bilgilere göre çizilecekse ve komisyon yerli halkın isteklerine öncü olacaksa, Siyonist sorununun amaca ulaşması olanağı çok azdır. Frankfurter, gerek House ve gerek Wilson'a, Suriye'ye gönderilecek Amerikan Kurulu'nun seçilmesi ve üyelerinin yetişme alanları ile ilgili olarak, artan bir kaygı içinde, mektuplar gönderilmiştir. House, her halde bu direnmeden usanıp yorularak, eğer isterse komisyon ile kendisinin de gidebileceğini Frankfurter'e duyurdu.

Delegelerin seçimi ve kurulların gönderilmesi, bunların yolculuğu boyunca kendileriyle ilgili birçok sorunları da birlikte taşıyordu. Amerikan grubunu kurmak ödevi, Barış Konferansı delegelerine bırakılmıştı. Delegeler ve başkanları arasında haberleşme yokluğu yüzünden çıkan birçok karışıklıklardan sonra kurul seçildi. Başkan, İtilâf Devletleri arası komisyon kurulmasını önerdiği zaman Orta Avrupa misyonuna benzeyen düzende bir Suriye soruşturma misyonu zaten seçilmiş, hazır bulunuyordu. Lansing, böyle bir misyon kurmak için 30 ocak'ta Wilson'dan yetki almıştı. O zamandan beri bu kurul yavaş yavaş örgütlenmesini tamamlamaktaydı. Barış Komisyonu, normal toplantılarından birinde, 13 mart'ta, dört ya da beş kişiden kurulmuş bir gözlemci kurulunun, geleceğe ait Amerikan planları hakkında yanlış umutlar doğmaması için **"Gıda müfettişleri"** adıyle Suriye'ye gönderilmesine karar verdi. Wilson, İtilâf Devletleri arası bir komisyon kurulması yolundaki önerisinden kendi meslektaşlarına hiç bilgi vermedi, fakat, kendisinin Dört'ler Konseyi'ne bir plan sunduğu haberi yine de sızdı.

Komisyon üyelerince Başkan'ın ne düşündüğü hâlâ karanlıktı. Dört gün sonraki toplantılarında, ileride ise yarar

bir bilgi alınıncaya kadar bu konunun elde tutulması uygun görüldü. King ve Crane'ın Orta Doğu'da "bir çeşit misyon" için atandıkları hakkında etrafta söylentiler vardı, fakat Başkan'ın neyi planlamakta olduğunu anlamak, açıklığa çıkarmak mümkün değildi. Bununla beraber, bir ya da iki gün içinde kurul üyelerine Wilson'un projesi hakkında bilgi verildi.

Komisyonca Suriye'ye bir kurul gönderilmesi onaylanınca, Wilson kendi delegelerini atamış ise de Fransızlar oyalanıyorlar, İngilizler ise, delegelerini atamakla beraber, Fransızlar aynı yolda yürümedikçe kıpırdamıyorlardı. Dört'ler toplandıkça tekrar, tekrar delegelerini Fransızlardan atanması istendiği halde aşağı yukarı iki aya yakın bir süre bunlar işi savsakladı. Clemenceau, Hıristiyan kıyımı yapılacağını işittiği yolunda uğursuz hikâveler uydurarak kurul gönderilmemesi için uyarılarda bulunuyor, De Caix belgesi de onun amacına dayanak oluyor ve Amerikalı meslektaşlarını, Başkan'ın planının taşıdığı tehlikelere inandırmak yolundaki çabalarına devam ediyor.

Faysal, Suriye'ye gitme arifesinde, 21 nisan'da House'u gördü ve ona, kurulun derhal gitmesi konusunda diretti. "Bu yapılmazsa savaş başlayabilir," dedi. Bir ay daha geçti, fakat hâlâ kurul tamamlanmamıştı. House 20 mart'ta Hicaz delegasyonundan bir mektup aldı. Bu mektupta, kurulun bir an önce gitmesi için yardımı rica ediliyor ve gecikme halinde kurulun dağıtılacağını işittikleri yazılıyordu. House, Amerika kurulunun gelecek pazartesi, hareket edeceğinin Clemenceau ve Lloyd George'a duyurulmasını Başkan'a söylüyor ve Başkan, kendi delegelerinin gideceğini Dört'ler Konseyi'ne bildiriyor. Daha sonraki iki gün içinde Dört'ler Konseyi'nde tartışmaların ana konusu bu oldu ve her defasında, hep birbirine benzeyen ve aynı doğrultuda kanıtlar ileri sürüldü. Wilson, kurulun bir an önce gitmesinde direniyor. Lloyd George onaylıyor, Clemenceau, Fransız birlikleri

İngiliz birliklerinin yerini almadıkça Fransız kurul üyelerinin adlarını vermiyor, Lloyd George da, Fransızlar göndermedikçe İngiltere'nin kendi kurulunu göndermeyeceğini bildiriyor. Artık Amerikan kurulunun yalnız olarak gönderilmesinden başka yol kalmamıştır.

Bu dönem süresince, daha önemli konulardan fırsat bulundukça Suriye hakkındaki İngiliz ve Fransız kavgası konferansta sürüp gitti. 4 nisan'da House, Başbakan'ın Savunma Bakanlığı'nda yaptığı bir toplantıya katıldı. Başkan bu sıralarda hastalanmıştı. Fransız Başbakanı ile House, Fransa'nın güvenliği konusunu tartıştılar. Lloyd George konuşmalarda Suriye sorununu ve Faysal'la bir anlaşmaya varmakta Fransızların gösterdikleri başarısızlığı ortaya attı. "O (Lloyd George), Fransa'nın istediklerini elde etmesinden önce bu konuyu bitirmekte kararlı idi," diye House, kendi anılarında not ediyor ve ekliyordu: "O bir çok kere bana bundan söz etti ve bu iyi bir örnektir."

Clemenceau, 14 nisanda House'u ziyaret etti ve: "dün ya da önceki gün" Faysal'la yaptığı bir görüşmeyi ona anlattı. Faysal, yanında tercümanlığını yapan Lawrence ile birlikte konuşmaya gelmişti. Fransız liderine göre, kendisi ve Faysal, Manda şartları üzerinde bir anlaşmaya varmışlardı. Fransa, İngilterenin yaptığı gibi Faysal'a bir ödenek verecekti, yalnız ordu Fransız bayrağı taşıyacaktı. Öbür bütün konularda Arap ölçüleri kullanılacaktı. Ödünç almalar Fransızlardan olacağı gibi teknik elemanlar da değiştirilerek yerlerine Fransızlar yerleştirilecekti. Faysal, "Lawrence' le birlikte yaptığı bu teklifi konuştuktan sonra ayrıldı," dedi. **House'dan da hem İngiliz politikasının bu örneğinin hem de eğer Amerika Ermenistan Mandasını alacaksa, İskenderun ve nehir vadisi dışarıda kalmak üzere, kendilerinin Kilikya' dan vazgeçebileceklerini Wilson'a söylemesini rica etti.**

Clemenceau, Arap liderleriyle Fransa görüşmelerinin arasına Lawrence'in girmesinden yakınırken Faysal, görüş-

meleri bu sefer de De Caix ile sürdürdü. Suriye üzerine yapılacak Arap ve Fransız anlaşmalarının temellerinin resmî mektuplarla açıklanması yolunda anlaşmaya varıldı.

Faysal, içtenlikle, Suriyeli'lerin Fransa'dan ne istediklerini bildiren karşılığını verdi. Bu, De Caix tarafından hatta Clemenceau'ya bile gösterilmeden geri çevrildi. 20 nisan'da Faysal tarafından başka bir mektup gönderildi. Biraz örtülü ve resmî lisanla yazılmış olan bu mektupta, kısa bir süre sonra Doğu'ya döneceğinden, görüşmeleri sürdürmek için Suriye'ye birisinin gönderilmesini istedi. Bu da, yazışmalara aykırı olduğu nedeniyle Clemenceau tarafından reddedildi. Faysal, kısa bir süre için Suriye'ye hareket etti. "Anlaşma" bütünüyle yıkılışa kadar yok durumuna düştü.

Lloyd George, 18 nisan'da House ile yemek yedi ve kendisi ile Suriye'yi tartıştı. O hâlâ Fransızlarla Faysal arasındaki ilişki durumundan "rahatsızdı"; "mutlaka çarpışacaklardır," diyordu. Bu sabah Başkan ile de konuşmuştu. Wilson, ona, bu konuyu kendi meslektaşları ile konuşmasını öğütlemişti. **Albay, bu konuyu Fransa ile görüşmek ve Fransa'ya doğru yolu göstermek ister miydi? Kendisine gelince, onun istediği Suriye Mandasını Amerika'nın kendi üzerine alması ve Fransa'ya İstanbul Mandasını vermekti.** Aynı gün daha sonra Wilson'la yeniden konuştu. Başkan, House'a, bu konuşmanın kendisini sıkıntıdan terlettiğini söylemiş. Başvekil, bu sırada Suriye Mandasının Fransızlara verilmesinin uygun olacağı yolunda öğüt aldı. En iyi çözüm yolunun Milletler Cemiyeti'nin Suriye'deki Fransızlar üzerinde bir gözlemci rolü oynaması olacaktır, denildi. Belki de Lloyd George, yalnızca bir tepki yapar mı diye yoklama yapıyordu, fakat Amerikalılar, onun düşüncesine katıldı. Sonraki pazartesi günü, 21 nisan'da Faysal, House ile son defa buluştu ve bunda da yeniden ve her halde komisyonun Suriye'ye gitmesi gereğinde direterek, "aksi halde savaş başlayabilir," dedi.

FAYSAL, Suriye'ye mayıs başlarında döndü. Önünde dört ödev vardı: Paris'ten hiç iyi haber almamış olan Arapları yatıştırmak; gelecek olan King-Crane Kurulu için kamuoyunu hazırlamak; Sykes-Picot arasında yapılan Suriye anlaşmasının uygulanmasına karşı Amerikan muhalefetinin sürdürülmesini sağlayıp elden geldiğince kışkırtmak; kendisini bırakmamaları için İngilizleri uyarmak ve bir Fransız işgalini mümkün olduğu kadar uzun süre önlemek. İngilizler, kendisine, Suriye için Fransızlarla savaşmak istemediklerini açıkça anlattılar. Öte yandan, Britanya, şu anda ülkeye sahipti ve kıyılar bu kadar uzun olmasaydı böyle yapmakla belki bazı politik üstünlükler sağlanırdı. Bu nedenle, mümkün olduğu kadar uzun süre burada kalmak isterdi. Faysal için bu, Suriye üzerindeki Fransız amacını zayıflatmak, Fransızları, Sykes-Picot anlaşmasına dayanarak ve Amerika'nın karşı çıkmasına rağmen, Türklerle barış konuşmaları yapılırken kendi isteklerinde diretemeyecek duruma getirerek Arap davasını kuvvetlendirme için, zamanla bir yarıştı. Bu da, ancak, Fransa'nın, Suriye'nin denetimini şimdi ele alamaması ile sağlanabilirdi. Bu sonuca ulaşmak için Faysal, zaman kazandıracak her fırsatı kullandı. Son anda Fransa'ya tanınan her türlü özel yararlanma ve ayrıcalık için savaşarak, zorunluluk, ama kesin zorunluluk gördüğü durumlarda yumuşayarak, her üstünlüğü iyi ve idareli kullanarak, Fransız ordusunu Suriye'ye sokmamak için ne yapılabilirse onu yaparak savaştı. Ancak, bütün bunları yapabilmek için kendisinin Araplar arasındaki durumunu da korumak zorundaydı. Oysa Arapların pek çoğu, onun izlediği politikanın kıvraklığının ya da zaman kazanmak için Fransızlara tanımak zorunda kaldığı bazı avantajların nedenini değerlendirememekte ve yine bunlardan bir çoğu, ileride çökebilecek güçsüz bir önderi desteklemekte yarar görmektedir.

Şam'a gelir gelmez ileri gelenleri şehir alanında toplantıya çağırdı. Onlara, Paris'te olan bitenler hakkında umut

verici bilgiler verdikten sonra büyük devletlerle yapılan görüşmelerde kendi payını anlattı. Faysal, kendi politikasının iki ilkeye dayandığını söylüyordu: Arap ülkeleri Avrupa devletleri tarafından paylaşılmamalıdır. Her ne kadar, Arap ulusu, tek bir varlık ise de zaman, bütün Arabistan için tek bir Arap devleti kurmaya elverişli değildir. Hicaz, Mezopotamya ve Suriye, benzeri, fakat ayrı bünyelere sahip olarak, ayrı ayrı devletler olmalıdır. Avrupa uluslarının Arap isteklerinin kabulünü benimsediklerini bildirerek bu toplantının da kendi politikası onaylamasını istedi. Bu istek, açıkça kabul edildi. Arap ulusal duyguları böylece güvene kavuşturulduktan sonra Faysal, derhal Barış Konferansında ve özellikle Amerikalılar üzerinde etkili olacak biçimde Arap kamuoyunu hazırlamaya, örgütlemeye koyuldu. Bir ulusal kamutay toplanması eğilim ve davranışlarını kamçıladı. Bu davranışlar, gizli Arap örgütü **El Fetih**'in, artık daha fazla gizli kalamayacak olan programını açıklamak için kurmuş olduğu Arap Bağımsızlık Partisi'nin gözetim ve yönetiminde, kamuoyu'ndan büyük bir destek kazandı. Seçimler, derhal yapıldı (1) ve Kamutay, Suriye Genel Kongresi adıyla toplandı. Kongreye yalnız Arapların yönetiminde olan yerlerden değil, İngiliz ve Fransız bölgelerinden gelen delegeler de katıldı. Oturum 2 temmuz'da açıldı. Kongreye Fransız bölgesinden katılacak delegelere güçlükler çıkarılmışsa da bu zorluklar, Kongre'de beklenenlerin hepsine uygulanamadı ve Kongre'nin bütün Suriye adına söz söyleme hakkını, bütün Suriye halkını temsil ettiği tezini desteklemeye yetecek kadarı, Şam'a gelebildi.

Seçimler yapılır yapılmaz Suriye Kongresi, işe başlamak üzere bulunan King-Crane Kurulu'nun önemi üzerinde

(1) Dar anlamıyla bu doğrudur. Fakat gerçekte genel seçim yapılmamıştır. Kongre üyeleri, savaştan evvel, anayasaya göre, Türk parlamentosunun son dönem seçiminde atanmış olan seçmenler tarafından seçilmişlerdi. (İkinci müntehipler tarafından demek istiyor.)

halkı uyarmak için yoğun bir çabaya girişti. Çeşitli kesimlerde ileri gelenlere, kendi çevrelerindeki halkı ve kendilerini, Arap isteklerini Kurul'a anlatabilecek duruma gelecek biçimde hazırlamaları yolunda direktifler verilmişti. Dilekçeler dolaştırılıp imza ettirildi, komiteler kuruldu, inatçılar yola getirildi. (2) Halkı Avrupa yönetimine karşı çıkarmak için Suriye ve Filistin'de artık çok az bir inandırma savaşına gerek kalmıştı.

■

KİNG-CRANE Komisyonu ve resmî adı söylenmek gerekirse Türkiye Mandaları üzerine araştırma yapmakla görevlendirilen İtilâf Devletleri arası kurulun Amerikan dalı 10 haziran'da Yafa'ya geldi. Bundan sonraki birçok haftalar boyunca Suriye, Filistin ve Lübnan'ı baştanbaşa dolaştı, delegeleri dinledi, dilekçeleri aldı ve Arap önderleriyle görüştü. 10 temmuz'da Kurul, ilk raporu Başkan'a ve aynı gün benzeri bir raporu Paris'teki Amerikan barış delegelerine gönderdi. Bu iki mesajın özü şu idi: Faysal, Suriye Kongresi ve Suriye halkı, hepsi birlikte Fransa'ya karşıdırlar. Maruni'ler ve Latin grubu dışında kalan bütün ulus bir Fransız denetimini kesin olarak istememektedirler. Rapor, Mandaterlik Fransa'ya verilirse savaşın çıkabileceği yolunda uyarmalarda da bulunuyordu. Siyonistlere karşı tutumlarında da birleşmişlerdi. Suriye'yi birleştirme ve bağımsızlık amacında çok güçlü bir duygu ve akım vardı. Faysal bu işi götürecek ve tamamlayacak adamdı. Halk, Wilson'a ve konuşmalarına güveniyor, A.B.D.'nin Mandayı kendi üzerine alması için çok güçlü bir eğilim ve davranış içinde bulunuyordu. Kurul'un öğütü, A.B.D.'nin sorunu, İngiliz ve Fran-

(2) Halep konsolosu temmuz'da, Arap şeyhlerinden bir grup ki King-Crane Komisyonu'ndan evvel Fransız Mandası taraftarı idiler. Beyrut'a Fransızlar tarafından trenle gönderilirken yolda, mahallî otoritelerin tehdidi altında Halep zindanına geri götürülmüşlerdir.

sızların Yakın Doğu'daki toprak kavgalarından ayırarak, asıl kendisinin taşıdığı değerle dikkate alması yolundadır. Bununla birlikte, bu uyarmalar, Başkan'a pek az yardımcı olabilecekti, çünkü durum, çok çabuk davranmayı gerektiriyordu. Artık geç kalınmıştı.

King-Crane Kurulu, kendi araştırmalarını Türkiye'de Fransız yönetimi altındaki bölgelerde de sürdürdükten sonra ağustos'un ortasında Paris'e döndü. Komisyon, Mezopotamya'da kamuoyunun eğilimini araştırma direktifi de almıştı, fakat, rapora göre, bu ülkeyi ziyaret fırsatı bulunamamıştı ve ileri sürdükleri öğütler, komisyonun, kendilerine Mezopotamya adına konuşma hakkı verilmesini isteyen çeşitli delegasyonların rapor ve açıklamalarına dayanan özel kanılarını yansıtıyordu. Kurul'un raporu, 28 ağustos'ta, Amerikan Delegasyonu Başkanı Frank-Polk'a verildi. Rapor, Türkiye anlaşması tartışılıncaya kadar elde tutulacak ve sonra Amerikan Delegasyonu'nca Konferans'a sunulacaktı. Bu şüphesiz yapılamadı, çünkü, A.B.D., Türkiye anlaşmasının incelenmesinden ve görüşülmesinden önce Konferanstan çekilmişti. Rapor, Başkan Wilson'un yayımına izin verdiği 1922 yılına kadar kendisinde kaldı. Kopyaları öteki delegasyonlara dağıtılmamıştı ama İngiliz delegelerine okuma izni verilmişti. Bunlar bir örnek istemişlerse de Polk, isteği reddetmişti. "Onlar gerçek ve bol not toplamışlardır," diyordu. 10 temmuz'da telgrafla bildirilen ilk önerilerden sonra öğütleri içine alan ana rapor, çok gizli olarak gönderildi. Mezopotamya için verilen rapordan sonra Suriye raporu gönderildi. Bunda, "tekrar, Suriye halkının, Manda için istediği ve seçtiği ilk memleket, Amerika'dır ve eğer Amerika bu Mandaterliği almak istemezse, ikinci sırada İngiltere gelmektedir" deniliyordu. Türkiye hakkındaki rapor, üç ayrı hükümetin kurulmasını öngörmektedir. **İstanbul, Ermenistan ve Türkiye'nin geri kalan yerleridir. Bunların hepsi Manda altına konulacaktır. Bütün bu hükümetler için tek bir Mandaterlik düşünülecek olursa bu Mandaterlik A.**

B.D.'ne verilebilir. Yunanlılar Anadolu'dan çıkarılmalıdır ve Yunanca konuşulan alanlarda ayrı hükümet kurulmalıdır. Buralara ancak bazı bölgesel özerkliğe izin verilebilir. Kilikya, Ermenistan'a bağlanmalıdır.

■

FAYSAL'ın İngilizlere gösterdiği yakınlık, kendi istekleri üzerinde direnmek ve bunları teyit etmek için olduğu kadar, gerek kendisinin ve gerek Arapların sönmez bir şiddetle Fransızlara karşı olduklarını bir daha açığa vurmak içindi. İngilizler, kendisini, halkı ayaklanmaya kışkırtacak ve hatta askerî hareketlere girişecek kadar ileri gidecek davranışlara, sert direnmelere yol açmadan, Fransızlara karşı kullanabilecekleri kanısına varmamalıydılar. Beklenebilecek bu davranışlar, kendi ajanlarının, daha şimdiden, halkı Fransızlara karşı ayaklandırmak gibi eylemlerini Filistin ve Irak'ta İngilizlere karşı da yapabilecekleri göz önünde tutulmalıydı. Bu bakımdan, İngilizlerin, yalnız bu nedenlerle değil, esasen King-Crane Kurulu'nun öğütlerine uyarak Self Determination (Kendi kendini yönetme) ilkesini uygulatmak amacıyle Amerikalıların da Arap davasını benimseyeceklerini göz önüne alarak, Barış Konferansında kendi isteklerini desteklemeye onları zorlamaktı.

Faysal, 20 ve 21 mayıs tarihlerinde, Suriye'de Britanya baş temsilcisi General Clayton ile tartışmalarda bulundu. General'e, Lawrence'in öğütlemesi üzerine, Clemenceau ile Suriye hakkında bir Fransız Mandasını desteklemek yolunda anlaştığı zaman, "kesin olarak bunu uygulamak niyetinde değildim," dedi. Faysal, bir ortak Amerikan, İngiliz ve Fransız Mandasını kabul edebilirdi, fakat tek başına bir Fransız Mandasını asla...

Ağustos boyunca Suriye'ye Avrupa'dan durmadan artan üzücü, kaygı verici haberler geldi ve ağustos sonunda Faysal, Lloyd George'a yazdığı mektup ile İngiliz İtilâf Dev-

letleri'ne ve bir resmî istekle, Suriye'de bulunan iki askeri temsilcisine başvurdu. Lloyd George'a, Orta Doğu'da kaynamakta olan tehlikeler üzerine uyarmalarda bulunduktan sonra, her zaman olduğu gibi, oldukça incelikle şöyle yazıyordu: "Arap ülkeleri hükümetleri, Avrupa'nın Doğu'ya verdiği son dersi almış olacaklardır. Eğer bu ders halkın istekleriyle uyuşur nitelikte olmazsa ilerideki bütün resmî işlerde her türlü güven yok olacağı gibi geniş bir entrika ve karışıklık yolu da açılmış bulunacaktır." 31 ağustos'ta, Mısır Seferî Kuvvet Kurmay Başkanı'na ve bu kuvvetin komutanına bağlı politik subayına gönderdiği bir yazıda, İngiltere kendi ulusuna bağımsızlık vermezse kendisinin hangi yolda hazırlanmakta ve neler yapmak niyetinde olduğu hakkında uyarıda bulundu. Müslüman halkın, kutsal topraklarda bir yabancı yönetim kurulmasına katlanamayacağını ve derhal bir Müslüman hükümet kurmaya çalışacağını anlattı. Buna devletler razı olmazlarsa savaş başlayabilir. **"Biz, Araplar,"** diyordu Faysal. **"Resmen Türklerle birlikte olduğumuz halde onlara karşı savaştık. Bunu, ülkemizi parçalamak ve Fransızlara bir pay ve İngilizlere bir parça vermek için yapmadık. Biz, bu hakareti tarih sayfaları içinde ve Muhammed dünyasında omuzlarımızda taşıyamayız. Ben ilkelerimizin korunmasında kendi payımı yüklenmek isterim. Bu, her bakımdan ve her anlayışa göre haklı bir davranıştır,"** diyor ve şunu da ekliyordu: "Araplar, hiç olmazsa Arabistan'da İngilizlere karşı ateş açmayacaklardır. Arabın düşmanı Fransızlardır ve onlarla savaşmak isteyeceğiz." Fakat, Faysal'ın talihsizliği şu oldu, daha o zaman Paris'te ve Londra'da, Fransız birliklerinin Suriye'ye gönderilmesi ve Suriye'nin politik denetiminin Fransa'ya verilmesi yönünde adımlar atılmış ve A.B.D.'nin bu manevralara karşı çıkma olanağı, bu günlerde önemli ölçüde zayıflamıştı.

ALTINCI BÖLÜM

DEVLETLER VE TÜRKİYE — İZMİR'E ÇIKARMA

TÜRKİYE ÜZERİNDE kurulacak Mandaterliklerle görevli İtilâf Devletleri arası komisyonu, Sykes-Picot anlaşmasına dayanan Türk toprakları sorunlarının tartışılması, Dört'ler Konseyi'nde geçici olarak durdurulmuştu. Fakat, Başkan Wilson, Osmanlı İmparatorluğu'yle ilgili Amerikan politikası konusunda daha ağır ve daha acele bir tehdit karşısındaydı. Nisan'ın ilk haftalarında, Adriyatik bölgesindeki Avusturya-Macaristan topraklarının geleceği hakkındaki Londra Antlaşmasında onaylanmış bulunan İtalyan istekleri konusu, konseyde tehlikesi artan bir durum yaratıyordu. İtalyanlar, yeni Yugoslav Hükümeti'yle dengeyi korumak için isteklerini artırmışlardı. İtalya'nın ilk istekleri, Adriyatik'te savaş gücünü frenlemeye yardım edeceği düşüncesiyle, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun devam ettirileceği temeline göre ayarlanmıştı. Dalmaçya kıyılarında bulunan adalar ve limanların sağladığı kolaylıklar nedeniyle ve hele İtalyan kıyılarının bu özelliklerden yoksun bulunması yö-

nünden, Adriyatik'te Avusturya deniz gücünün İtalyan kıyıları için yarattığı tehlike görülmüştü. İstenen toprakların çoğunda Slavlar oturuyorlardı ve ancak Sırpların ulusal amaçları zararına buralar İtalyanlara verilebilirdi.

19 nisan'da, Orlando, Dört'ler Konseyi'ne, Adriyatik'in Slavca konuşulan bölgelerinin İtalya topraklarına katılması konusunda bazı istekler sundu. Bu istekler içinde Fiume, Dalmaçya kıyılarında bazı adalar ve asıl Dalmaçya kıyıları vardı. Öteki Başbakanlar İtalyan isteklerine karşılık vermeyi Wilson'a bıraktılar. Wilson, İtalya'nın stratejik sorunlarını bir anlaşmaya dayanak tutmayı kabul edemeyeceğini bildirdi; bu tip düşünüşler ve hesaplar, 1815'den beri uluslararası ilişkileri çürüten düşünüşlerdi. Bu, geçmiş yüzyılın içinde, ulusları birçok savaşlara, sonunda da bir dünya savaşma sürüklemişti. Böyle bir anlaşmayı Amerikan milletine sunamazdı, çünkü, sadece reddedilirdi. Clemenceau, ve Lloyd George, eğer İtalyanlar geçerliği üzerinde direniyorlarsa, kendileri de Londra Antlaşması'na bağlı kalmayı onayladıklarını, ancak, Adriyatik konusunda Wilson'u desteklediklerini söylediler. İtalyan lider, tarafsız kalmak için Avusturya-Macaristan tarafından verilmesi kabul edilenden daha azı ile İtalya'ya geri dönemeyeceğini ve bu yüzden meslektaşlarının tutumunu ve Konferans'ın kararını kabul edemeyeceğini söyledi. Bununla birlikte, Konferans vereceği karar için Londra Antlaşmasını temel alırsa, Fiume konusunu ileriye bırakmak kaydıyle kendi arkadaşları olan İtalyan delegeleriyle konuşmaya hazır olduğu ve kararlarını konseye bildireceği karşılığını verdi. Wilson bunu kabul etmedi. "İngiltere ve Fransa adına buna cevap veremem, ama, ben gizli antlaşmaların, barış anlaşmalarına temel alınacak ilkelerle bağdaşacağını kabul edemem," dedikten sonra, "ben anlaşmayı eleştirmek istemiyorum, fakat Avusturya ile yapılacak anlaşmanın Almanya anlaşmasından ayrı ilkelere göre yapıldığını görmek istemem," diye devam etti. Kendisi, Konferans'ın, içinde gizli antlaşmaların yer almayacağı

yepyeni bir düzen yaratılacağı yolunda dünyaya verdiği sözlerle bağlıydı. Bir gizli antlaşmanın, Londra Antlaşması'nın İtalyan istekleri için alınan kararlara dayanak tutulduğunun görülmesi, A.B.D.'yi içinden çıkılmaz bir duruma sokacaktı. Bu bakımdan, bütün bunlara karşı çıkma nedenlerini, ve karşı çıkma zorunluğunu dünyaya açıklamak, anlatmak, kendisi için vazgeçilemez bir ödevdi.

Ertesi gün, Orlando Konsey'e, "isteklerimizin en azı Fiume'dir ve bunu elde edemezse İtalyan ulusu çok sert bir tepki gösterecek, sorumlulara karşı nefret duyacaktır. Bununla beraber, İtilâf Devletleri Londra Antlaşması üzerinde duruyorlar ve İtalya'nın bu anlaşmadan doğan yükümlülüğünü sürdüreceklerini söylemek istiyorlarsa ve eğer konferans da bütün bu anlaşmaları mahkûm ediyorsa kendisi de verecekleri kararı onaylayacağını resmen bildirebilir," dedi.

Bu konuşmadan sonra bir duraklama oldu. Sonra Wilson karşılık verdi: "İtalyan temsilcisinin böyle bir tutuma girmesi inanılmaz bir şeydir, on dört nokta ilkeleri yalnız kendisinin ve hatta Amerika'nın değil, bütün dünyanın duygularını dile getirmektedir. Amerika'nın savaşa katılmasının nedeni olan prensiplere (Amerika savaşın kazanılmasında büyük ve önemli bir rol oynamıştır) dayanan on dört nokta, Balkanlar'da ve İtalya'da toprak konuları için açık temeller getirmiştir. Komisyon Orlando'nun tutumunu onaylarsa, bu ilkelerin karşısında hiç bir zamaıı ortadan kaldırılamayacak bir zıt durum yaratılmış olacaktır. Orlando'nun söylemek istediği şudur: Londra Antlaşması olmasaydı, İtalya barış halinde kalacaktı, yani savaşa girmemiş olacaktı. Amerika antlaşmalarla bağlı değildir ve bugünkü şartlar içinde onlara uyulmak zorunluğu olmadığı kanısındadır. Avusturya-Macaristan bugün var olsaydı, kendi güvenliği için ileri karakollara gerek duyan İtalya hesabına tutumum tamamıyle başka olurdu ama şimdi bu tehlikeli durum yoktur," dedi. Orlando'nun buna karşılığı şöyle oldu: "Kendisinin antlaşmayı ortaya atması, yalnız bir karşı cevap vermiş

olmak içindir. Çünkü, Lloyd George ve Clemenceau, kendilerinin değerlendirmeye hazır oldukları bir anlaşmayı bozmaya hakkım olmadığını söyleyerek konuyu ortaya atmışlardır. Wilson yeniden söz alarak hangi durumlarda olursa olsun, anlaşmalara dayanan bir karara katılması düşünülemez." Tartışmalar toplantı bitinceye kadar bu nokta üzerinde sürdü ve konu bir gün sonraya ertelendi.

Ertesi sabah, Lloyd George, stratejik nedenlerden dolayı İtalyanlara Fiume dışında, adaları ve Dalmaçya kıyılarını vermeyi önerdi, çünkü, Yugoslavlar, henüz adalar konusuna ilgi göstermemekteydiler ve bu durumda belki öneriyi kabul ederlerdi. Wilson, bir Sırplı ile konuştuğunu ve bu kişinin kendisine, "eğer adalar İtalyanlara verilirse, Sırbistan'da büyük karışıklıklar başgösterecektir" dediğini anlattı. Orlando'nun bulunmadığı öğleden sonraki toplantıda Lloyd George, Clemenceau'nun onayını kazanmış bir karşı görüş ve plan önerdi. **Bu, İtalya'ya, Türkiye Mandaları üzerinde bir pay ayırmaktı. Ancak bu pay, Anadolu'nun birçok yerlerini içine alacak fakat İzmir bölgesindeki Yunan Manda çevresiyle İstanbul ve Ermenistan bunun dışında kalacaktı.** Wilson; "Komşularından her biri İtalya'yı tehdit ediyor, duygusu içinde plan çorbaya çevriliyor. Kendi düşünceme göre, konunun uygulanmasında çok dikkatli olmak gerekir. Çünkü, Konferans hakkındaki inanç, bunun bütün dünya barışını güven altına alacak bir örgüt olduğu ve barışı ürkütecek nitelikte anlaşmalara girmeyeceği, doğrultusundadır," dedi... Bunun üzerine Lloyd George: "İtalya'ya, Manda yerine belki bir etki alanı verilebilir," dedi. Fakat Wilson, buna da güvenemedi. Wilson bakımından, İtalya bu tip yönetimlerde deneme geçirmemiş olduktan başka Yunanlılar gibi etnik yönden bir istek sahibi de değildi. Lloyd George, "İtalyan'lara verilecek bölgelerde kendileri halk üzerinde bir yetkiye değil, ancak ticarî haklara sahip bulunmalıdır." dedi. Wilson, buna da 'inanıp güvenemeyeceği' karşılığını vererek, **Türklerin kendi kendini yönetme yeteneğinden yok-**

sun oldukları varsayımına dayanması bakımından, Türkiye üzerine konulacak Mandalar planı, dokunulmadan, olduğu gibi kalmalıdır," dedi. Her halde ve her şeyden önce, İtalyan' lara, hakları olmayan bir şey için ödül vermeye benzer bir düşünüşe katılamayacağını ekledi.

Sonunda, Lloyd George'un önerdiği gibi, İtalya'ya adaların verilmesi uygun görüldü, fakat, İtalya tarafından istenilen kıyı limanları da açık şehir olacaktı. İtalyan delegasyonuna durum böylece bildirildi. Bu da Orlando tarafından reddedildi. Lloyd George, önerilen biçimi onaylaması yolunda özel olarak, onu uyarmaya çalıştı. Direnir ve Konferanstan çekilmekle tehdide devam ederse çok ağır durumlar yaratılmış olacağını anlattı. Wilson, tutumunda direniyordu. "Kendileri, yani Fransa ve İngiltere, Londra antlaşmasına bağlı kalmaktaysalar da, Amerika, Alman anlaşmasını imza etmezse "bu bir yıkım olur," dedi. "Hatta, adaların size verilmesini kendisine kabul ettirmek bile çok güç oldu." Başkan, ayrıca, İtalyan ulusuna açık bir başvurmayı bile planlamıştı; "bu bile, kendisinin geri dönmeyeceğini ve bir anlaşma şansı bulunmadığını gösterir," dedi. Orlando, limanları almak isteğinde yine diretti. Lloyd George, bu görüşme sonuçlarını 22 nisan'da konseye getirdiği zaman Wilson, İtalya'ya kara bölümünden hiç bir şey verilmemesi gereğini tekrarladı.

Bunalım böyle bir ölçüye varınca Wilson, kendi Barış Konferansı delegelerini bir toplantıya çağırdı ve onlarla İtalyan istekleri ve İtalya ulusuna yapmayı planladığı konuşma üzerinde görüştü. (Başkan, birçok haftalardan beri herhangi bir konuda onlarla fikir danışması yapamamıştı). Onlara. Dört'ler Konseyi'nin son toplantılarında olan bitenleri açıkladı. İtalyanların Fiume ve Dalmaçya kıyıları hakkında hiç bir zaman kendi onayını alamayacağını söyledi ve sonunda kararını okudu. Bunda yoruma pek az yer vermişti. Toplatıdan sonra General Bilss, Konferans'ın kesilmesini beklemeden ve İtalyanların Konferansı terketmesinden önce

demecini yapması için Başkan'ı sıkıştıran bir mektup yazdı. Wilson, teşekkür ederek şu karşılığı verdi: "Meslektaşlarım Lloyd George ve Clemenceau ile konuştum. Demecimin derhal yayımlanmasına karşı çıktılar; kendi kanılarınca, sonunda, İtalya ile anlaşmaya varılabilecektir, fakat, ben, buna hakkım olduğunu ve uzun süre bekleyemeyeceğimi bildirdim." 23 nisan'da Wilson, House ile görüştü. House, Orlando'nun da hazırlanmış bir demeci olabileceğini, kendisini önlemek için Lloyd George ve Clemenceau ile görüşmesini ve o zamana kadar demecini ertelemesini öğütledi. Wilson, İtalyan ulusuna demecini aynı gün verdi. Lloyd George ve Clemenceau'nun da, Londra Antlaşmasıyle bağdaşır ölçüde olmak üzere benzeri nitelikte demeçlerde bulunarak Başkan'ı desteklemeleri uygun görüldü. Fakat, Başkan'ın demecinden sonra İtalya'da öyle bir patlayış oldu ki bu, kendi vaatlerinin sınırlarını çok aşıyordu. Bunun üzerine Lloyd George, kendisinin de içinde bulunduğu Üçler'le, böyle bir demecin verilmesi yolunda anlaşmaya varmış olmasına rağmen, yalnız kendi demecini vermemekle kalmamış, Başkan'ı, 'böyle bir demeç verdi' diye açıkça eleştirmiştir. İngiliz-Fransız ortak demeçleri, Orlando'ya özel olarak gönderilmişti. Bunda, İtalya'nın Konferans'tan çekilmesinden doğacak tehlikelere yeniden parmak basıyor ve kendi durumlarını bir daha gözden geçirmeleri İtalyan delegasyonundan isteniyordu. 24 nisan'da, İtalyanlar konseye bir daha geldiler ve İtalya'ya dönme kararlarını anlattılar. Tartışmalardan sonuç alınamadı. Wilson, fırsattan faydalanarak meslektaşlarına yeniden açıkça Lloyd George'un adaların İtalyanlara verilmesi yolundaki önerisine, yalnızca bir uzlaşmaya varabilmek için olumlu davrandığını anlattı. Artık Lloyd George'tan, İtalyanların konuyu bu temel üzerinde tartışmak isteyip istemeyeceklerini sormasını rica etmek ve eğer karşılıkları "hayır" ise tutumunda devamdan başka yapabileceği şey kalmamıştır.

İTALYANLAR ülkelerine döndüler ve konsey de öbür konulara yöneldi. 2 mayıs'ta İtalyanların Fiume'ye bir savaş gemisi ve İzmir'e küçük bir filo gönderdikleri öğrenildi. Bu konu konseyde tartışılırken Wilson, istediklerini elde edemezlerse İtalyanların Milletler Cemiyeti'ne girmeyecekleri yolunda Orlando'nun, Amerika'nın Roma Elçisine söylediklerini yorumladı; üç devletin bu iki limana kendi gemilerini göndermelerini önerdi. Bu da onaylandı. "Arizona" ve destroyerlerden kurulu bir küçük filo İzmir'e ve yalnız destroyerler de Fiume'ye gönderildi. (1) İngiliz ve Fransız savaş gemileri de İtalyanları gözaltında bulundurmak üzere gönderildiler. Bundan kısa bir süre sonra, konseye, İtalyanların Güney Anadolu'da kendi işgal bölgelerini genişlettikleri ve oraya yeni birlikler gönderdikleri haberi ulaştı. İtalyanların İzmir'i işgal niyetinde oldukları ve karaya çıkarılacak birliklerin hazır bulunduğu söylentileri vardı. General Wilson, 5 mayıs'ta, İtalya'nın davranışları hakkındaki raporunu konseye verdi. Lloyd George, İtilâf Devletleri işgal yönetiminin, İtalyanların bu çaba ve davranışlarını gözetlemelerini istedi. **"Günün birinde İtalya Anadolu'yu eline geçirmiş bulunursa, işgalden sonra kendilerini oradan atmak zor olacaktır."** Türkiye Mandalarıyle ilgili sorun oraya bir komisyon gönderilmesine karar verilmiş bulunmaması nedeniyle bir çözüme bağlanamamıştı. Kendi düşüncesine göre, ilk önerisinde ileri sürdüğü, "işgal kuvvetlerinin yeniden düzenlenmesi ve ayarlanması konusuna dönmek gerekiyor," dedi. **A.B.D. birlikleri İstanbul'a ve Ermenistan'a, İngiliz birlikleri Kafkasya'ya, Fransız birlikleri Suriye'ye Yunan birlikleri de İzmir'e gönderilmelidir. Wilson, buna**

(1) Wilson Papers, Series VIII A, Box 44; Amiral Benson'dan U. S. S. Arizona'ya talimat: İzmir'e giderek diğer devletlerin denlz faaliyetlerini izlemek ve alınacak bütün bilgilerin kendilerine ulaştırılması ve özellikle İtalyanlara dikkat edilmesi hakkında; "Bizzat Başkan' ın emri olduğundan ihmale gelmez."

katılmadığını ve Amerikan birliklerinin gönderilmesinden bir yarar elde edileceğinden şüphe ettiğini söyledi. Sonunda General Bliss'in General Wilson ile görüşerek Türkiye'deki askerî durumun açıklığa kavuşturulmasının sağlanması uygun bulundu. (2)

Ertesi gün Lloyd George, İtalyanları önlemek üzere Yunan ordusunun İzmir'de karaya çıkmasına izin verilmesini öğütledi. Çünkü, İtalya İzmir limanına yedi gemi göndermişti ve karaya asker çıkarma ihtimali de vardı. Wilson bunu onayladı. Esasen, Yunan komisyonu da bu bölgenin Yunanistan'a verilmesini uygun bulmuştu. İtalyanlar 7 mayıs'ta Konsey'e geri geldiler, fakat, daha önce, Yunan ordusunun, karaya, Türk topraklarına asker çıkarması kabul edilmişti. Durum bu haldeyken Lloyd George'un İtalyanların Türkiye'deki Manda düzenine katılması yolundaki önerisi 12 mayıs'ta konsey ile İtalyanlar arasında bir kopmaya yol açtı. Bu plan, Clemenceau ve Wilson tarafından desteklenmişti. **Davranışın ana nedeni, görünüşte, İtalyanların ırk olarak becerikli ve yetenekli oldukları ve bu yeteneklerinin Türklere yardım, onların olgunlaşma ve ilerlemelerine yardım bakımından yeterli bulunduğu yolundaki konuşmalardı. Ayın on dördünde, Anadolu için anlamlı bir Manda planı ortaya kondu. Bunda, Türkiye egemenliği altında bırakılacak topraklar gösteriliyordu. Yunanistan, İtalya, Fransa, Türkiye'de Manda görevini ortaklaşa yüklenecekler, Amerika da, geçici bir süre için İstanbul ve Ermenistan Mandasını kendi üzerine alacaktı.**

Bununla birlikte İtalyanlar, Türk topraklarının dağıtımıyle ilgili uyuşmaların resmen imzalanmasını beklemediler. Yunanlılar, 15 mayıs'ta İzmir'e çıktıklarına ve her mem-

(2) Dış İlişkiler, Paris Barış Konferansı, V, 465-68; Wilson, 6 mayıs'ta meslektaşlarına, danışmanlarla görüştüğünü ve bunların kendisine Türkiye'ye birlik göndermek yeteneği olmadığını söylediklerini anlattı.

lekete ayrılan bölge sınırlarının belirtilmesi konusu konseyde tartışılmış bulunduğuna göre, İtalyanlar da, gizlice güney Anadolu kıyılarında, taze birliklerle karaya çıktılar. Diğerlerinden önce el koymuş oldukları toprakları genişletmeye giriştiler. **Üçlere bu haberin ulaştığı aynı günün öğleden sonrasında, 17 mayıs'ta, konsey önüne, Hind ileri gelenlerinden kurulu bir delegasyon geldi. Türk ırkının oturduğu toprakların parçalanmaması ve yalnız Türklerin değil, bütün Müslüman aleminin ruhanî reisi, Halifesi olan Sultanın durumuna dokunulmamasını savundu. Bunlar, özellikle on ikinci noktayı ve Wilson'un söylevinden üç gün önce Lloyd George'un Türkiye'nin geleceği hakkında verdiği demeci hatırlatıyordu.**

Bu iki olay, Anadolu Mandası ile ilgili planları baştan başa tersine çevirdi ve iki gün sonra, Lloyd George, konseye kendi yeni politikasını bildirdi. Meslektaşlarına, Orlando ile görüştüğünü ve onun, Fiume kendilerine verilirse "Anadolu'da dururuz," dediğini anlattı. Başbakan şöyle devam etti: "Ben düşünüyorum ki Anadolu'da İtalyanların bulunması söz konusu oldukça sorun şüpheleri üstüne çekerek bir nitelik kazanacaktır." Anadolu'nun parçalanmasına çok güçlü bir biçimde karşı çıkıyorlardı. Özellikle, planın Türkleri İtalyan egemenliği altına koyduğu yerler için bu karşı çıkışları daha da güçlü idi. "Ben, önceden alınmış olan geçici kararın üzerinde yeniden durulması taraflısıyım.. ben, bu durumda, duraksadığımız kanısını uyandırmak pahasına bile olsa kararımızı tekrar gözden geçirmek ve en iyisi İtalyanları Anadolu'dan çıkarmak olacaktır. Bu tereddüt göstermekten iyidir."

Wilson, Müslüman delegelerin Türk egemenliği hakkındaki sözlerinin kendisini etkilediğini söyledi. Delegasyonun kendisine hatırlatılmasına kadar on dört nokta söylevindeki sözünü unutmuştu. Deneme niteliğinde olarak şu öneride bulundu: **Sultan İstanbul'da kalacak ve Anadolu'da Türklere bırakılan yerlerin egemeni olacak, fakat İstanbul'u**

yönetime yetkisi olmayarak orada bir çeşit Papa durumunda bulunacaktır. Dış ilişkiler, ekonomik, malî konularda danışman isteyebilecektir. Başkan, Manda sözünün söylendiği anda bu sözün Hind delegasyonu üzerinde yaptığı etkiyi de belirtmektedir. Türklerin, Manda tipleri arasındaki farkı birbirinden ayırmakta güçlük çekeceklerini düşünerek Mandaterliğin, bu ad kullanılmamak üzere, Fransa'ya verilmesini, Fransa'nın Milletler Cemiyeti'ne karşı sorumlu tutulmasını, ancak anlaşma şartları altında Türk Hükümeti'ne danışman adıyle iş görmesini öneriyor.

Lloyd George, ilk önce bu öneriyi ele aldı. Fransa, bütün Anadolu için üzerine böyle bir ödev alırsa — bu çok büyük bir emanet olacaktır — kendisi, Türkiye İmparatorluğu'nda verilecek Mandaterliklerin hepsinin yeniden gözden geçirilmesini istemek zorunda kalacaktır.

Lloyd George sözünde durarak ayın 21'inde Türk probleminin çözüm şekli olarak Konseye yeni bir Manda önerisi sundu. **Bu planın ana noktaları, Amerika'nın Türkiye Mandasına katılması, Aydın'ın Yunan egemenliği altına konması ve İtilâf Devletleri arası kurul raporuna kadar, Suriye, Mezopotamya ve Filistin'in Mandaterliğinin geçici olarak İngiltere'ye ve Fransa'ya verilmesiydi. Amerika "İstanbul, Boğazlar ve Ermenistan üzerinde ya da başka bir deyimle bütün Anadolu üzerinde" tam ve eksiksiz bir Mandaterlik yapacaktı.**

Bu proje üzerinde bazı tartışmalardan sonra, Wilson sözü, geri bırakılmış olan Suriye soruşturma kuruluna getirdi ve Amerikan delegasyonuna birkaç gün içinde Suriye'ye gitme direktifi verdiğini bildirdi. Lloyd George aynı yolu izliyeceği karşılığını verdi. Bu baskının etkisi altında kalmamış olan Clemenceau, bu konuda düşünülene uymak zorunda olmadığını söyledi, çünkü, İngiltere, henüz vaatlerini yerine getirmemişti; birçok kere, Suriye üzerinde bir uzlaşma girişiminde bulunmayı kabul etmişken bunu yapmamıştı. Fransa, Musul ve Filistin'i Büyük Britanya'

ya, Kilikya'nın bir parçasını Başkan Wilson'a vermişti ve "kendi düşünüşüne göre bu tutum, Fransa'ya da bir karşılık sağlamalıydı." Gerçi bir söz vermemişti ama daha bir gün önce Fransa'nın bütün Anadolu için geçerli bir Mandaterlik alması düşüncesi üzerinde durulmuştu; "oysa şimdi, Lloyd George, Fransa'yı aradan çıkaran "taze düzenler"le buraya geldi. Plan, Anadolu üzerindeki İtalyan isteklerini ortadan kaldırmak için düşünülmüşken İtalya darılacak diye Fransa'nın Anadolu'dan çıkarılması iyi bir şey midir?" diyordu. Amerika'nın Anadolu'ya girmesini de zararlı bulmakta ve bunun, Fransa kamuoyunda iyi bir etki yaratmayacağı kanısını ileri sürmekteydi.

Lloyd George, bu eleştirileri kabul etmedi. Wilson, Amerika'nın Anadolu üzerinde bir Mandaterlik alması ihtimalinin olmadığını anlatmakta güçlük çekti. Amerikan delegelerine gelince, o nitelikte kişilerdi ki ya kendilerini Suriye'ye göndermeli ya da Amerika'ya dönmeleri sağlanmalıydı, fakat, her halde bunları, belli olmayan bir zaman için bekletmek doğru değildi. Kendisi, Fransızlara, delegelerini göndermeleri için baskı yapmamıştı. Bundan sonra, Clemenceau, Suriye'deki İngiliz birlikleri yerlerini Fransız birliklerine bırakır bırakmaz aynı şeyi yapmaya hazır olduğunu söyledi. Bu zaman kazanma taktiği, Clemenceau'nun, Suriye'nin Fransa denetimine girmeden varılacak her türlü anlaşmaya karşı gelişinin nedenini anlatabilir.

Ayın 19'unda, öğleden sonraki oturumda, Wilson, Clemenceau ve Lloyd George, konseydeki yeni İtalyan temsilcisi Sonnino ile buluştular. Kendisinden yeni İtalyan çıkarması hakkında bilgi istediler. Sonnino, bu çıkarmayı, İtilâf Devletleri'nin Londra ve St. Jean antlaşmalarıyla verdikleri sözü yerine getirmemeleri nedenine bağlayarak haklı göstermeye çalışan bir memorandumu meslektaşlarına sundu. Bu, Anadolu üzerinde İtalya'nın ne hakkı olduğu konusunda Lloyd George ve Clemenceau ile Sonnino

arasında büyük bir tartışmaya yol açtı. Wilson, bu tartışmayı derhal durdurdu ve: "Sonnino'ya, saygıyle hatırlatmaya mecburum ki, bu toplantının amacı, sadece İtilâf Devletleri arasında konuşmak değildir, Amerika da Konferans'ta bir hak sahibidir. Bundan başka, önem vermemekle beraber, Londra Antlaşması hakkında bazı şeyler sormaya da hakkım vardır. **Bu antlaşma, ne Anadolu kıyılarına çıkarma yapmaya, ne de bu bölgenin İtalya tarafından işgaline bir hak vermemektedir,**" dedi. Sonnino, bölgede karışıklık çıkmış olduğunu ve İtalya'nın davranışının en sonunda alınacak kararlarda haksızlığa yol açmayacağı karşılığını verdi. Wilson, "amacım bu değil, fakat böylelikle çözüm sakıncalı bir biçim almaktadır," dedi. Bu sözler de İtalyan hakları üzerine yeni bir tartışmaya yol açtı. Wilson, bir defa daha, ötekilere, kendisinin davranış özgürlüğüne sahip olduğunu hatırlattı. **"Eminim ki benim İngiliz ve Fransız meslektaşlarım, Türkiye halkını İtalyanlara teslim etmeye hakları olmadığını kendilerine niçin söylediğimi anlayacaklardır,"** dedi. "Bu, bütün bir dünya işidir ve kendileri de dünyaya örnek olma durumundadırlar." Sonnino, bir defa daha, İtalyan birliklerinin Güney Anadolu'da bırakılmasını istemişse de Wilson, yine kendisine kalırsa, **"İtalya Hükümeti, Türkiye'de birliklerini tutmakta devamın bütün sorumluluğunu üstüne almalıdır,"** dedi. Lloyd George ve Clemenceau da Wilson'u desteklediler.

■

KONSEYİN Türkiye ile ilgili kararları, bu ülkenin bütünüyle İtilâf Devletleri'nin eli altında bulunduğu ön yargısına dayanıyordu. Görünüşte Konsey, bunu böyle saymakta yeteri kadar haklı idi. Türkiye, savaş alanında fena halde yenilmişti ve Sultan Hükümeti bütünüyle İstanbul'daki Savaş Bırakışma Kurulu'nun emri altında idi; fakat; İtilâf Devletleri'nin askerî işgal kuvvetleri, Anadolu'nun pek

az bir parçasını kontrolları altında tutabilmekteydiler. Bu bölgenin iç tarafının hemen hemen bütünü, asla bir İtilâf Devleti askeri görmemişti ve halkın ancak pek az bir kısmı, Osmanlı İmparatorluğu'nun ölçüsüz yenilgisi hakkında bir yargı sahibiydi. Daha 1918 yılının sona ermesinden önce Türk yurdunun korunması amacıyle gruplar, başlıca İzmir ve Trakya'da örgütlenmeye başlamıştı. Bütün kış süresince bunlardan pek çoğu, özellikle Doğu illerinde kurulmuş, örgütlenmiş bulunuyordu. Doğudaki Türk birliklerinin komutanı, ordusunu dağıtmayı reddetmişti. 3 mart 1919'da Doğu ordusunun da etkili desteğiyle Doğu vilâyetlerinde hakları koruma cemiyetleri (Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti) kurulmuştu.

Özetlersek, İstanbul'da bir Amerikan Komisyonu kurulduktan sonra, bu komisyon delegesi Levis Heak, Barış Konferansı'ndaki Amerikan delegelerine İç Anadolu'daki durumla ilgili olarak 20 ocak 1919'da bir rapor gönderdi. Bu raporunda Heak, İç Anadolu Türklerinin, sürgünden evlerine geri gelmiş olan Hıristiyanlara, özellikle Rum ve Ermenilere baskı yaptıklarını bildiriyordu. Hıristiyanlara kıyım yapmakla sorumlu olanları yargılamak için kurulmuş Harp Divanının bir aldatmaca olduğunu ekliyen delege, Türkiye'de işleri daha iyi duruma getirmek için İtilâf Devletleri'nin işgal alanlarını genişletmelerini öğütlüyordu. Mart boyunca Anadolu'da karışıklığın artarak sürdüğü yolundaki raporlar Paris'e yağdı durdu. Amerikan Barış Delegasyonunun bilgi isteyen bir baş vurması üzerine İstanbul'daki Amerikan Kurulu, 23 martta gönderdiği telgrafta şöyle demektedir: "Anadolu içinden güvenilir pek az haber alınmaktadır; çünkü, buralarda askerî ajanlar, konsolosluk ajanları yoktur. Bununla birlikte, İstanbul'a gelmiş bulunan bazı bilgilere göre, büyük şehir ve kasabalar dışında kalan bütün Türkiye'de pek büyük karışıklıklar vardır. Merkez Hükümeti zayıftır, ciddî ve ağır karışıklıklarda düzeni koruyabilecek durumda değildir. Barış Konferansı, bu yerler

halkının memnun olmayacağı kararlar alırlarsa böyle karışıklıklar olabilir." Rapor: "Konsoloslar eski yerlerine ve görevlerine dönmelidir. Özellikle İzmir, Sivas, Adana ve Halep'te konsolosluklar yeniden açılmalıdır," diye bitmektedir.

Bir ay sonra, İstanbul, yazdığı bir raporda, Sultan'ın tarafları ve ırklar arasındaki çekişmeleri yatıştırmak, bastırmak üzere bir delegasyon gönderdiğini bildiriyor. Hükümetin, Anadolu üzerinde pek zayıf bir denetim kudreti olduğu noktasında yeniden ve kuvvetle duruyor. İttihat ve Terakki Komitesi oradaki başlıca politik güçtür. Ülke silahlı insanlarla, terhis edilmiş, fakat silah ve cephanelerini yanına alarak anayurda gitmiş subaylarla doludur. Eğer İtilâf Devletleri ve Milletler Cemiyeti, Türkiye'de kontrolü sürdürmek istiyorlarsa daha fazla askere ve silaha gerek vardır, dedikten sonra, Türkiye Barış Konferansında paylaşılmak isteniyorsa karşılaşacakları kritik, bunalımlı bir dönem vardır. İtilâf Devletleri örgütleri arasındaki en kötü şey, birlik duygusunun yokluğu ve kıskançlıktır, diye rapor bitiyor. Amerikan Dışişleri Bakanlığı, Sultan'ın gönderdiği delegasyon hakkında ve İtilâf Devletleri arasındaki kıskançlık ve geçimsizlik üzerinde daha fazla bilgi istedi. 8 mayıs'ta İstanbul'dan verilen karşılıkta, Sadrazam (Başbakan) tarafından, İç Anadolu'da durumun "çekilmez, olduğu yolundaki İtilâf Devletleri'nin sızlanması üzerine delegasyonun gönderildiği karşılığı verildi. İtilâf Devletleri arasındaki ilişkilere gelince, kendilerinin yakındıkları karışıklıkların doğurduğu ve yüreklendirdiği bir sonuçtur bunlar, denildi. İtilâf Devletleri denetim kurulu etkisiz ve yararsızdı. Bu bakımdan, sözgelişi General Allenby çapında ve Barış Konferansı tarafından onaylanmış bir yüksek baş gerekiyordu. İngiltere ve Fransa kavgalı, geçinemez durumdaydılar. Şimdiki halde Türkiye'yi ele geçirmiş olan İngiltere'ydi. Bu yüzden bölgede işlerin birinci derecede denetim sorumluluğunu üzerine almış olan da oydu. Fran-

sız Generali D'Esperey, İtilâf Devletleri'nin İstanbul kesimi komutanlığına atanmıştı. Kendisi, görevinin askerlik alanıyle sınırlandırılmış olduğunu bilmekle birlikte politik işlere de karışmak eğilim ve girişimini denemeye kalkıştı. İngilizler onu olabildiği kadar anlamazlığa gelerek kendi planlarını bildikleri gibi uygulamayı sürdürdüler. İngilizler, Türkiye'de başlıca ticarî üstünlükler ardındaydılar. Amerika'nın da politik denetimi kendi üzerlerine almaları gereğine onları inandıracaklarını umuyorlardı. Öte yandan Fransızlar, Türkiye Mandasını alabilme umudundaydılar. Müttefik iki ülke arasındaki güvensizlik, güney Rusya olayları ile artmıştı. İtalyanlar İstanbul'da canlı bir rol oynamıyorlardı, fakat Güney Anadolu'da zararlı bir eylem içindeydiler. Yunanlılar, hem İstanbul'da, hem de İzmir'de canlı faaliyet gösteriyorlardı. Fransızlar, ülke içinde çalışmakta olan Amerikan denetim elemanlarının Fransız subaylarının denetimi altında çalışmalarını ve böylelikle kendilerinin öncülüğünde yürüdükleri izlenimini yaratmak çabalarına girişmişseler de bunda başarı kazanamadılar. Amerikalılar bu güçler arası kıskançlıkların etkisinden uzak kalabilmişlerdir. Kısaca, bu konunun tümüyle tartışılmasını dört büyüklere bırakan telgraf, Türkiye'de durumun yeteri kadar memnunluk verici olmadığını bildirerek son buluyordu.

Türkiyedeki şartlar üzerine verilmiş bilgilerin ne ölçüde Başkan'a ulaştığı açık olarak belli değildir. Dosyalara göre bu bilgiler, çok az, hatta yok gibidir. Wilson, A. B.D.'nden döndükten sonra, kendisini meslektaşlarından gittikçe çekti. Lansing'in ve House'un anıları, Wilson'un kendilerini unutmuş olmasından doğan yakınmalarla doludur. Bunlar, Dört'ler Konseyi'nde olup bitenlerden bütünüyle habersizdirler. General Bliss, İngiliz meslektaşı General Sackwill-West ile, Dört'ler Konseyindeki görüşmeler konusunda bilgi alabilmek için bir anlaşmaya vardı. House, istediği bilgileri Sir William Wisemann kanalıyle elde ediyordu. Amerika'nın Türkiye işleri uzmanları, kendi öğütlerinin

bir kıyıya itilmesinden acı acı sızlanıyorlardı. Yunanlıların İzmir'e çıkışlarından beş gün sonra, Amerikan uzmanları Magie ve Westermann, Wilson'a Anadolu üzerindeki Yunan istekleri hakkında kurul görüşünün alınmasına karşı olduklarını bildiren ve kendisini uyaran bir yazı yazdılar. Buna göre, Amerikan delegelerinin konu hakkında bilgileri yoktur. Bu nedenle komisyonun ileri süreceği görüşler ve öğütler, genellikle ve hemen hemen yalnız Yunan Başbakanı Venizelos'un ve İngiliz uzmanlarının görüşlerini yansıtacaktır. Bütün Amerikan delegasyonunun İzmir'in Yunanlılara verilmesine karşı olan duyguları o kadar sertti ki sonunda Wilson, Türkiye işlerini Magie ve Westermann ile tartışmak zorunda kaldı. 22 mayıs'ta kendilerini çağırarak Dört'ler Konseyinde Türkiye konusunu onlarla tartışmaya girişti. Delegeler, Başkan'ın İzmir'in Yunanistan'a verilmesi politikasını tersine çevirip çeviremediklerini anlayamamışlardı, ancak artık iş işten geçmiş, geç kalınmıştı. Yunanlılar şimdi İzmir'e çıkmış bulunuyorlardı.

■

14-15 MAYIS 1919'da, Yunan orduları, İngiliz, Fransız ve Yunan gemilerinin koruyuculuğu altında İzmir'e çıkmışlardı İtalyanları gözaltında tutmak için gönderilmiş olan Amerikan filosu limanda bulunuyordu, fakat, işe karışmadı. Yunan birlikleri şehri işgal ederek derhal Anadolu içlerine doğru gidebildikleri kadar ilerlemeye başladılar. Böylece üç yıldan fazla süren acı bir savaş başlamış oldu ve bu Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyle sonuçlandı. İzmir'e çıkarma yapıldıktan birkaç gün sonra, Türkiye'de korkunç bir sessizlik oldu. Bundan sonra, Türkiye'deki Amerikan Kurulu, Anadolu'nun içinden İzmir'in işgalini protesto eden bir çok telgraflar alındığını bildirdi. Bunların pek çoğu on dört noktaya ve Başkan Wilson'un ortaya attığı ilkelere dayandırılıyordu. Birçokları da İzmir'in Türk olduğunu

ve her şeye rağmen öyle kalacağını uyarma yollu bildiriyordu. Bazıları ise, Yunan ve İtalyan yönetimi altına girmektense ölünceye kadar savaşacaklarını yazıyor, gözdağı veriyorlardı.

Hükümet, İtilâf Devletleri denetim kurulunun da kışkırtmasıyle sert ve önleyici tedbirlere baş vurduğu halde kasabaların pek çoğunda ve özellikle İstanbul'da gösteriler yapıldı. Hükümetin kullandığı yöntemler, kendi onurunu Hüküme'te karşı sevgiyi artırmak yolunda hiç bir etki yapmıyordu. İleri gelen Türkler, İzmir'in korunması için Wilson'a çağrıda bulundular. 25 mayıs'ta, kabineden, Sadrazamın da içinde bulunduğu üç kişilik bir delegasyon İstanbul'daki Amerikan Barış Komisyonundan, İzmir cephesindeki Yunan ordusuyle beraber bulunmak ve onların davranışlarını gözlemek üzere İtilâf Devletleri subayları gönderilmesi ve aynı zamanda Yunan haydutlarının (ki bunlar, orduya birlikte giden başı bozuklar olabilirdi) geri çekilmeleri için gerekeni yapmak üzere eyleme geçmelerini istediler. 31 mayıs'ta, Amerikan kuruluyle Genel Kurmay Başkanı olan Cevat Paşa, eski bir general olan Mahmut Paşa özel bir toplantıda, Türk delegeleri, bütün Türkiye için Amerikan Mandası isteğinde bulunmuşlar ve Amerikan kuruluna, Amerika'nın Türk ordusunun da desteğine dayanabilecekleri yolunda güven vermişler.

Türkiye olayları hakkında İstanbul'daki Amerikan Kurulu'nun verdiği haberler, olup bitenlerin hepsini yansıtıyordu. Eldeki kaynaklar azdı ve sağdan soldan alınan haberler de belirsiz, karışık ve güvenilmez söylentilerle dolu idi. Gerçek şuydu ki Anadolu karışıklık içindeydi ve bu durum, altı haftaya varan bir süre ile Amerika'nın gözünden kaçmıştı. İstanbul, İttihat ve Terakki tarafından Anadolu'da çıkarılan karışıklığı ortadan kaldırmak için önder niteliğiyle 1 eylül tarihinde çağırılmış olan Mustafa Kemal'in doğuşunu bildirememişti. İzmir çıkarmasından dört gün sonra, Mustafa Kemal Paşa Samsun'a gönderildi. Görevi, Dokuzuncu

Ordu müfettişliği idi. Bu görev, kendisine Sultan tarafından verilmişti ve amaç, onu başkentten uzaklaştırmaktı. Çünkü, kendisinin İstanbul'da bulunması ve savaşta yenilmeyen tek Türk komutanı olmasının sağladığı prestijle İstanbul Hükümeti'nin İtilâf Devletleri'yle olan işbirliğini beğenmeyen Türkleri kişiliği çevresinde bir araya getirmesinden korkuluyordu. (3)

Mustafa Kemal karaya çıkar çıkmaz, yurdun parçalanmasına karşı koymak için Türk halkını örgütleyecek çevreyi hazırlamaya koyuldu. Sağlam bir düzenleme içinde **Müdafaa Cemiyetleri** kurdu. Erzurum'daki Türk kuvvetleri komutanı Kâzım Karabekir Paşa ile birlikte (o, nisan ayında emrindeki orduyu millî mücadelenin odak noktası olarak kullanmak niyetinde olduğunu Mustafa Kemal'e söylemişti.) derhal Doğu Anadolu'nun sivil ve asker yetkililerini fiilî bir ulusal hükümet olarak örgütledi. Haziranda, Anadolu'da, kendi programına sempati duyduklarını bildiği bazı sivil ve asker yetkililere giriştiği davranışın amacını bildiren bir genelge gönderdi. Bu, Türk milletinin, İtilâf Devletleri tarafından tehdit edilmekte olan ve merkezi hükümetin koru-

(3) Bu dönemle ilgili Türk tarihinin en iyi anlatımı Gazi Mustafa Kemal tarafından verilen Nutuk'tur. (Leipzig, 1929). Taraflardan biri olmasına rağmen başka hiç bir kaynağın o devirle ilgili olarak veremeyeceği ölçüde doğru ve güzel beyanını o yapmıştır. Batı kaynaklarının tam bir tarih sırasıyle verilmis bir kronoloji niteliğinde olup Jöschke tarafından yazılmış ve orijinal olarak Die Welt des İslams'da yayımlanmıştır. Cilt 10. Özetlenmiş bir baskı da E. Pritsch hazırlaması olarak, Die Türkei seit dem Weltkriege; Geschichtskalender, 1918-1928 (Berlin, 1928); Arnold J. Toynbe, The Western question in Greece and Turkey and Turkey (2. tabı; London, 1923) canlı bir sahsî hikâyedir. Modern ve iyi bir özetleme Bernard Lewis'in The Emergence of Modern Turkey (London, 1961). Fasıl, VIII. Londra ile Türkiye'deki resmî makamlar arasındaki yazışmalar basılmıştır. British Documentd, Series 1, IV, 654 ff. passim; and vol. XIII.

yamadığı bağımsızlık ve bütünlüğünü kurtarmak için ayaklanması, şahlanması idi. Ulusun tek umudu, kendi azminde dayanmak kararında idi. Şu halde, milletin sesini duyuracak bir ulusal kongre toplanmalı ve bu kongre, İstanbul'daki İtilâf Devletleri'nin baskısından uzak olarak, dünyaya Türk milletinin haklarını duyurmalıydı. Kongre Sivas'ta toplandı. "Bu amaç için Türkiye'nin en güvenilir yeri"iydi ve oraya her bölge, gizlice delegelerini gönderdi. Aynı nitelikte bir telgraf da Edirne'deki Ordu Komutanına gönderildi. Telgrafta, Türkiye'nin varlığının tehdit edildiği bu durumda Anadolu ile birleşmesi konusunda yüreklendirici sözler de eklenmişti. Kâzım Karabekir'in çağırısıyle bir ilk kongre, Doğu'dan gelen delegelerin katılmasıyle Erzurum'da 23 temmuz tarihinde, Mustafa Kemal'in başkanlığında toplandı. Kongre toplantıdayken Kâzım, Mustafa Kemal'i tutuklama emri aldı, fakat bu emir gizli tutuldu.

İzmir çıkarmasına karşı ulusal coşkunluğun unutulmaz deyimlerle derece derece ortaya atılması, Türk tepkisine daha da açıklık kazandırdı. Mayıs ortalarına doğru, kurul bir mektubunda, **"İstanbul'da İtilâf Devletleri donanmasına rağmen "millî blok"un hükümeti devirmek için bir plan hazırlamayacağı kesin olarak söylenemez; hükümetin yeterli bir askerî gücü olmadığı nedeniyle milliyetçilerin deneyiminin valnız İtilâf Devletleri'nin kuvvetine bağlı olduğu bir zamanda, "İttihatçıların" devlet depolarından çalınmış büyük ölçüde silahı vardır"** demektedir. Haziran başlarında kurul yeniden bir telgraf çekerek Anadolu'da şartların ağır ve tehlikeli olduğunu bildirmekte ve **Yunanlılarla silahlı çarpışmalara büyük bir hızla hazırlanılmaktadır; hükümet bu hazırlıkları denetim gücünden yoksundur; çünkü, etkisi içerilere ulaşamamaktadır. Bununla birlikte, Milliyetçiler, daha iyi örgütlenmiş olmakla kalmayarak ülkeyi gerçekten temsil eder durumdadırlar,** demektedir. 10 haziran'da Paris'e gelen bilgiye göre, Merzifon-Sivas bölgesinde ağır bir durum ortaya çıkmıştır. Burada Türk ve Kürt birlikleri Türk

subayları tarafından eğitilmektedir. Aynı durum, Trabzon ve Erzurum arasında da vardır. Ayın son günlerinde, hükümetin bütün illerin yetkililerine, gönüllü asker toplanmasının durdurulması hakkındaki buyrukları uygulanmıyordu.

Haziran sonunda olayların örnekleri kendisini Amerikan kurulunun gözleri önüne apaçık serdi. 1 temmuz'da komisyon "durum açıkça ve yetkin bir biçimde anlaşılmıştır" ki Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey, kendilerini koruyacak bir orduyla Anadolu'nun kalbi Amasya'da bir askerî hükümet kurmuşlardır; İstanbul Hükümetini tanımadıklarını, fakat Sultan'a sadık olduklarını ve bütün amaçlarının yalnız Yunan sızmasına, Yunan saldırısına karşı savaşmaktan ibaret bulunduğunu açıklamışlardır. **"Her iki kişi de yaygın bir sevgi ve üne sahiptirler,"** diyordu. Mustafa Kemal, Çanakkale savaşları ile, Rauf Bey, Balkan Savaşı'nda Hamidiye kruvazörünün süvarisi olarak büyük şan ve şöhrete sahiptiler. Hükümet, bu yeni gelişmeler karşısında "acınacak kadar güçsüzdü". Bütün temmuz boyunca, Dışişleri Bakanlığı'na ve Barış Komisyonuna, Mustafa Kemal'in ve baş kaldırma eyleminin hızla güç kazanmakta olduğu yolunda sürekli telgraflar geliyordu. 3 temmuz'da, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserinin, hükümetten, Mustafa Kemal'in geri çağırılmasını istediği bildiriliyor, **"hükümetin, böyle bir emri yerine getirmeye gücü olduğu çok şüphelidir"** deniyordu. 7 temmuz'da Mustafa Kemal'in İstanbul'a çağırıldığı, fakat hükümete birçok kere kafa tutması yüzünden gelmek istemediği bildiriliyordu. Sivas'ta sözde yeni bir Millî Meclis toplayacağını yaymıştı. Komisyon, "bir soru Türkleri çok heyecanlandırdı" diyordu. Fransa, Britanya ve İtalya'nın Türkiye Mandaterliğini A.B.D.'ne teklif ettikleri doğru mu idi? Eğer bu doğru ise, Sivas Kongresi, Amerika'nın bütün Türkiye üzerine Mandaterlik kabul etmesini isteyecektir. Bu takdirde Amerika'nın Manda planı hakkında Dışişleri Bakanlığının bilgi vermesi gerekir.

Dışişleri Bakanlığı, kurul'a, "bu yolda bilgi vermeyi ge-

rektiren bir durum yoktur," diye karşılık verdi. Buna bir de şöyle bir uyarma ve ihtiyat notu ekledi: Her ne kadar komisyon bütün anlamlı gelişmeleri bildirmekle görevli ise de "sizin, Türklerin politik planları ya da Manda konusunda kendilerine herhangi bir düşünce vermekten çok titiz bir biçimde kaçınmanız gerekir." Kurul, bu direktifi ancak, 21 temmuz'da aldı. Bundan önce, şu bilgiyi ilk raporunda ekledi: İtilâf Devletleri Yüksek Komiserleri, hükümete, millî hareketi "kökünden kurutmak„ söndürmek" için baskı yapmışlardı; fakat, hükümetin bunu yapabilmesi şansı çok azdı. Mustafa Kemal, şimdi ordudan ayrılmış, İstanbul ile ilişkisini temelinden kesmişti. Sivas Kongresi de belki 23 temmuz'da toplanacaktı ve yine belki seçime gidilmek istenecek, yeni bir kabine kurulacaktı. Bir hafta sonra, geniş bir yayım şeklinde seçim çağırısı yapıldığı zaman, kendi kabinesinin birliğini koruyabilmek için Sadrazam, seçim emri vermek zorunda kaldı, ancak, eski seçim kanununa göre seçim yapılabilecek ve sonuçlar, dört ay sonra açıklanabilecekti. **Bu arada Harp Divanının da baskısını artırarak Mustafa Kemal ve Rauf'un da asılması ile millî hareketin denetim altına alınması umuluyordu.**

1 ağustos'ta Türk kabinesi uzun bir toplantı yaptı. Bu toplantıda alınan bir kararla, millî hareketin örgütlendiği bütün illerin valilerine talimat verilerek Mustafa Kemal'in ve Rauf'un tutuklanması emrediliyordu. Kurul, Washington'a, bu kararın İngiliz baskısı altında verildiğini ve söylentilere göre kabinede, millî hareket büyüdüğü bütün Anadolu'ya yayılan bir ayaklanma halini aldığından İtilâf Devletleri'nin yardımını istemeye karar verilmiş olduğunu bildiriyordu. "Bununla beraber, genel kanı odur ki," diyordu kurul, "bu iki ulusal önderin tutuklanma emri, ölü doğmuş bir emir olarak kalacaktır, çünkü, kendileri bu emri yerine getirmekle görevli bütün resmî memurların tam desteğini kazanmışlardır," ve telgraf ekliyordu: "Mustafa, Sultan'a yakınlık duyuyor ve onu eleştirilerinin dışında tutuyor, bütün so-

rumluluk ve kabahatları yalnız, yurdu yabancılara teslim eden kabineye yüklüyordu."

Böylece, Kurul Türkiye'deki olaylar ve şartları bildirmekle yetiniyor fakat bunları değerlendirmek ya da çözümlemekle uğraşmıyordu. Bu, Kurul'daki eylem yokluğundan değil, bu sırada Kurul'un başına yeni bir şefin atanmış olmasındandı. Onun atanması Türkiye'deki Amerikan yurttaşlarının ve Heck'in yerine gelen Amerikan delegesi Rawndal'ın baskısı ile çabuklaştırılmıştı. Rawndal'a göre, Amerikan temsilcisinin de İtilâf Devletleri Yüksek Komiserleri gibi ve onlara eşit düzeyde bir subay olması zorunlu idi. Amerikan Komiseri'nin yeri birdenbire son derece yükseltildi. Bristol, Amerikan yararlarını korumak için daha elverişli bir duruma ulaştı. Bristol'un ilk raporu, 23 temmuz tarihli telgrafı oldu Onun ileri sürdüğü ana fikir şuydu: Amerika, İtilâf Devletlerinin elinde bir araç olmakla büyük bir tehlikeye doğru koşmaktadır. Ermenistan için Mandaterlik kabul ederse Türkiye'nin İtilâf Devletleri arasında paylaşılmasına boyun eğmek durumunda kalacaktır. Bu telgrafın, aynı zamanda Paris'e gönderilen bir yazıda genişletilmiş açıklaması vardı. Bunda İtilâf Devletlerinin Türkiye planlarının daha derinlerine sürüklenmeden bütün oluşumların incelenmesini önemle rica ediyordu. Bristol, şöyle diyordu: "Britanya, bütün Mezopotamya'yı, Arabistan'ı ve Filistin'i almak istiyor; Mezopotamya'daki petrol alanları belki de dünyadaki en zengin petrol yataklarıdır ve İngilizler, bu yerleri elde tutmak için Baku'yu İtalyanlara vermek istiyorlar. İngiltere, Mezopotamya petrolünü kendi tekeline almak ve öteki devletleri buradan uzaklaştırmak için her şeyi yapacaktır. İngilizler, Rusların, Devrim'den sonra, savaş öncesi durumlarından çok daha büyük bir tehlike olacakları düşünce ve görüşündedirler. Bu yönden, Kafkasya'da kendileri için dostluklar yaratmak yolunda çok büyük çaba harcamakta ve hatta Amerika'nın işbirliğini işe karıştırarak o mıntıkadaki etkisinin "zayıflamasını" önlemek istemekte-

dir. Amerika'ya karşı yürütülen İngiliz politikasına gelince, Amerika'yı Kafkasya ve Ermenistan Mandalarını üstüne almaya kışkırtmakla güttüğü amaç, Rusya'ya karşı, Türkiye'nin yerine bir başka tampon yaratmaktır. Türkiye'de bir Amerikan Manda yönetimi kurulursa bunun anlamı, Türkiye'nin bölüşülmesinin Amerika'ca onayı ve Amerika'nın, İtilâf Devletleri'nin sömürgeci amaçlarına karşı çıkmış olan görüşlerinin ortadan kaldırılmasıdır ve artık, İngiltere, Mezopotamya'yı, Fransa Suriye'yi herhangi bir aykırı ses çıkmadan alabileceklerdir. Türkiye sorununun tek çözüm yolu, eski Osmanlı İmparatorluğu'nun tamamı üzerine yalnızca tek bir Manda düzeni getirmek ve belli bir dönemden sonra, bağımsızlık isteyen çeşitli bölgelere kendi kendilerini yönetme yolunda bir fırsat vermektir. Şu anda, hem cahil, hem de eğitim görmemiş olmaları bakımından kendilerinde bir seçim yeteneği yoktur" Bristol'un sonradan gönderdiği raporlar da aynı temel düşünceye dayanıyordu. Bu raporlar, Amerikan ve İtilâf Devletleri temsilcileri arasında gittikçe büyümekte olan şüphe ve yarış havasının düzelmesine yardımcı olmadığı gibi hatta bunlara Washington'da bile değer verilmedi.

Yunanlıların İzmir çıkarmasından sonra İstanbul'a raporlar gelmeye başladı. **Bunlar, Türklerin olağan sayılan, Hıristiyanlara saldırılarını değil, Yunan ordularının zulüm ve edepsizliklerini anlatan raporlardı.** Komisyon, 18 mayıs tarihli raporunda kasabalarda Yunan çapulundan, yağmasından söz ediliyordu. Bunlar bir çok tutuklamalar yapmışlar ve sokak savaşlarından bazı Türkleri öldürmüşlerdi. Ordu, yurt içinde ilerlemekte olduğundan Yunan vahşeti de devam etmekte ve bunun doğruluğu gün geçtikçe inanılır ve resmilik kazanır bir nitelik almaktadır. Daha yukarıda da yazıldığı gibi, kabineden, reisinin de içinde bulunduğu üç kişilik bir heyet, Amerikan kurulunu ziyaret ederek Başkan Wilson'un eyleme geçmesini ve Yunan ordularına, gözlemci ola-

rak İtilâf Devletleri subaylarının katılmasının sağlanmasını rica etmişlerdir. Bir ay sonra da İzmir'deki İngiliz, Fransız ve İtalyan delegeleri, kendi hükümetlerinin temsilcileri bulunan Yüksek Komiserlere, Aydın vilâyetinde Yunan işgalinin sebep olduğu çok ağır durumu bildirdiler. Yunanlılar İzmir'deki İtilâf Devletleri Komutanlarının emirlerini yerine getirmemektedir. Oysa Yunan kuvvetleri, teknik bakımdan bunların komutası altındadır. Yunan sahra subayları, kendi komutanlarının bile emirlerinden habersiz görünmekte, bütünüyle bağımsız davranmaktadırlar. Bunun sonucu olarak, savaş alanlarında genellikle ordular üzerinde denetim uygulanamamakta ve savaş cephesi boyunda ve yan kanatlarda çarpışan başıbozuk güçler de kontrol edilememektedir. **Bunlar, Türk halkına her yerde yeni kıyımlar uygulamakta, haydutluklara, eşkiyalıklara ve yapabildikleri ölçüde yağmalara koyulmaktadır. Sonunda, bütün Yunan birliklerinin İzmir bölgesine çekilmesini öğütlediler.** Bu raporu Washington'a bildiren Amerikan kurulu, rapordaki olaylarla ilgili bilgilere ve ileri sürülen öğüde katıldığını eklemiştir.

Yunan zulümleri karşısında Şeyhülislâm tarafından Paris Barış Konferansı'na gönderilen kınama mektubu, İzmir'deki İtilâf Devletleri delegelerinin raporlarıyle birlikte, delegasyon başkanlarından kurulu konseyin dikkatine sunuldu. Bu konsey, Versay Antlaşması'nın imzasından sonra, Barış Konferansı'nın ana örgütü olarak, Dört'ler Konseyi'nin yerine geçmişti. 8 temmuz'da Clemenceau, Yunan ordusu aleyhindeki suçlamaları incelemek için bir Araştırma Komisyonu kurulmasını önerdi. Amerikan delegesi Henry White, komisyon gönderilmesini onaylıyordu ama, bu kurula bir de Amerikan delegesi katılması konusunu Washington'a danışmak gerekeceğini söyledi. İstanbul'a henüz bu konuda bilgi verilmemişti. İtilâf Devletleri Yüksek Komiserleri, bir Araştırma Komisyonu'nun kurulduğunu Türk Hükümeti'ne bildirmek üzere gönderilecek noktaya katılmasını

Amerikan Kurulu'na teklif ettikleri zaman, Amerikan Komiseri, sanki Araştırma Kurulu'na bir Amerikan subayının katılmasına karar verildiğinden haberi yokmuş gibi, bu konuda bir talimat almadığı için kabul edemeyeceğini bildirdi. Amerika Dışişleri Bakanlığı'nda şaşkınlık biraz daha sürdükten sonra, Başkan tarafından, Soruşturma Komisyonu'na Amiral Bristol'un atanmış olduğu, gerekli talimatla birlikte iletilmişti.

Aylarsa süren görüşmelerden sonra, Komisyon, 14 ekim'de, Konsey'e raporunu sundu. Bu rapor, 8 kasım'a kadar Kurul'a ulaştırılmadı. Rapor, Yunan zulümlerini doğruluyor, aynı zamanda Türkler tarafından bazı öc almalarda bulunulduğunu da ekliyordu. Kurul'a göre bu zulüm olaylarının ana nedeni din düşmanlığıydı. İlk kargaşalıklar Yunan Yüksek Komutası'nın tutumundan doğmuştu ve bunu, Yunan Hükümeti de, sorumlu subayları cezalandırarak kabul etmişti. İzmir'deki Türk yetkilileri de bir ölçüde sorumluydular. İşgal alanlarının genişletilmesinden sonra içerilerde meydana gelen olayların sorumluluğu Yunan Hükümeti'ndeydi. Çünkü, yüksek meclisin, işgalin sınırlarını çizmek ve bu sınırı savaş alanındaki orduya bildirmek yolundaki buyruğuna uymamıştı; silahlı sivillerin orduya katılmasına müsaade etmişti ve yine Yunan subaylarının saldırı ve kıyımları önlemekte gösterdikleri güçsüzlük ve Hükümetin, kendi emrini dinlemeyen bu subaylara bir ceza vermemiş olması, sorumluluğunu perçinliyordu. Rapor: **"Başlangıçta düzenin korunması amacını taşıyan plan, bölgenin açıkça Yunanistana katılması biçimini almıştı. Yunanlılar, kendilerine verilen görevi yapmaya yeterli değildiler ve onlar, oradan çekilerek yerlerine bir İtilâf Devleti kuvveti yerleştirilmelidir. Birkaç küçük Yunan kıtası da arada bulunabilir (eğer Yunanlıları, dış görünüş bakımından korumak zorunluğu varsa), fakat, Yunan kuvvetlerinin bölgedeki Türk ulusal kuvvetleriyle karşılaşmalarına izin verilmemelidir"** diyordu. Amerikan Dışişleri Bakanlığı, bu raporun bir öze-

tini veren telgrafı alınca, Polk, bunu, "Venizelos Hükümeti için geniş ve zararlı bir suçlamadır" diye yorumladı.

5 ağustos'ta İstanbul'dan verilen bilgilere göre, Mustafa Kemal'in tehdit edici durumunun gittikçe büyümekte olduğu söylentileri dolaşmaktadır. Öte yandan, Milliyetçilerin İstanbul'daki dostları, kabine dışında bırakılmış politikacılarla gazetecilerin büyük bir bölümüdür. Eylemin Hıristiyanlara ve Yunanlılara karşı bile olmadığını zayıf ve gerici hükümete karşı yapıldığını savunuyorlardı. 14 ağustos'ta, Yüksek Kurul, durumun bunalıma döndüğünü telledi. İtilâfçılarca işgal edilmemiş olan bütün Anadolu, etki alanı İstanbul'un çevresinde sınırlı bir bölgeden dışarı çıkamayan hükümete karşı ayaklanmış görünmektedir. Bazı bölgelerde bölgesel örgütlerini kurmuşlardır. Kurul, şunları da eklemektedir: Türkiye'deki İtilâf Devletleri Yüksek Komisyon üyeleri bile, ya kendi ulusu gözünündeki yok olmuş bir hükümeti savundukları ya da Mustafa Kemal ile bağlantı kurdukları için "ağır zorluklar" içindedirler.

16 ağustos'ta Amiral Bristol'a bir telgraf çekildi. Bunda şöyle deniliyordu: **"Başkan, Türk yetkililerinin uyarılmasını istiyor. Kafkasya'da ve başka yerlerde Ermenilerin kıyıma uğramasını önleyecek acele ve etkili tedbirler almazlarsa, "on dört noktanın" Osmanlı İmparatorluğu'nun Türklerin oturduğu ve yerleşmiş bulunduğu parçalarında, Türk egemenliğinin korunmasıyle ilgili olarak verilmiş söz geri alınacak ve barış şartları bütünüyle değiştirilerek Osmanlı İmparatorluğu'nun tam ve kesin dağılışına yol açacaktır."** Bristol, Türklere, "eğer durumu denetleyemeyeceğinizi savunursanız ve eğer İmparatorluğun herhangi bir bölgesi için egemenlik umar ve bu egemenliği de uygulayabilirseniz bu, yurttaşlarınız ve dindaşlarınız tarafından yapılacak zulmü önleme güç ve yeteneğine sahip olduğunuzu gösterecektir. Bu durumda, özürler kabul edilmeyecektir," diyordu.

Bristol, 24 ağustos'ta, Başkan'ın mesajının, Sadrazam'a özel olarak, resmî mesajın da İsveç Elçiliği kanalıyle Hü-

kümet'e verildiğini bildirdi. Sadrazam, Hükümet'in pek az askeri bulunduğunu, İtilâf Devletleri fazla asker toplamaya izin vermezlerse düzenin yerine getirilmesinin çok güç olacağını söyledi. Ayrıca şunu da ekledi: Hıristiyanlar aleyhine patlak verecek yeni bir eylemin, Türkiye için felâket olacağını çok iyi anlıyorum. Bu görüşle bütün illerin valilerine talimat gönderilmiştir."

Bu arada Sadrazam, Başkan'ın mesajını İngiliz ve Fransız Yüksek Komiserleri'ne tebliğ ederek A.B.D.'nin, tek yönlü hareket ettiği noktasına dikkatlerini çekti. **"Amerika, Türkiye ile savaşa girmediği ve savaşı bırakışma anlaşmasında imzası da bulunmadığı halde böyle emredici bir noktayı, öteki devletlerin dışında, tek başına vermiş olmasına özellikle işaret etmeden geçmek mümkün değildir"** diyordu. Fransız Yüksek Komiseri, bunu derhal Paris'e telledi. İki gün sonra, 25 ağustos'ta Clemenceau, Delegasyon Başkanları Kurulu'nda konuyu öne sürdü; "tek bir devlet, Türkiye'ye barış şartları dikte edemez" diyerek Amerika'nın bu davranışına karşı protestoda bulundu. Ermeniler konusuna gelince, kendisinin bu yönde ne yapılabileceğini bilmediğini söyledi. Kendilerinden yararlanılabilecek İngiliz ve Amerikan birlikleri bulunmadığını, Fransızların birlik göndermesine ya da "Anadolu'da herhangi bir rol oynamasına" İngilizlerin engel olduğunu ileri sürüyordu. Türkler ise yoksuldular ve bu bakımdan onlardan nasıl bir yardım gelebileceğini anlamamaktadır. Balfour, bir kıyımı önlemek için asker göndermeye İngilizlerin ne zaman karşı çıktıklarını sordu. Clemenceau, herhangi bir suçlamada bulunmadığını, konuya açıklık getirmeye çalıştığını söyledi. Balfour'un kışkırtmalarından sonra kuvvet göndermek sağlanabilirse Fransız askerî yetkililerine de başvurmayı kabul etti. Başkan'ın Sultan'a yazdığı mektubunu tartışması sonunda, herhangi bir hükümetin, tek başına Sultan üzerinde baskı yapmaması onaylandı.

İki gün sonraki konsey tartışmalarında Clemenceau,

Fransa'nın Ermenistan'a, on bin asker göndermeye hazır olduğunu söyledi. Polk, **"bu Ermenistan'a yardım hikâyesi, bir çeşit Anadoluya ayak atmadır"** diye düşünüyordu. Fransızların "elle tutulur biçimde "Kafkasya'nın denetimini elde etmek girişimine niçin razı olduğunu sordu. Balfour'un karşılığı: "İngiltere çekilecektir; Amerika da ordu göndermediğine göre karşı çıkmasının bir dayanağı yoktur," oldu.

1919 yaz ve sonbaharında, Mustafa Kemal yönetimindeki millî hareket güç kazandı. Erzurum Kongresi 7 ağustos'a kadar toplantılarını sürdürdü. Kongrenin gördüğü en önemli iş, Türkiye ve Türk hakları ile ilgili olarak çizdiği sınırları açıklamak oldu. Bu, Sivas Kongresi'nin daha sonra yaptığı bütün uygulamalarının temeli oldu. 4 eylül'de Türkiye'nin her yanından gelmiş delegelerle Sivas Kongresi açıldı. Mustafa Kemal başkan seçildi. Erzurum Kongresi'nin ulusal bağımsızlığı ve Türkiye'nin bütünlüğü, yeniden büyük bir güç ve coşkunlukla onaylandı. Halkın Sultan Halife'ye bağlılığı tekrarlanmakla birlikte onun hükümetinin bir hainler ve caniler takımı olduğunu, sözlerinin dinlenmemesi gerektiğini açıkladı.Bütün Türkiye için istenilen Amerikan Mandası, ağır bir biçimde reddedildi. Kongre adına A.B.D.' ne bir telgraf çekilerek, Türkiye'deki durumu kendilerinin görmesi ve Hıristiyanların kıyıma uğradığı yolunda dolaşan söylentiler ve yalanlar konusunda olduğu kadar millî hareket hakkında gerçek bir fikir edinmesi için Türkiye'ye bir delegasyon gönderilmesini istemek kararını verdi. Ekim içinde, milliyetçiler, artık, ülkede öylesine sağlam bir biçimde yerleşmişlerdi ki Hükümet, Kemal ile görüşmelere girişmek zorunda kaldı. Bu görüşmeler, Hükümet tarafından Milliyetçiler'in tanınması, Milliyetçiler'in programının onaylanmasıyle sonuçlandı. Kemal'in baskısıyle yeni seçimlere gidildi ve 1920 ocağında yeni Parlamento, Milliyetçiler'in çoğunluğuyle toplandı. Erzurum ve Sivas Kongreleri'nde açıklanan ve ulusal amaçları belirleyen **"Misakı Millî"** parlamentodan geçti. Durum öyle bir görünüş aldı ki artık geçen

yılın miskin ve etkisiz kabinesi yerine sağlam ve yurtsever bir hükümet kurulmuştu. Bu hükümet, işgalci devletlerin yalnızca bir oyuncağı değil, onlarla eşit şartlarda görevini yapan bir hükümetti.

Bu olaylarla ilgili haberler, İstanbul'daki Yüksek Komiserler tarafından Washington ve Paris'e, değişik yorumlarla aktarıldı. Amiral Bristol, İtilâf Devletleri'nin Türkiye'deki politikaları konusunda son derece şüpheci idi. Uluslararası politikanın olağan gidişinin kendisini sarsan bir yanı vardı ve bu şüphecilik onun raporunu renklendiriyordu. Yüksek Komiser, 14 ağustos tarihinde, Mustafa Kemal partisinin Erzurum'da bir hazırlık kongresi yaptığını ve bu kongrede Türkiye'nin parçalanmamasını istediğini yazıyordu. Bu, Mandaya karşı çıkmak anlamına gelmiyordu, fakat herhangi bir Manda yanlısı olmamakla birlikte, bu konuda bir zorunluk olursa, daha çok bütün Türkiye'yi içine alan tek bir Manda düzeni yeğ tutuluyordu. Bu arada, Mustafa Kemal, zamanla Türkiye'nin denetimini ele geçirmeyi ve güçlü bir hükümet kurmayı umuyordu. Yüksek Komisyon, Türkiye anlaşmasının geciktirilmesinin, Mustafa Kemal'in lehine çalıştığı kanısındaydı.

Daha sonraki telgraflar, en çok İngilizlerin Türk milliyetçilerine karşı güttüğü politikayla iligiliydi. Bu telgraflardan birinde, İngilizlerin, Kemal'i destekleyecekleri bildiriliyordu. Çünkü İstanbul Hükümeti yetersiz olduğu gibi savaş bırakışmasından beri Mustafa Kemal'in tutumu, Türkiye'de politik bir güç olma yolunda ilk işareti de vermiştir. İngilizler, İstanbul Hükümeti'nden bıkmış durumdadır; Kemal ile ilişki kurma peşindedir. Kemal'in yirmi bin kişilik bir ordusu ve geniş bir sivil gücü vardır. Bir gün sonra gönderilen bir telgrafta ise, "İstanbul'daki İngiliz yetkilileri, görünüşe göre, Kemalistlere karşı kesin bir durum alacaklardır" deniliyordu. Bu da çok önemli ve ağır sonuçlara yol açacaktır. İngilizlerin Kemal'e yaklaşması söylentileri yeniden söz konusu edildi; buna, İngilizlerin Kemal'e kar-

şı görünüşlerinin aldatmaca olduğu ve gizliden gizliye onu desteklediklerı söylentisi de eklendi. Birkaç gün sonra çekilen bir telgrafta da şöyle deniliyordu: **"Çok kuvvetli söylentilere göre İngiltere, Türkiye işlerine daha etkili biçimde karışma niyetindedir. Bir İngiliz Mandası istemeye zorlamak amacıyle Milliyetçiler'i Malta'ya sürecek, bir süre sonra serbest bırakıp Türkiye'ye dönmelerine izin verecek, Kemalistlere baskı yaparak Türkiye'yle İngiltere arasında, İran'ınkine benzer bir anlaşmaya varmak isteyecektir.** Her ne kadar bu söylentiler inanılır nitelikte değilseler de İstanbul'daki düşünüş ortam ve eğilimini göstermektedir.

30 ağustos'ta, Millî Savunma Konseyi'nin temsilcilerinden biri olan Âyândan Ahmet Rıza, Yüksek Kurul'a çağrılmıştı. Kendisi, Rawndal'a, yakında İsviçre veya İtalya'ya giderek orada Türkiye için açıkça Amerikan Mandası doğrultusunda çalışacağını söyledi. İngiltere'nin, Türkiye üzerinde bir İngiliz Mandası kurulmasını desteketmek için çok sıkı çalıştığını ve Sultan'ın da kendileriyle birlik olduğunu anlattı; bu amaçla, İngilizler ile Sultan arasında gizli bir anlaşma bulunduğuna inanıyordu. Şimdiki nüfuz yani etki yarışını Alman sömürgeciliğinin yeni bir biçimi sayıyor ve milliyetçilerin programının ise yalnızca Türkiye'yi, bir yıl önceki ve savaş sırasındaki duruma tekrar düşmekten korumaktır, diyor. **Komisyon, bu görüşme üzerine, Dışişlerine bir telgraf çekerek Türkiye üzerindeki İngiliz hırs ve doymazlığı ve bunu önlemek için Fransızların gösterdiği güçsüzlük karşısında, Amerika, duruma seyirci kalamazdı diye ekliyordu.** Dışişleri, İngiliz konusunda ve bunun Amerika için yarattığı durumdan o kadar rahatsızlık duymuyordu. Bu nedenle, bu işe karışmamaları ve taraf tutmaktan ya da bir Türk partisiyle fazla dost görünmekten kaçınmaları için talimat gönderildi. Komisyona, daha önce Türkiye Mandası konusunda **"Türklere öğüt vermek ya da herhangi bir görüş bildirmekten"** kaçınmaları hakkında verilmiş olan talimat da hatırlatılıyordu.

Sivas Kongresi açıldığında, milliyetçilerin çoğunluğunun Amerikan Mandası yanlısı olduğuna inanılmıştı. Bu, İstanbul'daki milliyetçiler tarafından durmadan tekrar edilmişti ve Türklerin bir devleti ötekine karşı kullanmak gibi bir politik gelenekleri olduğu henüz anlaşılmamıştı. Türkiye'de bir Amerikan Mandasının Türkler tarafından desteklenmesi nedeniyle, görünüşe göre, İngiliz ve Fransızlar, Türkiye üzerinde toptan bir Mandaterlik düşüncesini bırakmış olmalıydılar.

Eylül ve ekim boyunca İstanbul'dan gelen telgraflar, Milliyetçiler'in güç ve etkilerinin büyüdüğünü, İngiltere'yle öbür İtilâf Devletleri arasındaki sürtüşme söylentilerinin de durmadan arttığını bildiriyordu. Bu, milliyetçilerin şimdi daha çok desteklenmekte olması ya da devletler arasında çatışan tutkular ve kıskançlıkların sonucu görülüyordu; (4) Yüksek Komiser, 2 ekim'de Sivas Konresi'nden bir memorandum aldı. Bunda, millî hareketin niteliği ve İstanbul Hükümeti'ne karşı Kongre'nin tutumu belirtiliyordu. Kabine, hain ve hilekârlardan kurulu, vatana bağlılıktan, yurtseverlik duygusundan yoksun bir güruhtur. Kongre, onun ulusa bağlılığına güvenemez. Bu nedenle, yeni seçimler, ulusu temsil eden bir hükümetin yönetimi altında yapılmalıdır. Bu dönemde milliyetçi hareket düzeni korur. Devletlerin, Kongre'nin bu tutumunu uygun bulacağı umulur" deniliyordu. (Fakat, memorandumun kaleme alınışı öyle bir anlam taşıyordu ki hayır denilmiş bile olsa, milliyetçilerin programları, bu karşılığın etkisinde kalmayacaktır.)

31 ekim'de, hükümet temsilcileriyle milliyetçiler Amasya'da buluştuktan ve açıkça milliyetçileri tanıyan bir anlaşmaya varıldıktan bir hafta sonra çektiği telgrafta Yüksek Komiser, milliyetçilerin güçlenmelerini sürdürdüklerini (Amasya buluşmasından habersiz olduğu, bundan söz etmemesinden anlaşılıyor), şimdi kesinlikle yapılacak olan seçim-

(4) Bu 763.72119/6700 ff. ve 867.00/900 ff. dosyasında bulunmuştur.

lerde milliyetçilerin ezici bir çoğunluk kazanacaklarını ve Tevfik ya da İzzet Paşalardan birinin başkanlığında bir kabine kurulacağını bildirmektedir. Rapor, İngilizlerin kışkırtması sonucu milliyetçilere karşı tutum, gittikçe güçlenmektedir, diyor. İngilizler, seçimlerden önce ellerinden geldiği ölçüde karışıklıklar çıkarmayı ve böylece İngiliz ordularının işgal alanlarının genişletilmesini planlamışlardır. Sultan, bütünüyle İngilizlerle birliktir. Ancak, milliyetçiler veliaht prens tarafından desteklenmekte ve seçimde başarı kazanacaklarına inanmaktadırlar. Aynı gün, Bristol, bir başka rapor gönderiyor; "Yeni seçimleri önlemek için baş vurulan rüşvet planları ile vurulmak istenen darbe iflâs etmiş, fakat Hıristiyanlarla milliyetçilere karşı olanlar, türlü düzenlerle seçimlere katılmamak yolunda kandırılmışlardır." Böylece seçimler Türk ulusunun eğilimini ortaya çıkarmamış olacaktı. Milliyetçilere karşı olan, barış anlaşması şartları belli olmadan yapılacak seçimlerin her halde bir anlamı olamayacağı görüşüyle seçimleri önemsizleştirmeye çalışıyorlardı.

YEDİNCİ BÖLÜM

WİLSON'UN KONFERANS POLİTİKASININ İFLÂSI

VERSAY ANTLAŞMASI'nın imzalanmasıyla Konferans'ın büyük işi bitirilmiş oluyordu. Öteki küçük Orta Avrupa devletleriyle yapılacak anlaşmalar artık Konferans'ın büyük dikkatini kendi üzerlerine çekebilirdi. Türkiye anlaşması ise bunlardan en az acelelik isteyeni sayılıyordu. Daha önceki konuda da işaret edildiği gibi, Türkiye'nin bütünüyle İtilâf Devletleri'nin denetimi altında bulunduğu düşünülüyor ve burayla ilgili sorunlar, Avrupa devletleriyle olan sorunlarla ölçülünce daha az önemli tutuluyordu. Özetle söylemek gerekirse, Manda sorunları ve bunların dağıtımı şimdilik bekletilebilirdi. Türkiye sorunları, eğer İtilâf Devletleri'nin yararları söz konusuysa ve eğer daha önemli konular baskı yapmıyorsa, ancak o zaman ele alınmıyordu. Wilson, "mademki İtilâf Devletleri'nden ve ortaklardan bazıları Türkiye ile savaşa girmemişti, Türklerle görüşmek üzere Paris dışında bir yere bir kurul gönderilebilir," dedi. Kendi özel durumuna gelince, Milletler Cemiyeti'nin bir üyesi oldukların-

dan yapılacak anlaşmayı garanti etme durumundadır. Lloyd George buna, bir Amerikan Mandasının daha iyi olacağını ve Amerika'nın bu Mandaterliği kabul edeceğini umduğunu söyledi. Harita Komitesi üzerine yapılan baskı sonunda, Türkiye anlaşması "henüz ele alınmamalıdır", yargısına varıldı. Wilson'un durumuna gelince, her ne kadar anlaşmayı imza edenlerden biriyse de, Türklerle görüşmelere katılmak istememektedir. Konferansta encümenlere katılmış, çeşitli antlaşmaların ayrıntılarını incelemiş, buralarda Amerikan gözlemcileri görevlendirilmiş bulunmasının anlamı, Amerika'nın İtilâf Devletleri'ne meydanı tam olarak boş bırakmamak ve asıl amacı ise İtilâf Devletleri karşısında Amerika'nın durumunu kesin ve kararlı şekilde korumaktı.

Alman ve Avusturya anlaşmaları tamamlanmak üzereyken komisyon, dikkatini Türkiye konularına çevirmeye başladı ve Amerikan delegeleri, bu konunun çözümlenmesinde kendilerine düşen rolün ne olduğunu, Barış Komisyonu Sekreterliği'nden sordu. Aynı soruyu Başkan'a da yönelttiler. Başkan, komisyonda danışman olarak bulunabileceklerini, ancak taraflardan biri durumuna girmemeleri gerektiğini söyledi. Bu soru, daha sonra, Türk delegasyonunun konferansa katılmasıyle yeniden ortaya atıldı. Görüşmeleri kolaylaştırmak için Türk ve İtilâf Devletleri'nden bir komite kurulmuştu. Bu komiteye Amerikan delegeleri katılmayacaktı, çünkü, "Amerika, Türkiye ile savaşta değildi"

Türklere, Alman ve Avusturyalılara yapılanın tersine, kendi sorunlarını konferans önüne getirmeye izin verilmişti. Türkler, Sadrazam'ın, Türkiye'deki durum ve Türkiye'nin Avrupa devletleri yanında savaşa katılması konusunda **"konferansı aydınlatmak"** için yaptığı baş vurma üzerine kendilerini dinlemek için çağırılmışlardı. (1) Clemenceau, konu-

(1) Türkler İtilâf Devletleri liderlerinin her birine ve Wilson'a dileklerini bildiren mektuplar gönderdiler. İstanbul'dan çekilen 31 mayıs 1919 tarihli telgraf; Paris Konferansı dosyaları, 867.00/228.

yu, 30 mayıs'ta Konsey'e anlattı. Lloyd George da Türklere Almanlara davranıldığı gibi davranmaya bir gerek olmadığını söyleyerek Clemenceau'yu destekledi. Wilson, yapılacak ilk işin, Yunanlıların İzmir'e yaptıkları çıkarmanın yeniden protesto edilmesi gerektiğini ileri sürdü, fakat, Clemenceau ile Lloyd George işgalin sürmesinde bir sakınca görmediler ve Türkler tarafından gösterilecek tepkiyi beklemeyi kararlaştırdılar. İstanbul'daki Yüksek Komiserler'e Konferans kararlarının Türk Hükümetine tebliğ talimatı verildi. Bu işlerde Fransızların, kendileriyle ilgili konuları ele alışı, İngilizleri son derece kızdırdı. İngiliz Yüksek Komiseri, kendi Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 4 haziran tarihli telgrafında, Fransız Yüksek Komiseri'nin söz konusu talimatı 1 haziran'da aldığını ve derhal Sadrazam'ı özel olarak ziyaretle ona, Konferans'ın Türkleri dinlemek istemesinin Fransız baskısı sonucu olduğu kanısını vermeye çalıştığını söylüyor. Oysaki, bu talimat kendisine ancak haziran'da gelmiştir. Bu amaçla bir yayım kampanyası da başlatılarak bütün ajanlar harekete geçirilmiş ve öyle bir propagandaya girişilmiştir ki, bunu uzun zaman etkisiz bırakmak zor olacaktır. Amerikan Yüksek Komiseri bu olayları Paris'e aktardı ve Fransızlarla İngilizlerin, Konferans'a gönderilecek delegelerin seçimi için korkunç çabalar sarfettiklerini ve Fransızların, bu çağırının yalnızca Fransızların Türkiye'ye karşı olan iyi niyetlerinin sonucu olduğunu göstermeye çalıştıklarını yazdı. İngilizler, Fransız Yüksek Komiseri, sonunda Amerikan Yüksek Komiseri'ne baş vurarak kendilerinin yaptığı bir şey olmadığını, bu nedenle, İngilizlerle aralarındaki bu kırgınlık duygularını hafifletmeye yardımını istemiştir. Delegeler seçilince, Amerikan Yüksek Komiseri, İngiliz ve Fransız çıkarlarının aynı derecede korunduğunu, delegelerin hükümet içinde fiilen İngiliz ve Fransız taraflıları arasından seçilmiş bulunduklarını söylemiştir.

Türk delegasyonu, tam vaktinde Paris'e geldi ve onları dinlemek için 17 haziran'da toplanması kararlaştırılan On'

lar Konseyi önüne çıktı. Türkiye adına eDlegasyon Başkanı Damat Ferit Paşa konuştu. Türkiye'nin savaştan dolayı bir sorumluluğu olduğunu reddederek, bütün sorumluluğu Almanlara, özellikle Göben ve Breslav zırhlıları amiralinin kendi kendine Odesa'yı bombardıman etmiş olmasına, İttihat ve Terakki Fırkası liderlerine yükledi. Sonuç olarak Osmanlı İmparatorluğu parçalanmamalı, fakat, Wilson ilkelerine uygun olarak varlığını korumalıydı.

Bu görüş, Konsey üyeleri üzerinde etki yapmadı. **Türklerin sorumluluğunu bu kadar açık bir biçimde üstlerinden atmak istemeleriyle alay ediyorlar. Osmanlı İmparatorluğu'nu koruma önerilerini büyük bir küstahlık sayıyorlardı.** Konsey, birkaç gün sonra resmî cevabını gönderdi. Türklerin sorumluluğu üzerlerine almama tezini reddediyor ve bir ulusun, kendi hükümetinin davranışlarından doğan sorumlulukları yüklenmesi gerektiğini ileri sürüyordu. **28 haziranda, artık Versay Antlaşması imzalanarak Konferans'ın büyük işi tamamlanmış olduğundan Türk delegasyonuna, soğuk (birkaç kelime ile) Paris'te bekleyerek boşuna zaman kaybettikleri, Konferans'ın bir süre daha Türkiye ile anlaşma konusunu ele alamayacağı ve konseyin uğraşacağı Türkiye'den başka konuların da bulunduğunu söylemiş, delegasyonun ülkesine dönmesi öğütlenmiştir.** Türkiye ile savaş durumunun sürdürülmesi de doğru ve mantıkî değildir. Başkan da Amerika'ya dönme hazırlığındadır. Bu bakımdan, Konsey, anlaşmanın alacağı son biçimi, Amerika'nın nerede Mandaterlik kabul edeceğini bildireceği zamana bırakılmak üzere, Türkiye'ye verilecek sınırlar konusunu da kapsayacak biçimde barış şartları belirtilsin, dedi. Wilson bu öneriyi kabul etti ve şunu ileri sürdü: Türkiye, kaybettiği topraklardan Barış Antlaşması'yle çıkarılmış İtilâf Devletleri'nce Barış Antlaşması'nda belirtilecek şartları önceden kabul etmiş olsun. Wilson, o andaki görüşüyle, "bir Manda kabul etmek uygun değildir, hatalıdır; fakat devletlerden birinin orada "sağlam bir eli" bulunması doğrudur," diyordu. İs-

tanbul ve Boğazlar tarafsız bir yönetime bırakılmalıydı; şimdi bunlar İtilâf Devletleri'nin işgalindeydi ve Sultan, İstanbul'dan çıkarılacaktı. Ertesi gün yeniden tartışmalar oldu. Bu tartışmaların başında İtalyanların Anadolu'da giriştikleri hareketin etkileri olmak üzere İtilâf Devletleri'nin karşılaştıkları zorluklar, Türklerin İstanbul'dan da yoksun bırakılmalarına Konferans'ın karar vermesinin gerekip gerekmediğiydi. Bir sonuca varılamadı. Wilson, Amerika'ya geri dönmemeye karar verdi. Senatoya, İtalya elini kolunu bağlamazsa kendilerine barışın yeniden kurulduğunu müjdeleyen anlaşma olacağını bildirecekti. Konsey'de tartışmalar sürdü, fakat İstanbul sorunuyle Anadolu'daki Yunan ve İtalyan eylemlerine, Amerika'nın Türkiye'de Ermenistan ya da İstanbul için bir Mandaterlik kabul etmedikçe çözüm yolu bulunamayacağı kanısına varıldı. Her şeyden önce, şehrin statüsü, kuşkusuz onu denetleyecek devlete bağlı olacaktı. Bunun anlamı, Orta Doğu'da devletler arasındaki bütün dengenin altüst olacağıydı. Bu denetimi Amerika kendi üzerine alırsa ya da düşündüğü gibi, Avrupalılar arası politikaya yönelinirse, şehir, tarafsızlaştırılacak, bir sorun da kalmayacaktır. Fakat, bu denetim, devletlerden birine verilecekse o zaman denetimin yetki ve sınırları çok büyük bir dikkatle yeniden çizilmesi, aynı zamanda Orta Doğu'nun öteki denetim alanlarında da yeniden bir dağıtıma gidilmesi gerekecektir. İkincisi, Manda sorunu çözülünceye kadar Anadolu'daki işgal kuvvetleri, olduğu gibi kalmalı, anlaşma imza edilince de bu birlikler çekilmelidir. Bu nedenle Amerika'nın bir Mandaterlik kabul edip etmeyeceğini bildirmesine kadar Türkiye antlaşmasının geciktirilmesi resmen onaylandı.

■

28 HAZİRAN'DAN sonra, Dört'ler Konseyinin yerine geçen delegasyon başkanları, bırakıldığı yerden Türkiye'yle il-

gili sorunları görüşmeye başladılar. Bunlar, Yunanlıların İzmir'i ve hinterlandını işgal etmeleri, İtalya ve Yunanistan'ın Anadolu'daki girişimleri ve Bulgarlarla barış antlaşması sorunlarıydı. Bu sonuncusu Türklerle hudut komşusu olmaları bakımından Türkiye işlerini de ilgilendiriyor ve böylece Yunanlıların Doğu Trakya'da Türk toprakları üzerindeki istekleriyle de bağlanıyordu. Öbür ikisine gelince, Yunanlıların İzmir'den ülkenin içine doğru ilerlemeleri, İtalyanların da güneyde onları örnek almaları Konsey'i uğraştıran sorunlar halinde ve olduğu gibi duruyordu. Temmuz'un büyük bir kısmında, Amerika'nın Konsey'deki delegeleri, bu sorunların incelenmesi çabalarına fazla girmediler. Öteki devletlerin Konsey'deki delegelerinin tersine, ne Henry White, ne de Lansing, Dört'ler Konseyi'ndeki toplantılara katıldılar. Bu yüzden de Konsey'i uğraştıran ve dikkatleri üstünde toplayan kavgaların içyüzü hakkında yeterli bilgi sahibi değildiler. Bu şartlar içinde onların tutumu, kendi durumlarını sürdürmek ve Amerika Doğu sorununda oynayacağı rolü kararlaştırıncaya kadar bir çözüm yolu aramak yerine, Konsey'in herhangi bir karar almasını önlemek olmuştur. Bununla birlikte bazı işler bitirilmişti. Bir daimî delege, Albay Haskel, İngilizlerin Kafkasya'dan çekilmesinden sonra Ermenistan ve Kafkasya'da görevlendirilmişti. Gidecek soruşturma komisyonu işi de bir Amerikan delegesine verilmişti.

Lansing, Amerikan delegelerinin başına geçtikten kısa bir süre sonra, Clemenceau'yu kızdırdı. 3 temmuz'da, İtalyan delegesi Titoni, İtalyan birlikleri tarafından işgal altında tutulan bölgelerde kömür konusunu dile getirdi. **İtalya'nın, Anadolu'nun kendi işgal bölgelerinde egemenlik istemediğini, fakat Ereğli'de bazı kömür madenlerinde ve Van petrol kuyularında imtiyaz isteklerini ortaya attı.** Lansing, kömür madenleri konusunda İtalyan arzularına yakınlık duymakla birlikte, "Ermeniler fakir olduklarından petrol kaynaklarından yoksun bırakılmamalı ve bu kaynaklar İtalyanlar tarafından alınmamalıdır," dedi. **Clemenceau, Fransızla-**

rın Ereğli'de imtiyazları bulunduğunu, İtalyanların, kendi alanlarına el atmak istediğini söyledi. Lansing, İtalya'nın herhangi bir kömür madenine sahip olup olmadığını sordu; 'hayır' harşılığını aldı. Lansing; daha sonra Clemenceau'ya aynı soruyu yöneltti. Clemenceau, "Fransa'nın hangi madene sahip olduğunu şüphesiz Lansing de bilir" cevabını verdi. Lansing, "bu şartlar altında İtalya da kömür madenleri imtiyazına sahip olmalıdır," dedi. Bunun üzerine toplantı kritik noktasına ulaşmıştı. Clemenceau, bir çeşit sinirlilik, kızgınlık ve ağır bir sertlik içinde, kendi ulusunun haklarını pazarlık konusu yapamayacağını söyledi.

24 haziran'da toplanıldıdığı zaman, Henry White, Konse' ye, Başkan'ın bir telgrafını veriyor. Bunda, Amerika'nın bir Manda kabul edip etmeyeceğinin kararlaştırılabilmesi için daha çok zamana gerek duyulduğu yazılıyor ve "bu arada devletlerin Türkiye için tutumlarının ne olacağı" soruluyordu. Clemenceau, "benim bildiğim kadarıyle davletlerin tutumu beklemekten ibaret olacaktır," dedi. Kendisi, Anadolu hakkında bazı nedenlerle görüşmek istemezken Başkan'ın düzenin korunmasını istediği ve bunu amaçladığı karşılığını verdi. Clemenceau'nun buna cevabı, Konseyin gereken tedbirleri alacağı, fakat, Yunanlılar. İtalyanlar ve Türkler savaşa tutuşurlarsa bunların savunmasını yüklenemeyceği, çünkü sorumluluk ve hatanın kendisinde olmayacağı şeklindeydi. White, A.B.D.'nin Mandayı kabul edip etmediği hakkında bir karar vermesine kadar beklemek niyetinde olup olmadığını Clemenceau'ya sorduğunda o, sonsuz bir bekleyişe razı olmamakla birlikte şu anda kesin bir karar da veremeyeceğini bildirdi ve ekledi: "Konferansın öteki işleri izin verir vermez Türkiye anlaşması ele alınmalıdır ve şimdi söyleyebileceği şey, Konsey'in, Başkan'ın mesajını not etmesidir," dedi ve yine ekledi: "Başkan zorlukları bütünüyle ve çok iyi biliyor." Balfour, bu densizliği hemen yumuşatmaya çalıştı. Başkan'ın, kendi meclislerince, Türkiye üzerinde şimdilik bir sorumluluk yüklenmemesi için uyarılmış olması

üzüntü konusudur. Bununla birlikte Konsey, düzeni korumaya çalışacaktır. Clemenceau'nun bu ve bundan önce konuşmalarının tonu oldukça sakat, olağan dışıdır. Çünkü kendisi, Amerika'dan istediğini Versay ve garanti antlaşmalarıyle elde etmiş olarak, Konferans'ı zorlayabileceği yolunda, kendi yeteneğine artan bir güven duygusu içindedir. Clemenceau görünüşe göre, Wilson ayrılınca, konseydeki meslektaşlarının kolaylıkla yola getirileceğini düşünmüş olsa gerektir. Fakat, genellikle, temmuz, Barış Konferansı'nda, ağır karışıklıklar ve sorunlar içinde geçmiştir. (2)

■

KONFERANSIN büyük işi olan Versay Antlaşmasından sonraki ay oldukça durgun ve sessiz geçti. Fakat bu durgunluk ağustos başlarında dağılıverdi. 29 temmuz'da White, Dışişlerine bir telgraf çekerek Clemenceau'nun kendisine, Yunanlılar ile İtalyanların Batı Anadolu'yu işgal konusunda anlaştıklarından şüphelendiğini söylediğini bildirdi. White, bu anlaşma hakkında Titoni'den bilgi istedi. Titoni, böyle bir anlaşma olmadığını, ancak Venizelos ile görüştüklerini ve bir anlaşmaya varmayı umduklarını söyledi. Clemenceau da White'a, Türk antlaşmasının, Amerika Mandası sorununun karara bağlanmasına kadar geciktirilmiş olmasından memnun olduğunu bildirdi. Kendisi, "İngilizlerin Suriye üzerinde güttükleri amaç üstünde büyük ölçüde şüpheciydi," diyor White. Ona göre, Lloyd George, birçok defa Suriye hakkında sözünden caymıştı ve kendisiyle Balfour, Türkiye antlaşması yapılmazdan önce, bu sorunun bütününü bir karara bağlamak istemektedirler. White, bu konuşmayla ilgili olarak Washington'a gönderdiği raporda ayrıca, Balfour'un

(2) Başkan Wilson'un White'a çektiği 25 temmuz tarihli telgraf. "İtalyanlara karşı Adriyatik ve Anadolu konusundaki tutumunuzu son derece takdir ettim."

kendisine, Suriye'nin Fransa'ya verilmesinden korktuğunu fakat, var olan şartlar altında başka bir çözüm yolu da bulunmadığını söylediğini, bildirdi. "Bliss ve ben, Anadolu sorunlarına son biçimi vermenin geciktirilmesinin, Asya durumunda büyük sakıncalara yol açacağı düşüncesindeyiz.." diyen White, Polk'un da aynı teşhisi koyduğunu ekliyordu.

Dışişleri Bakan Yardımcısı Frank Polk, Amerikan Delegasyonu Başkanı olarak Paris'e gönderilmişti. Konferans'ın ana işi bitince ilk konferans delegasyonu —ki Wilson, Lansing, White, House ve Biliss'ten meydana geliyordu— değişmiş ve ağustos başlarında, Konsey'de Amerikan temsilciliğini Polk almıştır. Kendisi, ilk raporunu, 1 ağustos'ta göndermiştir. Bu raporunda, Polk şunları söylüyor: "Doğu Trakya hakkındaki Yunan isteklerinin doğurduğu uyuşmazlık üzerinde İngiliz hakemleri, İtalyanlar ile Yunanlılar arasında bir anlaşma sağlamışlardır. Titoni bunu, Yunanlılar tarafından kendi yararlarına Anadoluda kabul edilen ayrıcalık karşılığında kabul etmiş ve Yunanlıların Doğu Trakya üzerindeki isteklerinde kendilerini desteklemeyi uygun bulmuştur. Barış Konferansı'nın bütün üyeleri, Bulgar anlaşmasında adalet yerine getirilmezse Barış Konferansı'ndan çekilme gibi önemli bir durumun ortaya çıkabileceğini kabul ediyorlar. Hatta ben bile, A.B.D.'nin Türk ve Bulgar anlaşmasından çekilebileceğini devletlere bildirmek yerinde olacaktır, diye düşünmeye başladım... Pazarlık konuşmaları bir "takas kafası"nı ortaya çıkarmış ve sonunda "bir toprak kapma planı içinde bitmiştir". Böyle bir antlaşmanın Amerikan milletine onaylatılması çok güç olacaktır. Clemenceau ve Balfour ile görüşülerek kendilerine, tutulan yoldan duyulan kaygıyı anlatmak ve ilerideki pazarlık görüşmelerinde de aynı yol izlendiğinde Amerika'nın bütün görüşmelerden çekileceğini söylemek konusunda Dışişlerinin düşüncesini sormuştur. Fransızlar, İtalyanlar ve Yunanlılar böyle bir tutumu sevinçle karşılayacaklardır. Çünkü, istediklerinin hepsi, hem de savaşsız elde edilmiş bulunuyor.

Belki İngilizler Amerikan katkısını isteyebilirler. Fakat böyle bir korkunun varlığı kabul edildiğine ve yapılacak anlaşmalar Milletler Cemiyeti'nce garanti edileceğine göre, bakanlık, Amerikan delegasyonunun görüşmelere katılmaya devam etmesini isteyebilir."

Bu telgraf alınır alınmaz Wilson, Lansing'e şöyle yazıyor: "Bu gelişmeden üzgünüm. Ne yazık ki Titoni ve Venizelos, önceden verilmiş bir kararla Anadolu üzerinde özel bir anlaşmaya varabilmişlerdir. Düşüncem açıkça şudur: Bulgar Trakya'sı Yunanistan'a verilmemelidir. Amerikan delegasyonu, bu noktada kesin bir tutum takınmalıdır. Öte yandan, burasını Bulgarlara geri verdirmek ağır bir durum yaratabilecektir." diyor ve tarafsız bir kurul, bu konuda karar verinceye kadar Milletler Cemiyeti çerçevesi içinde geçici bir uyuşma öğütlüyor. "A. B. D. kendi ilkeleri dışında böyle toprak üzerinde takas gibi anlaşmaları onaylayamayacağını açıklamak zorundadır. Amerika, İtalyanlara ve Yunanlılara, sorunları onların istedikleri şartlara göre sonuca bağlamaya izin verirse kendi ilkelerini kendisi çiğnemiş olacaktır. Venizelos'un, İzmir'i almasına izin vermiş olmamızdan dolayı, bizi kendilerinden soğutmakta ve yaptığımızdan pişman etmekte bir çıkarı olamayacağını bilecek bir kafaya sahip olduğu inancındayım." Bu mektubun özü, aynı gün Polk'a tellendi.

Polk, daha sonraki beş gün içinde, anlaşma üzerinde daha çok bilgi aldı. Titoni, Yunanlıların Menderes nehrinde durmayı kabul ettiklerini, İtalyanların da bu nehirden Antalya'ya kadar olan bölgeyi işgal edeceklerini söyledi. Yine Titoni'ye göre, Fransızlar, bu anlaşmayı olumlu karşılıyorlardı fakat, Suriye'de Fransız ve İtalyan sınırları konusunda açık bir tutum takınmıyorlardı. Polk, bu bilgileri kendisine söylediği zaman Balfour şaşırmıştı. Kendisinin İtalyanlara Anadolu'da herhangi bir toprak verilmesine taraftar olmadığı, fakat Batı Trakya'nın Yunanlılara verilmesini istediğini söyledi. Polk bu arada, Bulgaristan'daki durum

hakkında bilgileri olan İngiliz askerî önderleriyle General Foch'a göre, bölgede askerî yönden kudretli tek ülke Bulgaristan'dı. Yunanistan bütünüyle Anadolu'ya bağlanmıştı. İtilâf Devletleri'nin ise oradaki birlikleri yok denecek kadar azdı. Polk, Trakya sorununun, Türkiye antlaşmasının yapılmasına ve Amerika'nın, İstanbul Mandasını kabul edip etmeyeceği anlaşılıncaya kadar geri bırakılmasını konferansta önerdi; o zaman, Batı Trakya sorunu çözülürdü. 14 ağustos'ta Polk, şu telgrafı çekti: "Batı Trakya sorununda her türlü anlaşma havada" İtalyanlara ve Yunanlılara, Anadolu ve Trakya üzerindeki karşılıklı anlaşmalarda biraz duraklama yapmalarını; "çünkü, A.B.D.'nin İtalya'nın, Anadolu'nun güney kıyısını ele geçirmesine asla razı olmayacağını söyledim," diyen Polk, Dışişlerinden, Batı Trakya'nın İstanbul ve Boğazlar için kurulacak yönetim alanına katılması şeklinde bir ortalama çözüm yolu önermesine izin vermesini istedi. 15 ağustos'ta, Dışişlerinden, kendisinin ileri sürdüğü ortalama çözüm yolunun önerilmesi iznini yeniden istediği gibi bu konuda Başkan'ın da görülmesini, olmazsa, daha önce tartışılması yapılmış önerilerin uygulanmasını önleyemeyeceğini bildirdi.

Bununla birlikte, herhangi bir karara varılmazdan önce, Venizelos, 24 ağustos'ta, Amerikan delegasyonu kanalıyla Başkan'a bir mesaj göndererek, ortalama bir çözüm şekli olarak, kendi ilk isteklerinden birazını kısarak, Trakya'nın Yunanlılar, Bulgarlar ve Uluslararası İstanbul yönetimi arasında bölüşülmesini önerdi. Başkan'ın karşılığı 28 ağustos'ta çekilmişti ve konseye 1 eylül'de sunuldu. Başkan, Venizelos'un önerisini kabule değer bulmadı. Bu, Yunanistan'a karşı dostluk duygusunun yokluğu ya da Amerika'nın, kahraman bir ulusun ulusal amaçlarına değer vermemesi sonucu değildi. Bir barışın, üzerine oturtulacağı temelin gelecekte yeni savaşları önleyici nitelikte olması ve adalet, haklılık üzerine kurulması gereğinden ileri geliyordu. Başkan devamla Yunan ulusunun isteklerini gerçekleştir-

mek yolunda güçlü bir istekle dolu olarak; "Trakya'nın batı yakasından bazı parçaların Yunanistan'a, geri kalan bölümünün Uluslararası yönetime katılması biçiminde bir uygulamaya gidilebilir," dedi. "Bulgarlara Dedeağaç'a ve Ege denizine çıkmak üzere Doğu Trakya'dan geçecek bir yol hakkı verilmelidir. Uluslararası niteliğe bürünecek olan İstanbul Boğazları ve buraya bağlı "büyük toprak parçası" kendi hükümetlerince görevlendirilecek devlet ya da devletler grubu için sürekli ve büyük bir masraf konusu olmazsa" Yunanlıların, Doğu Trakya'nın büyük bölümüne egemen olmak isteği şüphesiz kabul edilemez.

Bu mesaj alınır alınmaz, Konsey, Toprak Komisyonu'ndan, buna göre ve Başkan'ın mesajına uyacak biçimde haritalı bir öneri hazırlamasını istedi. Komisyon, 2 eylül'de Trakya'da Bulgar sınırını gösteren bir haritayı, Başkan'ın düşüncesine uyacak bir plan halinde konseye sundu. Polk, bu planı A. B. D. adına onayladı ve konseyce de uygun bulundu. Bununla birlikte Yunanlıların Doğu Trakya hakkındaki istekleri, planda gösterilmemişti. 5 eylül'de, Clemenceau, Titoni ve Balfour, Amerikan delegasyonu kanalıyle Wilson'a bir telgraf çekerek Başkan'ın planının 700 bin Yunanlıyı Uluslararası şehir sınırları içine aldığını bildirdiler. Bu alanda, Türklerle Yunanlılar arasında sürekli ırk kavgaları olabilirdi. Bu tutum, düşman olan Türk ve Bulgarlar karşısında müttefik Yunanlılara karşı haksız bir tutum olacaktı. Polk, Dışişlerine, bu görüşün aşırı bir büyütme olduğunu "tartışılamaz" biçimde Yunanmış gibi gösterilmek istenilen bu topraklarda Yunanlıların azınlıkta bulunduklarını bildirdi. Venizelos tarafından da bir mesaj gönderilmişti fakat, Başkan bu sırada ülkesinde talihsiz bir geziye çıktığından, bunların hiç birine cevap verilemedi.

Venizelos, 27 eylül'de Başkan'a yeniden yazarak, Doğu Trakya'da Yunan çoğunluğu olmaması nedeniyle bu bölgenin Yunanistan'a verilmemesine karşı çıktı. Diyordu ki; "her ne kadar söylenenler şu anda doğruysa da savaştan

önceki durum böyle değildi. Savaş sırasında Rumlar Trakya'dan sürülmüşlerdi. Döndükleri zaman belki çoğunluğu kaybetmişlerdir. Bir sayım, ölenlerin hesaba katılmasıyle haklı bir oranlama halinde iki ırkın sayıca ölçüsünü ortaya çıkaracaktır. Türkler, Yunanlılara uyguladıkları kötü yönetimden dolayı ödüllendirilmemelidir." Bu mektup, aylarca dikkate alınmadı; ancak, 11 aralık'ta Başkan'dan bu konuda bir not alındı. Bu tarihte Başkan'ın özel sekreteri Tumulty, Dışişleri Bakanlığı'na Venizelos'un mektubunu göndererek, Başkan'ın bu konuyu Dışişleri Bakanı ile en kısa zamanda görüşeceğini bildirdi. Bu görüşmenin yapıldığı hakkında dosyalarda herhangi bir kayıt yoktur.

■

KONSEY, Tükiye sorunlarını ve İtilâf Devletleri'nin Türkiye üzerindeki kazanç hırsları konusunu incelemeye başladığında, Manda biçimlerini hazırlamakla görevli kurul, bu hırsları denetleme ve Konferans'ın ciddî olarak toplantıya başladığı sıralarda Wilson'un çabalarıyle kurulmuş olan Uluslararası Manda Örgütü (Yediemin) düzenini tamamlamaya girişmişti. 27 haziran'da Dört'ler Konseyi'nde Mandaların biçimini belirtmek üzere bir komisyon kurulması kararlaştırıldı. Fakat, bu konuda çalışmalar daha o zaman epeyce ilerlemiş bulunuyordu. Manda ile ilgili İngiliz delegasyonu üyeleri de, Amerikan meslektaşları ile tamamen aynı görüşteydiler. İngiliz ve Amerikan uzmanları, bütün Paris Konferansı süresince, sıkı bir biçimde çalıştılar.

Mandaların niteliğini belirtmek için İngiliz ve Amerikan işbirliği gerçekte, ilk sarsıntıya ve yıkılışa kadar, çok sıkıydı. Hatta, bu ilk sarsıntıdan önce, aralarında, ilkeler yönünden bir anlaşma bile vardı. Uluslararası Manda örgütünün özel ayrıntıları üzerinde Konferans'ta tartışma açılmasından birkaç hafta önce, özellikle kasım 1918'de özel bir toplantıda uluslararası ilişkiler hakkında çalışan İngiliz ve Amerikan uzmanları arasında bile bu anlaşma vardı.

Alman anlaşması bitmek üzereyken bunun bütünlenmesi için gerekli şartlar kararlaştırılmıştı. Manda düzeni, anayasa ile, her anlaşmanın bir parçası haline gelmişti. Mandanın genel şartları yirmi ikinci maddeye bırakılmakla birlikte açık ve geniş yanları, kesin çizgileriyle şartları belirtilmişti. Milner, yılın başlarında Fransızlarla bir uyuşma ve uzlaşmaya varmak girişimiyle ilgili olarak B ve C sınıfı Mandalar üzerinde kısa planlar çizip hazırlamıştı, fakat, 11 mart'ta Lloyd George, bu konunun Başkan Wilson'un Paris'e dönüşüne kadar durdurulmasını söyledi. Ondan sonra da aynı konu hakkında bir daha kendisine bundan söz edilmedi.

Westermann, "A" Sınıfı Mandalar hakkında plan hazırlayan ilk kişi oldu. 24 nisan'da, Osmanlı İmparatorluğu toprakları üzerinde model bir Manda'nın şartlarıyle ilgili ana ilkeleri ortaya koydu. Mandater devlet, yirmi beş yıl süreyle Milletler Cemiyeti denetimi altında yönetim görevini yürütecek ve Mandasını üzerine aldığı ulusun kendi kendini yönetme yeteneğini kazanmasını sağlayacaktır. Kapitülasyonlar kaldırılacak, din özgürlüğü güven altına alınacaktır Manda altına alınmış her ülke, Osmanlı borçlarından, orantılı olarak, bir pay yüklenecektir. İstihkâm yapmak yasaklanacak, asker toplama işi, sadece kamu düzenini korumaya yetecek ölçüde yapılabilecektir. Bu plan, Barış Konferansı delegelerine, ayın yirmi altısında sunuldu. Aynı zamanda, ayrı ayrı Mandaların gerektireceği özel şartlardan önce Mandanın genel şartlarının kabul edilmesi öğüdünde bulunuldu. İleride, belki de İtilâf Devletleri arası bir kurulla genişletilmek üzere bir Amerikan komisyonu, konuyu incelemekle görevlendirildi. Barış delegeleri, memorandumu uygun buldular ve, "Ana fikir bu kadar önemli olduğuna göre, memorandum ve planın niteliğinden Başkan'a da bilgi verilmelidir," dediler. Plan, 28 nisan'da Wilson'a gönderildi. Westermann planının zayıf noktası, Manda altına alınmış ülkelerde **"açık kapı"** politikasının garanti edilmemesi

idi. **Fakat, daha sonra William Yale'in hazırladığı memorandumda, bütün Manda ile ilgili şartları gösteren maddelere, Amerika'nın ticari çıkarlarını koruyucu yargıların konulmasının önemi üzerinde durulmuştur.** Bu da, gönderilmiş olan ilk memoranduma ek olarak postalanmıştır.

İngiliz uzmanları da Manda düzenini gerçekleştirmek ve ona somut bir anlam vermek çabası içindeydiler Lord Robert Cecil, özellikle, sistemin Konferans'a götürülmesinden kaygılı, üzüntülüydü. 3 mayıs'ta, Belçikalılar, eski Alman sömürgelerinin yönetiminin, büyük devletlere değil, doğrudan doğruya ilgili devletlere bırakılmasını istedi. Wilson, "Mandalar mademki Milletler Cemiyeti tarafından dağıtılacaktır, eğer bu dağıtım, Cemiyet'in işe başlamasına kadar gecikecekse Cemiyet işe el koyuncaya dek başlıca müttefik ve ortak devletler eliyle yapılmalıdır," dedi. Sonra, Lloyd George, Cecil'in kendisinden Mandalar sorunu ve bunlara verilecek biçim konusunun Konferans'a getirilmesini istediğini söyledi. Wilson, Mandaterler sorunu arkasından Manda biçiminin de hemen belirtilmesine neden gerek duyulduğunu sordu; genel çizgiler anayasada gösterilmişti. Balfour, kendi görüşünce, önce Manda sorununun çözümlemesini daha uygun bulduğu düşüncesini ortaya attı. Lloyd George, görüşe katıldığını söylemesi üzerine Wilson, "bunun tek aykırılığı Mandaterlerle ilgili bölümdedir," dedi. (İtalya'nın Anadolu'ya çıkarma yapması Üçlerin dikkatini çeken ve onları uğraştıran konuydu.) Lloyd George bu görüşü kabul etti. Asıl güçlükler Türkiye Mandası üzerinde çıkabilirdi. Wilson, bunun Siyonist sorunu nedeniyle özellikle Filistin için geçerli olduğunu, buna A. B. D.'nin İngilizlerin ve kendi düşüncesine göre bir dereceye kadar Fransızların bağlanmış bulunduklarını söyledi.

Manda anayasasının yirmi ikinci maddesine, Manda'terin, Manda altında bulunan ülkeden, kendi anayurdunun savunmasında kullanılmak üzere asker toplayabilmesi için

özel yargılar konulmasını Clemenceau, Dört'ler Konseyinden istediği zaman tartışmalar ortaya çıktı. Clemenceau, "Bu, Fransa için çok önemlidir," diyordu. Wilson, kendisine, 30 ocak'ta, On'lar Konseyi'ndeki tartışmayı hatırlattı. Kararın yazılış biçimi Fransa'nın amacına hizmete yeterli olduğu yolunda o zaman bir anlaşmaya varılmıştı. Aynı gün, sonradan neler olduğunu Wilson, House'dan sordu. Bunun üzerine House, Başkan'a gönderdiği memorandumda, "Clemenceau'nun istediği değişikliği onaylamamak için çok inandırıcı nedenler vardır. Bu değişiklik şöyle bir anlama bizi zorlar ki sözgelişi Fransızlar ile İngilizler arasında bir savaş çıksa, bu Arabın Arapla savaşması gerekecektir. Bu gibi olabilecek haller, Manda sistemini memleketlerin ard düşüncelerine göre ayarlamayı gerektirir" diyordu. Clemenceau, bu durumda, meslektaşlarını beklemeksizin planın içindeki anayasayı, önerdiği değişiklikle, hemen baskıya verdi. Wilson, baskı devam ederken ne olduğunun farkına vardı ve durdurulmasını emretti, kopyalar geri alındı ve değiştirilmeden, eski biçimiyle yeniden bastırıldı.

Cecil de, Mandaların gerçek niteliğinin belirlenmesi yolunda House'un da yardımını istediği gibi, kendisinden Mandaların dağıtımından önce, Başkan'ın da yardımını sağlamasını rica etti. "Eğer bu sonraya bırakılacak olursa liberal şartların kabul ettirilmesinde zorluklara uğranılabilir," dedi. House, elinden geleni yapmayı kabul etti ve Wilson'a, Cecil'in isteğini yazdı. Wilson, 19 mayıs tarihli yazısıyle, Cecil'in isteğini iyi karşıladı, elinden ne gelirse yapacaktı. Fakat, Manda dağıtımı öyle bir hal aldı ki bunun açık bir deyime bağlanması çok incelik taşıyan bir sorun niteliği kazndı. (Anadolu'daki İtalyan davranışı tekrar konsey önüne gelmişti.) Wilson, Cecil'in, düşünülmüş olan üç tip Manda düzeni için örnek Manda planları hazırlamasını ve bunları elverdiği ölçüde tek biçime yaklaştırmasını öğütledi. Her biri için ayrı tedbirler böylece "daha az kızdırıcı" olabilirdi.

Cecil, Wilson'un öğüdüne uydu ve planını 21 mayıs'ta, Başkan'a verilmek üzere House'a gönderdi. Ayrıntıları bildiren mektubunda, karşı çıkılması durumunda bile, Cemiyete, Mandanın ilhakı gizleyen bir araç olmadığını anlatma yolunda "gerçek fırsatlar" vermek için tedbir alınması gereği üzerinde de ısrarla duruyordu. Her birinin taşıdığı özel şartlar nedeniyle "A" Sınıfı Mandalar için uygun bir plan hazırlamakta çektiği zorluğa da parantez içinde işaret ediyordu. Görünüşe göre Wilson bu planları hemen görmemiştir. 4 haziran'da Cecil yeniden House'a yazarak Mandaların elden gelen çabuklukla yayımlanması için kendisini sıkıştırdı; çünkü Manda düzeni yalnız Milletler Cemiyeti anayasasına uygun olan bir sistemdir ve bu nedenle sistemin anayasa koşullarına tamamen uyması gerekirdi. Ona göre, yayım, Doğuda gerilimi rahatlandırabilirdi böylece. Faysal, Manda düzeninin kendisini ve bütün Arapları tamamen koruduğu kanısına varmış olacaktı. House, bunu Wilson'a gönderdi. Wilson da Manda konusunda Cecil ile işbirliği yapmak ve dönünce kendisini görmek istediği cevabını verdi.

■

ALMAN anlaşmasının imzası yaklaştığında, Cecil'in baskısıyle Lloyd George Konsey'de Manda biçimlerinin belirtilmesi konusunda baskı yapmaya başladı. 25 haziran'da konunun önemi üzerinde "direndi" Wilson kabul etmekle beraber "okumak için" zaman istedi. Ertesi gün, Lloyd George'a, yalnız Cecil planını okuyabildiğini söyledi ve Milner planının ayın yirmi yedisinde Konsey'e dağıtılmasını önerdi. Bu arada House'a bir yazı yazarak Lloyd George'un sıkıştırmakta olduğundan söz etti ve kendisinden, özellikle Cecil ve Milner planları arasındaki değişik yargılarla konunun tümü üzerindeki görüşünü sordu. House, şimdilik bir şey yapılmaması gereğini öğütledi: "A.B.D., İngiltere ile bazı

temel noktalarda sert bir uyuşmazlık içindedir ve bu görüş ayrılıklarının ortadan kaldırılması gerekir. Bu konunun İtilâf Devletleri arası bir komisyonda incelettirilmesi uygun olur," diyordu. 27 haziran'da, iki İngiliz planını bir notla Barış Konferansı delegelerine göndererek bunlardan hiç birinin memnun edici olmadığını belirtmişti. Bunlar, "açık kapı" ilkesini tam bir şart olarak almadıkları gibi yerli halk için de yeterli koruma yargıları getirmemektedir. Yine, misyonerlerin serbestçe çalışabilmelerini sağlamak da düşünülmemiştir. Muhtıraya eklenen mektupta Cecil Manda sorununu bir çözüme bağlamadan konferansın dağılmasından korkuyordu. "Bu, muhakkak ilkelerin açık ve ayrıntılı bir anlatımı olmalıdır" diyordu. Ayın dördünde, öğleden sonraki oturumda Lloyd George, Milner planını Konsey'e sundu. (Bu plan, yalnız "B" ve "C" modeli Mandalarla ilgili yargıları içine alıyordu, çünkü, Milner'e göre, "A" Sınıfı Mandanın uygulanacak yalın ve tek bir Manda düzenini düşünebilmek çok güçtü.) Wilson, Milner önerilerine karşı bazı eleştirileri olduğunu ileri sürdü:" Bunlar bir halka yeterli bir korumayı ancak ve az bir olasılıkla sağlamaktadır. Açık kapı politikasını da yeterli ölçüde sağlamıyor; Manda sınıfının hiç biri misyoner çalışmalarını güvene almamaktadır. Bununla birlikte, Konsey bu soruya şimdi eğilmek istiyorsa, kendisi Manda planlarını hazırlayabilecektir. En uygun plan, bu amaçla bir özel komite kurmaktır" dedi. Lloyd George "açık kapı" üzerinde Başkan'ın ileri sürdüğü görüşlerden yararlandı; kendi görüşüne göre plan çok faydalıdır, fakat yine de konunun bir komiteye verilmesini uygun görmektedir. Ancak, Milner Londra'da bulunmak zorunda olduğundan ve House da oraya gitmeyi düşündüğünden, "komitenin Londra'da toplanmasını öneririm," dedi. Wilson, "ilkönce komite kurulsun ve çalışma yönetimi kararlaştırmak üzere ilk toplantısını Paris'te yapsın," dedi. Devamla, "Manda sınıflarını belirtmek ve uygulanmasına geçilmeden eleştirileri görmek üzere bunları yayımlamak çok iyi bir plan olabilir ama bütün

bunları komiteye bırakmaya da hazırım," dedi. Komiteye verilecek ödev ve yetki esasları belirtildi. Tam bir açıklığa kavuşmak için, ertesi gün, komite şu sorulara karşılık bulmakla görevlendirildi: 1) Model Manda planlarını incelemek; 2) Almanya'nın Doğu Afrika'daki sömürgeleri hakkında Belçika ve Portekiz isteklerini öğrenip açıklığa kavuşturmak; 3) Aynı konuda asıl "yerli halk örgütlerini" dinlemek; 4) İki devletin istekleri üzerine rapor hazırlamak.

Sömürge Mandaları Kurulu'na Başkan seçilen Milner, komiteyi kurulduğunun ertesi günü toplantıya çağırdı, fakat Alman anlaşması ayın yirmi sekizinde imzalanacağından House bu çağırıya gitmemeye ve yerine G. L. Beer'i göndermeye karar verdi. Beer, House'un sömürgeler hakkında varılacak karar çalışmalarına Londra'da katılacağını bildirecekti. Kurulun ikinci toplantısı on gün sonra yapıldı.

Komisyon, kendisine verilen ödev toplantılarına başlamadan evvel, Wilson'un House'a son bir sözü vardı. 1 temmuz'da Amerika'ya dönerken S. S. George Washington' dan kendisine şu telgrafı gönderdi:

"Hareketimden önce Mandalara biçim verecek komite konusunda sizinle görüşmeyi ihmal ettim. Bu komiteye başkanlık etmesini ve sizinle, Simon, Chinde ve Crespi ile birlikte çalışmasını Lord Milner'den rica ettim. Milner'in bütünüyle liberal bir tutumda olduğunu, kendi şeflerinin planı çok iyi bulmalarına rağmen Milner'in kendi görüşünde direneceğini sanıyorum. Bu konuya en büyük dikkatinizi vermek suretiyle hepimizin desteklediği bir biçimi verdirmeyi belki başarabilirsiniz. İngiliz Başbakanı, bu şin yalnız büyük devletleri ilgilendirdiği, Milletler Cemiyeti'nin ancak biçim bakımından bir ilgisi olabileceği görüşüne yatkındır. Tutumu, Mandanın, savaş kazançlarının paylaşılmasını yalnızca görünüş bakımından perdeleyen bir örgüt saydıkları hakkındaki kanıyı doğrular niteliktedir."

KOMİSYON'UN ikinci toplantısı, 6 haziran'da yapıldı ve ertesi gün de sürdü. Mandalar hakkında alınacak tedbirler üzerinde genel bir ortak anlayış vardı. Bunlar ilke olarak, dağıtılmalıydı. Müttefik ve ortak devletler, bunları "yediemin" olarak üzerlerine alacaklar, Milletler Cemiyeti de bunların uygulanmasında yüksek bir denetleyici rolü oynayacaktı. House, Wilson'a yazdığı mektupta, "toplantılarda görülen tam bir görüş birliğinden zevkli bir şaşkınlık duydum," diyor. Bununla birlikte, ayrılık yaratan büyük bir nokta vardı: 5 temmuz'da, Konferans Genel Sekreteri Dutasta, Kurul Başkanı Milner'e, Fransızların "B" Sınıfı Mandalar için yeni bir tezini gönderdi. Bunda, Manda altındaki topraklardan asker alma maddesine "ve gerek anayurt ve gerek sömürgelerin savunması için" sözleri ekleniyordu. Fransız delegasyonu, konferansta bu Fransız deyiminin olduğu gibi bölüme eklenmesi konusunda açıkça direnmek emri almıştı. Fransız tezi, On'ların 30 ocak toplantısındaki kararına dayanıyordu. House'a göre, tutanak çok açık olmamakla birlikte bir ölçüye kadar Fransız tezini desteklemekteydi. Fakat, Wilson da aynı düşüncedeyse bu konuda direnmeye kararlıyım, diyordu. House, toplantıda Fransız tezine karşı çıktığında, İngiliz, Japon ve İtalyan üyelerin kendi tezine yakınlık gösterdiklerini ekliyor. (Amerika sonradan Fransız isteğini yalnız Togoland için kabul, fakat öteki herhangi bir Manda için reddetmiştir.) "B" ve "C" Sınıfı Manda konusu, House'un protesto ettiği ve Fransızların direttiği Anayurdu savunma yargısı dışarda bırakılarak on bir oyla onaylanmıştı. Cümle, Wilson'a, House'un bir notu ile tellendi. Bu notunda House, "A" sınıfı Mandaların, Türkiye'de Mandaların dağıtımı konusundaki kararsızlık nedeniyle, ağustos'a kadar geri bırakıldığını bildiriyordu. Wilson, verdiği 18 temmuz tarihli karşılıkta, "B" ve "C" Sınıfı Mandalar için varılan sonucun "az çok memnunluk verici" olduğunu ve "A" Sınıfı Mandalar konusunun geciktirilmesinin nedenini anlayamadığını bildiriyordu; "her halde her iki düzende de

Mandaterler üzerinde fazla durmaya gerek duymadığı kanısındayım."

■

KURUL toplantıları geri bırakıldıktan sonra, bu komisyona bağlı İngiliz ve Amerikan delegeleri olan Beer ve Cecil, "A" Sınıfı Mandalar için plan hazırlama çalışmalarını sürdürdüler. Komisyon 5 ağustos'ta tekrar toplandığı zaman bir plan hazırdı ve üyelerin önüne konmuştu. Fakat bu sefer de A. B. D.'nin komisyonda denemesini geçirmiş olduğu zorluklar, Manda Kurulu'nun da karşısına çıktı. Fransız delegesi yine toplantıda yoktu. Araştırmalardan sonra kendisi telefonla bulundu. Delegasyon, Kurul'a katılmama talimatı aldığını bildirdi. Bu konuda Milner'in Dutasta'ya ve House'un Wilson'a verilmiş iki raporu vardır. Milner'in raporu biraz ılımlıdır. Fransız Hükümeti'nin, bu günkü durumda, "A" Sınıfı Manda konusunun, Türkiye İmparatorluğu üzerinde politik bir anlaşmaya varılıncaya kadar incelenmesine karşı çıktığını Simon'un kendisine söylemiş olduğunu haber veriyor. Simon, başka nedenlerle toplantıda bulunamıyordu, fakat, kendisi bulunacak olursa Fransız delegasyonunun "A" Sınıfı Mandanın tartışılması oturumuna katılmayacaklarını söyleyeceği anlaşılıyordu.

House raporu başka bir görüntüdedir. Wilson'a, kendi planının gündemde olduğunu fakat Fransız delegasyonunun telefonla, toplantıya gelmeyi ve bu şekliyle Manda konusunu tartışmayı, Türkiye için uygulanacak Manda sınıfı henüz kararlaştırılmamış olması nedeniyle, reddettiğini bildirdi. House, Cecil, yirmi ikinci madde üzerinde direttiler ve "sorun, bu şekliyle alındığında Anayasanın bu maddesi "A" Sınıfı ile ilgili Manda ilkelerini bir biçime bağlamış olmaktadır," dediler; fakat kurul, sorunu Yüksek Savaş Konseyi'ne sunmaya karar verdi. House, Wilson'a, uyarma niteliğinde yazdığı yazıda Polk'a, bu konu ele alındığı

zaman "A" Sınıfı Manda planını Konsey'e sunmasını ve aynı talimatı vermesini öğütledi; yoksa, yani bölgenin yönetimi yolunda herhangi bir ön uzlaşma yapılmazsa, Osmanlı İmparatorluğu bölünecek, paylaşılacak ve "Manda düzeninin genel anlamı ve amacı, kamuoyunun zor bağışlayacağı bir darbe yemiş olacaktı." Wilson, Fransa'nın tutumunu öğrenince küplere bindi. Lansing'e yazarak, Türkiye İmparatorluğu ile ilgili olarak Fransızların Manda Komisyonu'nda yeni bir sorun ortaya attıklarını söyledi. Bu yazısında Başkan, Fransız tezini doğrudan doğruya reddediyordu. **"Şüphesiz ki Türkiye'de Manda uygulanacaktır ama Paris'te Manda düzeni tartışılırken Türkiye'den ancak örnek olarak söz edilmekte ve asıl Manda sistemi, Lloyd George ve Clemenceau ile Suriye ve Arabistan için söz konusu olmaktaydı,"** diyordu ve ekliyordu: **"Savaş kazancı olarak Türkiye'nin yağma edilmesini görmektense Fransız antlaşmasından çekilmeyi yeğ tutarım."** Lansing'ten, Polk'a gönderilecek sert bir mesajla, bu konuda şimdiye kadar elde edilmiş olanlarda en ufak bir değişikliğe izin vermeyeceklerinin kesin bir biçimde Fransızlara duyurulmasını istedi. Bu yazıya parantez içinde şu notlar eklenmişti: (Öbür anlaşmalar da bu doğrultuda yürütülmek istenirse Almanya anlaşmasının Senatoda onaylanmasını sağlamakta, Yunan ve İtalyanların elde etmeye çalıştıkları anlaşmaları garantilemek için Milletler Cemiyeti'ne girmekte acele etmeyecekti.) ([3]) Hou-

([3]) Başkan'ın Dışişleri Bakanına mektubu, 8 ağustos 1919. 763.72119/6294 1/2. Lansing'in, Başkan'ın Avrupa'nın şimdiki durumu hakkında duyguları üzerine yazdığı özel bir memorandum (Lansing's papers), 20 ağustos 1919 tarihlidir. Başkanın yorumlarını şöyle kaydediyor: "İngiltere ile İran arasındaki gizli anlaşmayı öğrenince bütün işleri yüzüstü bırakarak çıkıp gitmeye hazırdım." Lansing, bu, Başkan'ın görüşünü ifade etmesinin üçüncü seferidir, diyor. Bundan önce iki defa, Yunanlıların Batı Trakya'nın tamamını istedikleri ve Fransızların Suriye hakkındaki istekleri ortaya atıldığı zaman da aynı düşünceleri dile getirmişti.

se, Beer'in hazırladığı ve Cecil'in onayladığı öteki komisyon üyelerinin çekimser kaldıklarını bildiren notlarıyle planı Wilson'a gönderdi. Wilson, memnun olduğunu ve Fransızlarla olan fark ve anlaşmazlığın da yenileceğini umduğunu bildirdi.

Lansing, Başkan'ın yazısının özünü 9 ağustos'ta Polk'a telledi. Polk, ertesi gün Clemenceau'yu gördü ve Fransız delegasyonunun "A" Sınıfı Manda tartışmalarına katılmaması hakkında talimat aldığı yolunda Londra'dan gelen raporun doğru olup olmadığını sordu. Clemenceau, bunun doğruluğunu ve bu davranışı Suriye'de bir karara götürmek için İngilizleri zorlama amacına yönelmiş bulunduğunu söyledi. (Bu belki doğruydu, çünkü, Suriye sorunu Türkiye sorununa bağlıydı. Fransızlar Faysal'dan ve İngilizlerden önce bir karar almazlarsa, İngilizler Mezopotamya ve Filistin için böyle bir aceleye gerek görmeyeceklerdi.) Polk, Fransız liderine: "ne de olsa bu, Milletler Cemiyeti ve Alman anlaşmasına da dokunduğu için Amerika'yı ilgilendirir. Fransızlar Mandayı geciktirmek isterlerse çok kötü bir durum doğabilir," dedi. Yalnız, bu tutum sürüp giderse Fransa'yla olan garanti antlaşmasından çekilebilinir, talimatını gizli tuttu. Clemenceau uysal göründü ve "A" Sınıfı Mandalar işine katılmaya söz verdi. Kendisinden, Amerika'nın bu konudaki tutumunu açıklayan bir mektup istedi. Bu mektubu, Suriye konusunda söz dinlemez durumda olan bazı kabine arkadaşlarına gösterecekti. Polk kabul etti ve ayın on üçünde mektubu gönderdi; aynı gün, Paris'te neler olduğunu Londra'da bulunan House'a bildirdi. (4)

Fransız Başbakanı, bir işin arkasını kolayca ve sessiz-

(4) Dışişleri Bakanlığı Polk'un hareketlerini onaylıyor ve Clemenceau'nun Mandaya karşı çıkmamış olmasını çok takdir ediyor. Telgrafta: Kendisi ile Clemenceau arasındaki tartışmalar sonunda varılan anlaşmalarda herhangi bir değişiklik katiyen kabul edilemez ve böyle bir tutum ağır sonuçlara görtürebilir, diyordu Başkan.

ce bırakacak adam değildi. Bu konu çevresinde Fransızlarca, iki hafta ya da daha fazla sürece bir şey söylenmedi. Komisyon sürüncemede kaldı. Sonra, 24 ağustos'ta yeniden saldırıya geçti. Polk'a yazdığı mektupta, Manda konusunun geri bırakılması yolundaki Fransız görüşünün nedenlerini anlattı. Konuyu bütün ayrıntılarıyla incelemiş olarak vardığı sonuçları bildirmek istiyordu. Kendisinin temel kanıtı, Anayasanın yirmi ikinci maddesinin açık deyimi idi. Clemenceau devam ediyor: "Bereket versin ki, Milletler Cemiyeti 8 şubat toplantısında bazı özellikleri olan ülke adlarının silinmesi hakkını Fransa'ya tanımıştır." Burada, Osmanlı İmparatorluğu'nun belli bir parçasına ayrı bir politik nitelik tanınması için olduğu gibi Mandaların, bölgesine göre değişeceği hakkında da bir karar yoktur. Bu bakımdan, toprak konularında kesin bir yargıya varılmadan hangi bölgeye hangi tip Mandanın uygulanacağı hakkında bir karar verilemez. Bundan ötürü, Türkiye anlaşması beklenmekte ve bu da uzayıp gitmekteydi. Çünkü A.D.B. Manda kabul edip etmeyecekleri yolunda herhangi bir karara varamıyordu. Bu bakımdan A.B.D. kararını verinceye kadar "A" Sınıfı Manda konusunda daha ileri gitmek mümkün olmuyordu. Fransızların Manda konuşmalarının ilerlemesinden sanki bir arzuları yoktu. Manda işinin gecikmesi Fransa'nın değil, Amerika'nın yüzündendi.

Polk'un karşılığı şu oldu: "Asıl ve önemli nokta, bir devlet ya da bir ülkeye uygulanabilecek geniş prensiplerin belirtilmesidir. Amerika'nın Manda kabul etmeyeceğini bildirmesinin gecikmesi, Manda örneklerinin genel incelemesine etki yapmamalıdır. Konseyin sorun üzerine derhal eğilmesinde direniyorum. Bir çözüm yoluna varmak için önemli adımlar atılabilir." Fransızları zorlamak için Fransız anlaşmasını geri almak tehdidinin uygulanıp uygulanmayacağı sorusuyle birlikte bu yazışmalar Washington'a telgrafla bildirildi. Lansing, Clemenceau'nun kanıtlarına red yolunda karşılık verdi. Yirmi ikinci madde, Osmanlı İmparatorluğu'

nun bir parçasına Manda yönetimi uygulanacağını ifade eder. Bu nedenle, şimdi "A" Sınıfı hakkında genel görüşmeye zaman bütünüyle uygundur. Ayrıca, Polk'a, "madem ki Clemenceau daha ziyade bir geciktirme üzerindedir ve bir karşı çıkma durumunda değildir, o halde Başkan'ın tehdidini kullanması, Başkan'ın kendisine bırakılmalıdır," dedi.

Konuşmalar başarısız olarak sürdü, gitti. Polk, 5 eylül'de, Londra'da bulunan House'a, Fransızların hâlâ "A" Sınıfı Mandanın tanımlanmasına karşı çıkmakta olduklarını telledi. Polk, yine de uygun bir sonuca varılabileceğini, fakat zamana gerek duyulduğunu söylüyor. Bununla beraber, ilerlenemiyordu. Eylül'ün ortasında Milner ve House, kendileri Paris'e giderek konuyu çözüp çözemeyeceklerini görmek istediler, fakat Konferans durduktan sonra her ikisi birden bu sırada hiç bir şey yapamayacaklarına inanarak "A" Sınıfı Manda konusunu Türkiye anlaşmasının ele alınacağı zamana bırakmaya karar verdiler. Fransa isteğine kavuşmuştu. House, bu durumu 26 eylül tarihli telgrafla Lansing'e bildirdi. "A" Sınıfı Manda işini bitirme umuduyle Paris'e gelmiş, sekreterle görüşmüştü, fakat Türkiye anlaşması bir çözüme bağlanmadan hiç bir şey yapılamayacağına karar verdi. "Fransızlar ülkelere uygulanacak çeşitli Manda biçimi olduğu görüşünde direniyor," dedi ve böylece konuyu işlemekte başarı kazanamadılar.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

SURİYE'NİN FRANSIZLAR TARAFINDAN İŞGALİ

VERSAY ANLAŞMASI'nın imzasından ve Başkan Wilson'un Paris'ten ayrılmasından beri, Suriye hakkındaki Amerikan politikası Manda Kurulu'nda yönetiliyordu. Yunanlılar'ın İzmir'e çıkarma yapmalarından doğan karışık ve belirsiz durumu düzeltmek için bütün İtilâf Devletleri birliklerinin tek bir komuta altında toplanması tartışılırken 18 temmuz'da Clemenceau'nun Allenby'ye yaptığı çok sert çıkış yüzünden verilen kısa ara dışında, King-Crane Komisyonu, Dört'ler ve onun yerine geçen delegasyon başkanlarından kurulu On'lar Komisyonu'nda Suriye görüşmelerini bitirmişlerdi. Clemenceau, General Allenby'nin ya da emrindekilerin Suriye'de Fransa'ya karşı kasıtlı bir kampanya yürüttüklerini ileriye sürüyordu; bu Balfour tarafından, sert bir biçimde reddedildi. Bununla birlikte, Konsey dışında, Clemenceau, İngiltere'yi kendisiyle Suriye üzerinde bir anlaşmaya zorlamak için çok şiddetli girişimlere kalkıştı. Manda Kurulu'nda kararı durdurdu, bütün Arap sorununu Suriye'nin geleceğine bağladı ve bütün yaz boyunca, Fransız yayınevlerine öncü-

lük ederek, yoğun bir yayın kampanyası yürüttü. Bu kampanya, İngilizlerin Fransa zararına çabalarına ve Amerikan kurulu'nun **"maskaralığına"** dayatılıyordu. İngiltere, Fransa Hükümetini bu saldırılarından ötürü protesto etti. Ancak, bu protestolara karşı, Fransız dosyalarının bu konuda kanıtlarla dolu olduğu karşılığı verildi. İngiltere ise, Fransa'da Suriye konusundaki bu gergin duyguları anlamazlıktan geldi, çünkü, Suriye'de Fransız yararlarını korumayan bir hükümet, süpürülür giderdi.

11 ağustos'ta Balfour, Suriye'de İngiliz-Fransız ilişkileri konusunda bir memorandum yazdı. Bu konu, kendisine çok üzüntü vermişti: "Öyle bir üzüntü ki hakkında pek az şey söylenmiş, çok şey gizli tutulmuş olmasına rağmen bir türlü azalmadı," diyor Balfour. Balfour'un yazdıklarına göre, Britanya, Fransa ve Amerika, Suriye sorunu üzerinde kendi kendilerini, içinden çıkılamaz, karışık bir duruma sokmuşlardır. Öyle ki, bu soruna, memnun edici bir karşılık bulmak elde değildir. Savaş boyunca girişilmiş olan sözleşme ve uyuşmalar, Manda ilkelerini dikkate almamıştır. Arap devletleri, yapılacak bazı ön yardımlarla bağımsızlığa hazırlanmış sayılmıştır. İtilâf Devletleri tarafından Araplar konusunda yapılmış olan çeşitli sözlü demeçler şimdi açığa vurulamıyordu. Balfour, "her ne kadar Sykes-Picot anlaşması artık kesin olarak değerini koruyamıyorsa da yine Arap sorununun çözümlenmesinde yardımcı olabilir ve bir uygulama alanı bulabilir. Bu anlaşmanın ilkelerine uyularak bu bölgeyi Fransa'ya, Mezopotamya bölgesi İngiltere'ye ve Ürdün vadisi, Yahudi yurdu olarak ayrılmak üzere bir uygulamaya gidilebilir. Bu çerçeve içinde İngiltere ve Fransa, önce kendi aralarında bir anlaşmaya varabilirler ve sonra da beraberce Araplarla anlaşabilirler." diyordu.

Lloyd George, bu çözüm biçimini ve bunun, Fransa'nın Suriye'yi işgal isteğinin kabulü için zemin hazırlayıcı niteliğini onayladı. Bu, İngiltere'nin, Orta Doğu'daki Fransız

yer ve etkisini yok etmeye girişmiş olduğu yolunda resmen ve yayın şeklindeki, Fransız protestolarına da bir son vermiş olacaktı. Buna uygun olarak, Lloyd George, Fransızlara ve Araplara sunulmak üzere bir memorandum hazırladı. Bunda, İngiliz ordusunun Suriye ve Kilikya'yı boşaltması için derhal harekete geçileceği ve bu bölgelerin korunması sorumluluğunun, İngilizlerle uyuşularak, Fransız ve Arap kuvvetlerinin eline bırakılacağı bildiriliyordu. Suriye için bunun anlamı, Sykess-Picot sınırının batı yanında İngiliz birliklerinin yerini Fransız askerleri alacak, bunun doğusundaki bölgede Humus, Hama, Halep ve Şam'ı da kapsayarak, Arap kuvvetleri tarafından işgal edilecek demektir. İngiliz kuvvetleri Filistin'de "Dan'dan Birüssebi'ye kadar" ve Musul'u da içine alarak Mezopotamya'da kalacaktır. Britanya, aynı zamanda, Ermeni ulusunu koruma sorumluluğunu üzerine alan Fransız birliklerinin Ermenistan'a gönderilmesini de kabul etmiştir.

Lloyd George; bu memorandumu, Paris'te, 13 eylül'de bir özel buluşmada Clemenceau'ya sundu, fakat, bundan önce Amerikan tepkisini anlamak üzere, Polk'u da yokladı. 12 eylül'de Polk, Lloyd George, Allenby ve kabine üyelerinden bir çoklarıyle öğle yemeği yedi; Lloyd George, bütün ayrıntılarıyle Arap ülkelerindeki durumu görüştü ve memorandumu okudu. Başbakan, İngiltere'nin Orta Doğu'da 400 bin askeri bulunduğunu ve Suriye'den çekilme planı ile bunun biraz azalacağını söyledi. "Biz sorumlulukları Fransız ve Araplara bırakabiliriz, fakat, Fransızlar Şam, Humus ve Halep'in de kendi sorumluluk çevresine katılmasında direnebilirler," dedi. Allenby, İngiliz orduları oralardan çekilip yerlerini Fransızlar alır almaz, Faysal'ın onlara saldırmak isteyeceği görüşünü ileri sürdü. Lloyd George, İngiliz ordularının çekilmesi gerektiğini ve bunun zorunlu olduğunu kendisine anlatmak için Faysal'ı Londra'ya çağırdığını söyledi. Polk, ihtiyatlı bulundu ve plan üzerinde bir görüş ileri sürmedi.

Clemenceau, tek başına memorandum için bir söz vermeden, yalnızca İngiliz ordularının çekilmesini onaylamakla yetindi. **Polk, 13 eylül buluşmasından sonra, Lloyd George'u yeniden gördü, o da henüz bir sonuca varılamadığını söyledi. Clemenceau, memoranduma verdiği karışıklıkta, yalnız Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı Arap topraklarının bu İmparatorluktan ayrılmasını önerdi. Gerisi, ileride kurulacak Türk devletine bırakılabilirdi. Sultan da, Mısır'daki Kitchner rejimine benzer bir Yüksek Fransız Komiserliği'yle İstanbul'da bırakılırdı.** Lloyd George, bunun kabul edilemeyeceğini Polk'a söyledi; **Boğazlar ve İstanbul için tek uygun çözüm yolu bir Amerikan Mandası idi.** Polk, bunun hakkında bir şey söylemesinin mümkün olmadığını bildirdi. **Amerikan ulusunun içtenlikle çağırıldığı Ermenistan'da bile bir Mandayı kabul edeceği garanti değilken İstanbul için böyle bir isteği yerine getirmesi daha az olağandı.**

Lloyd George, memorandumu 15 eylül'de resmen Konseye sundu. Bundan Konferans'a bilgi vermenin zorunluğuna inanıyordu; yoksa gazetelere duyurabilir ve bu anlaşmalar meslektaşlardan gizli yapılmış şekline girebilirdi. Clemenceau, Lloyd George ile iki gün önceki özel buluşmasında aldığı tutumu değiştirmedi ve resmen: "Suriye ve Ermenistan'a ordu göndermekle anlaşmanın bütününü kabul etmiş sayılacaksa ordu göndermekten vazgeçeceğim," dedi. Lloyd George, böyle bir düşünceleri olmadığına, Britanya birliklerinin yerini Fransız gücünün almasından başka bir amaç taşımadıklarına kendisini inandırdı. Clemenceau'nun üzerinde durduğu nokta, Fransa'nın dört şehrin, en son anlaşmada Araplara bırakılmasını kabul etmediğinin ve Suriye'nin herhangi bir yerinde İngiliz birlikleri yerine Arap birliklerinin yerleşmesinin ve Fransa'nın şimdi bu işlemlere katılmasının, Fransa'nın Arap isteklerini kabul ettiği anlamına gelmediğinin açıkça belirtilmesiydi. Clemenceau, **"Suriye'nin tek başına ele alınmasından daha çok, Türkiye konusu bütünüyle ele alındığında ne gibi bir fedakârlık yapı-**

tabileceğini ya da nelerden vazgeçilemeyeceğini kararlaştırmak mümkün olur," diyordu. Londra'ya gitmeye daima hazırdı. Başka bir deyimle, pazarlığa girmeye hazırdı, ancak, Doğu sorununu toptan ele almak kesin bir zorunluktu. Polk, o zamana kadar resmen ortaya koymaktan dikkatle kaçındığı Amerikan tutumunu, bu sefer dosyalara geçmek şartıyla dile getirdi: İngiltere ve Fransa'nın kendi aralarında varacakları herhangi bir uzlaşma ne A. B. D.'ni ne de konferansı bağlar Ona göre, İngiliz ve Fransız meslektaşlar arasındaki konuşmalar daha çok bir görüs alışverişiydi; sorunun toptan görüşülmesi gerektiği anlaşılmıştı.

■

LLOYD GEORGE'un Suriye'den çekilme kararı Faysal'a, Şam'da, 10 eylül'de bildirildi. Aynı gün Beyrut Konsolosu, Şam şehrinin, bir İngiliz-Fransız ve İngiliz-İran antlaşması üzerine gelen haberlerden heyecan içinde bulunduğunu telliyordu. İngiliz-İran antlaşmasının Fransızlarca uygun bulunması, İngilizlerce de bir Fransız Mandası'nın uygun bulunmasının bedeli idi. Suriye Kongresi, ulusu, kendi haklarını korumak için silaha sarılmaya çağıran bir karar almıştı. Şam Konsolosu, 12 eylül tarihli raporunda Faysal'ın çok acele olarak Paris'e gittiğini bildiriyordu. Bir Fransız gemisi ile gidecekken Fransızların bunu "geciktirmek" istedikleri öğrenildi. Faysal, hareketinden bir gün önce Konsolosla görüşmüş, İngiliz ve Fransız temsilcilerinin, 9 eylül'de, Filistin dışında bütün Suriye için bir Fransız Mandaterliği'ni kabul etmesi yolunda kendisini sıkıştırdıkların söylemişti. Konsolosun cevabı, bunun Barış Konferansı tarafından kararlaştırılması gerektiği yolunda olmuştu. Konsolosun Washington'a bildirdiği görüşü şuydu: İngilizler, bu Mandayı ya kendileri ya da A.B.D. için istiyordu. Bu istek, aynı zamanda pek çok Suriyeli'nin de isteğine uygundu ve A.B.D.'nin Sykes-Picot anlaşmasını reddederek, Fiume hakkındaki ka-

rara benzer bir formüle "kendi kendini yönetme" üzerinde direneceğini umuyorlardı. İngiliz temsilcisi Meinertzhagen, 9 eylül'de Faysal ile yaptığı bir tartışmanın Londra'ya gönderilen raporunda, Faysal'ın, Gazze'den Toros dağlarına kadar olan bölgede tek bir Suriye kurulması halinde, bu çerçeve içinde Siyonizmi kabul edeceğini, ancak, bir Fransız Mandası esaret demek olup buna da, İngiliz ve Fransız Hükümetleri, geçen kasım'da yaptıkları demeci kabul ettikleri zaman karşılık vereceğini söylediğini bildiriyor. Daha sonraki bir konuşmasında, Faysal, Meinertzhagen'e, gerçek politikasını, Fransa'nın ve Fransız olan her şeyin "kesin reddi" olarak nitelemiştir. Temsilci Faysal'ın İngilizlerin Suriye Mandasını kabul etmek istemediklerini bilmezlikten gelmekte, İngilizleri Mandayı kabule zorlamaya çalışmaktadır, diyor ve ekliyor: Onun düşündüğü ve istediği son biçim, İngiliz Mandası altında Suriye, Mezopotamya ve Yahudi Filistin'in bir Arap Federasyonu haline getirilmesidir. Faysal, Barış Konferansı'ndaki Hicaz delegasyonuna, yeni önerileri protesto etmeleri talimatını gönderdi. Delegasyon, 10 eylül'de, Britanya delegasyonuna bir memorandum verdi. Bunda, Milletler Cemiyeti Anayasasının yirmi ikinci maddesine ve Barış Konferansı'nca gönderilen King-Crane Kurulu'na Britanya delegasyonunun dikkati çekiliyor, komisyonun soruşturmalarının vardığı sonuçlara uyulması isteniyordu. Sykess-Picot anlaşmasını ve liman, demiryolu imtiyazlarını, Osmanlı İmparatorluğu tarafından vaktiyle verilmiş okul, hastane gibi ayrıcalıklara dayanan istekleri reddediyordu. Bu gibi istekler, Milletler Cemiyeti Anayasası'nca kabul edilmiş olan kendi kendini yönetimin kutsal haklarıyle bağdaşamazdı. Memorandum, sonunda Arap ülkelerinin geleceği üzerinde bir oldu bitti yaratacak olan sözüm ona geçici anlaşma üzerinde Konferansı uyardı.

Faysal Fransa üzerinden geçti ve orada Fransız Hükümeti'nden soğuk bir kabul gördükten sonra, 18 eylül'de Londra'ya vardı. Clemenceau'dan bir randevu istemişti. Faysal,

Clemenceau'dan Lloyd George'un daha sonra "hakaretamiz" diye nitelendirdiği bir mektup aldı. 19 eylül'de, Downing Street'de, Lloyd George, Allenby ve başkalarıyle buluştu. İngilizlerin Suriye'den çekilme yolunda aldıkları yeni kararları kendisine anlatıldı. Faysal, Suriye'nin şu ya da bu parçasının Fransızlar tarafından işgaline çok sert bir biçimde karşı çıktı; içlerinden birinin herhangi bir Arap ülkesini bölme hakkını reddetti. Araplar, savaş boyunca kendilerine düşen ödevi yerine getirmişlerdi ve şimdi, İngiltere'nin aynı yolda davranmasını istiyorlardı. Başbakan'a üç soru sordu: Üç büyük devlet, Britanya, Fransa ve A. B. D. 9 kasım 1919 tarihli beyanlarına şimdi de bağlı mıdırlar? Yeni önerilen anlaşmada da İngiltere'den görmekte olduğu yardım devam edecek mi? İngiltere başkomutanı, Suriye'deki bütün kuvvetlere komuta etmekte devam edecek midir? Lloyd George buna, "Arap kuvvetleri, üstlerine düşeni yerine getirdikleri sürece İngiltere de bütün bağlantılarına sadık kalacaktır," karşılığını verdi. Faysal, **"Müslüman dünyasının önüne çıkamayacağım; kendilerinden Halifeye karşı savaşmalarını, fedakârlık yapmalarını istedim, oysa şimdi görüyorum ki amaçlarına hizmet ettiğimiz Avrupa devletleri, Arap ülkelerini bölüyorlar,"** dedi.

Faysal, resmî cevabını Başbakan'a 21 eylül tarihinde bir mektupla bildirdi. Bu mektupta, 13 eylül tarihli memorandumun bütünüyle ortadan kaldırılmasını, çünkü bunun eski sömürgeciliğe bir dönüş niteliğinde olduğunu söyledi. Araplar kendi bağımsızlıkları için döğüşeceklerdi. Memorandum uygulanmak istenirse sorumluluğun kendisine yükletilemeyeceğini de ekledi. Bu mektuba haftalarca karşılık verilmedi. Bu arada, İngiliz haber alma örgütünden (Intelligence Service) Albay Cornwallisle bir çok görüşmelerde bulundu. Eğer, Lloyd George, kendisinin 13 eylül tarihli öneriler konusundaki cevabını reddederse üç karşı öneri ileri sürebilecektir: Allenbey, Suriye'de bulunacak bütün kuvvetlerin yüksek komutanı olarak kalacaktır. Bu yapılırsa ve Fransız

ordusu da en az ölçüde tutulursa Faysal, "kendi ulusunu sakin ve düzenli tutabilir; uluslararası bir kurul, son çözümü Konferans'a bırakmak üzere geçici bir uzlaşma tabanı arayabilir. Konferans, Arap ülkelerinin kaderini, zaman geçirmeden ele almalıdır. Mademki Arabistan'ın Türkiye'den ayrılması kararlaştırılmıştır, niçin bu konu Türk anlaşmasına kadar bekletilsin? Bunun akla uygun bir nedeni yoktur," diye ekledi. Yine de çabaları Avrupa'da bir sonuç vermezse davasını dünya basınına duyuracaktı. Cornwallis; Amerika'ya bir kurul gönderme konusunda çok sıkıntılı bir durumdaydı, fakat "şu sırada elinde amacı gerçekleştirecek güçte temsilciler yoktu, kendisi gitmek istediğini söyledi," diyor.

Faysal, 9 ekim'de Başbakan'a yeniden yazarak Fransayla olan anlaşmanın bozulmasını, bu gerçekleşmezse, hiç olmazsa uygulamanın geri bırakılmasını istedi. İngiliz ordularının yerine Fransız birliklerinin gelmesi, "büyük bir felâket" olurdu. Davanın bütünü, İngiltere, Fransa ve Arap delegelerinden kurulup başkanlığı bir Amerikan delegesine verilecek bir komisyon, Barış Komisyonu'na rapor vermeliydi. Bazen yapıldığı gibi, Faysal'ın Lloyd George'a yazdığı önceki mektubuna, aynı gün, Lloyd George cevap verdi. Bu cevap, önce, Arap ve Fransız çatışmasının iki ana nedeni üzerinde duruyordu: İngiltere'nin, sınırları için Şam, Humus, Hama ve Halep'i de alacak biçimde bir Arap krallığı kurmak yolunda Hicaz kralı Hüseyin'e karşı bir sözü, bir borcu vardı; fakat, İngiltere, ayni zamanda kral Hüseyin'e Fransızların yukarıdaki şehirlerin batı kesimlerinde özel ilgisi ve buralarda yararları olduğunu zamanında açıklamıştı. Kıyıların çok uzun olması nedeniyle bunları korumak güçlüğü karşısında, İngilizler için kendi ordularını geri çekmek kesin bir zorunluk olduğundan önerilen geçici uzlaşmayı onaylamasını Faysal'dan rica ediyordu. Bu sürekli bir düzen değildi ve Suriye'ye verilecek durum, genel olarak Barış Konferansı tarafından bir sona bağlanacaktı. Aynı zamanda Suriye'nin Türklerin elinden kurtarılmasının,

Fransa'nın Avrupa kıtasında yüklendiği büyük fedakârlıklarla gerçekleşebileceğini de Faysal'a hatırlatıyordu. Faysal'ın ikinci mektubuna cevabı Başbakan verdi. Bunda, Faysal'ın iki önerisi de reddediliyor ve Lord Curzon'un mektubu, durumu bütün açıklığıyle anlattığı için ayrıca bir görüşmenin gerekmediği, işgal bölgesindeki kıyıların İngilizler tarafından korunmasının mümkün bulunmadığı bildiriliyordu.

İşgal birliklerinin Suriye'de yeniden dağıtılması konusunda Amerika'nın tutumu, iki temele dayanıyordu: Birincisi, Polk'ın Konsey'de bildirdiği gibi, bazı uluslara belli bazı yerlerde birlik bulundurmak görevi, varılacak anlaşmayı herhangi biçimde etkileyecek bir hak doğurmayacak, bir karışma hakkı sağladığı anlamına gelmeyecektir; ikincisi, A.B.D. Versay Antlaşması'nı ve Milletler Cemiyeti Anayasası'nı onaylayıp Osmanlı İmparatorluğu'nda bir Manda kabul edinceye kadar, son şekle götürecek kararları önlemek dışında, bu bölgenin geleceğine etki yapacak tartışmalara katılmayacaktır. Bunun sonucu olarak, Amerikan delegasyonu, İngilizlerle Faysal arasındaki görüşmelere katılmadığı gibi İngilizlerle Fransızlar arasındaki görüşmelere de karışmadı. Çünkü, Polk'un 15 eylül'de açıkça söylediği gibi bu görüşmeler Amerika'yı bağlamamakta, yalnızca geçici uzlaşmalara yönelmiş bulunmaktadır. Böyle olmakla birlikte, delegasyonu gelişmelerinden haberli tutmak için William Yale, tarafsız bir gözlemci gibi, görüşmeleri izlemek ve çağırılmış taraflarla bağı devam ettirmek üzere, Londra'ya gönderilmişti.

Paris'ten ayrılmadan önce Polk, Fransa'nın Suriye politikasında önemli rol oynayan birçok Fransızla görüşmeler yapmıştı. İlk önce, 13 eylül'de Robert de Caix'yi gördü ve Suriye'de Fransız kuvvetlerine ayrılmış olan alanın işgali konusunu görüştü. Kendileri Bakaa, Suriye kıyıları ve Halep'in kuzeyindeki demiryolunu işgal etmek istiyorlardı. Fakat iç Suriye şehirlerini işgal etmeyeceklerdi. De Caix

İngilizlerin, Arapları kışkırtarak karışıklıklar çıkarmak istemelerinden korktuklarını söyledi. Faysal'ın kendisiyle yaptığı görüşmeler sırasında devamlı olarak gelecekteki Türk-Arap ilişkilerinden söz ettiğini ve Türklerle Arapları birbirinden ayıracak büyük bir Ermenistan yaratılmasından memnun olmadığını söylemişti. Sonunda De Caix, Yale'e şöyle dedi: İngiltere Mezopotamya'yı bırakırsa Fransa da Suriye'yi bırakır, başka türlü olamaz, ve devam etti: **"A. B. D. Osmanlı İmparatorluğu'nun uluslararası bir yönetime konmasına katılırsa, Fransa da bunu paylaşma yolunu seçecektir."** Jean Gout ile görüşmesindeyse bu şahıs, kendisine Fransa'nın Faysal ile akla uygun bir uzlaşmaya varabileceğini, fakat yine geçen aylardaki gibi davranırsa; "onu bir yana iterek Suriyelilerle doğrudan doğruya ilişki kuracağını söylemiştir." 19 eylülde de Yale, Bertholet'yi görmüştür. Bu da kendisine, her ne kadar Fransa, Lloyd George memorandumunda açıklanan bölgeyi işgalle yetinecekse de oraya bütün Suriye'yi işgal edebilecek ölçüde kuvvet gönderecektir, demiştir.

Eylül sonunda Yale, Londra'ya vardı. 29 eylülde Amerikan Elçisi Davis'i gördü. Yale'in elçilikle resmi bir bağı olmadığı havası verilmesi aralarında kararlaştırıldı. Yale, derhal İngiliz ve Arap ileri gelenleriyle bir sıra görüşmelere başladı. Hicaz'ın Faysal'dan sonra delegasyon başı olan Rüstem Haydar, Faysal'ın İngiliz önerilerini kabul etmeyeceğini söyledi. Yale, Rüstem Haydar'a, ilkelere uygun olarak üç taraf bir uzlaşmaya varmadıkça, Amerika'nın sorunun çözümüne yardımcı olamayacağını anlattı. Ona, kendisi tarafından hazırlanan uzlaştırıcı, ortalama bir plandan söz etti. Bu plana göre, Lübnan kendi hükümetine sahip olacak, Suriye, Toroslardan Kızıldeniz'e kadar olan bölgeyi içine alan bir Arap devleti kuracaktı; ikisi de Fransız Mandası altına konmakla birlikte Arap devleti geniş bir bağımsızlığa kavuşturulacaktı. Filistin ise Ürdün'den denize kadar olan bölgede İngiliz Mandası altına konulacak ve Siyonist programın "ge-

rekli sınırlamalarla" uygulanmasına izin verilecekti. Mezopotamya, iki bölgeye ayrılacak, biri Bağdat'ın kuzeyinden başlayarak Musul'u da içine alan bölge olarak İngiliz Mandası'nda bir Arap devleti, Güney bölgesi ise, Basra ve Muhammere'yi içine alarak yine İngiliz Mandası altında fakat kendi hükümetlerine sahip birer yönetim olacaklardır. A. B. D. planın uygulanmasında çıkabilecek herhangi bir kavga ve uyuşmazlıkta hakem rolü oynayacaktır.

Üç gün sonra, 2 ekimde Yale, Faysal ve danışmanlarıyle öğle yemeği yedi. Faysal, Britanya'ya karşı çok kızgın ve Lloyd George memorandumunu tamamiyle reddeder durumdaydı. Yale'e, Britanya memorandumda direnirse kendisi Amerikaya son bir defa daha başvuracağını, bu da başarılı olmazsa Suriye'ye dönerek özgürlüklerine göz dikmiş herhangi bir askerî saldırıya silahla karşı koymak için ulusunun başına geçeceğini söylemiştir. Bu sırada Yale kendi planını öne sürmüş, buna karşı ne düşündüğünü sormuştur. Ayni zamanda, bu planın asla resmî bir nitelik taşımadığını, bütünüyle kendi kişisel düşünüşünün ürünü olduğunu önemle belirtmiştir. Fakat, bir uzlaşmaya temel olabilecekse, planı Amerikan Hükümeti'ne sunabilecektir. Akla uygun bir umutla Amerikan Hükümeti'nin, planın değerlenmesine yardım etmesi beklenebilir. Faysal kendini tuttu ve görüşünü açıklamayarak Amerika'nın uygun bulacağı her şeyi kabul edeceğini söylemekle yetindi. Daha sonra, ayni ay içinde, 13 ekimde, Yale, Rüstem Haydar ve Nuri Sait'le buluştu. Nuri Sait, Faysal ordusunda Arap Kuzey Ordusu'nun sahra komutanlığını yapmıştı. Bunlar, Yale planını Suriye ve Mezopotamya'da iki devlet yerine yalnız ve sadece bir Arap devleti olarak değiştirilirse kabul edebileceğini söylediler. Nuri Sait, karar zamanı gelince bu planın Faysal tarafından da onaylanacağını sanıyordu.

Yale, aynı zamanda Orta Doğu işleriyle ilgili İngiliz liderlerini, uzmanları ve Suriye sorununu ellerinde tutan as-

kerî kişileri de gördü. 5 ekimde, Savunma Bakanlığı Gizli Haber Alma Bürosu'ndan Albay Gribbon adında biriyle de görüştü. Bu şahıs, Fransızların doğru düşünmediklerini fakat İngilizlerin savaş sırasında verdikleri sözü tutmak isteyeceklerini, ancak resmî olmayarak, İngiliz subaylarınca yapılmış vaatlerin yok sayılmasının mümkün olduğunu söyledi. Yale'nin en önemli tartışması, Times'in Müdürü Wickham Steelle oldu. Steel, kendisini ilgilendiren tek noktanın Fransa'yla iyi ilişkilerin korunması olduğunu, Araplarla arada çıkan güçlüklerin nasıl yenileceği hakkında bir çözüm yolu göremediğini söyledi. Yale, kendi planını anlatınca Müdür, "Bunu bir mektupla bize bildirirseniz Times'de yayınlarız," dedi ve bunu, bir memorandum ile hemen İngiliz Hükümeti'ne bildirmesini öğütledi. Yale, bu memorandumu yazdı ve İngiliz Hükümeti'ne verdi. Stell'in yardımı ile plan, Lloyd George'un dikkatine sunuldu. Başbakan "Fransızlar da kabul ederlerse plan üzerinde duracağını" bildirdi. Plan, Washington'a telle bildirilerek resmî bir Amerikan önerisi şeklinde Fransız Hükümeti'ne sunulmak üzere izin istendi. Dışişleri Bakanlığı, buna rağmen Milletler Cemiyeti Anayasası'nın ve Amerika'nın bir Manda almasının Senato'ca onayına kadar Türkiye işlerine karışmamak yolunda izlenmekte olan politikanın değiştirilmemesinde direndi. Böylece Yale planı da unutuldu.

Amerika'nın Arap ülkelerindeki konsolosları, İngilizlerin çekilmesinin bu yerlerde ne gibi etkiler yapacağını izlemek, Washington'u ve Paris delegasyonunu uyarma talimatı almışlardı. Beyrut Konsolosluğu, 23 eylülde, inanılır kaynaklara dayanarak, bu çekiliş "çok ciddî ve ağır sonuçlara yol açacaktır," diyordu. Eylül boyunca ve ekimde ülkede tedirginliğin arttığını anlatan raporlar ve söylentiler birbirini izledi. Beyrut Konsolosu, 2 ekim tarihli raporunda, Hıristiyanlarla Dürziler arasında ciddî çatışmalar olduğunu işittiğini ve İngiltere'nin politik subayından bilgi istediğini yazıyor. Konsolos, raporunda durumun geniş bir açık-

lamasını yaptı, fakat şunu da ekledi: Bu zamanda politik görevli subaylar mahallî olayları serbestçe görüşüp tartışırlardı; fakat bu sefer subay ihtiyatlı idi ve tutumu Fransız Mandası'nı destekleme talimatı almış olduğu kanısını uyandırıyordu. Bununla birlikte, 19 ekim'de konsolos, politik subayın kendisine bir gizli talimattan söz ettiğini bildiriyor. Buna göre, Fransız ve Arap işgal bölgelerinde, olması kuvvetle beklenen karışıklıklar nedeniyle İngiliz dul kadınları ve İngiliz ordusu mensuplarının çocukları, buralardan boşaltılacaktır. Konsolos, karışıklıklar Araplar tarafından çıkartılıyorsa İngiliz ve öbür Avrupalılar için tehlike yoktur, fakat eğer bunlar, beklenmeyen kendiliğinden olan cinsten ise — ki böyle zannediyor — kimsenin hayatını güven altına almak mümkün değildir. Konsolos, Dışişlerinden 1 kasım'da bir Amerikan savaş gemisinin Beyrut'a gönderilmesini istiyor. Bu tarih, İngilizlerin çekiliş tarihidir. "Barışa götürecek tek çözüm yolu, bir Amerikan Mandası'dır." diye de ekliyordu Konsolos.

İngilizlerin çekiliş tarihi yaklaştıkça, Suriye'de olmasından korkulan geniş patlamaların yarattığı gerginlik için üzüntülü ve sıkıntılı deyimler taşıyan telgraflar, Orta Doğu'dan her gün artarak akıyor. Söylentilere göre Mustafa Kemal, bölgesel Arap yetkililerinin bilgi ve rızasıyle Halep üzerine bir saldırıya geçmek üzereymiş. Fransızların koruyamamalarından korkuyorlarmış ve İngiltere'nin çekilmeyi geciktirmesi de bir zorunlukmuş. Konsolos, savaşın çıkmasını önleyecek ve bütün çarpışan, kavga edenlerin yararlarını bağdaştıracak tek yolun bir Amerikan Mandası olduğunu tekrarlıyordu. Dışişleri, kendisine şu telgrafı gönderdi: "Size, Suriye sorunları üzerinde tartışmalara girişmemizin, Manda konusu hakkında kanı ve düşüncelerinizi belirtmemeniz Suriye üzerinde Amerika'nın bir Manda kabul edeceği yolunda cesaret vermekten kaçınmanız için titiz davranmanız talimatı verilmiştir." Dışişleri Bakanlığı, 30 ekim'de Londra Elçiliğine, kendisini Orta Doğu'dan gelen raporlar üzerin-

de aydınlatmak için bir telgraf gönderdi. Bu raporlar Fransız birlikleriyle yerel topluluklar arasında dağınık savaşlar olduğunu bildiriyordu. Dışişleri Bakanlığı, Elçiden İngiliz Hükümeti'nin, düzeni korumak için tedbirler almadan çekilmesinden doğabilecek karışıklıklardan kaygı duyup duymadığını öğrenmesini istiyordu. Aynı zamanda, o bölgeden dul kadın ve çocukların boşaltılmasıyla ilgili raporlar hakkında da bilgi istenmişti. Elçilikçe, resmi olmayan bir biçimde, İngiliz Dışişleri'ne baş vuruldu; bu bakanlık, İngiliz ailelerinin boşaltılması konusunda bilgi sahibi değildi. Elçiliğe, her davranışın ayni bölgeye Fransız ordusunun gelmesi tarihlerine göre ayarlandığı yolunda bilgi verildi. Üstü kapalı olarak Amerikan makamları tarafından gönderilen raporların biraz büyütüldüğü söylendi.

■

BUNUNLA birlikte, Lloyd George, Faysal'ın mektubuna 9 ekim'de karşılık verdi. Faysal'ın, ileride uluslararası bir komisyon kurulması hakkındaki önerisini görüşmek üzere bir buluşma ayarlanmıştı. Bu buluşma, Downing Street 10' da, 13 ekim'de oldu. Başbakan böyle bir komisyon kurulmasının gerçekten zor ve özellikle Kurul'a bir Amerikalı'nın getirilmesinin daha da güç olacağını anlattı. Başkan hastaydı ve Avrupa'daki Amerikan temsilcileri talimattan yoksun bulunuyorlardı. Faysal, komisyonda her hangi bir Amerikalı'nın da bulunmasını çok istediğini, belki bunun gerçekleşebileceğini söyleyince Lloyd George durumu Amerikan delegasyonuna sormayı kabul etti. Görüşmenin en önemli sonucu olarak Lloyd George, Kurul konusunda Fransızlarla da görüşmeyi kabul etti. Bu karara uygun olarak, Clemenceau'ya bir telgraf çekti ve işgal politikasını görüşmek üzere Londra'ya bir delege göndermesini istedi. Amerika'nın görüşmelerde temsilini istediğini de telgrafına ekledi. Bundan başka, Paris'teki Elçisi Derby'ye, bir Amerikan temsilcisinin

bulunmasını isteyip istemediğini, resmî olmayarak, Clemenceau'dan öğrenmesi talimatını verdi. Elçi, iki gün süreyle Clemenceau'dan bir cevap alabilmek için birçok defa kendisine baş vurduysa da görüşmeyi başaramadı. Sonunda ekim'in on dördünde Clemenceau, Londra'ya telgrafla bir cevap verdi. Aynı zamanda Derby'e de, daha ayrıntılı bir mektup gönderdi. Ayın on sekizinde Lloyd George Clemenceau'ya karşılık verdi. Bunda, İngiltere'nin sözünde durmadığı suçlamasını reddetti. 1918 kasım'ında yapılan İngiliz-Fransız deklarasyonunu, İngiltere ile Araplar arasında yazılmış mektupları hatırlattı. İngiltere'nin "Fransız hak ve isteklerini" tanıdığını, hattâ 20 mart'ta Dört'ler Konseyinde hiç bir biçimde Suriye için Manda kabul etmeyeceğini bildirmiş olduğunu da yine hatırlattı. Ancak. İngiltere'nin, Fransızlara olduğu kadar Araplara da resmî bağlantıları vardı. **Faysal, zamanında Arap ayaklanmasını başlatmıştı. O zaman, İtilâf Devletleri'nin durumu umutlu olmaktan uzaktı. Faysal, anlaşmaya sonuna kadar sadık kalmıştı ve Araplar Türkler'e karşı savaşın kazanılmasında büyük pay sahibiydiler. Bir silah arkadaşına, saygıyı hak etmiş bir kişiye yüksekten bakmak doğru değildir;** fakat onurlu ve tarihî bir ırkın temsilcisi niteliğiyle gerek Fransızlar'ın ve gerek İngilizler'in, kendisiyle içten bir dostluk havası içinde yaşamalıyız.

A. B. D., bu olaylardan zaman, zaman haber alıyordu. 16 ekim'de İngiliz Dışişleri Bakanı Curzon, Elçi Davis'i çağırarak kendisine olan bitenleri bildiren kısa bir mektup verdi. İngiliz çekilmesini görüşmek üzere Faysal'la bir Fransız temsilcisinin buluşmalarının oluşturulduğunu bildirdi. Faysal, Suriye'ye kesin biçim verilmeden geçici bir anlaşma yapmakta isteksizdi. Tartışmalarda bir Amerikan temsilcisinin de bulunmasını istiyordu. Bu istek üzerine Paris'teki Amerikan Barış Komisyonu'ndan bunu kabul edip etmeyecekleri sorulmuştu. Her şey, kararın çabuklaştırılmasını gerektiriyordu. Bu zorunluk, yalnız işgal kuvvetleri bakımından

değil, aynı zamnda eski Türkiye topraklarına verilecek son şekil bakımından da kendini duyuruyordu. Faysal, bu son konunun, Amerika Manda hakkında bir karar verinceye kadar geri bırakılmasını istiyordu. Fakat, bu esasen daha önce Başkan'ın hastalığı nedeniyle geriye bırakılmıştı; şimdi daha az umutlu bir Amerikan Mandası karşısında hem İngiliz, hem de Fransız Hükümetleri, A. B. D.'nin Türkiye'den ayrılmış toprakların ve hiç olmazsa Osmanlı İmparatorluğu'nun kaderiyle ilgili kesin tartışmalara katılmak isteyip istemeyeceğini soruyorlardı. Davis, bu buluşmayı Washington'a bildirmişse de bir karşılık almamıştı.

Ertesi gün Faysal Elçiliğe çağrıldı. Faysal, Londra'da Suriye'deki İngiliz birliklerinin yerini Fransız ordusunun alması için Fransa'yla bir uzlaşmaya varıldığının kendisine söylendiğini Elçiye anlattı. Şimdi görülüyor ki İngilizler ve Fransızlar, Arap ülkelerini paylaşmak yolunda bir anlaşmaya varmışlardır. Buna göre, Mezopotamya'yı İngilizler ve Suriye'yi Fransızlar alacaklardır. "Bunu sert bir şekilde protesto ediyor ve Araplara vaat edilen birleşmiş bir ülke üzerinde direniyorum," diyordu. Davis, bunu Washington'a bildirdi. Faysal, yine kendi ulusunu parçalayacak ya da onu Fransız yönetimine koyacak herhangi bir çabaya, "silah gücüyle karşı konulacak, umutsuz bir kavga ve savaş, yüz kızartıcı bir boyun eğmeye yeğ tutulacaktır" demişti. Faysal, devamla, Clemenceau'nun işgal politikası hakkında önerilen konferansı kabul ettiği anlaşılıyor. Kendisinin Paris'teki politikası ise ilkin Amerika'nın konferansta temsil edilmesinde ve ikinci olarak da Arap Birliği üzerinde direnmek olacaktır. Bu istekleri reddedilirse Suriye'ye dönecek ve **kendi ulusunun ellerine kendini teslim edecektir.** O'nun düşüncesine göre İngiliz Mandası altında bir ayrı Filistin, gereksiz ve akılsızca bir iştir ama bu, küçük bir konu olarak belki kabul edilebilir. **İngiliz ve Fransız planının Orta Doğu'da yaratacağı huzursuzluk üzerinde büyük önemle duruyor ve görünüşte kendi uyarısının yaratacağı kararsızlığın değe-**

rinin bütünüyle farkında olarak, dün Arapların düşmanı olan Türklerin şimdi kendilerinin dostu olabileceğini ileri sürüyordu. Davis, telle verdiği raporda şöyle diyor: "O, Başkan Wilson'ca uygun görülecek her çözüme boyun eğeceğini söyleyerek konuşmayı bitirdi. Kendisinin bu içtenliğinden ben de etkilendim."

Ertesi gün, Washington'a gönderilen raporun bir örneği de kendisine yollanmış olan Polk, Orta Doğu'nun askerî sorunları ve Faysal ile Davis arasındaki konuşmalar üzerinde kendi kişisel düşüncelerini telledi; **Fransızların, Suriye ve işgal politikalarını ayrı olarak görüşmek isteyeceklerini sanmıyordu; onlar, İstanbul şehrinin ve Türklere kalacak öbür toprak parçalarıyle birlikte bütün Türkiye'nin tek bir politik varlık olarak denetimini İstanbul'a atanacak bir Fransız Yüksek Komiseri kanalıyle elde edebileceklerini umuyorlar.** Polk, "bu onları memnun edebilir ama Suriye'de istediklerini alamamış olmaktan değil,, dedi. "Görüyoruz ki iki konu birbirine bağlıdır." Eğer, A. B. D. bu formülü ve "tehlikeli" askerî işgal konusunu engellerse, üç ulusun — İngiltere, Fransa ve Arapların — memnuniyetsizlik ve küskünlüklerini kendi üstüne çekecekti. Barış Konferansı'ndaki Amerikan Kurulu, durumu kestirecek nitelikte görünmemektedir. Faysal, Paris'e gitmek üzere 20 ekim'de Londra'dan ayrıldı. 21 ekim'de Polk, Faysal'ın bir ajanı olan Abdülhadi'nin Londra' dan kendisini görmeye gönderildiğini bildirdi. Abdülhadi Polk'a, Faysal'ın iki şey istediğini söylemişti: Biri, Amerika'nın katılacağı ve General Bliss, General Allenby, General Gouraud ve kendisinin de bulunacağı işgal politikasını görüşecek bir kurul; ikincisi, Suriye sorununun bütününü Amerika'nın çözüme bağlaması. Faysal'ın inanışına göre, Suriye halkı, A. B. D.'nce verilecek herhangi bir kararı kabul edecektir, fakat bir İngiliz ya da Fransız kararına karşı savaşılacaktır. Polk, Abdülhadi'ye, şu anda kendisinin bu konuda Amerikan Hükümeti adına konuşma yetkisi bulunmadığını, fakat ilgili tarafların hepsi de Amerika'nın bu işe

karışmasını istemedikçe askerî ve politik konularda bir hakem rolü oynamak istemeyeceğinden emin olduğunu söylemiştir. Polk, telgrafını General Bliss'in şu görüşü ile bitirmiştir: General Bliss, daima, ister şimdiki ister gelecekte zorla kabul ettirilecek bir işgal Türkiye'nin Asya bölümündeki söz konusu toprak parçalarının geleceğine biçim verebilir düşüncesindedir. Polk şunları da ekliyor: Devletler bu konuda politik bir karara varmakta duraksama gösteriyorlar ve kararı askerlere bırakıyorlar. Burada bir Amerikan hakemliği yararsızdır. Asıl sorun, doğru ya da yanlış, bir Amerikan hakeminin önceden bir karar vermiş olmasının önem taşımadığıdır. Bütün Türkiye sorunlarını çözümleyecek konferans Paris ve Londra'dan uzak bir yerde toplanmalıdır. Devletler buna yanaşmazlarsa, Amerika bu işlerden bütünüyle çekilmelidir.

İki gün sonra Faysal Polk'u ziyaret ederek ona Suriye için bir komisyon kurulması çalışmalarındaki ilerlemeleri anlattı. İngiltere, askerî sorunlarla ilgili noktalar için bir kurul düşüncesini kabul, fakat politik konularda bir yetkisi bulunduğunu reddediyor, Clemenceau ise, askerî konular için bile öneriye karşı çıkıyordu. Bu kesinlikle kabul edilemeyecek bir durum ve tutumdu. Suriye üzerinde böyle bölünmüş bir denetim, ulusunun gelişmesini olanaksız kılacak, İngiliz ve Fransızlar arasındaki yarışma ise, durumu daha da kötüye götürecekti. Bir kısım Araplar Fransızlara, bir bölümü de İngilizlere yönelmişlerdi. Soruna Amerika'nın hakemliğini yeniden istedi, fakat Polk, "bunda umut yok," dedi. Faysal, bu sefer kendi komisyon önerisinin Fransızlarca onaylanması yolunda Amerika'nın desteğini istedi. Polk, bunun da imkânsız olduğunu, Amerika'nın karışmayacağını, ancak kendisini Yüksek Komisyon'a, (delegasyon başlarından kurulu komisyon) sorunu ele almasını istiyebileceğini söyledi. Faysal, bu sefer de Suriye sorununun ayrı mı, yoksa Türkiye'nin genel sorunlarının içinde mi çözüme bağlanmasının daha uygun olacağı konusunda

Polk'un düşüncesini sordu. Polk, bunun Türkiye sorunu içinde ele alınmasının daha uygun olacağını ve böylece Fransa'nın belki başka bir açıdan doyurulabileceğini öğütledi. Telgrafla bildirdiği 24 ekim tarihli raporunda Polk, **"Faysal şüphesiz, sorunu Yüksek Komisyon'a sunmuş ve bu da şüphesiz Fransızları kızdırmış olmalıdır,"** diyor. Faysal'ın çok kızgın olduğu açıkça belliydi. **Her ne kadar tehdit savurmuyorsa da kötü davranış gördüğü muhakkaktı ve çevresindekilerin bazıları, bir "cihad" açılabileceğini, bir Türk-Arap anlaşmasının daha da iyi olacağını kendisine dolaylı yoldan anlatıyorlardı.** Polk, telgrafında, Amerika'nın, kendini bütün bu "genel kirli kapışma"nın dışında tutabileceğini umduğunu ekliyordu. Türkiye üzerinde anlaşmak zor olabilirdi. Çünkü bu, yağma için "son çağrı"ydı. Her halde anlaşma görüşmeleri Paris'te yapılmamalıydı. İngiliz ve Fransızlar; Orta Doğu'da barışı tehlikeye koyacak hiç bir şey yapmamalıydılar, fakat kabul etmesi için Faysal'ı zorladıkları plan, karışıklığa yol açabilirdi. İngilizlerin işgal masraflarına dayanamayacakları yolundaki direnişleriyse anlamsızdı. Çünkü, Suriye'de bulundurdukları bütün güç yalnızca sekiz bin kişiydi, oysa petrolun bulunduğu her yerde işine gelen ölçüde birlik bulundurabiliyordu. Yüksek Konsey'in orada izleyeceği iki yol vardı: "ya Allenby'i orada bütün Suriye için başkomutan olarak tutmak ya da başkomutan olarak başka bir İngiliz ya da Fransızı atamak," diyordu Polk.

Suriye hakkında Polk ve Davis tarafından Washington'a çekilen bir dizi telgraf, A. B. D.'ne sert, şiddetli davranması öğüdüyle doludur. Amaçları, Başkan Wilson'un Orta Doğu politikasını bütünüyle çökmekten kurtarmaktır. Fakat ekim sonuna kadar Washington'da politika yapılmamakta, bu alanda tam bir durgunluk sürüp gitmektedir. Gecen ayı Başkan tam bir içinde geçirmiştir ve eylülde hastalandığı zaman, Türkiye işlerinin denetimini tamamen kendi ellerine aldığı için Orta Doğu politikasını bir sonuca bağlayacak herhangi bir yetkiliyi, bir örgütü, görevlendirmemişti. Dışişleri

Bakanı Lansing, kendisinden bir karar alabilmeye çok defa girişmişse de Beyaz Saray'dan cevap alamamış, yalnız sarayın doktoru, Başkan'ın herhangi bir karar alma çabasında bulunmasına izin verilemeyeceğini bildirmişti. Bu bile yeteri kadar kötü bir durum yaratırken Versay Antlaşması'nın ve Milletler Cemiyeti Anayasası'nın reddi sonucu Türkiye konusunda Amerika'nın durum ve tutumu da yok edilmiş oluyordu. Artık A. B. D.'nin Orta Doğu işlerinden el çekmesini düzenlemekten başka yapılacak bir şey kalmıyordu.

Bu yeni şartlar arasında Lansing, Türkiye sorunları çevresinde, Başkan'ın düşüncesini gösteren bazı işaretler elde edebilmek için kendisine 12 kasım'da aşağıdaki yazıyı yazdı:

"Mandalar, Osmanlı İmparatorluğu ve Suriye'nin askerî, politik sorunlarıyle ilgili olarak Londra Elçiliği'mizle Polk' dan gelen telgrafların özet ve birer örneklerini huzurunuza getirmeye cesaret ediyorum. Bu telgrafları dikkatle okuduktan sonra, ben, şüphesiz sizin kabulünüze bağlı olarak, Barış Konferansı'na ve bizim yukarıdaki konularda tutumumuzun ne olduğunu soran İngiliz Hükümeti'ne sırasıyla bilgi vermek üzere Polk ve Davis'e aşağıdaki talimatın gönderilmesini uygun bulduğumu arzederim: İngilizlere göre her şey, askerî işgali ve Türkiye'den koparılmış topraklara verilecek son biçimi bir an önce kararlaştırmayı zorunlu kıldığından ve bu konularda bizim kurulumuzun yeterince hazırlıklı olmamasından bu sorunların öbür devletler arasında konuşulup çözümlere bağlanmasına bir diyeceğimiz yoktur."

Yukarıda söz konusu edilen ve Polk ile Davis tarafından gönderilmiş olan telgraflar, Suriye'deki işgal politikası ile ilgiliydi. Bu mektuba cevap verilmedi. Dışişleri Bakanlığı'nın Suriye sorunları ve Türkiye'nin öbür işleri hakkında Paris ve Londra'dan gelen bu bir dizi telgrafa verebildiği cevap, ancak şu oldu: Washington'a Elçi olarak atanan Lord Grey (kendisi henüz itimat mektubunu vermeye

fırsat bulamadı), Bakanlığımızdan, Türkiye'yle yapılması beklenen barış görüşmeleri için Amerikan politikası hakkında verilecek bir talimat olup olmadığın sordu. Kendisine, konunun bir zamandan beri Başkan'ın önünde bulunduğu, fakat kendisinin herhangi bir karar verme durumunda olmadığı cevabı verildi.

■

VERSAY Antlaşması'nın Senato'da reddi A.B.D.'nin Milletler Cemiyeti'ne girmesi umudunu tamamiyle öldürmemişti. Anlaşma, onu açıkça desteklemis olanlarla, ona düşman olanların birleşmiş oy'larıyla reddedilmişti. Milletler Cemiyeti Statüsü'ne Senato'da ve geniş halk toplulukları arasında çoğunlukta olan destekleyicilerce kabule değer bir anlatım biçimi verilebilirse A.B.D.'nin Cemiyete girmesi için hâlâ bir umut beslenebilirdi. Bunun üzerine, A.B.D., Türkiye anlaşmasının incelenmesinde canlı bir rol almaktan çekinmişse de, görüşmeleri kısaca izlemeye devam etti. İlk önce Wilson, 1 aralık'ta, Dışişlerine, Amerikan Barış Komisyonu'nun görevini sona erdirmesi için talimat vermişti Lloyd George ve Clemenceau, Versay Antlaşmasını onaylamamak eğilimi gösteren Almanlara karşı birlik halinde gözükmek için Amerikalılardan, Almanların anlaşmayı onaylamalarına kadar Paris'ten ayrılmamalarını istediler Wilson, Barış Komisyonu'nun Paris'ten ayrılışını 9 aralığa kadar geciktirmeyi kabul etti. Bu, kendisinin kabul edebileceği son tarihti. Bununla birlikte, Polk, hiç olmazsa Yüksek Konsey'de birkaç Amerikan temsilcisi bulundurmak yolunda Dışişlerinden birkaç defa istekte bulundu. Fransa'daki Amerikan Elçisi Wallace'ın bu işe atanması düşüncesini verdi. Lansing, Polk'un önerisini kendisinin de uygun bulduğunu ekleyerek isteği Başkan'a bildirdi. Wallace'ın konseye ancak gözlemci olarak katılması ve kesin surette taraflardan biri durumunda görünmemesi gerektiği görüşünü

de ekledi. Wilson bunu onayladı. Wallace'a da Başkan'ın bu kararı 8 aralık telgrafıyla bildirildi. Kendisine verilen talimat şu idi: "Canlı ve çalışkan bir tutum yok, (konseyde) tartışılan hiç bir konuda oy bildirilmeyecek, fakat, Dışişleri Bakanlığı'na, işlerin yürütülüğü ile ilgili rapor gönderilecek. Hükümetin görüşünün istendiği noktalarda Dışişlerinin talimatı beklenecek" Bu talimat, A.B.D.'nin yeni tutumuna henüz alışmamış bulunan Konsey'in, sanki hâlâ müttefik milletlerin baş müttefik ve ortağı rolünü kendisinden bekler görünmesi nedeniyle, 18 aralık'ta yeniden tazelendi. Versay Antlaşması onaylanıp yürürlüğe girdikten sonra Yüksek Konsey dağılıp Barış Konferansı işleri Elçiler Konseyi'ne bırakıldığı zaman, Wallace'ın Avusturya ve Almanya konularında gözlemci olarak toplantılara katılmakta devamına izin verildi. Fakat Türkiye anlaşmasının Yüksek Konsey'ce incelenmesine hazırlık olmak üzere Başbakanlar Londra'da ilk toplantıya çağırıldıklarında Wilson, bu toplantıya bir Amerika temsilcisinin katılmasına izin vermedi. Bununla birlikte, Konsey, nisan içinde San Remo'da Türkiye anlaşması konusunu tartışmak üzere toplandığı zaman, İtalya'daki Amerikan Elçisi, gözlemci olarak toplantılara katıldı.

DOKUZUNCU BÖLÜM

AMERİKA'NIN ÇEKİLMESİ KENDİ KENDİNİ YÖNETME İLKESİNİN SONU

SAVAŞ, Avrupa Devletleri'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndan koparılmış Türk olmayan parçalarını kesin denetimlerine almaları ve bu denetimi yirmi ve daha uzun yıllar boyunca elde tutmaları sonucunu sağladı. Fakat bu denetim devletlerin kendi adlarına değil, Milletler Cemiyeti ve denetim altında tuttukları memleket adına yapıldı. Bu, şüphesiz, yalnız biçim bakımından böyleydi ve bu denetimi yapan devlet de bunu böyle kabul ediyordu. Fakat her şeye rağmen bu yalnızca boş ve anlamsız bir biçim olarak kalmadı. Her şeyden önce Manda altındaki memlekete geleceğe ait bir umut verdi; onların bağımsızlık hakları tanınmıştı, fakat bu hak belli olmayan bir süre için ertelenmişti. Mademki onlara kendi öz işlerini denetleme hakkı verilmişti, artık onları böyle bir hakkın var olmadığına inandırmak mümkün değildi. İkincisi, Manda düzeni Orta Doğu'da bir Cezayir yaratılmasını da imkânsız kılıyordu. Suriye hiç bir zaman Fransa anavatanına katılamaz ve Fransızlar tarafın-

dan sömürgeleştirilemezdi. Üçüncüsü, tam bağımsızlığa kavuşma girişimleri Mandater devlet tarafından temelinden kanunsuz sayılamazdı. Bunun için Mandater devlet özel kısıtlama ve baskılar yapabilirdi; Fakat bu hakkı ortadan kaldıramazdı. Çünkü Manda düzeninin amacı aslında bu toprakları bağımsızlığa hazırlamaktı.

Türkiye çözümünde Wilson'un izlediği amaçlardan biri böylece tamamlanmıştı. Türkiye'yle ilgili çözüm şartları Amerika ulusunun kabul edebileceği bir niteliğe bürünmüş ve Manda düzeni A.B.D.'ne, Orta Doğu sorunlarına Milletler Cemiyeti kanalından karışmak imkânını vermişti. Bu sonuç ise, geleneksel yöntemlerle doğrudan doğruya ya da dolaylı bir karışma yolu arama zorunluğu duymadan sağlanmış oluyordu. Osmanlı İmparatorluğu topraklarında gelecekle ilgili ve dolaylı Amerikan yararlarına gelince — bu, genellikle dünya işleri karşısında taşıdığı öneme göre değerlendirilmektedir — dolaylı yoldan ve uygun bir biçimde korunmuş olacaktı. Fakat bütün bunlar, Amerikan refah ve huzuru bakımından dünya işlerinin Amerika'yı dünya politikasına doğrudan doğruya katılma sorumluluğuna itecek bir önem taşımakta olduğu yargısına dayanıyordu.

■

VERSAY Antlaşması'nın reddi hem İtilâf Devletleri'nin, hem de Amerika'nın Orta Doğu politikalarında önemli etkiler yarattı. Türkiye anlaşmasından A.B.D.'nin çekilmesi İngiliz ve Fransızlar için yararlı olduğu ölçüde sorunlar da ortaya çıkarmıştı. Bu durum, bu alanlarda onlara istedikleri gibi davranma özgürlüğü sağlarken, Boğazlar ve Kafkasya gibi çatışma konusu yerlerde Amerika'nın etkili tarafsızlığında ya da sorumluluk alınmak istenmeyen alanlarda beklenen yardımından kendilerini yoksun bırakıyordu. Fakat Osmanlı İmparatorluğu yıkıntılarından pay isteyenler arasında, bundan korkunç şekilde sarsılanlar Araplarla Er-

menilerdi. Amerika'nın çekilişi Ermenileri doğrudan doğruya etkiliyordu. Antlaşmalara Amerika'nın faal bir şekilde katılmaması Ermeni bağımsızlık umudunun sonuydu. Araplar içinse bu etki o kadar çabuk duyulmuyordu ve bu etkinin kendini tam olarak duyurması için aylar geçmesi gerekti Ve ilk defa Faysal'ın Paris'te Fransızlarla olan ilişkilerinde kendini gösterdi. Bundan önceki bölümde Faysal'ın işgal ordusu konusunu yalnız Araplarla Fransızlar arasında çözümlemeye çalışmak yerine işi bir Yüksek Konsey önüne getirme girişimi hakkında bilgi verilmişti. Bu amaca ulaşma yolunda Faysal'ın tek dayanağı Amerika'ydı. Ancak, anlaşma konusunda Senato'nun olumsuz davranabileceği hakkında Paris'e ilk haberler gelince Faysal, işgal politikasını konferans yolundan ve konferans çerçevesi içinde çözümlemek umutlarını bir yana bırakarak, Fransızlarla doğrudan doğruya görüşmelere girişti.

Görüşmelerin devamı sırasında Clemenceau, Faysal'a İngiliz birliklerinin yerine Fransız birliklerinin geçmesinin Fransız resmî politikası bakımından anlamını bildiren bir mektup yazdı. Bunda 15 eylül tarihli uzlaşmadan Faysal'ın duyduğu tedirginliğe ve bunun gerek kendisinin, gerek yurttaşlarının Suriye'nin parçalanması anlamına geldiği düşüncesiyle kapıldığı korkuya işaret ederek, kendi hükümetinin yalnız Suriyelilere yardım amacıyle ve onlara özgürlük, düzen ve ilerleme getirmek düşüncesinde olduğu yolunda teminat verdi. "Gerçekten ne şimdiki, ne de gelecekteki Suriye sınırları söz konusuydu" diyen Clemenceau, Araplara ve Faysal'a Suriye'nin politik geleceğinin korunacağı konusunda kesin garanti veriyordu. Yerli yönetim değiştirilmeyecek, sınırlar hakkında karar verilmeyecek ve bütün bu noktaların karara bağlanması konferansa bırakılacaktı. Suriye'nin herhangi bir bölgesinde İngiliz birliklerinin yerine geçecek Fransız birlikleri konusunu iki devlet arasındaki uzlaşma değil, ancak Barış Konferansı karara bağlayacaktı. Yeni bir komisyon kurulması, işleri gereksiz ye-

re karıştırabilir ve Yüksek Konsey'in kararına aykırı düşebilirdi.

Faysal buna ayın beşinde karşılık verdi. Kendi bağımsızlığı için dövüşmüş olan Araplar Clemenceau'nun daha önce yapılmış beyanları ve İtilâf Devletleri'nin vaatlerini tekrarlayan, güçlendiren teminatı üzerine kendilerini kutlayabilirlerdi. Ancak, Suriye'nin gelecekteki siyasal varlığı ve sınırları söz konusu olmasa bile, işgal politikasındaki değişiklik, Suriye'de ulusun yaşayışı ve iç yönetimini büyük ölçüde karıştırabilecektir. Bundan daha önemlisi, söz konusu uzlaşmanın uygulanması, Arapların daima protesto ettikleri Sykes-Picot anlaşmasını da işler duruma getirmek zorunluğunu yaratacaktır. 15 eylül anlaşmasının yeniden okunması, onun yalnızca bir askerî anlaşmaya değil, bir etki bölgesi sınırlaması olduğunu göstermeye yetecektir. Faysal, ertesi gün Suriye'nin o andaki durumu hakkında kendi yorumunu Yüksek Konsey önüne getirdi ve konuyu ele almalarını Konsey'den istedi. İşgal politikasını kararlaştırmak üzere İngilizler tarafından kabul edilip Fransızlarca reddedilmiş olan Soruşturma Komisyonu'nun Konsey tarafından kurulup görevlendirilmesini istedi. Faysal beş nokta ileri sürdü: 1 — Kendisi yeni anlaşmanın yalnızca askerî olduğu iddiasını anlamakta zorluk çekmektedir. Oysa bu anlaşma içinde Konsey'in karar vermesi gereken siyasal ve ekonomik yanlar da vardır. 2 — Suriye'nin üç ayrı bölgeye ayrılmış olması Araplar için öldürücü bir darbedir ve ayrıca sözde bağımsız diye nitelendirilerek Arap Hükümeti'ne bırakılmış olan parça dahi bugün İngiliz ve Fransız bölgeleri olarak ikiye bölünmüş bulunmaktadır. 3 — İngiliz birliklerinin çekilmesi, işin içinde bulunan iki etkeni, Arap ve A.B.D. etkenini hesaba katmamakta, onları açıkta bırakmaktadır. 4 — İtilâf Devletleri Birlikleri Suriye'ye girdiği zaman, Araplar kıyı bölgelerinden çekilmişlerdi. Bu davranışları İtilâf Devletleri Başkomutanı'nın buralarının İtilâf Devletleri adına işgal edilmekte olduğu ve böylece

kurulacak olan rejimin ancak Barış Konferansı'nın Türkiye anlaşması'na vereceği son biçime kadar süreceği vaadine dayanıyordu. 5 — Osmanlı İmparatorluğu'nun eski illerinde görülmekte olan kaynaşma artık bir sır değildi. Bu kaynaşmanın nedeni, İtilâf Devletleri'nin akla uygun olmayan davranışlarıydı. Eğer Suriye'de düzen bozulursa, orada ciddî karışıklıklar çıkabilirdi. 6 kasım'da Faysal, Clemenceau ile arasında geçen yazışmaları ve Konseye ellerine bırakmak zorunda kaldığını ve "Suriyeli Arap Ulusunun" kendi birlik ve bağımsızlığını korumak için elinden gelen herşeyi yapacağını bildirerek, ondan Arap davası Konsey huzuruna getirildiğinde yardım etmesini istiyordu.

Bu sırada İngiliz çekilmesi de başlamıştı. Fransa Konse'ye verdiği 13 kasım tarihli bir notayla Faysal'ın Soruşturma Kurul'u önerisini reddetti ve aynı gün Clemenceau Faysal'a bu davranışını bildirdi. Faysal, buna verdiği 20 kasım tarihli cevabında düzenin korunması ya da bütün komuta yetkisinin İngilizlerin elinde kalması, bir Soruşturma Kurulu'nun gönderilmesi hakkındaki isteklerinde yeniden direndi. Bu noktada neler olduğu bilinmemektedir. Tarih burada karanlıktır. Fakat, olayların sonuçlarından bazı ipuçları bulunabilir. 16 kasım'da Beyrut'ta bulunan U.S.S. Biddle'nin (Bir Amerikan Gemisi) komutanı İstanbul'da bulunan Amiral Bristol'a bir radyo-mesaj gönderdi. Bunda, Beyrut'taki Fransız Başyöneticisi'nin yazılı isteği üzerine kendisiyle görüştüğünü ve kendisine askerî bir sır olarak Fransa'nın Bakaa Vadisi'ni (Lübnan ile Anti Lübnan dağları arasındaki vadi; burası daima Müslümanların çoğunlukta bulunduğu ve 1861 anlaşmasıyle Lübnan'a katılmamış olan bölge) işgal niyetinde olduğunu söylediğini bildirdi. Bu, Fransız resmî makamlarına göre 1916 anlaşmasına uygun bir davranıştı. Beyrut Konsolosu 17 kasım tarihinde, Fransızların söz konusu vadiyi işgale başladıklarını, oradaki Arap ve Fransız birliklerinin çarpışmaya hazır durumda karşı karşıya bulunduklarını bildiriyor. Verilen bilgilere göre, Arap-

larla Fransızlar bütün ülkede çatışma halindedir. Arap Kurmay Başkanı Yasin Paşa, Fransızlara karşı Bakaa'ya birlik gönderdiği ve İngiliz ve Fransız askerî yetkililerinin emirlerini dinlemediği için tutuklanarak Hayfa'ya yollanmıştır. Bu konsolos bir Arap mümessilinin kendisinin araya girmesini istediğini, fakat bu isteği reddettiğini de söyledi. 24 kasımda Paris'e çekilen bir telgrafında ise Şam şehrindeki Arap resmî makamlarının, Bakaa, Fransızlar tarafından işgal edilirse burada karışıklıklar çıkacağı hususunda kesin bilgi verdiklerini bildiriyor, olaylar hızla gelişti diyor. Öteki konsoloslar kendi vatandaşlarına kıyı şehirlerine gitmelerini öğütlemişler, fakat sanki kendiliklerinden gidiyorlarmış, gibi gösterilmişlerdir. Konsolos Faysal'ın kardeşi ve Şam milletvekili Emir Zeyd'in; "Şerif Ali"nin Hicaz'a dönmesine izin veriyor musunuz?" şeklindeki mesajını Paris' teki Amerikan Elçisi kanalıyle Faysal'a verilmek üzere kendi telgrafı içinde Elçiliğe göndermişti. Konsolos bunu şöyle yorumladı: "Zeyd Fransızlarla savaş taraflısı olduğundan ve özellikle telgrafına elden gelen hızla cevap verilmesini de istediği için Faysal ile aralarında gizli bir haberleşmenin varlığından şüphe etmekteydi." Elçilik, mesajı işleme koymadı.

21 kasım'da Faysal Paris'te İngiliz Elçisi Lord Derby'i görerek ona Lloyd George için bir mektup verdi. Bu mektupta: "Bağımsız Arap Devletine vaat edilen Arap ülkelerini Fransızların işgal niyetinde olduklarını bildiriyordu. Ordu ve bütün Araplar bu davranışa karşı çıkacaklardır" diyor ve babası adına İngiliz Hükümeti'nden yardım istiyordu. Faysal Derby'e mektubun içindekiler hakkında bilgi verdi. Ve Fransızlar tarafından kendisi hakkında gerekli saygının gösterilmediği ve Clemenceau'nun da kendisini görmek bile istemediğinden sızlandı. İngiltere'den bir cevap çıkmayınca, Fransızların Suriye içerisine doğru genel bir ilerleme tehdidi altında Faysal, Bakaa'yı işgal emrini durdurmaları kaydıyla bir Fransız Mandası şartları hakkında görüşmelerde

bulunmaya razı oldu. Fransızlar da buna karşılık Beyrut'ta toplanmak ve General Gouraud ya da onun göstereceği birisinin başkanlığında olmak üzere bir soruşturma komisyonu kurulmasını onayladı. Fransızların amaca ulaşmak yolunu gerekirse silahla zorlama şeklindeki kesin tutumu Faysal'a Gouraud tarafından ve henüz General Suriye'ye gönderilmeden önce açıklanmıştı. Gouraud, kendisine Araplara karşı beslediği yakınlığa rağmen alacağı emirleri yerine getirileceğini, kendi isteklerine uyulmazsa kan dökmekten de çekinmeyeceğini söylemişti. Beyrut Konsolosu General Allenby'nin birkaç gün içinde Beyrut'ta beklendiğini bildirdi. Bu ziyaret nedeni "İnanılır yetkililere göre" Suriye sınırlarını General Gouraud ile görüşerek çizmekti. Konsolos ayni kaynaktan şunları da öğrendiğini eklemiştir: Fransızların Rayak, Baalbek Bölgesinin işgalini ertelemelerinin nedeni, sınırların belirlenmesini beklemektir. Konsolos, Fransızların bu tutumunu herhalde buralarda bulunan kararlı Arap muhalfeti karşısında yeterli güce sahip olmamalarına yorumluyor. Fransızlar Arapların saldırısına uğrarlarsa yardıma gelmelerini İngiliz'lerden istemişlerse de, İngilizlerin cevabı 'hayır' olmuştur.

Fransızlarla Faysal arasında Anlaşmanın ayrıntıları, Faysal'ın temsilcisi olan General Haddad tarafından 1 aralıkta Polk'a bildirildi. Haddad, Faysal ile Bertholet arasındaki yazışmaların örneklerini Polk'a verdi. Bunlar Pichon'un Faysal ile olan anlaşmayı General Gouraud'ya bildiren bir mektubu; Faysal'ın Zeyd'e yazdığı bir mektup; Bertholet'in Faysal'a Fransızların Bakaa'yı işgal etmeyeceklerini bildiren mektubuydu. Görüşmeler sürerken Haddad birçok defa A.B.D.'nin Suriye'de yönetime yardım için özel olarak subaylar gönderip gönderemeyeceğini sordu. Polk kendisine İngiliz ve Fransızların anlaşmayı onaylayacaklarını sanmadığını söyledi. Yine Haddad'a, **"İngiliz'lerin Kürt sorunu nedeniyle bütün Mezopotamya için Manda kabul ede-**

cekleri hiç de kesin değildi. Her ne kadar Fransızların en az kıyı bölgesinden bir parça işgal etmek istedikleri kanısındaysam da, İngilizler Kürt sorunu nedeniyle Mezopotamya Mandasına hayır derlerse Fransızları Suriye'den uzak tutmak Faysal için o kadar güç olmaz" dedi. Ertesi ay içinde Faysal ve Fransa, Manda şartlarının belirtilmesinde bir anlaşmaya vardılar Derby, 10 aralık raporunda, Fransızların Faysal'a somut önerileri sunduğunu, Faysal'ın da karşı önerilerde bulunduğunu Londra'ya yazdı. 20 ocak 1920'de Şam Konsolosu, Washington'da Nuri Said'in kısa bir süre içinde Fransızlarla varılacak bir anlaşmayla Suriye'nin ve batısının Faysal'ın yönetiminde birleşeceğinden fakat bağımsızlığının da kısıtlanacağından emin olduğunu kendisine söylediğini bildirdi. Nuri Said kesin şekilde Fransızların emri altında girilmesini İngilizlerin istemediklerini ve bu yüzden doğu bölgesinde daha çok hareket serbestliğine sahip olması için ona yardım zorunda bulunduklarını da eklemişti. Birkaç gün sonra Paris'teki **Temps** Gazetesi Faysal'ın Fransa'dan ayrılmadan önce bir Fransız Mandası'nı kabul ettiğini yazdı. (O, ocağın başlarında Suriye'ye dönmüştü.) Bir görüşme sırasında Faysal, ortada yazılı bir anlaşma bulunmadığını fakat daha iyi bir şeyin, bir "Görüş uyumunun" bulunduğunu ve bunun karşılıklı güvene dayandığını söyledi. General Haddad, 16 ocak'ta Paris'teki İngiliz Elçiliğinden bir ilgiliye anlaşmanın bir örneğini verdi ve bunun yalnız Fransızlar tarafından hazırlandığına henüz Faysal tarafından imza edilmediğine işaret etti. Şam Konsolosu 24 ocak'ta anlaşmayı Faysal ile tartıştı. Ve bunun henüz kesin bir anlaşma niteliğinde bulunmadığını söyledi. Konsolosun Washington'a bildirdiği yorumuna göre Faysal, Suriye'nin gerek duyduğu bazı dış yardımlar sağlamıştır ve kendisinden faydanılacak devlet olarak da Fransayı kabul etmiştir. Kabinesini, askerî sorunların başı olmak üzere Emir Zeyd'i ve Genel Kurmay Başkanı olarak da Ali Rıza'yı atayarak şimdi daha güçlü duruma getirmiştir. Geçen beş gün içinde Faysal bir çok

gösteri toplantılarında konuşmuş, Amerika'nın Barış Konferansı'ndan çekilmesi yüzünden kendisinin de politikasını değiştirmek zorunda kaldığını söylemiştir.

Haddad tarafından İngilizlere verilen anlaşma örneği bir başlangıçla altı maddeden ve bir açıklama mektubundan ibaretti. Fransız Hükümeti, 9 kasım 1918 tarihli İngiliz-Fransız deklerasyonunu ve Barış Konferansı tarafından açıklanan özgürlük ilkelerine göre Suriye'de Arapça konuşan her dinden halkın tam ve tek bir ulusmuş gibi bu haklara sahip olmasını kabul ediyordu. Faysal kendi açısından bunu kabul ediyordu. Çünkü Türk yönetimi ve savaş yıkıntıları yüzünden Suriye halkı Milletler Cemiyeti denetimi altında, bir büyük devletin önderliği ve yardımıyle birliğine ve kendi hükümetine kavuşmaya istekliydi. Faysal, Suriye halkı adına bu yardım için Fransızlara baş vurdu. Fransız Hükümeti, çizilmiş olan sınırlar içinde Suriye bağımsızlığını garanti ediyor ve bu sınırların haklı ve âdil olduğunu onaylıyordu. Faysal kendi Hükümeti'nin öğütlenmesi için gerekli danışman, öğretmen ve teknisyenleri yalnızca Fransızlardan istemeye kesin söz veriyordu. Bunlar Arap Hükümeti'nin emrinde olacaklardı. Fransa Hükümeti ve Faysal Suriye'de Anayasa'ya dayanan bir hükümetin kurulması temelinde anlaşmışlardı. Bu hükümet, Parlamento'ya karşı sorumlu olacak, Suriye halkına bütün haklarını sağlayacaktı. Bir maliye danışmanı bütçenin hazırlanmasına katılacak, Osmanlı İmparatorluğu borçlarından Suriye'ye düşen payı, bir ulaşım danışmanı da bütün demiryollarını denetleyecekti. Fransa Jandarmayı, polis ve orduyu örgütleyecekti. Fransa'nın ekonomik çıkarlarına öncelik verilecekti. Suriye denizaşırı ülkelerle diplomatik ilişkiler kurabilecek, Fransa Suriye'nin Milletler Cemiyeti'ne girebilmesi için etkili çaba harcayacaktır. Bununla birlikte Faysal Paris'te bir delege bulundurmak hakkını kazandığı zaman, bu diplomatik temsilciliği Fransa'ya bırakacak, yabancı ülkelerde Suriye çıkarları Fransa tarafından temsil edilip korunacaktır. Faysal,

Lübnan'ın Fransız Mandası altında bağımsızlığını tanıyacaktır. Arapça resmî dil olacak, Fransızca'ya özel ve önemli bir yer verilecektir. En önemli nokta, Fransız olağanüstü Komiseri'nin merkezi Halep olduğu halde, Şam'ı Suriye Hükümet merkezi olarak tanımlayan maddedir. Oysa, Halep şehri sınır bölgesinde ve savunma birlikleri de normal olarak yerleşmiş bulunmaktadır. Bu güçlerin ülke içinde herhangi bir yere gönderilmesi, ancak Kurmay Başkanı'nın isteği ve olağanüstü komiserin onayına bağlıdır. Mektup, Lübnan'ın bağımsızlığı ve Beyrut, İskenderunla ilgili şartları ayrıntılarıyla anlatıyordu. Fransız anlaşma önerilerini izleyen Faysal'ın ileri sürdüğü öneriler çok anlamlı iki nokta dışında hemen hemen birbirini tamamlar nitelikteydi. Suriye'nin siyasal yönetiminin bağımsızlığı tam ve kesin olarak tanınmalı ve halen ülkenin başında bulunan hükümet yeni Suriye'nin temel hükümeti olmalıydı.

■

FAYSAL Paris'te görüşmeler yapar ve Fransız Mandası'nı kabul ediyor görünürken, Şam'daki Arap Hükümeti, Zeyd'in yönetiminde Fransız ve İngilizlere karşı yalnız Suriye'de değil, Mezopotamya'da da karşı koyma planları hazırlamaktaydı. Faysal'ın bu plan üzerindeki tutumu kesin olarak belli değildir. Suriye'ye döndüğünde onları bir ölçüye kadar desteklediği bilinmektedir. Bununla birlikte kendisinin Paris'teyken Zeyd'le gizli olarak bağlantı kurduğu kanısını veren oldukça sağlam işaretler vardır. Öte yandan olayların gereği olarak kendisinin ılımlı bir kişi olduğu yolundaki inancın korunmasın gerektiren esaslı nedenler vardı. Özellikle Suriyelilerin önderi olarak kendilerine teslim olmayı reddetmesi karşısında Fransızlara bir fırsat vermiş olmamak ve A.B.D.'nin desteğini ne olursa olsun kaybetmemek için böyle bir tutum takınmak zorunluğundaydı. Şüphesiz, Faysal Zeyd'in çabalarından haberliydi. Ocak'ta Suriye'

ye döner dönmez onu Arap kuvvetleri üzerine geniş yetkilerle askerî âmir olarak atadı. Öte yandan Faysal'ın çevresinde bulunanların pek çoğu sinirli, kızgın ve sorumsuz kimselerdi. Faysal'ın Fransızlarla yapmakta olduğu görüşmeler karşısında pek az sabır gösteriyorlardı. 1919'un son döneminde Mustafa Kemal'in Türkiye'deki kahramanca başarıları bu sinirli ve kızgın insanları ancak bir dayanma ve karşı koyma politikasının Suriye'ye bağımsızlık sağlayacağı inancına götürdü. Oysa Fransız baskısı karşısında eğilirlerse durumları çok güç olabilirdi. Son olarak sürekli direnme esasına dayanan bir politikayla Suriye sorununun çözümlenmesini daha güçlendirecek ve en azından Fransızları, Türkiye anlaşması imzalanmadan Suriye'nin yönetimini ele almaya götürecektir. Faysal'ın politikası, biraz da Amerika'nın son dakikada işe karışarak Arapları kurtaracağı inancına dayanıyordu. Amerikan liderlerinin Barış Konferansı'ndaki tutum ve çabaları — ki Faysal'ın bunlara inanması için bazı nedenler vardı — ve hatta Milletler Cemiyeti Anayasa'sının Senato'da geri çevrilmesi her ne kadar Arap umutlarını söndürmüşse de Polk, o vakittenberi iki defa Arap temsilcilerine dolaylı olarak, dayanırlarsa Fransızlara engel olabileceklerini anlatmıştır. Faysal'ın, Polk'un söylemek istediğini daha geniş değerlendirmiş ve bu sözleri Amerika'nın doğrudan doğruya işe karışacağı anlamında yorumlamış olması mümkündür. Olayın gerçek yanı, Suriye'de Arap yetkilileri, Faysal'ın da gayretli katkısıyle, 1919 sonundan 20 temmuz 1920'ye kadar, İngiltere ve Fransa'ya karşı canlı bir biçimde askerî eylemlere girişmiş olmalıdır.

Faysal'ın Suriye'ye dönmesinden önce Mustafa Kemal ajanları Suriye'deki Arap yetkilileriyle yakınlık kurdular. Bu yakınlık çok güçlü bir propagandayla, özellikle Halep bölgesinde kendini gösterdi ve Türk taraftarları arasında başarılı oldu. Hele Arap ayaklanmasına katılan eski Türkiye ordusu subayları arasında daha da büyük etki yaptı. Türk milliyetçileriyle görüşmelere katılan resmî Arap temsilcileri ara-

sında en önemlisi, İtilâf Devletleri'ne karşı çıktığı için İngilizler tarafından Hayfa'ya götürülen Kurmay Başkanı Yasin Paşa'ydı. Fransız askerî postalarına yapılan ve artan yerel baskınlar dışında, Türklerle Araplar arasındaki anlaşmazlıkların genişlemesinin ilk ve önemli etkisi Deyrizor'a yapılan saldırıdır. Burası Fırat üzerinde, uzakta ve Suriye içerlerinde küçük bir şehirdir. Aynı zamanda İngiliz birliklerinin en ileri noktası olup, Mezopotamya Komutanlığına bağlı ve önemli bir şehir kavşağıdır. Bağdat Konsolosu 16 aralık'ta çektiği bir telgrafta Rakka'daki Arap komutanının 11 aralık'ta iki bin askerle Deyrizor'a saldırdığını, İngiliz resmî ilgililerini hapsettiğini ve binaları yaktığını bildirmişti. Konsolos, Bağdat'ta Türkiye Baş Konsolosu ve sınır boyundaki yetkililer ve çok sayıda Türkler bu işe karışmışlardır," diyordu. Bir ay sonra Halep Konsolosu da bu söylentileri doğrulamış ve Emir Zeyd'in bu akına katılan Arapların arkasında olduğunu, Arapların başındaki kişiye on iki bin Türk lirası verdiğini eklemiştir.

Paris'ten döndüğü zaman Faysal kendisine ve Fransızlarla yürüttüğü görüşmelere karşı büyük direnmeyle karşılaşmıştır. Arap ülküsünü arkadan vurmakla, zayıflıkla, Arap bağımsızlığını Fransızlara satmakla suçlanmıştır. Bu eğilim Türk milliyetçiliği tarafından büyük bir incelikle besleniyordu. Halep dolayında, kuzey bölgesinde özellikle çok güçlüydü bu eğilim. Halep Konsolosu, Faysal'ın şehre gelirse öldürülmekle tehdit edildiğini bildiriyordu. Bu durumda Faysal, Arap Hükümeti'nin İstanbul'a iki temsilci göndererek, Türk milliyetçilik hareketiyle ilişki kurmaya hazırlandığını sezince, öce bu plana karşı çıktı. Bununla birlikte Türklerin kendisinin Suriye'de başa geçmesine olan muhalefetleri belki önlenebilir düşüncesiyle, Mustafa Kemal'in temsilcileriyle buluşmak üzere İstanbul'a gitmelerine engel olmadı. Yabancılara karşı ortak bir askerî eylem üzerinde duruldu ve Türk milletiyle Araplar arasında geçici bir anlaşmaya varıldı. Arap ve Türk bağımsızlığıyla ilgili bu hazırlık, Avus-

turya-Macaristan tipi bir ortak devleti ve Karadeniz'den Maan'a kadar olan alanda tek bir kumanda altında Türk ve Arap kuvvetlerini İtilâf Devletleri karşısına çıkaracak tek bir cephe kurulması amacını güdüyordu. Bu anlaşma nisan' da Suriye'ye getirildiğinde, Faysal bunun onaylanmasını red detti. Çünkü bu, şüphesiz Suriye'nin bütünüyle Türklerin eline geçmesi anlamını taşıyacaktı.

Bu arada Askerî eylemlerin birleştirilmesi ve Arap planı uygulama alanına geçiyordu. 28 şubat 1920'de Halep Konsolosu bu tarihte Şam'da bir toplantı yapıldığını ve Arap topraklarını işgal etmiş olan bütün memleketlere karşı bir boykot önerisinin tartışıldığını bildiriyor Toplantı Faysal tarafından düzenlenmiş ve ileri gelen Suriye'lilerle hükümetten birçokları katılmıştı. Ali Cevat Eyyubî ve Cafer Paşa'lar gibi yüksek askerî kişiler de toplantıda bulunmuşlardı. "Bu gösteriyor ki amaç ticarî ambargo olmayıp askerî eylemleri tartışmaktı," diyor Konsolos ve devam ediyor: Aldığı bilgilere göre, Mezopotamya'da İngilizlere karşı saldırı, mart'ın ortasında başlayacaktır. Suriye sahrasının bütün kabileleri ve Kürtler bu saldırıya katılacaklardır. Saldırı üç koldan yapılacaktır. Birinci kol Deyrizor-Bağdat boyunu izleyecek, ikincisi, Deyrizor'dan Musul'a yönelecek ve üçüncü kol, Halep-Resülayn ve Musul doğrultusunu izleyecektir Arap temsilcileri Mustafa Kemal ile Sıvas'ta bu ortak hareket üzerinde görüşmüş ve Türkler de Kilikya'daki Fransız birliklerine karşı saldırıya geçmeyi kabul etmişlerdir. Deyrizor işgalin merkez karargâhıdır ve Faysal birlikleri ile Bedeviler orada toplanıp silahlanmaktadır. 3 mart'ta Halep, bu planlar üzerine daha geniş bilgiler veriyor: Arap Hükümeti bir çağrıyla yirmiden yirmi beş yaşına kadar olan bütün Suriyelilerin Arap ordusuna katılmalarını istemiş, yetişmiş subaylardan yeteri kadarının görevlendirilmesi yolunda gizli ve özel emirnameler çıkarmış, bu subaylara üçer aylıkları peşin ödenmiş, Bedevileri eğitmek ve kabilelerin

İngilizler üzerine saldırılarını yönetmek için Deyrizor'a gitmek üzere kendilerine görev verilmiştir.

8 mart'ta Lübnan ve Filistin'le birlikte Suriye'nin bağımsızlığı ve 20 mart'ta da Faysal'ın Krallığı açıklandı. Fakat bu hazırlıkların tam ortasında durum temelinden değişti Senato, Versay Antlaşması'nı ve Milletler Cemiyeti anlaşmasını kesin olarak reddetti. Bunun üzerine İngilizler ve Fransızlar San Remo Konferansı'nda Türkiye'yi paylaşmaya koyuldular. Bu durum Paris anlaşmasında Türklere sunulacak şartların belirtilmesine de yardım ediyordu. Suriye Mandası 24 nisan'da Fransa'ya verildi. Bu arada Clemenceau Hükümeti devrildi ve yerine eski hükümetin Orta Doğu politikasına karşı olan bir grup geldi. Bu grubun kolladığı ana amaç, Türkiye'de malî çıkarlarını korumak, — ki bunlara Türkiye'deki yönetim son vermişti — kesin ve doğrudan doğruya bir denetleme temeli dayanan Suriye'deki geleneksel Fransız politikasını yeniden canlandırmaktı.

Fransa'daki bu değişikliğin ilk darbesi, Fransızların Kilikya'nın iç bölgesinden çekilmesine karşılık, kendilerinin Suriye'deki durumlarını Faysal'ın onaylamasına dayanan bir anlaşmayı imzalamalarıyla bitmiş oldu. (1) Bu, Faysal'ın Türk ve Arap işbirliğine dayanan Mezopotamya planını bütünüyle değiştirmesine yol açtı. Kendisi, anlaştıkları esaslarda devam yolunda Türklere yeniden baş vurmuşsa da bunda başarı kazanamadı. Büyük plan saldırılarla bozuldu ve Suriye'nin bu ayaklanmada ruhu Faysal'ın isyancılara vermeyi kabul ettiği para yardımı dışında bazı Faysal taraflısı subayların kişisel karışmalarından öteye geçemedi. Haziran'da Faysal Türklerle anlaşmak üzere son bir girişimde

(1) Beyrut'tan çekilen Tel. 21 mart 1920. No: 132. Bu tele göre Türk milliyetçilerinden bir delegasyon nisan sonlarında Beyrut'a gelmiş ve De Caix ile gizli görüşmelerde bulunmuştur. Bunların otel masrafları Fransızlar tarafından ödenmiş, bir Fransız gemisiyle dönmüşlerdir.

bulundu, fakat bu da sonuç vermedi. 17 haziran'da Halep Konsolosu yine şunu yazıyordu: Faysal Deyrizor yolundan Bağdat üzerine bir saldırıya geçmek için hazırlıklar yapmak üzere Halep'te bulunuyordu. Fakat Türklerin Fransızlarla olan anlaşmalarını bozma yolundaki girişimleri başarıya ulaşamadığından Şam'a dönmeye karar verdi. Güvenilir kaynaklara göre Faysal, Irak asilerine otuz bin Türk lirası para vermiştir. Kendi ordusundan bir kısmı da asilerle birlikte Musul'daki İngiliz tesislerine saldırmışlardır. (2)

Faysal'ın askeri durumunun güçsüzlüğü, tam en çok kuvvetli olduğunu göstermek zorunluğunda bulunduğu bir dönemde ortaya çıktı. Manda'nın Fransa'ya verilmesi iki şey anlatır: Fransa Orta Doğu'nun herhangi bir yerinde Suriye yerine bir başka bölge kabul edemez ve Faysal için Barış Konferansı'nda artık son bir şans bile kalmamıştır. Türklerle Fransızlar arasındaki uzlaşmanın anlamı Fransa, Suriye demek olduğuna göre ve Suriye, Osmanlı İmparatorluğu yağmasından Fransa'ya kalan tek bölge olması nedeniyle artık Faysal'ın direnmesi de beklenemezdi. Kilikya'dan çekilen Fransız birlikleri Lübnan'a gönderilmişlerdi ve temmuz ortalarında artık Faysal komutasındaki Arap kuvvetlerine karşı tam bir üstünlüğe kavuşmuşlardı. Fransız Başkomutanı tarafından Faysal'a bir ültimatom gönderildi. Bu ültimatom kabul edildiği halde Fransız ordusu Lübnan'dan çıkmış ve Şam'a yürümek üzere Arap toprakları içine dalmıştı. Faysal daima gerçekçi olmuştur. Ordusuna karşı koymama emri vermiş fakat, bu emirden habersiz birkaç bin gönüllüyle ordudan birkaç yüz kişi Fransızlarla Şam

(2) Halep'ten çekilen tel. 17 haziran 1920. İngiliz Dışişleri Bakanlığından Curzon'a gelen 21 haziran 1920 tarihli telgrafla Faysal'ın Mustafa Kemal'in temsilcileriyle buluşmak için yaptığı Halep ziyareti hakkında verilen rapora işaret edilmektedir. Ve Beyrut İngiliz Baş Konsolosunun telgrafına da dokunulmaktadır. Konsolosun bu konuda bir şeyler yapmış olduğu muhtemeldir. Bu bastırılmamıştır.

dışında Han Maisalum'da şehri kurtarmak için son çabayı göstermişlerdir. Araplar, üstün Fransız kuvvetleri tarafından çarçabuk dağıtılmışlar, içlerinde Savunma Bakanı da olmak üzere savaş alanında birçok ölü bırakmışlardır.

■

A. B. D. bu olaylara doğrudan doğruya katılmadı. Amerika'nın Orta Doğu politikası hâlâ askıdaydı ve Milletler Cemiyeti anayasası hakkında Senato'nun son sözünü söylemesini bekliyordu. Bu sırada Dışişleri Bakanlığı yalnızca gözlem ve bilgi toplama durumunda bulunmuyor, Suriye ve Arap ülkelerinde büyümekte olan kırıcı olaylara ve kavgalara karışmaktan özellikle çekiniyordu. Amerikan temsilcileri genellikle bölgede resmî Arap, İngiliz ve Fransız örgütleriyle iyi ilişkilerini sürdürüyorlardı. Özellikle Araplar Amerika ile bağlarını coşkun bir ilgi ile korumaya çalışıyorlardı. Çünkü duruma etki yapabilecek tek devlet olarak Amerika'yı görüyorlar ve kendilerine yardım için onlarda bir eğilim bulunduğu umuduna kapılıyorlardı. Bunun sonucu olarak Amerika birçok haber alma kaynağı elde etmiş oluyordu. Bu, Doğu'nun düzenlenmesine katılırsa olayların yorumlanmasında kendisi için büyük değer taşıyacaktı. Öte yandan bu bilgiler Amerika'nın anayasa'nın Senato'da reddinden sonraki genel tutumunu doğru olarak anlatmaya yaramakta ve nihayet A.B.D. Orta Doğu'dan uzaklaşmış, ortada on dört nokta da kalmamış bulunmaktadır.

Amerika'yı en çok ilgilendiren, 1920 ilkbaharlarında Arap ülkelerinde büyüyen şiddet davranışlarının Amerikan misyoner çalışmalarına misyonerlerin ve o bölgede yaşıyan Hıristiyanların can ve mallarını tehlikeye sokma ihtimaliydi. Orta Doğu raporları cesaret verici değildi. Beyrut Konsolosu'nun Faysal'ın Beyrut'a gelişini haber veren 14 ocak 1920 tarihli raporu, Arap önderinin Fransa'yla henüz son ve kesin bir politik anlaşmaya varılmadığını, fakat Suriye'nin

birliğine kavuşup tam gelişmesi için Fransız yardımının sağlanmış bulunduğunu ve ulusu bir Fransız Mandası'na alıştırmak için çalışacağını söylediğini bildirmektedir. Konsolos şunu da ekliyordu; Beyrut'taki genel inanışa göre Şeriflerce yapılan propaganda sonucu, Araplar Fransızlara karşı o kadar kışkırtılmışlardır ki, Faysal Fransızlarla kesin bir anlaşmaya varırsa yerine başkası geçebilir. Halkın düşmanlığı çok canlıdır ve ülkede sürüp gitmekte olan haydutluk, Fransızların Suriye'yi zorla işgaline kadar bitmeyecektir. İki hafta sonra Halep de bir telgraf gönderdi. Bunda, Faysal'ın bu şehri ziyaretinden ve ileri gelenleri toplayarak onlarla görüştüğünden söz edilmektedir. Faysal'ın amacı, kendisinin Fransızlarla olan ilişkilerini bütün ayrıntılarıyla anlatmaktı. Fakat şehirdeki düşmanca hava buna elverişli olmadığından, bazı noktaları kapalı geçmek zorunda kaldı. Yalnız tam bir bağımsızlığa henüz varılamamışsa da yakın bir gelecekte bu amaca ulaşılacağını söylemekle yetindi, deniliyordu. Faysal, Şam'da karışıklıklar olduğu yolunda Konsolos'u uyardı. 15 şubat'ta kendisine, Paris'te Arap ülkeleri hakkında verilen kararların haklı olmadığını, tersine, bu kararların Arap halkının ulusal özlemlerine aykırı bulunduğunu söyledi. Büyük bir direnmeye ve gösteriye kalkabilirlerdi ve kendisi bunun sorumlusu olamazdı. Faysal, Barış Konferansı Suriye'ye bağımsızlığını vermezse, bütün Doğu, İtilâf Devletleri'ne karşı dinî bir savaş için kışkırtılacak ve kendisi de ordusunu bu amaçla kullanacaktır.

Bu sıralarda Kilikya'da ciddî karışıklıklar kendini gösterdi ve bütün bölge bir yandan Fransızlar ve Ermeniler arasında, öte yandan Türk milliyetçileriyle arasında çıkan anlaşmazlıklarla sarsılıyordu. Çarpışmaların Arapça konuşan bölgelere yayılması ve yukarda sözü edildiği gibi, Türklerle Araplar arasındaki anlaşmanın bir sonucu olarak Suriye'nin kuzeyi de çarpışmaların yapıldığı alanlar arasına girmişti.

6 şubat'ta İstanbul'daki Yüksek Komiser'in Halep'e gön-

derdiği talimatta, Müslümanlar tarafından Hıristiyanlara ve yabancılara yapılan saldırılara karşı millî Hükümet'in sert bir biçimde protesto edilmesi bildirilmekte ve bu saldırılara karşı millî hükümetin sert bir biçimde protesto edilmesi bildirilmekte ve bu saldırılara karşı Müslüman olmayan ırkların korunması istenmektedir. A.B.D. bütün resmî ve özel kişilerini tarafsız tutmak ve bunların Fransızlarla Araplar arasındaki kavgaya karışmamalarını sağlamak zorunluğu Konsolos'a düşen bir ödevdi. Konsolos 2 mart'ta verdiği karşılıkta şöyle diyor: Halep çevresindeki son olaylar hakkında duyulan yakınmalardan fazla rahatsız olmaya gerek yoktur. Kendisi Fransız-Arap kavgasına katılmamakta ve bölgesel Arap yetkilileriyle ilişkileri ise son derece dostça bulunmaktadır. Kendi yetki alanında hiç bir Amerikalı, Fransızlarla sıkı ilişki halinde olmadığı gibi, taraf tutma görünüşü de yoktur. Hıristiyanlara saldırmak konusunu protesto etmeye gelince: Fransızlar Halep'ten çekildiklerinden beri, protestonun Arap yetkililerine karşı yapılması gerekir. Bu, kendisinin esasen sürekli olarak yaptığı bir şey. Fakat tek tek olayları İstanbul'a bildirmeye kadrosu yetmediği gibi, ayrıca İngiliz yararlarını koruma görevi de kendi üzerinde bulunmaktadır. Müslüman olmayanların korunmasını istemek sorunu ise daha da güçtür ve kendisi Hicaz ve Mezopotamya'dan gelen işgalcilerden kurulu yerli Hükümet'ten bunu nasıl isteyebileceğini de pek kestirememektedir. Çünkü bunların çıkarları yerli halkınkilerle çatıştığı gibi, bu kişiler yalnız kendi yararlarını düşünen ve çok bencil davranan kimselerdir.

Durum o kadar karışıktı ki, İstanbul'daki Yüksek Komiserliğe bağlı resmî nitelikte biri C. Van H. Engert, Kilikya ve Suriye'deki durumu dolaşıp görmek, doğrudan doğruya raporunu vermek üzere oralara gönderildi. Kilikya'nın Fransız işgal bölgesinde ve Suriye'nin kuzeyinde iki hafta geçirdikten sonra 28 şubat'ta Dışişlerine gönderdiği raporda Engert, Fransızlar ve İtalyanlar Orta Doğu'ya büyük güçler

göndermezlerse, buralardan kovulmaktansa kendilerinin çekilmesi daha iyi olur demekte ve şöyle devam etmektedir: **"Türkler ve Araplar Fransa'ya karşı ortak davranış halindedirler ve Arap ordusunda eski Türk subayları vardır. Fransız ordusu bütün bu işlerden bıkmış, huzursuzdur ve Fransız subaylarının çoğu Suriye'den ayrılmaya hazır durumdadır. Çünkü Cezayirli ve Senegalilerden kurulu birliklerine güvenmemektedirler. Faysal ile ve öteki Arap liderleriyle görüşmelerindeki izlenimi hakkında, bunların kendilerini çocukça aldattıklarını ve hâlâ Amerika'nın onları kurtarmaya geleceğine inandıklarını gördüm."**

Birkaç gün sonra Konsolos kendi çevresiyle ilgili bir raporu da gönderdi. Konsolos'a göre kaynaşmanın nedeni, Fransızlarla İngilizlerin birbirlerine karşı giriştikleri propagandadır. Kuvvetli İngiliz yönetiminden sonra Fransızların bulundurduğu güçsüz birlikler Suriye'lilerin cesaretini artırmaktadır. Faysal'ın Suriye'ye yerleştirdiği Hicaz ve Mezopotamyalı taraftarlarını da, Suriyeliler tıpkı Fransızlar gibi yabancı saymakta, bunların da ülkeden çıkarılmasını istemektedirler. Haydutluğun artması, Konsolosa göre Fransızları her yola başvurup tedirgin etmek isteyen Arap yetkililerinin kışkırtması sonucudur. Fransızlar, bütün bu sorunlara ancak yeterli bir işgal gücü göndermekle son verebilirler.

Suriye'nin bağımsızlığı açıklandığında Faysal ve onun Hükümeti, Amerika'nın onayını sağlamak yolunda büyük çabalar harcadılar ve davranışlarını en uygun biçimde A. B.D.'nin önüne serdiler. Bağımsızlık 8 mart 1920'de açıklanmıştı. 9 mart'ta Konsolos bu durumun kendi üzerinde bıraktığı etkileri bir telgrafla Dışişlerine aktardı: Diyordu ki, Suriye'nin bağımsızlığını ve Faysal'ı kral ilân eden Arap politikasının amacı Barış Konferansı önüne bir oldubittiyle çıkmaktır. Bu davranışı da, hem İtilâf Devletleri'nin daha önce açıkladıkları politikalarına, hem de Anayasa'nın

20. maddesine dayamaktadırlar. Böylece, Konferansı, bu durumda yapacak bir şey olmadığı açmazına düşürmeyi ummaktadırlar. Araplar Fransızlara yalnız danışmanlıktan başka hiç bir hak tanımamaktadırlar. Barış Konferansı Suriye'ye Fransa'nın kabulünü zorlarsa, Araplar da Türk milliyetçilerine katılacaklardır. Kendileri ancak yüz bin kişilik bir Avrupa ordusunun hakkından gelebileceği çapta hazırlık içindedirler.

Amerika, Suriye bağımsızlığından resmen haberli olmadığı gibi, Faysal'ı Kral olarak tanımadı. Şam Konsolosu 11 mart'ta telgraf çekerek taç giyme törenine çağrılması ihtimali karşısında talimat istedi. Verilen talimatta İngiliz ve Fransız Konsolosları törende bulunmadıkları takdirde taç giyme töreni süresince kendisinin, çok acele bazı konularda kendi meslektaşlarıyle ilişkide bulunuyor görünüşü içinde Şam'dan ayrılarak Beyrut'a gitmesi öğütlenmiştir. Taç giyme günü hakkında, yeni hükümetin Başbakanı Rikâbi Paşa A.B.D. Dışişleri Bakanı'na iki mektup göndermiştir. Bunlardan biri kendisinin Başbakan olarak atandığını bildiriyor ve bağımsızlık ilânıyla ilgili belgenin örneğini ekliyor. Öbür mektubu ise daha çok özel nitelikte olup, Dışişleri Bakanı'na Faysal'ın, kabinenin ilk toplantısında Amerikan devlet adamlarıyla olan ilişkilerini ve Avrupa'dan getirdiği politik izlenimleri anlattığını bildiriyor. Majestelerinin A.B.D.'nin Suriye'ye karşı beslediği yakınlığa inandığını yazar. Başbakan şunları da ekliyordu: Majestelerine göre Amerikan ulusu kendi şövalye ruhunu yansıtan geleneğine uygun olarak, Suriye'yi yalnız tanıyıp desteklemekle ve kendi gerçek çıkarlarını sağlamakla yetinmeyecek, fakat aynı zamanda bu bağımsızlıklarla bağdaşır nitelikte yardımı da esirgemeyecektir. Başbakan Majestelerinden bu izlenimleri almaktan mutludur ve Suriye'liler öteden beri yalnız büyük Amerikan ulusuna olan güvenden ve Suriye'yle ilgili Amerikan devlet adamlarının beyanlarından kuvvet almışlardır.

Faysal 28 mart'ta Wilson'a telgraf çekerek kendisine bağımsızlık ilânı nedenlerini bildirmiş ve Wilson'dan destek istemiştir. Faysal bu telgrafında; özet olarak şunları söylüyordu: "Yıllarca süren Türk yönetiminden sonra, Arapların kendilerini dış yardımdan yoksun bırakan devletler arasındaki rekabet yüzünden özgürlüklerini kazanma yeteneğini gösteremediklerini ve şimdi savaşın yarattığı fırsattan yararlanmak istemektedirler. **Savaş sırasında İtilâf Devletleri'nin yanında, Halife'nin "Cihad ilânına" sırt çevirerek ve bu Cihad çağrısını İslâm âleminde etkisiz bırakarak buna hak kazanmışlardır. Araplar Orta Avrupa Devletlerinin yenilmesi için soylu yardımlarda bulunmuşlardır.** Kendilerinin bu fedakârlıkları İtilâf Devletleri'nin bağımsızlığımız hakkındaki açık vaatlerine ve siz Sayın Başkan'ın ilkelerine tam bir güven duygumuza dayanmaktadır. Fakat savaştan sonra İngiliz ve Fransızlar ülkemizi bölmeye başlamışlardır. Bu durumda Araplar için bağımsızlığın ilânı tek çözüm yoluydu. Arapların istediği yalnız kendi haklarına sahip olmaktır ve onlar kendilerine düşen bütün görevleri tam olarak yerine getirmeye kararlıdır. Faysal sonuç olarak Wilson'dan Suriye bağımsızlığının İtilâf Devletleri'nce kabulünü sağlamak yolunda etkisini kullanmasını istiyerek," mektubunu bitirmektedir. Şam'dan gelen bütün bu yazılar ve başvurmalar A.B.D.'ce karşılıksız bırakıldı.

Faysal, özel görevini yerine getirmek üzere Şam'da bulunan Engert ile görüşerek ona, mart'ın sonunda Başkan'a çektiği telgraf konusunda geniş bilgi verdi. Başkan'a Suriye'nin bağımsızlığını ilân nedenleri hakkında bilgi vermek amacıyla telgraf çekmişti. Fakat geniş ayrıntılar ve görüşleri tam olarak bildirememiş bulunmaktan üzüntülüydü. Yazdıklarının bir yanlış anlamaya uğramadan Başkan'a aktarılmış olduğunu umuyordu. Babasının İtilâf Devletleri'yle işbirliği yapma ve Türklere karşı ayaklanma nedenlerini yeniden ele aldı. Türklerin yönetim biçimleri ve İtilâf Devletleri'nin Arap bağımsızlığı hakkındaki vaatleri kendilerini

bu yola götürmüştü. Araplar İtilâf Devletleri'ne büyük askerî yardımlarda bulunmuşlardı ve en tehlikeli bir dönemde müslüman dünyasını hareketsiz tutabilmişlerdi. İtilâf Devletleri'nin savaşta yenilgileri halinde büyük bir tehlikeyle karşı karşıya kalacaklardı. Paris'teki ilk görüşmelerinde, Barış Konferansı'nın Arap davasını benimseme biçiminden cesaret almıştı. Fakat o zamandan beri durum temelinden değişmişti. Bu, belki de A.B.D.'nin dünya işlerine karışma isteksizliğinin sonucuydu. Çünkü, kendisinin Avrupa'ya ikinci gidişinde İngiliz ve Fransızları bütünüyle sömürgeci planların bencil tutumu içinde bulmuş ve davasını güçlükle dinletebilmişti. Özellikle İngilizlerin tutumundan üzülmüştü. Oysa Suriye'nin birliği konusunda onlara güvenmekteydi. İngilizler kendisini Fransızlara baş vurmaya gönderiyorlardı. Fransızlar da Suriye'nin Fransız Mandası istediği gürültüleri arasında hileli ve aldatıcı çaışmalar içindeydiler. Kendisiyle gizli bir anlaşmaya girişmek bile istemişlerdi. Fakat şartları kabul edilebilir gibi değildi. Bu durumda kendisi, yardımcıları içindeki aşırı radikal elemanların görüşüne uymak gereğini duymuştu. Bunları durdurmak gittikçe daha zor olmaktaydı. Bu nedenle ve kendi ulusunun yerinde isteklerinin dünyaca destekleneceği umuduyla bir oldubittiye getirecek bağımsızlık ilân edilmişti. Suriye bir büyük devletin yardımına gerek duymaktadır, danışman ve yardım kabulüne de hazırdır. Fakat ülkesinin bölünmesini kabul edemez. Çünkü böyle bir bölünme, sonunda ülkenin zararına Avrupa devletleri arasında bir üstünlük kavgasına yol açar. Amerika bu ödevi üzerine almak istemezse, Arapların kabul edebileceği tek devlet İngiltere'dir. İngiltere Filistin'i alarak, Suriye'nin geri kalan bölümünü Fransızlara nasıl bırakabiliyor? Bunu kendisi bir türlü anlayamamaktadır. Faysal, sözü, "ülkesinin bölünmesine boyun eğmektense Araplar savaşacaklardır," diye bitirmiştir.

Engert, Dışişlerine gönderdiği raporda ulusal uyanıklık hakkında — ki bunlar aslında sayısı pek az olan yetişmiş

Araplardır — biraz aşırı konuşmuş olsa bile "Emir büyük bir olgunluk ve şüphesiz içtenlikle konuştu," diyor. Yetişmiş Hıristiyanlar bir Arap Krallığı'nı istememekte, Yahudiler ise buna karşı bütünüyle düşmanca bir tutumdaydılar. Bir yıl önce büyük cahil topluluk, etkili ve tarafsız bir Hükümet kurularak Barış Konferansı'nın herhangi bir kararı onaylanabilirdi ve Bedeviler de işe bu ölçüde karışmamış olurlardı. Fakat bunlar zekice yürütülen Türk propagandasiyle ayaklandırıldıktan ve Türklerin elde ettikleri başarıları da gördükten sonra, İtilâf Devletleri'ne karşı kafa tutabilecekleri inancına vardılar. Şimdi de Suriye Hıristiyanlarının ülkeyi Fransızlara satmak üzere olduklarına, İngilizlerin de Filistin'i Yahudilere vererek kendilerini arkadan vurduklarına inanıyorlardı. Bu durumda, kendi bağnaz önderlerinin silahlı bir karşı koymada onlara öncülük etmesi olağandır. General Allenby ve Kurmay Başkanı tarafından Engert'e gizili olarak verilen bilgilere göre, İngilizler tehlikeyi anlıyarak Suriye bağımsızlığı üzerinde bir uyuşmayı çabuklaştırmak istiyorlar. Ancak Fransızlar yanlış bir tutum içindeydiler ve yalnız o da belki İstanbul'u kendilerine bırakmak suretiyle çekilmeye yanaşmazlarsa Suriye sorunu kan dökülmeden çözümlenmeyecektir. İngiltere Sykes-Picot anlaşmasını hükümden düşürmek istemiştir. Fakat buna karşı Fransızlar, sürekli olarak onları entrika çevirmekle suçlamışlardır. Engert'in öğütü şu olmuştur: Fransa Suriye'den çekilirse (Fransız ordusu bunu istemekteydi, diyor) A.B.D. Suriye'yi geçici olarak tanıyabilir. Bununla birlikte Mezopotamya her halde tanınmayacaktır.

Suriye'de olaylar 1920 yılı ilkbaharı ve yazında büyük ölçüde geliştiği zaman, A.B.D. uzaktan gözlemeye devam ediyordu. Bir tek sorun dışında devletlerin davranışlarını herhangi bir biçimde etkileyecek bir tutum almıyorlar ve Araplar adına araya da girmiyorlardı. Ne Faysal'a ne de hükümetine bir cevap verildi. Yine Paris'teki Hicaz delegasyonunun Paris Elçiliği yoluyla Amerika'ya yaptığı başvur-

maya da cevap verilmiştir. O sırada Paris'te Türkiye anlaşmasının karara bağlanmasını bekleyen bu Delegasyon, İtilâf Devletlerinin vaatlerine ve Milletler Cemiyeti Anayasası'na aykırı olarak, Mandalar üzerine San Remo Konferansı'nda verilen kararlar hakkında 19 mayıs'ta Paris Elçiliğine bir nota gönderdi ve bu kararları protesto etti. Delegasyon ve kararlardan resmen haberli kılınmamış, fakat yayın organlarından bunu öğrenmişti. Buna da karşılık verilmedi.

Halep Konsolosu, 19 temmuz'da Araplarla Fransızlar arasında beklenen çatışma kısa bir zamanda başlayacaktır, diyordu. Fransa, Faysal'a bir ültimatom gönderdi; verilen süre yirmi dört saat sonra bitecektir. Bir dostu, Arap Konseyi'nde ileri gelenlerden birinden aldığı bilgiye dayanarak, bazı Arapların kendi hayatına (Konsolos'un) kastetmek istediklerini bildirmiştir. Bunun üzerine ilk önce Şam Hükümeti'ne bir telgraf çekerek, Konsolosluğunun, bütün Amerikan uyrukluların ve aynı zamanda işlerini görmekte olduğu İngiliz yurttaşlarının korunmaları için gerekli yardımı istemiştir. Hükümet hemen harekete geçmiş ve güvenliklerini sağlamak için elinden geleni yapmıştır. Şimdiki halde savaş patlarsa, Amerikan ve İngilizleri korumak için hazırlık yapmaktadır. Fransızlar, Maisalum'da 24 temmuz'da Arapları bozguna uğratmışlar ve aynı gün Şam'a girmişlerdir. 31 temmuz'da Faysal'ın Şam'ı terkettiğine ve ailesiyle birlikte Dera'ya sığındığına dair Beyrut'tan çekilen telgraftan sonra Dışişleri bu konudan artık bilgi alamaz olmuştu. Konsolos, resmî ve özel kaynakların Şam ve İskenderun'da sessizlik olduğunu bildirdiklerini ve Faysal'ın barış ya da çete savaşları için vereceği kararın kaygısızca beklendiğini de söylüyordu.

■

1919 ağustos'unda Lloyd George ve Clemenceau, görünüşte Ermenilerin korunması amacıyle Fransız birlikleri-

nin Kilikya'ya gitmesine izin verdiği hatırlanacaktır. Eylül ortalarında da Senato'ya, Ermenistan'a Fransız birlikleriyle ya da ayrıca ve bağımsız davranmak üzere Amerikan birlikleri gönderilmesi, için hükümete yetki verilmesini isteyen bir karar taslağı sunulmuştur. Bu, Başkan'ın da tam onayını kazanmıştı. Bununla birlikte, Dışişleri Komitesi bu düşünceye karşı çıktığından, öneri uygulamaya konulamadı. Buna karşılık yabancı ordular adına gönüllü asker toplama yasağı durdurularak, Amerikan Ermenilerinin, Ermeni ordusuna katılmasına izin verildi. Barış Komisyonu'nun denizden Ermenistan'a kadar olan yolu denetim altında tutarak, Ermeni gönüllülerinin Ermenistan'a gitmesine açık bulundurmak yetkisini uygun buldu, fakat bütün bu düşüncelerden sonradan hiç söz edilmedi. Bu sırada Suriye'ye işgal birlikleri gönderilmesi işi aşağı yukarı tamamlanmış, Fransız birlikleri Kilikya'da Maraş, Urfa ve Antep'e doğru ülke içine girmeye başlamıştı. Fransız birlikleri içindeki askerlerin çoğu, Doğu Lejyonuna katılan Ermenilerdi. Bunun önlenemez sonucu hemen kendini gösterdi. Ermeni birlikleriyle yerli Türkler arasında olaylar başladı. Geniş bir patlama niteliğine bürünen bu çatışmalar üzerine, Türk ulusal güçleri yurttaşlarının yardımına geldiler. Fransız yönetimi işgal bölgesi dışına çıkınca ve yerli yönetime karışmaya başlayınca Türkler arasında kızgınlık arttı. 1920 başlarında milliyetçi güçler, Fransızlara olanca güçleriyle saldırı hazırlığına başladılar. Amerika'ya gelen raporlarda, Ermenilere karşı saldırılarda bulunulduğu konusunda haberlerden ve yeni kıyımlar başladığı hakkındaki söylentilerden söz ediliyordu. Gittikçe güçlenen bu söylentilere göre, Türkler tarafından Maraş'a toplu ve güçlü saldırılar yapılmış, birçok Ermeni bu arada iki de Amerikalı ölmüştür. Fransızlar, Ermenileri Türklerle karşı karşıya bırakıp içerilerden çekilmiş ve kısa bir süre sonra da, Mustafa Kemal ile vardıkları bir anlaşma sonunda Kilikya'yı Türklere geri vermişlerdir.

Şubat'ın ortalarında, bölgedeki konsolosluklar, binlerce

Ermeni'nin kıyımdan geçirildiği yolunda raporlar veriyorlardı. Fakat, İstanbul'da bulunan Amiral Bristol, Dışişlerine çektiği bir telgrafta, Ermeni kıyımı konusunda verilen bilgilerin politik amaçlarla son derece büyütüldüğünü bildiriyor. Bristol, hiç bir zaman bağımsız bir Ermenistan taraflısı olmamıştı ve bu düşünceyi, Türkiye'yi yağma etmek için İtilâf Devletleri'nin bir plânı olarak kabul ediyordu. Ocak ayında, Dışişleri Bakanlığı'na, bağımsız Ermeni Hükümeti arkasında gizlenen amacın ne olduğu konusunda kendi görüşünü bildirdi. Ona göre, İskenderun'dan Kafkasya'ya kadar uzanacak bir Ermenistan düşüncesi, Fransızların, Arap ülkelerinde İngilizlerin elde ettikleri duruma bir denge sağlamak plânından başka bir şey değildir. İngiltere, bunu, Amerikan Mandası altında kurulacak küçük bir Ermenistan projesi ile karşı çıkıyordu. (3) 21 şubat'ta, Kilikya'daki durum hakkında kendi görüşünü bildirdi: Kilikya ve Suriye'nin Fransızlar tarafından işgali, Türkiye'de ikinci bir İzmir olayı yaratmış bulunuyor. Amerikan askerlerinin kullanılması düşüncesi ve Ermeni halkının silahlandırılması, Türk milliyetçilerinin işe karışmasına yol açmıştır. Kendilerinin tanınmış, hattâ sevilmiş oldukları Suriye tarafında bile, Fransızlar, bütün hükümet yetkilerini ele aldıklarında, Suriyelilere ait bayrağı indirip kendi bayraklarını asarak halkla çatışma durumuna düşmüşlerdir; buna benzer davranışların başka yerlerde de tekrarı, büyük öfkeler, kızgınlıklar doğurmuştur. Kilikya'da köyleri harap etmişler, halka kötü davranmışlardır. Bu ne-

(3) İstanbul'dan tel, 21 şubat 1920; Bristol, Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 9 mart 1920 tarihli mektubunda Türk Dışişleri Bakanlığı'nın bir bildirisini yolladı. Buna Suriye ve Kilikya'daki Fransız faaliyetleri hakkında İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiserliği'yle olan yazışmalarını da ekledi. 25 kasım 1919'da başlayan bu yazışmalar, Fransız ordusundaki Ermeniler, bu birliklerin sebep olduğu olaylar, barışçı Türklere ve köylülere saldırdılar, sivil yönetime Fransızların karışması ve Fransız denetimi altındaki bölgelerle ilgili idi.

denle oradaki patlama Ermeni halkına değil, Fransız birliklerine karşı olmuştur. Ermenilere baskı da yapılmamıştı ve bu bölgede güven içindeydiler. Bununla birlikte, Fransızlar daha da ilerlemek isterlerse durum değişebilir ve o zaman Amerikalıları oralardan boşaltmak konusunda düşünmek gerekebilir. Kendisi Türk Hükümeti'ne ve Fransız Yüksek Komiseri'ne baş vurmuştur. Dışişleri de, birliklerdeki Ermeni asıllı askerleri geri çekerek bunların yerine Fransız asıllı askerleri yerleştirmek için bir girişimde bulunmayı acaba uygun bulur muydu? Daha sonra, 26 şubat'ta İstanbul'dan gelen bir telgrafta, Türk Hükümeti'nin Kilikya yöneticilerine, Ermeni vatandaşları koruma emri verdiği bildirilmektedir. Bunların hepsi tam sıhhatte ve hiç olmazsa şimdilik tehlikede olmadıkları inancındaydılar. Söylendiği gibi bir kıyıma da uğramamışlardır. Bristol, 4 mart'ta Fransızların Maraş üzerine yürümeleri ve bozguna uğramalarıyle ilgili olarak Kilikya olayları hakkında uygun bir telgraf gönderdi. **Bunda, birçok Ermeni'nin her zaman öldürüldüğü, Fransız ve Ermeni birlikleri tarafından Türk köylerinin nasıl yakıldığı, halkın ne şekilde kıyıma uğratıldığı anlatılıyor. "Bütün sorunlar Fransızların davranışlarının sonucu olarak ortaya çıkmıştır; Fransızlar bunun sorumluluğunu yüklenmelidir,"** diyor.

Bristol, İstanbul'dan kendi raporunu gönderirken gizli kaynaklar da Dışişlerine, olayları bütünüyle başka bir renkte yansıtıyordu. Engert, şubat boyunca ,Ermeni kıyımı hakkında birçok raporlar göndermiştir. Bu bölgedeki iki haftalık dolaşması sonundaki izlenimlerini 28 şubat'ta telledi. Şöyle diyordu: Mustafa Kemal ve milliyetçiler, Yunanlıları İzmir'den ve Fransızları Kilikya'dan atmaya kararlıdırlar ve geniş çapta bir çete savaşına hazırlanıyorlar. Savaş boyunca onlarda görülen cüretli yenmek ruhu, Türkleri yönetiyor. Türkler, Avrupa devletlerini, Hıristiyanları kıyıma uğratacakları tehdidiyle korkutacakları kanısındadırlar. Ermenileri, herhangi bir koruma tedbiri almadan evlerine dönmeye kandırmak "çok açık bir haksızlık" olacaktır ve böyle kararlar yü-

zünden onlardan binlerce kişi hayatlarını kaybetmiştir. Barış Konferansı'nın İzmir ve Ermenistan hakkındaki kararları ancak büyük Avrupa kuvvetleri yoluyla uygulanabilir ve göz koydukları bu bölgede yasaların egemenliğini ve düzeni korumak için daha fazla fedakârlık yapmak istemedikçe, kendileri için ileri gitmektense buraları boşaltmaları yerinde olacaktır.

Dışişleri Bakanlığı, birbirini tutmaz raporlar karşısında Bristol'a bir telgraf çekerek Ermenilerin kıyıma uğramadığı yolunda bilgi veren 26 şubat tarihli telgrafı hakkında açıklama istedi. Engert ve başkaları, binlerce Ermeni'nin öldürüldüğünü bildiren raporlar vermişlerdi. Kendisinin verdiği bilgilerden, artık öldürme olaylarının durduğu anlamı mı çıkarılmalıydı? Dışişlerinin bu telgrafı kendisine ulaşmadan önce Bristol, Ermenilerle ilgili başka bir rapor gönderdi. **Bunda, Türkiye işleri ve Ermeni kıyımı hakkında Avrupa basınında görülen son hikâyeler, yanıltma amacına yönelmiştir ve İtilâf Devletleri'nin bencil planlarının desteklenmesini sağlamak için yapılan propagandalardır.** Kilikya'da son defa görülen Ermeni öldürülmesi, olayı, Fransız ilerileyişinin sonucudur ve 1915'in yok etme politikasına dönüldüğüne inandırıcı kanıt yoktur. Türkler, böyle bir davranışın Barış Konferansı'nda yaratacağı tepkiyi çok iyi bilmektedirler. Öldürmeler ne gazetenin yazdığı gibi geniş, ne de sistematiktir. Birçok söylentiler Avrupa ve Amerika'da yayılmıştır ama bunlar, bu bölgelerde bulunan Ermenilerin kendileri tarafından bile yalanlanmıştır. Şu sırada üç Ermeni Piskoposu, "Fransızların yeniden ilerlemelerini önlemek için, elden gelenin yapılmasını kendisinden rica etmişlerdir," demektedir.

Bristol, Dışişlerinin 5 mart tarihli telgrafına 12 mart'ta, son anda söylediklerini doğrular biçimde karşılık verdi ve Kilikya'dan gelen raporlar hakkında çok ihtiyatlı olmak gereği üzerinde direndi. Engert, "Ermeni kaynaklarından aldığı bilgileri rapor etmiştir," diyordu. Bununla birlikte, Engert,

15 mayıs'ta başka bir telgraf çekerek **Maraş bölgesinde iki Amerikalı'nın, Fransızların buraları boşaltmalarından sonra Maraş'tan Ermenilerin çektiği bütün telgrafların, kendilerini baskı altında dövüştürdükleri için, Fransızları lânetler, kötüler nitelikte ya da doğrultuda olduğunu söylediğini bildirmiştir.** Bristol, daha önce bildirdiklerini tekrar edici nitelikte bir çok telgraf daha çekti. Fakat, Dışişleri yeni bilgiler alıyor ve bu bilgiler, yalnız Beyrut ve Halep'ten değil, İzmir'den de geliyordu ve Ermenilerin karşı karşıya bulundukları büyük tehlikelerden söz ediyorlardı. Onların, Türklere karşı umutsuz direnişlerinden ve Fransızların onları terketmiş olmalarından yakınılıyordu. Nisan sonunda Kilikya'dan çıkarılmışlar, yeniden göçmen durumuna düşmüşlerdir. Türkiye'nin doğusunda da onların kaderi aynı olmuş, aynı acıları çekmişlerdir. Orada da Bolşevikler, Kafkasya Müslümanları ve Türkler arasında ezilmişlerdir. Başkan Wilson, kendi açıklamalarına uygun olarak, Ermenistan sınırını ortaya attığı ve bu konuda kendi kararını Yüksek Konsey'e bildirdiği zaman, Ermenistan kısa bir süreden beri mevcuttu. Erivan çevresinde sıkışmış olan bölge, özgür Ermenistan için ayrılmış, ancak bu da Sovyet Birleşik Devletleri arasında kayboluvermişti.

Ermeniler, Milliyetçi Türkler tarafından Kilikya'dan sürüldükten sonra, Yüksek Konsey, Ermeni bağımsızlığını tanımayı kabul etti. Bu karar, 19 ocak 1920'de alınmıştı ve 24 ocak'ta, A. B. D.'nin Paris Elçisi Wallace'a — Konsey'de resmî gözlemci olarak bulunuyordu — Dışişleri Bakanı, Amerika'nın karara katıldığını ve tutumunun Washington'daki Ermeni temsilcilerine de bildirileceğini haber verdi. İki gün sonra, başka bir telgraf, Elçiye, "dikkatsizlik sonucu" konu hakkında Başkan'a danışılmamış olduğundan Ermenistan'ın bağımsızlığını tanıma kararı da onaylatılamamıştır," diyordu, oysa Wallace Konsey'e ilk talimatı bildirmiş bulunuyordu. Bununla birlikte, Washington'un talimatına aykırı davranıldığı konusu üzerinde durmak zorunluğunu da duymak-

taydı. Bundaki amacı ise, Amerika'nın düşüncesinin Ermenistan'ı tanımak olmamakla beraber böyle bir tanımaya da karşı olmadığına konseyi inandırmaya yönelmişti. Wallace, Ermenistan Hükümeti'ni bir fiilî durum olarak tanımak konusuna gelince: "Amerika'nın kendisi bunu yerine getirecek durumda değildir," diye açıkladı. Amerika'nın fiilen tanıma sözü, Ermenistan'a, belki 23 nisan 1920'de verilmişti. Yüksek Konsey, 27 nisan'da Başkan Wilson'a gönderdiği bir mektupta, Ermenistan üzerinde Manda kabul edip etmiyeceğini sormuştu. Mektup, Kilikya'nın Ermenistan'a katılması planının "bırakılmış" olduğunu da kaydediyordu. Ancak, hâlâ Türklerin elinde bulunan Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis vilâyetlerinden nerelerinin Erivan'daki Ermeni Hükümeti sınırları içine alınacağı konusunun çözümlenmesi gerekiyordu. Bu durumda, Başkan'dan Ermenistan'ın Türkiye ile olan sınırlarının sorumluluğunu üzerine alması istenmiş oluyordu. Aynı mektup, İtilâf Devletleri'nin Osmanlı İmparatorluğu topraklarının başka yerlerinde masraflı ve ağır yükleri olacağından Ermenistan'ın korunması yükünü de üzerlerine almaları mümkün değildi, bu nedenle bu yükü kendi üzerine almak Amerika'ya düşüyor, diyordu ve ekliyordu: Çünkü bir büyük devletin desteği olmadıkça Ermenistan ayakta kalamazdı. Ermenistan paraya, gereçlere muhtaçtı ve Amerika bunları karşılama bakımından İtilâf Devletleri'nden çok iyi bir durumdaydı. Zengin ve güçlü olduğu gibi kaynakları da savaşta İtilâf Devletleri'ninki gibi hırpalanmamıştı. Başkan'ın karşılığı, Ermenistan sınırlarını çizmeyi kabul ettiği yolunda oldu. Başkan'ın kararı, 24 kasım 1920'de Yüksek Konsey'e gönderildi.

ONUNCU BÖLÜM

KARAR
A. B. D. VE SEVR ANTLAŞMASI

İNCELEMEMİZİN yapıldığı dönemden daha eski zamanlardan başlayarak Amerika'nın Orta Doğu politikası, üç ayrı aşamadan geçmiştir: Tarafsızlık ve geleneksel karışmama tutumu; savaş ve stratejik karışmama tutumu; Barış Konferansı ve tam karışma. Bu sefer, geçen yazdan beri geri bırakılmış olan Türkiye anlaşması, 1920 ilkbahar'ında, Barış Konferansı'nca yeniden ele alındığında, Amerika, yine eski geleneksel karışmama politikasına dönmüştü.

Türkiye işlerinin görüşülmesi sırasında, Amerika'nın Yüksek Konsey'den çekilmiş bulunması, Orta Doğu işlerine karşı Amerika'nın ilgisizliğini göstermemektedir, fakat daha çok Amerikan çıkarlarının korunma sorununu Doğu sorununun çözümüyle ilgili İtilâf Devletleri planlarını bir arada yürütmek istemediğini anlatır. Eski Osmanlı İmparatorluğu'nun Arap bölgeleri hakkında A.B.D.'nin gösterdiği sıkı ilgiyi bundan önceki konuda anlatmıştık. Türkiye, yine göz önünde bulunduruluyordu. Konferans'tan çekildikten sonra İtilâf

Devletleri'nin Türkiye'ye karşı davranışları, tıpkı Türklerin davranışları konusunda olduğu gibi, aynı büyük dikkatle izleniyor, gözlem altında tutuluyordu. Şimdi, Amerikan çıkarları konferans masasından çok olayların geçtiği bölgelerde korunmakta, İtilâf Devletleri'nin davranışları ise onların politikalarını izlemek yönünden değerli bilgi kaynağı olmaktaydı.

Türkiye hakkındaki başlıca bilgi kaynağı, Amerika Yüksek Komiseri Amiral Bristol'dü. Amiral'in, Türkiye hakkında ve Doğu sorunlarının niteliği çevresinde çok açık düşünce ve görüşleri vardı. 29 ocak 1920'de İtilâf Devletleri Türkiye anlaşmasını görüşmeye başladıkları zaman, Dışişleri Bakanlığına uzun bir telgraf göndermişti. Bu telgrafında kendi öğütlerini bütün ayrıntılarıyle bildiriyor, Amerika'nın bu konuda oynayabileceği ve oynaması gereken rolü anlatıyordu. **"Benim Yakın Doğu işlerine karşı tutumum hakkında bir yanlış anlamaya kesinlikle meydan vermemek için söylemek isterim ki, Türkiye'de hizmet gördüğüm yıllar boyunca, ihtiyar Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan bütün ırklar ve milletler üzerindeki eski Türk yönetiminin kaldırılması gereğini daima en büyük güç ve şiddetle savundum"** diyordu. O'nun görüşleri Türkiye'de çok iyi biliniyordu. Türkiye'de, Avrupa milletleri ve özel ırk toplulukları için hiç bir ayırım yapmayan, tek bir Avrupa devletinin bile Osmanlı İmparatorluğu'nun herhangi bir bölümü için haklı bir istekte bulunmasına gerek duyurmayacak iyi bir hükümetin savunucusu olmuştu. Irkları meydana getiren halk, henüz kendi kendini yönetme yeteneğine kavuşmamıştı ve önderleri, çoğunlukla tutkulu insanlar olup kendilerinden çeşitli ulusal davranışların başına geçmişlerdi. Bunlar, yönetimde büyük yeteneksizlikler göstermişlerdir. Bunun en belirgin örneği, Ermenilerin Rusya Ermenistan'ına gönderilmeleridir. **Türkler de hem kendilerini, hem de başkalarını yönetmede yeteneksizdiler. Türk yönetiminin herhangi bir bölgede kurulması bir cinayet olacaktır. A.B.D. böyle bir eyleme katılırsa, aynı**

işe karışan devletler kadar cinayete ortak olacaktır. Öteki uluslar Türkiye'yi yeniden eski durumuna getirmek isterler de, Amerika buna ses çıkarmazsa suçlu sayılacaktır. "Amerika, İtilâf Devletleri'nin planlarına karşı sesini çıkarmalı ve Amerikan ulusu olaylar hakkında konuşmalıdır," diyordu Amiral.

Dışişleri Bakanlığı, Bristol'un doğrudan doğruya olan karışma eğilimini, Türk taraflısı ve Ermenilere karşı olduğunu biliyor ve onun telgraflarını buna göre değerlendiriyordu. Fiilî olaylarla ilgili olarak Washington'a gönderilen bilgiler, nitelik bakımından değişikti. Milliyetçilerin Kilikya'da Fransızlara ve Ermenilere saldırıları hakkındaki raporları daha önce anlatılmıştı. Bu bilgiler, kendisinin Ermenilere karşı olan tutumu ile değerlendirildiği zaman, bu ülkede ve Avrupa'da çıkarları bulunan Yunanlılar ve Ermeniler tarafından Türkler aleyhine yapılan propagandalarda biraz düzeltme gerekir. Milliyetçilerin Kilikya'da saldırıları ağırlık kazandığında Bristol, Orta Doğu'nun bütün geleceğine, artan bir ilgi gösterir. 6 mart, 1920'de, Dışişlerine çektiği bir telgrafa göre, İtilâf Devletleri'nin Türkiye politikasının sonuçları, uzun süredir tahmin ettiği gibi olmuştur. O, şu noktayı açıkça, "bütün gücüyle" belirtmek istiyor ki Türkiye'de durum, son derece ağırdır ve bunun nedeni, barışın uzatılması, Yunanlıların vahşetle yürüttükleri İzmir işgali ve Fransızların Kilikya'daki yüz kızartıcı davranışlarıdır. Avrupa devletleri, Orta Doğu'yla ilgili planlarını açıklarlarsa, sonuç felâket olacak ve Türkiye sorununun çözümünü imkânsız kılacaktır. O, A.B.D.'nin kendi politikasını önce açıklaması hususunda direniyor, politikanın, Türkiye'nin İtilâf Devletleri arasında bölüşülmesine karşı çıkılması esasına dayanmasını öğütlüyordu. Tükiye yönetimine dokunulmamalı ve Türkiye'nin bütünü bir tek Manda altına alınmalıdır; Avrupa Devletleri'nin Orta Doğu için derhal Amerika'nın yardımını istemesi çok iyi olurdu ve böyle bir duruma karşı, Amerika da kendi politikasını açıklayacak durumda olmalıdır, diyordu.

Mart'ın sonunda Bristol, uzun bir telgraf çekerek Amerika'nın Türkiye'yle ilgilenmesini ısrarla yeniden istedi. Kilikya'daki kaynaşma Avrupa devletlerinin tutumları ve Milliyetçilerin sürekli propagandaları sonunda bütün Anadolu' da görülen Batı aleyhtarlığı, Amerikan misyonerlerini ve İç Anadolu'da çalışan yoksul işçileri büyük bir tehlike içine atmıştır. **Bu kahraman ulus büyük bir tehlike içindedir. Bu, yeni bir durum olmamakla birlikte, artık dayanılmaz, hoş görülemez bir ölçüye ulaşmıştır.** Türkiye'nin geniş bir alanında İtilâf Devletleri birlikleri yoktur ve fakir işçiler her türlü korunmadan yoksundur. Aşağı yukarı beş yüz kişi, 54.000 yetim ve öksüz'e, 500 bin yoksul Hıristiyan'a bakmaktadır. Müslümanlar, ilerde Batı devletlerine karşı ayaklanırsa bunların hepsi öldürülebilir. Türkiye'deki bu durum, doğrudan doğruya İtilâf Devletleri'nin açgözlülüklerinin sonucudur. **A.B.D., geç kalmadan ve kendi ülkelerini kurtarmak için umutsuzca bir çılgınlıkla ayaklanmalarından önce, bütün ağırlığıyle İtilâf Devletleri'nin planlarının karşısına dikilmelidir. Türkler kendi hallerinde yaşarlarken insanlık nitelikleri yerinde, dürüst ve doğru bir milletti. Madalyonun öbür yanına gelince, Yunan ve Ermeni propagandasıyle Türklerin bu nitelikleri karanlıklara boğulmuştur. Bu propagandalar, Türkleri insanlıktan bütünüyle uzak, herhangi bir değere bağlı olmayan bir milletmiş gibi müthiş bir amaca yöneltmişlerdir. Bu propagandalar, King-Crane Kurulu raporuyla, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalindeki olaylar hakkında yapılan soruşturmanın Türkler lehinde ve azınlıklar aleyhindeki görüşlerini etkisiz bırakıyordu.** Amiral, Orta Doğu'yu bilen Bliss, Crane, Harbord gibi tanınmış kimselerden bir komisyon kurulmasını, kendi telgrafının da onlara verilebileceğini ve böylece telgraflarının doğruluğunun tarafsız bir kurul görüşüyle güç kazanacağını söylüyor, Türkler hakkında önceden öne sürdüğü görüşleri tekrarlayarak: **"Türkiye'nin bölüşülmemesi, yönetime dokunulmaması ve bağımsız azınlık hükümetlerinin Türkiye gerçeklerini görmelerini sağlamaktır,"** diyordu.

Türkiye işlerine Amerika'nın karışmasını isteyen bu tutkulu ve güçlü baş vurmalar yapıldığı sırada Senato, Versay Antlaşmasını reddetmiş ve Amerika'nın işlere karışması için açık kapı bırakmamıştı. Yalnız kendi adına değil, İtilâf Devletleri temsilcisi olarak bile, artık bu mümkün değildi. Dışişleri Bakanlığı'nın Orta Doğu'ya karışma konusunda Bristol'a verebileceği tek bir karşılık vardı. 6 nisan'da İstanbul'a çektiği telgrafında Dışişleri Bakanlığı, durumun ciddiliğini anladığını, fakat, Kongre'nin tutumu nedeniyle, ne Türklerden, en de İtilâf Devletleri'nden herhangi bir istekte bulunmak ya da başka bir şey yapmak imkânı bulunduğunu bildirmiştir. Kongre, Orta Doğu'da bir Manda kabul etmeye olduğu kadar, hükümetçe yapılacak eylemler için ödenek vermeye de istekli değildir.

Şubat boyunca, Yüksek Konsey, daha önce bildirildiği gibi, Londra'da toplanarak Türkiye anlaşmasının şartlarını tartıştı. Önemli kararlardan biri, Sultan'ın İstanbul'da bırakılmasıydı. (1) Sanki Konsey'in bütün toplantıları gizli yapılıyormuş ve kararları kamuoyundan saklı tutuluyormuş gibi, bazı haberler, basına zaman zaman sızdırılıyordu. Bunlardan biri, İstanbul hakkındaki kararla ilgiliydi. Londra, 25 şubat'ta alınan kararın arkasında saklanan nedeni, "güvenilir bir kaynaktan" diye telliyordu; Bu karar, Hind resmî makamlarının Başbakan üzerinde yaptıkları çok güçlü baskı sonucuydu ve bu baskı Hindistan'da Müslümanlar arasında görülen tehlikeli duruma dayanıyordu. Türkiye'de Müslümanlar ve Halife, ileride İtilâf Devletleri elinde üzüntü ve sıkıntı çekerlerse bu, tehlike doğurabilirdi. Bu karar, İngiltere'nin Avrupa'daki durumunu tehlikeye sokma ihtimaline rağmen,

(1) Sèvres'in Türkiye'ye ait hikâyesinde Lloyd George'un bu dönemle ilgili hikâyesi içinde kendi anılarını görürüz. Méolrs, 11, 819-36. Türkiye anlaşmasının Londra Konferansı'na ait resmî dosyaları için Britanya belgelerine müracaat ediniz. Seri, 1, VII, 1-462 ve özellikle 99-112, 17 şubat, 1920 toplantısı.

alınmıştı. Elçilik, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na ve kabinede bu karara karşı çıkılmışsa da Lloyd George muhalefeti yendi ve Yüksek Konsey'de Türklerin İstanbul'da bırakılmasında direndi, diyor. Haber dışarı sızdırıldıktan sonra, parlamentoda ve yayın organlarında büyük itirazlar, karşı çıkmalar oldu.

Yüksek Konsey'den sızan bu konudaki haberler, Rus Elçisi'ni, Yunan ve Bulgar Orta Elçilerini Dışişlerine koşturdu. Rus Elçisi, Bakan Yardımcısı Breckenridge Long'e 24 şubat'ta baş vurarak Türkiye anlaşmasının yayımlanan koşullarını tartıştı. Halen Rusya'da, Boğazlar üzerindeki Rus çıkarları hakkında konuşabilecek bir Rus yetkilisi bulunmadığı için, Konsey'ce burası hakkında varılacak herhangi bir anlaşmanın, ancak geçici bir değer taşıyabileceği yolunda bir tutum takınmasını Amerika'dan istedi. Elçi, Boğazların savaş gemilerine kapalı olmasını istiyordu. Ülkesi şimdi yalnız korunmak için bir donanmaya sahipti ve bugünkü şartlar içinde bu bir saldırı gücü olamazdı. "Bu bakımdan, Karadeniz'de Rusya'dan çekinmeye gerek yoktur," diyordu. Long, durumun incelenmeye değer nitelikte olduğunu, konuşmanın yazılarak Bakan'a gönderileceğini söyledi. Ayın yirmi altısında Yunan Orta Elçisi Long'a geldi. Trakya hakkında alınan yeni kararlarla İstanbul hakkındaki kararların, Amerika'nın Trakya konusunda resmen almış olduğu tutum üzerinde etkisi olup olmayacağını öğrenmek istedi. Long, "bu belki olabilir," dedi. Orta Elçi, Başkan'ın İzmir için ne düşündüğünü sordu, ancak, Bakanlığın, bunun üzerinde yorum yapamayacağı karşılığını aldı. O gün, aynı konuları tartışmak üzere, Bulgar Orta Elçisi de kendisini ziyaret etti. Eğer Yunanlılar Batı Trakya'yı alırlarsa kendileri de Doğu Trakya'yı alacaklardı. Dolayısıyle böyle bir olay karşısında Edirne'nin Bulgaristan'a verilmesi gerektiğini anlatmak istedi. Bakan yardımcısının izlenimlerine göre, kendilerine Ege denizine demiryoluyle bağlanıp uluslararası bir liman haline konacak

Dedeağaç verilirse Bulgaristan, Trakya hakkındaki kararı onaylayacaktır.

■

İTİLÂF Devletleri Başbakanları, Türkiye'nin geleceğini tartışa dursunlar, Milliyetçiler, hızla güçleniyor kendilerine olan güvenleri de artıyordu. Yalnız İtilâf Devletleri'nin emirlerine boyun eğmek konusunda değil, onların bütün projelerini bozabilme yeteneğinde olduklarına da inanıyorlardı. Parlamento Milliyetçilerin denetimi altındaydı ve Milli Misakı kabul etmişti. Hükümet'e Milliyetçiler doldurulmuştur. Milli Savunma Bakanlığı Milliyetçilerin elindeydi. Kendisine söğülüp sayılan ve hain damgası vurularak başına mükâfat vaat edilen Mustafa Kemal Paşa, daha birkaç ay önce Erzurum Kongresine başkan seçilmişti. Fransızlar Kilikya'dan geri çekilmişlerdi. Planlar, Anadolu'da Milliyetçilerin artmakta olan düzenli birliklerini 30 binden daha fazlaya ve düzensiz güçlerini de, her biri 22 bin kişilik dört kolorduya doğru yükseltmektedir. Bu kolordulardan biri Adana'nın kuzeyine, ikincisi Doğu illerine üçüncüsü de Trabzon bölgesine yerleştirilmişti. Silahlar, İtilâf Devletleri'nin savaş bırakışması sonunda ele geçirip mühürledikleri depolar boşaltılarak sağlanmıştı. Bristol, 23 şubat tarihli telgrafında, İngiliz Yüksek Komiseri'nin Türk Hükümeti'ne: "İtilâf Devletleri'nin şimdiki niyetleri İstanbul'da Türk varlığını sürdürmekse de Hükümet, Anadolu'da ve Kilikya'da Milliyetçileri kontrol altına almazsa barış şartları sonucu çok sert olabilir" dediğini bildirmiştir. Bu telgrafta ayrıca, bütün bir İngiliz donanmasının İstanbul'a gelmiş olduğu da eklenmiştir.

Şubat'ın son döneminde, İtilâf Devletleri Yüksek Komiserlerinden Yüksek Konsey'e gelen raporlar, Türkiye olaylarında artık ipin ucunun kaçırıldığı gerçeğini yanılmaz bir biçimde anlatıyor ve tutulacak yolu konsey kararına bırakıyordu. Yüksek Komiserlere, kendilerinin uygun bulacakları

yönde İstanbul'un işgali emri verildi. **6 mart'ta, Curzon, Amerika Elçisi'ni çağırarak, Kilikya kıyımı ve Türklerin İtilâf Devletleri'yle alay edercesine gittikçe "azıtan tutumları" karşısında Konferans'ın, Yüksek Komiserlere, bir an önce hükümet merkezini ve hükümet dairelerini ve özellikle Milli Savunma Bakanlığı'nı işgal etmeleri ve asi'lerle bütün bağları ve haberleşmeyi kesmeleri emrini vermiş olduğunu bildirmiştir. Aynı zamanda hükümetten Mustafa Kemal'i Erzurum' daki görevinden "derhal azletmelerini"** istiyeceklerdir. Curzon, Konsey'in Amerika'ya bilgi verememiş olmasından özür diliyor ve; "iş gerçekten çok karışıktı, bir gün öncesine kadar kesin karar verilememişti. Birdenbire gazetelere sızıverdi, Amerika'ya, işgalden önce haber verilmeliydi," diyordu. Elçilik, aynı gün, kararın asıl amacı ve bu kararı izleyecek genel politika hakkında Konsey'den bilgiler edindi: İstanbul işgal edilecek; işgal, barış şartları Türkler tarafından imza edilinceye kadar sürecek ve ileride can sıkıcı olaylar çıkarsa, barış şartları daha da sertleştirilecektir. Yüksek Komiserler, bunları Türk Hükümetine bildirmekle görevlendirilmişlerdir. Ayrıca, durumu denetlemek için birlikte gerekli tedbirleri alacaklar ve böylece **Türklerin boyun eğmesini, Hıristiyanların korunmasını sağlayacaklardır.** Konsey, "Amerika'ya bu bilgilerin verilmesinin amacı, bu işlerdeki Amerikan çıkarları bakımındandır ve Amerika'nın işbirliği bizim politikamız için "hoş geldiniz" diye karşılanacak bir şeydir; kaldı ki bu politikamız esas itibariyle ve "gerçek niteliğiyle" uluslararası bir politikadır," demektedir.

İtilâf Devletleri birlikleri, 16 mart 1920'de İstanbul'a çıkarak bütün önemli yerleri işgal ettiler ve birçok milliyetçileri, bir fırsatını bulup Boğazın karşı tarafına kapağı atamamış ileri gelen milletvekillerini tutukladılar. Bristol, 18 tarihli raporunda, tutuklananlar arasında, şehirde Mustafa Kemal'in temsilcisi olan Rauf Bey'in, Kara Vasıf Bey'in ve ünlü Türk kadınlığı temsilcisi Halide Hanım ile kocasının ve tanınmış birçok kimsenin, bu arada daha az aydın

yüzlerce insanın bulunduğunu bildiriyor. Görünüşe göre bunların hepsi Malta'ya götürülmüşlerdir. Türklerin, bu tutuklamaların Yüksek Konsey'in ısrarlı emirleri üzerine yapıldığı, Komiserler'in işi olmadığı kanısında bulunduklarını yazıyor Bristol. Açık olarak bildirilen amaç, barış için bir tehlike olan ve kıyımların düzenleyicisi ve yapıcısı — bu anlamsızdır — Milliyetçiler'i bastırmaktı. Ancak, Milliyetçiler, İstanbul'un işgali bu sonucu veremez diyorlardı; İtilâf Devletleri'nin tutkularına karşı Türklere boyun eğdirebilmek için İzmir'de ve Kilikya'da olduğu gibi başka türlü davranmak gerekirdi. 23 mart tarihli telgrafında Bristol, İtilâf Devletleri işgalinden sonra Anadolu için durum karanlıktır ve bütün geliş, gidişler kesilmiştir. Londra kaynaklarına göre, Yunanlılar yeni bir saldırıya kalkmak üzeredir, fakat, buradaki kanıya göre de bu, Barış Konferansı'nın sonucu şüpheli bir korkutmasıdır, diyordu. General Harding'in şehirdeki kurmay grubundan bir subay böyle bir plandan haberi olmadığını ve Yunanlıların bunu yapabilecek ölçüde güçlü bulunmadıklarını söylediğini ekliyor. Bristol, Yunanlılar, kendilerine büyük ödüller vaat edildiği takdirde böyle bir deneye girişebileceklerini sanıyor ve ekliyor: **son olaylarda "Venizelos'un eli" görülmektedir. İzmir, Konferans tarafından Yunan Hükümetine verilmemiş olsaydı, orada D'Annonzio'nun Fiume'de yaptığı gibi, İzmir'de de bağımsız bir hükümet kurulabilirdi.**

■

SENATO tarafından Milletler Cemiyeti Anayasası'nın reddi sonucu, bu dönemde Amerika'nın Orta Doğu politikasına düşen yeni ödev, Orta Doğu işlerinde alacağı yeni tutumun belirtilmesi ve Amerikan özel yararlarının gerektirdiği politikayı, üzerine oturtacağı temeli ortaya koymaktı. Doğu işlerinin bir genel düzenlenmesi, kısa bir zaman önce Versay Antlaşması'nın reddedilmesinden önce Ame-

rikan politikasının başlıca ilgili konusuydu. Amerikan politikasını tamamlamak, bu zamanda, yalnız İtilâf Devletleri'yle paylaşılan bir politikaydı. Teknik olarak bu politika, Türkiye'nin ya da hiç olmazsa ülkenin meşru hükümetinin denetimini amaçlıyordu. Amerika'nın, Milliyetçiler'le bir ilişkisi yoktu. Derhal yapılması gereken, Amerika'nın durumunu, Türkiye hakkında karar verecek Yüksek Konseyde İtilâf Devletleri'nin önüne sermekti. Bu, 1920 mart'ında yapıldı. Yüksek Konsey'de, şubat'ta yapılan toplantıda, Barış Konferansı'nın en kısa zamanda toplanarak antlaşmayı ele alması kararlaştırıldı. 9 mart'ta, Washington'daki Fransız Elçisi Jusserand, Dışişleri Bakanı'na, antlaşma üzerindeki çalışmaların oldukça ilerlediğini ve çok yakın bir tarihte barış şartlarını tebliğ için Türk delegasyonunun çağrılabileceğini bildirdi; Fransız Hükümeti'nin, A. B. D.'nin Doğu işlerinden bir yarar beklemekten vazgeçtiği ya da "Konferans'a gelerek kendisine ayrılan etki alanını isteyip istemediğini, böylece barışın genel ve kesin olarak yerleştirilmesine katılıp katılmayacağını, mümkün olan çabuklukla öğrenmekten mutlu olacağını" söyledi.

Dışişleri Bakanı, İtilâf Devletleri'nce düşünülen barış biçim ve şartları hakkında kendisinin bilgisi bulunmadığı yolunda cevap verdikten sonra A. B. D.'nin Fransız Hükümeti'nce sorulan noktalara yeterli karşılık verebilmek üzere bu bilgilerin el altında bulunması gereğini ileri sürüyordu. Bunun üzerine Jusserand, Paris'e telgraf çekerek İtilâf Devletleri planlarının bildirilmesini istedi. 12 mart'ta da, bir yazıyle Türklere sunulacak şartların ana hatlarını Dışişleri Bakanlığı'na bildirdi. Avrupa kesiminde Türk sınırları, Enez-Midye hattı ya da daha akla yakın bir biçimde Çatalca hattı olacaktı. Asya'da ise, Karadeniz, Marmara, Akdeniz, Ermenistan, Kilikya, Suriye ve Mezopotamya ile sınırlanacaktı. Sultan ve Türk Hükümeti İstanbul'da kalacaktı fakat, Sultan'ın korunması için gerekli

olandan başka İstanbul'da silahlı güç bırakılmayacak, Boğazlar bölgesinin korunması hak ve ödevi İtilâf Devletleri'nde bulunacaktı. İstanbul'un Türklere bırakılması barış şartlarının uygulanmasına ve azınlığa verilen hakların işleyip işlememesine bağlıydı. Boğazlardan geçiş uluslararası bir kurul tarafından güven altına alınacak ve bu kurul, barış ve savaşta Boğazların açık ve serbest bulundurulması konusunda, Sultan adına tam bir yetkiye sahip olacaktı. Bu komisyon, Fransız, İngiliz ve İtalyan, bazı durumlarda da A. B. D. ile Rusya delegelerinden kurulacak, bu delegelerin her birinin ikişer oyu olacaktı. Romanya, Yunanistan ve belki Bulgaristan da birer oy sahibi temsilciler bulundurabilecekti. Trakya Türkiye'ye bırakılmazsa bu hakkı Yunanistan kazanacaktı. Elçinin, toprak üzerindeki anlaşma şartlarıyle ilgili bölümün ortasına konan bir notunda, bir "özel uzlaşma" ya işaret edilmektedir. Bu özel uzlaşma, üç devletten her birine, Türkiye'nin bir parçasında, öteki devletlere göre danışman ve öğretici vermek konusunda öncelik tanımaktadır. Not, bundan sonra toprak konularına dönmektedir. Ermenistan'ın bağımsızlığı tanınmıştır. Türkiye, Mezopotamya, Arabistan, Filistin, Suriye ve Adalar üzerindeki bütün haklarından vazgeçiyor; İzmir; Aydın dışarıda bırakılmak üzere, Sultan adına Yunanlılar tarafından yönetilecektir. Ekonomik sorunlar çok zorluklar çıkarıyordu; bunlardan bir çoğu yalnızca bir ilk eleştirmeye konu oluyor ya da ileride Konsey'ce görüşülmeye bırakılıyordu. Bununla birlikte, bazı noktalarda anlaşmaya varılmıştı: Alman mülklerinin tasfiyesi, egemenliği başka ele geçmiş topraklarda eskiden alınmış imtiyazların yürürlükte bırakılması ve hiç olmazsa, tekrar gözden geçirilerek tamamen kaldırılmak istendiğinde bir tazminat ödenmesi; gelir ve giderleri denetleyecek bir malî komisyon kurulması; Düyunu Umumiye yönetiminin sürmesi İtilâf Devletleri'nin Türkiye'ye bırakılmış bölgelerdeki işgal masraflarının ödenmesi.

Fransızlar tarafından verilen bilgiden sonra, Londra' dan antlaşma ile ilgili olarak Yüksek Konsey kararlarının asıl amacını bildiren bir telgraf alındı. Bu bilgiler bir "Güvenilir Amerikan Kaynağı" yoluyle İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan alınmıştı. Bu telgraf da büyük ölçüde Fransız notasını doğruluyor ve antlaşma şartları çerçevesinde bazı ilgi çekici yorumlarda bulunuyordu: İstanbul hakkındaki karar "Hint Ofisi'nin Bir Zaferi" idi. Fransa, Kilikya'yı, elde tutulması zor olduğu için Türklere bırakmıştı; fakat oralarda ekonomik çıkarlarını korumak istemektedir. İtalya da aynı nedenle ve şartlarla Antalya'yı bırakacaktır. Türkiye'nin doğrudan doğruya denetlenmemesi, kötü yönetimin ve Hıristiyanlara kötü davranışın süreceği anlamını taşımaktadır. Fransa, Suriye'de kendilerine karşı beslenen aşırı olumsuz duygular nedeniyle daha uysal bir tutumdadır, fakat, Faysal'ın kral ilân edilmesi, Araplarla Fransızlar arasındaki anlaşmazlığı artıracaktır. Ermenistan'a yalnız Erzurum ve Van vilâyetleriyle bu bölgenin çevresindeki topraklardan oldukça önemli parçalar; Milletler Cemiyeti yönetiminde serbest liman olacak, Batum'da bir çıkış kapısı verilecektir. Şimdi bu bölgelere yerleşmiş bulunan Müslüman halk ve Türkler buraları bırakıp gitmeyi kabul etmezlerse, kendileri Yunanlılar tarafından oralardan kovulacaklardır. Kürdistan bağımsız olacaktır. Böyle bir devlet yaratılmasının amacı, Türkiye, Ermenistan ve Mezopotamya arasına bir tampon koymaktır. Milliyetçi Türkler şüphesiz bunu kabul etmeyeceklerdir. İngilizler, Mezopotamya ve İran'daki durumlarının güvenliğini korumak için Türkiye'yi güçsüz tutmak peşindedir. Bu bilgileri verirken Türkleri antlaşma şartlarına uyma zorunluğunda bırakmak için Yunan ordusunun kullanılması ihtimalini yorumlayan elçilik, bu tutum, bölgede yaşayan Rum ve Ermenilerin hayatlarını tehlikeye koyabilir fakat, bu ihtimali İtilâf Devletleri, Milliyetçiler'e karşı baskılarını artırmaya neden yapmak amacını gütmekte olabilirler. İngilizlerin

resmî görüşlerine bakılırsa Türkler, kendilerine sert bir ders verilmedikçe antlaşmayı onaylamıyacaklardır. Venizelos ise bu dersi vermeye çoktan hazırdır.

Fransız notası, Türkiye'deki son olaylar, Amerikan elçileri tarafından Avrupa merkezleri hakkında verilen bilgiler, Washington'daki Rus ve Bulgar temsilcilerinin yukarıda anlatılan istekleri ve Dışişleri Bakanlığı'nın yorum ve görüşleri, bütün bunların hepsi, Başkan'a iletildi. Versay Antlaşması ikinci defa Senato'ya getirilmişti. Bu antlaşma Senato'da reddedildiği zamana kadar Başkan, Dışişleri'nin uygun gördüğü Fransız notasıyle ilgili sorusuna, yaptığı yoruma ve verilmesi gerekli cevap formülüne karşı susmuştu. Senato 19 mart'ta oyluyordu. Wilson, 20 mart'ta Dışişleri'ne cevabını verdi. Dışişleri'nin, Fransız notasına 24 mart tarihinde verdiği karşılık bütünüyle Başkan'ın düşüncelerine dayanıyordu. "Şimdiki durumda, A. B. D.'nin Konferans'ta bir delegeyle temsilinin uygun olacağını sanmıyorum," diyor ve şöyle devam ediyordu:

"Ancak, A. B. D. dünya barışına candan ve hayatî derecede önem verdiği için antlaşmayı ilgilendiren güç sorunların çözümü konusunda kendi görüşünü açıkça bildirmelidir. Yine A. B. D. Hükümeti'nin, kendi görüşlerini açıklamak ve bunların âdil ve haklı bir çözüme bağlanması yolunda baskı yapmak ödevidir. Çünkü; A. B. D. Türkiye ile savaşa girmemişse de Türkiye'nin başlıca müttefikleriyle savaşmıştır. Bunların yenilmesinde katkısı ve bunun sonucu olarak Türkiye'nin de yenilgisinde payı vardır."

Amerikan notası, antlaşmalara katılmamakla birlikte yapılacak tartışmalarda bulunmak ve böylece antlaşmalarda kendi isteklerini ortaya koymak hakkını sağlayan sorunları ortaya attıktan sonra Jusserand tarafından ileri sürülen ve özellik taşıyan noktaları ele alıyordu. Türklerin İstanbul'da bırakılmasını gerekli kılan nedenler anlaşılabilirse

de Amerikan Hükümeti, bu tezin karşısındaki kanıtların daha da güçlü olduğunu, düşünüyor: "ve görmezlikten, bilmezlikten gelinmesi mümkün olmayan bazı emredici etkenler vardır." Müslüman halkın, Türklerin İstanbul'dan çıkarılması halinde göstereceği tepkinin, İtilâf Devletleri'nin politikasını Türklerin Avrupa'daki varlığını sürdürmek gibi bir **"sapıklığa"** götürecek ve tam tersine çevirecek güçte görülmesini anlamak zordur. Müslüman halk, Türk yenilgisine, hatta bir protesto bile yapmadan şahit olmakla kalmamış, onların yenilmeleri sırasında maddî bakımdan ve onların zararına yardımda bile bulunmuşlardır. "Boğazlar hakkında ileri sürülen rejim uygun bulunmuştur," diyen Dışişleri Bakanı, Uluslararası Komisyon konusunda Rusya'nın temsili için konmuş olan hazırlayıcı yargıyı Amerika, "memnunlukla" karşılamıştır, çünkü, Amerika'nın inancına göre Boğazlar hakkında, yapılan ve Rusya'nın "hayatî çıkarlarını" dikkatle hesaba katmayan herhangi bir anlaşma rahat verici olamaz. Rusya'nın uygun bulup onaylayacağı bir karardan başka türlüsü alınamaz ya da alınmamalıdır. Yeni Türkiye'nin sınırlarına gelince, A. B. D., Araplarla olan sınır konusunda kararsız ve şüphesizdir. Bu sınır işi ırk temeli üzerine dayandırılmışsa bazı değişiklikler yapılması gerekir gibi gelmektedir. Bu temele dayandırılmamışsa, kararın nedeninin açıklanmasına çok değer vermektedir. Doğu Trakya'nın Yunanlılara verilmesi uygun bulunmuştur, ancak kuzey Trakya ayrı tutulmalıdır, çünkü burası daha çok Bulgardır. "Âdil ve dürüst pay", Edirne ve Kırkkilise'nin ve (Kırklareli) ve etrafının Bulgarlara verilmesini gerektirmektedir. Üç büyük devlete ayrılan bölgelere ve bunların danışman ve öğretici vermek konusundaki öncelik haklarına gelince, bunun üzerine yerinde bir görüş ileri sürmezden önce bu plan hakkında daha fazla bilgiye gerek duymaktadır. Trabzon, denize bir çıkış kapısı olarak, Ermenistan'a verilmelidir. Türkiye, Arap illerini ve Adaları, buraları hakkında gerekli buldukları yolda karar

vermek üzere, büyük devletlere bırakmalıdır. A. B. D. İzmir'e verilen yönetim hakkında görüşünü bildirecek durumda değildir. Zira bu konuda düşünülen uygulamanın nedenleri hakkında yeterli bilgisi yoktur. Ekonomik sorunların güçlükler yarattığını Amerika çok iyi anlamaktadır, fakat yenenin, yenilenin ve tarafsızın yararlarını dikkatle göz önünde tutarak bu sorunlara "haklılık duygusuyle bakmak" gerekir. Nota, "bununla birlikte," diye devam ediyor ve: Konsey'in imtiyazlarla ilgili planı "ağır olaylar"a yol açabilir ve "çok dikkatli bir açıklamayı gerektirir gözüküyor" dedikten sonra şu sonuca varıyor: Amerika'nın anlayışına göre Türkiye'de toprak konularına getirilecek herhangi bir değişiklik ya bir uygulama, Amerikan yurttaş ve örgütlerini, ya da herhangi bir başka ülkeyi, Türkiye ile anlaşma imzalamış taraflardan biri olacak devletlerin kendi yurttaş ve örgütlerine uygulanacak işlemlerden daha kötü duruma düşürmemelidir.

Nota, Fransız notasından ileri sürülmüş olan ve özelliği bulunan deyimlerin yorumunu üç temel noktada topluyor: Birincisi, Amerika Türkiye ile olan Barış Antlaşması'na katılmamaktaysa da, bu konuda söz söylemeye hakkı vardır. Kendisinin, yalnız Amerikan yararları bakımından değil, aynı zamanda Orta Doğu'da âdil ve devamlı bir düzen yaratılması amacıyle bu hakkını kullanması gerekir. Bilineceği gibi bu hak, genel olarak, Amerika'nın dünya barışının sağlanmasındaki yararlarına ve özellikle Amerika'nın, Türkiye ile savaşmamış olmakla birlikte, başlıca müttefiklerinin ve bu yoldan kendisinin de yenilgiyi sağlamakta payı bulunmasına dayanmaktadır. İkincisi, **"açık kapı"** politikası sürdürülmelidir. Üçüncüsü, bu açık kapı politikası ne Amerika'ya, ne de başka bir ülke zararına ya da barışı imzalamış olanlar yararına bir ayrıcalık getirmelidir. Bu üç temele, dördüncü bir temel sayılan var olan Amerikan yararlarının devamlılığı da eklenerek hepsi birlikte, antlaşma son biçimini alıncaya kadar olan dönemde ve üç başkanın başkanlık

dönemlerinde Amerika'nın Orta Doğu politikasının temeli olmuştur. Amerika'nın, Osmanlı İmparatorluğu'nun eski parçalarından olan topraklardaki çıkarları üzerinde direnmesi nedeni kapitülasyonların Türkiye tarafından tek taraflı olarak kaldırıldığı ve Amerikaca bunun onaylanmadığı 1914 tarihine kadar geri gitmektedir.

Bu notaya, bir ay kadar sonra, Yüksek Konsey karşılık verdi: Konsey, Türkiye Antlaşması'na son biçimini vermek üzere, San Remo'da toplanmıştı. İtalya'daki Amerikan Elçisi'ne, Konferans'a gözlemci olarak katılması talimatı verilmişti. 26 nisan'da Konsey, üyeler adına Başkan tarafından imzalanmış bir notayı Dışişleri Bakanı'na gönderilmek üzere Elçiye verdi. Bunda Konsey, Amerika'nın Konferans'ta temsil edilmesini olumlu karşıladıklarını, Türkiye ile yapılacak antlaşmada, imzalayıcılardan biri olmak istemezse, Amerikan çıkarlarının, anlaşmada içtenlikle dikkate alınacağını bildiriyorlardı. İtilâf Devletleri'nin doğuya verilecek biçime Amerika'nın katılmasını arzuladıkları bir sır, gizli bir istek değildir ve bu nedenle Türkiye ile konuşmalar geciktirilmiştir. Bu tutum ve ekleyiş, Türkiye'ye karşı askerî eylemler yeniden başlatılmadıkça, memnunluk verici bir antlaşmanın imzalanmasını ağır şekilde tehlikeye düşürmesi pahasına Amerika'nın anlaşmaya katılacağı umuduyle göze alınmıştır. Fakat, geçen bu zaman memnunluk verici bir anlaşmaya varmak için karşılaşılan zorlukları artırmıştır ve İtilâf Devletleri bu yükü yalnız olarak taşıma durumuna düşmüşlerdir. Bununla birlikte, antlaşmaya verilen son biçimin A. B. D. memnun ettiğini umarız. Amerika'nın haklı ve dürüst bir antlaşma isteğine İtilâf Devletleri de katılmaktadır. Fakat antlaşmada "bir haklılık ruhu ve savaşı kazanmış olanın ticarî çıkarları bakımından çok titizlikle, yenileni de düşünen bir tarafsızlık" üzerinde direnildiği zaman, Türklere karşı da — saldırı savaşlarında Orta Avrupa devletlerine katılmıştır — onların kurbanlarına davranıldığı gibi davranılması haksızlık olacaktır.

İtilâf Devletleri'nin notası bundan sonra, Amerikan notasının özellik taşıyan parçasına karşılık vermektedir: Sorunu çok büyük bir dikkatle inceledikten sonra Konsey; Sultan'ın İstanbul'dan çıkarılması arzuya uygun olsa bile İtilâf Devletleri böyle bir politikanın yaratabileceği sorumluluğu, tehlikeyi ve fedakârlığı göze alacak durumda olmadığı kanısına varmıştır. Türkiye'nin güney sınırının çizilmesinde yalnız ırk değil, aynı zamanda coğrafî ve ekonomik etkenler de dikkate alınmıştır. Düşman devletlerle yapılan antlaşmalarda da aynı yolda yürünmüştür. (Bu etkenleri hesaba katmamanın mümkün olmadığı A. B. D.'nce de derhal takdir edilecektir.) Boğazlar ve İstanbul konusuna gelince, Rusya'nın Boğazlar Komisyonu'nda tam olarak temsil edilmesindeki Amerikan görüşüne bütünüyle katılıyoruz, fakat açıkça belirtilmelidir ki bu Komisyon'un İstanbul'u denetleme bakımından bir yetkisi olmayacaktır. İtilâf Devletlerl tarafından önerilen Boğazlar rejiminin Amerikaca uygun görüleceği umut edilir. Açıktır ki antlaşmanın bu konuyla ilgili bölümünü Rusya ile görüşmeyi ertelemek şüphesiz mümkün değildi. Kuzey Trakya'daki Bulgar çoğunluğu ile ilgili ve Amerika'nın kendi görüşünü dayandırdığı istatistiklerin tarihi gösterilmemiştir. Öncelik bölgeleriyle ilgili üçlü anlaşma gerçekte, Türklerin bir devleti öteki devletle karşı karşıya getirmek suretiyle oynamaya alıştıkları oyunu bozmak için birlikte düşünülmüş bir tedbirdir. Bu, yalnız imza sahiplerini bağlayan ve hiç bir suretle öteki devletlere engel çıkarmayan bir notadır. Arap ülkelerinin ve Adalar'ın gelecekteki durumlarının kesin ve doğru olarak çizilmesi antlaşmanın bir an önce yapılması zorunluğunu duyurmaktayken "Yararların sınırlandırılması". için bu ertelenmiştir. İzmir'e uygulanmak istenen, Türkiye ile birlikte kendi kendini yönetmek (özerklik) biçimi İtilâf Devletleri'nce iki temele dayandırılmaktadır: Rum halka Türklerin kötü davranışları bu halkın Yunan yönetimine verilmesini gerekli kılmıştır, öte yandan bölgenin geniş bir parça-

sında Türkler çoğunluktadır ve bu yerler ekonomik bakımdan İzmir'e bağlıdır. Bundan başka, İtilâf Devletleri'ne yapılan öğütler, bütün batı Anadolu'nun sıkı bir şekilde ekonomik yaşamının bağlı bulunduğu ve tarih boyunca Türk Devleti'nin bölünmez bir parçası durumunda olan İzmir'in Türkiye'den koparılması ulusal duyguları ayağa kaldırır ve antlaşmanın bütünün tamamlanmasını imkânsız kılmazsa bile son derece güçleştirir. Antlaşmanın ekonomik yanının hazırlanması öteki barış antlaşmalarında olduğu gibidir. Ayrıcalıklara (imtiyazlara) gelince bu, zaman zaman ve sık sık şüpheli bir anlam kazanmıştır ve İtilâf Devletleri yönetimi altında yalnız eski Türk topraklarına uygulanmakta olan bu imtiyazları kaldırmak hakkının (her ne kadar bu yük bu yeni hükümetlerce taşınmakta ise de) bu pahalı ayrıcalıkların verilmesinde oyları bulunmayan bu hükümetlere tanınmaması adaletsizliktir. Genellikle antlaşmanın ekonomiyle ilgili maddeleri Türkiye'yi sömürülmekten korumak ve sağlam bir maliye düzeni kurmak üzere planlanmıştır. Son olarak İtilâf Devletleri'nin Amerikan yurttaş ya da örgütlerini kendi yurttaş ve örgütleri karşısında daha aşağı bir durumda tutmak çaresi aramadıkları yolunda A. B. D. güveni sağlanmaya çalışılmaktadır.

■

DOĞU antlaşmasından doğan özel durum ve olaylara karşı yürütülen Amerikan Yakın Doğu politikası ve yeni Türkiye ile A. B. D.'nin ilişkileri daha sonraki konuda ele alınacaktır. (2) Fakat sorunun aşılması gereken önemli kıs-

(2) 11 mayıs 1920'de, Washington'daki İngiliz Elçisi Arthur Geddes, kendi Dışişlerine şu telgrafı çekmiştir: "Güvenilir yetkililerden olduğu kanaati ile "Başkan ve Dışişleri Amerika'yı Ermenistan Mandasını almayı zorlamak için çok heveslidir ve işlere karışmak istiyorlar, fakat Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının denetimine karışmaya daha az heveslidirler. 11 mayıs'ta yazdığı raporda Dışişleri

mına gelmezden önce 1920'de San Remo Konferansı'nda koşulları kararlaştırılan ve 10 ağustos'ta Sevr'de imzalanan Türkiye Barış Antlaşması'nın uğradığı talihsizlikleri göz önünde tutmak gerekiyordu. (San Remo Konferansı da eski Osmanlı İmparatorluğu'ndan kopmuş Arabistan bölgeleri için Mandalar dağıtmış ve Mezopotamya petrolleri hakkında İngilizler'le Fransızlar anlaşmaya varmışlardır)

Barış şartları 24 nisan'da, gizlice Türk Hükümeti'ne sunuldu. Fakat Venizelos kendi iç politikasının baskısı altında 13 mayıs'ta bunları açığa vurdu. Şartlar öyle ağırdı ki bunları, bir defa ulusça bilindikten sonra, hiç bir hükümet kabul edemezdi. Türk Delegasyonu, Türkiye'yi İzmir, Edirne ya da doğu Trakya'dan yoksun bırakacak herhangi bir antlaşmayı imza etmemek için talimat aldı. Hükümet, Mustafa Kemal'in İstanbul'un işgalinden sonra bütün askerî ve politik güçlerini toplayarak içeride sağlam bir biçimde yerini tutmuş ve Sultan Hükümeti'nin İtilâf Devletleri'nin bu şartlarını kabul etmesi gibi bir yanlışlığa düşmesini beklediğini bilerek kendi tutumunu koruyordu. Bristol, 14 haziran tarihli telgrafında, Milliyetçiler'in Ankara'da çok iyi örgütlenmiş bir hükümeti olduğunu, düzgün işleyen bir Meclis'leri bulunduğunu ve bu Meclis'in, mart'ta Malta'ya sürülmekten kurtulup kaçmış mebuslardan kurulduğunu bildiriyor, bu hükümetin antlaşmayı uygulatmamaya ve iki yıllık hazırlığı sayesinde uzun bir savaşa kararlı bulunduğunu yazıyordu. Bristol'a göre Ankara'da A. B. D. ve beslenen duygularda bir değişiklik olmuştur. Amerika'nın da İtilâf Devletleri'nin Türkiye'yi yok etme girişimine katıldı-

Bakanı'nın "Amerika" Türkiye Antlaşması'nda Boğazlar ve İstanbul' un durumu hakkında kendisinden bilgi istendiğini ve eğer Amerika İstanbul için sorumluluk almak isterse Yüksek Konsey'in sorunu tekrar tartışmaya koyup koymadığını sorduğunu yazıyor. Geddes, Başkan'ın kendi planını başlarla görüşmenin ve Senato ve Temsilciler Meclisi'ndeki muhalefete anlatmanın yollarını aramış olduğunu öğrendiğini anlatmıştır.

ğı kanısı vardır. Bütün Amerikalı'ların ülkeyi terk etmesi yolundaki eğilimler artmaktadır. Bristol, "Fransız ve İtalyan Delegasyonları Ankara'yı ziyaret etmişler ve bir Türk Delegasyonu da Moskova'ya gönderilmiştir," diyor. İki hafta sonraki raporunda da İstanbul Hükümeti'yle Mustafa Kemal yönetimindeki Milliyetçiler'in Antlaşmaya karşı birleştiklerini ve ulusun bütünüyle Milliyetçiler'in arkasında olduğunu yazıyor. Kabine, pek azı dışında Milliyetçiler'den yana olup Sultan'ın bunların üzerinde hiç bir etkisi yoktur. Fransızlar ve İtalyanlar bu antlaşmaya karşıdırlar. Britanya da bu antlaşmaya pek hevesli değildir, yanız Yunanlılardır "coşkun bir sevinç" içinde antlaşmayı benimsiyorlar. Bunun Anadolu içerilerine doğru yürüme fırsat ve olanağı yaratmış olmasından memnundurlar. Bristol'un kanısına göre Türkler savaştan yıpranmış olarak çıktıklarından kavgaya çok hevesli değilseler Yunanlıların ilerlemesi Türkleri tekrar kamçılayacak bir baskı niteliği taşıyabilir. Kendisi yeniden bütün Yakın Doğu sorunlarından uzak kalınmasını, Yunan ve Ermeni propagandasına da kapılmamaya dikkat edilmesini öğütlemektedir.

Bristol'ün sözünü ettiği Yunan ilerlemesine İtilâf Devletleri'nce antlaşmayı imzalamaya Türkleri zorlamak amacıyle izin verildi. Mustafa Kemal, haziran'da Boğazlar'a doğru ileri hareketine girişti, ancak bu, İtilâf Devletleri hatlarını zorlamak için yapılmış bir gösteri dışında ciddî bir girişim değildi. İzmit'teki İngiliz birliklerinin tuttuğu yerlere biraz ateş açılmış ve saldırı birlikleri zorluk çekmeden geri çekilmişlerdi. Dışişleri'ne mart'ta gelen raporlarda özellikle şunlar not ediliyordu: İngilizlerin kanısına göre Türkler İtilâf Devletleri tarafından uygun bulunmuş şartlar içerisinde kendilerine sunulan antlaşmayı imzalamazdan önce sert bir ders alacaklardır ve bu dersin kendilerine, Anadolu'ya saldırtılacak Yunan ordusu ile verdirilmesi düşünülmektedir. Türk Hükümeti'nin ve Milliyetçiler'in, İngiliz ordusuna saldıracak kadar yüksek bir dereceye ulaşmış olan inatçılı-

ğı, böyle bir fırsat bekleyen İngiliz Hükümeti'ne istediği bu fırsatı vermiş gözükmektedir. İngiliz ve Fransız Başbakanları, antlaşmayı imzaya zorlamak için Türklere yapılacak baskı üzerinde konuşmak üzere Hythe'de buluştular. (sonra Boulogne'a gittiler) Bu buluşmada Venizelos da vardı. Ne İngilizlerin, ne de Fransızların Türkiye'de Milliyetçiler'e karşı kesin bir hareket için yeterli güçleri vardır, fakat İzmir bölgesindeki Yunan işgali alanlarında 100 bin kişilik, iyi yetiştirilmiş ve denenmiş Yunan birlikleri vardı. Venizelos Yüksek Konsey'e Boğazlar bölgesindeki Milliyetçiler'i oradan atmak ve bölgeyi temizlemek için bu birliklerin kullanılmasını önerdi. Bu, Başbakan'lar tarafından memnunlukla onaylandı. [3]

22 haziran'da Yunan ordusu, Venizelos'tan, Türkleri Boğaz bölgesinden ve İzmir - Bandırma demiryolunun batı kesiminden çıkarmak, Trakya ve Edirne'yi işgal etmek emrini aldı. Venizelos Başbakanlara bu ödevin ilk bölümünün on beş gün içinde tamamlanacağını vaat etti. On gün sonra; "Batı Anadolu'nun Türk kuvvetlerinden temizlendiğini" ve 27 temmuz'da da Edirne'nin işgal edildiğini bildirdi. 19 temmuz'da Mustafa Kemal tarafından ulusu İtilâf Devletleri'ne karşı savaşa çağıran bir bildiri çıkarılarak bunda düşmanların İngiltere başta olmak üzere Türk ulusunu yok etmeye kararlı olduğu bildiriliyordu. Fakat, 23 temmuz'da Saltanat Meclisi Milliyetçiler taraflısı kabineyi atlatarak, Barış Konferansı'na gönderilmek üzere üç delege atadı ve kendilerine antlaşmayı imzalamaları talimatını verdi. İstanbul'un bildirdiğine göre bu karar daha büyük ve felâketli şartlara yol

(3) Tartışmalara birkaç gün sonra Boulogne'da devam edildi ve Venezilos Yunan ordusuna talimatını bu şehirden gönderdi. Paris, 30 haziran 1920 tarih ve 1314 sayılı telgrafında Yunan ordusunun kullanılması fikrinin General Henri Wilson ve Mareşal Foch tarafından verildiğini bildiriyor.

açmamak üzere, antlaşmanın imzasını öğütleyen Paris Elçisi Raşit'in baskısıyle alınmıştır.

Yüksek komisyon, 26 temmuz'da yeniden telgraf çekerek hükümet'in İstanbul'u kurtarmak pahasına, yalnız antlaşmayı imzalamakla yetinmeyerek antlaşma şartlarının yerine getirilmesi için etkili bir biçimde yardımda bulunmasını da gerekli görmektedir. Fakat bunu yapma yeteneği olduğu şüphelidir. Üç yeni delege, Barış Antlaşması'nı imzalamak üzere Paris'e doğru yola çıktılar ve 10 ağustos'ta Sevr'de imzaladılar.

Yüksek Konsey'in ve Yunanlıların isteklerinin ilk bölümü yerine gelmişti, fakat Yunan harekâtının bu başarısı gelecekteki felâketinin tohumlarını da içinde taşıyordu. Er ya da geç, Türklerin antlaşmayı imza edecekleri belliydi. Yunan askerî eylemi İtilâf Devletleri'nce durdurulmuş, fakat bu da Yunanlıları tehlikeli bir duruma sokmuştu. Bunun üzerine Yunanlılar, Konsey'in tutumuna aldırmadan, savaş cephelerini düzeltmek için sınırlı askerî eylemlerini sürdürdüler. Bu, Milliyetçiler'e son darbeyi vurmak üzere harekete geçmek için izin istedikleri zamana kadar böyle gitti. Bu izin verilmemişti. Konsey'de, Yunan genişlemesine karşı çıkanların başında Fransızlar ve İtalyanlar geliyordu. Onlar, Anadolu'nun Yunan egemenliğine geçmesini iyi bir gözle göremezlerdi. Onların gözünde Yunanlılar, İngilizlerin kuklası olmaktan da öteye bir şeydiler. Bunun sonucu olarak Yunan maneviyatı sarsıldı ve Yunan ordusu kendi durumunu korumakta zorluğa uğradı. Bu, biraz moral düşüklüğünden olmakla birlikte daha çok Konsey'in, kendileri için çok tehlikeli olabilecek tutumundan ileri geliyordu. Komiser, 31 ağustos tarihli telgrafında; Yunan maneviyatı, Milliyetçiler'e karşı saldırıya geçmek konusundaki kararsızlık ve Yunanlılar ile İngiliz Yüksek Komutanı arasındaki Yunan "Yetersizliği" konusunda çıkan "anlaşmazlık" tan fena şekilde torpillenmiştir. **Şimdi, ilk başarı coşkunluğu geçmiş ve Yu-**

nanlılar, kendilerinin İngilizler yararına savaştıklarını görüp anlamışa benzemektedirler. İngilizler de açıkça durumu böyle kabul ediyorlar ve "Yunanlılara, işgal ettikleri toprakların hiç birinin kendilerinde kalmayacağını" söylüyorlardı. Bir hafta sonra Bristol, "Fransız ve İtalyanların Anadolu'da Yunanlıların kesin askerî eylemlere girişmesine etkili bir biçimde karşı çıkmaları her gün daha açık olarak görülüyordu," diyor ve devam ediyor: "Gerçek şu ki; ne Fransa, ne de İtalya politik ve ekonomik nedenlerle Kemalist hareketinin bütünüyle yok edilmesi taraflısıydılar," İşittiğine göre, Ankara'yı arkadan vurmak üzere Yunan kuvvetlerinin Türkiye'nin Karadeniz kıyılarına çıkarılması için düşünülen ikinci bir plana Fransızlar ve İtalyanlar karşı çıkmışlar, İngilizler de bunu onaylamışlardır. İngilizler sonuç alacak herhangi bir eylemin yapılamaması ve Yunan hatları arasındaki bağın uzaması karşısında onları destekleme konusunda günden güne daha isteksiz ve soğuk davranıyorlardı ve güvenleri hızla kaybolmaktaydı. Onlar, geleneksel bekleme oyununu yeniden oynuyorlar ve Yunanlılar Anadolu'da kendi durumlarını korumakta başarısız kalırlarsa, onları kusurlu bulmuş görülmekten, suçlamaktan çekiniyorlardı. Genel durumda olayların gizli ve ince alayını görmek mümkündü. Güya, İtilâf Devletleri'nin Türkiye hakkındaki planları, Sevr Antlaşması'nın imzasıyle amacına ulaşmıştı. Yunanlılar aracılığıyle Mustafa Kemal ve Milliyetçiler tam bir yenilgiye uğratılmıştı. Bunlara birer oldubitti diye bakılırken Bolşevik'ler Ermenistan'ı, 29 eylül'de ise Kâzım Karabekir, Kars ve Ardahan'ı işgal etmişlerdi. **Şimdi, kanun dışı sayılan iki rejim arasında doğrudan doğruya bağ kurulmuştu ve bu ülkeler arası kurulan köprüden silah, cephane ve gereçler Milliyetçiler'e akmaya başlamıştı. Bolşevikler, kendi rejimlerinin düşmanlarına düşman olanları güçlendirme yolunda hiç vakit kaybetmiyorlardı. Böylece savaş anlam kazanmış ve halkı beslemek olanağı elde edilmiş olarak Mustafa Kemal, Anadolu yaylasında güven içinde bu-**

lunuyor ve kendisini ancak toptan bir askerî eylemin yok edebileceğini, böyle bir harekete ise yalnız Yunanlıların girişebileceğini biliyordu.

Mustafa Kemal'in gücü ve kendine güveni, sonunda İtilâf Devletleri'nce de anlaşıldı. Barış Antlaşması imza edilmiş ve Sultan'ın Hükümeti bunun uygulanmasını üzerine almıştı, fakat İstanbul dışında yapabileceği şey pek azdı ve ekim tarihli raporunda şöyle yazıyordu: Hükümet "Başbakan'ın çekilmesiyle güçlenmişti ve antlaşma şartlarını zorla uygulamak gücü artmıştı. Bu zorlamada İtilâf Devletleri'nin tutumu da bir tuhaflık içindeydi, çünkü hem zorlamayı istiyorlar hem de Hükümet'in bu yükümünü yerine getirmesi için ona yardımları pek hafif, pek sudan oluyordu. "İsyancılarla" anlaşabilmek için kendisine bir umut bağlanan kimse kabinede bulunan ve Mustafa Kemal'in de görüşmeyi kabul etmiş olduğu İzzet Paşa idi, fakat İngilizlerin hiç olmazsa görünüşte politikaları değişmişti ve Mustafa Kemal'in yakalanması ve idamı üzerinde direniyorlardı. Bristol bunu, yaz dönemindeki Yunan askerî eylemlerine İngiliz desteği konusunda bir çeşit kusur kapama ya da Milliyetçiler'le anlaşma konusunda bir davranış, bir oyunu perdeleme olarak yorumluyor. Bristol, yeni kabine kurulduktan sonra çektiği 2 kasım tarihli telgrafta, "Milliyetçilerin yatıştırılması konusuna pek az yer verildi," diyor. İtilâf Devletleri'ne gelince, Fransa, Milliyetçiler'in İzmir, Trakya ve Doğu illerinin Türkiye'ye geri verilmesi üzerine kurulmuş olan programlarını eleştirdikleri zaman — ki bu program Sevr Antlaşması'nın değiştirilmesini gerektiriyordu — Milliyetçiler'e karşı olan politikalarında çözümü güç iki yanlı bir durum karşısında kalıyorlardı. Çünkü Sevr'de yapılabilecek değişiklikler Versay Antlaşması'nda da değişiklik yapılması konusunda bir örnek olabilirdi. İngilizler, bu sırada tutumlarını değiştirmiyorlardı. İtalyanlar, İtilâf Devletleri'ne bakıyorlar, kendileri ayrı bir tutum almıyorlardı, fakat Milliyetçiler ve Sultan'ın Hükümeti en yumuşak davranan

en az kusurlu bir görünüşte olmaları nedeniyle İtalyanlara karşı yakınlık göstermekteydiler.

Sevr'e en son darbe, Venizelos'tan geldi. 2 ekim 1920' de, babası Konstantin'nin 1917'de tahttan çekilmesiyle Yunan kralı olan genç Kral Alexander, sevgili maymunu tarafından ısırılmıştı, üç ay sonra öldü. Venizelos, Konstantin'in üçüncü oğlu Paul'u tahta geçirmek istedi. Paul, çekilmiş olan babasıyle birlikte yaşıyordu. Venizelos'un isteğine verdiği cevapta, krallığı ancak, bir plebisit yapılır ve Yunan ulusuna babası, büyük kardeşi ve kendisi arasında bir seçme fırsatı verilirse kabul edebileceğini bildirdi. Venizelos, kendi büyük ününe tam bir güven içinde (Konstantin'in tahttan indirilmesinde ve savaş boyunca İtilâf Devletleri taraflısı bir politika güdülmesinde sorumlu kendisiydi) bu şartları kabul etti ve yine seçimin (bu seçimin anayasaya göre kralın ölümünden sonra yapılması gerekirdi) yapılmasını kabul etti ve ikinci bir darbe yedi. Seçimi kendi partisi kaybetti ve Konstantin taraflısı Kralcı Parti iktidara geldi. Daha sonra yapılan plebisit seçim sonuçlarını tuttu ve Konstantin kesin şekilde Kral seçildi. Bu sonuç, İtilâf Devletleri'yle Anadolu'da bulunması İtilâf Devletleri hesabına Türklere baskı yapmaktan başka anlam olmayan Yunan ordusu ilişkilerini (ve tabiî Türkler'le İtilâf Devletleri arasındaki ilişkileri de) bütünüyle değiştirdi. Konstantin savaş boyunca Alman taraflısı olmuştu ve bu yüzden İtilâf Devletleri'ne düşman sayılmıştı. İtilâf Devletleri için artık Venizelos rejimi zamanındaki sıkı ilişkileri yürütmeye olanak kalmamıştı. Hatta, yeni kral aynı yolu sürdürse bile artık bu mümkün değildi. Bu, Yunanlıların Türkiye'deki çıkarları ve Barış Antlaşması konusunda da böyleydi. Çünkü Yunan ulusu görünüşe göre İtilâf Devletleri'ni reddetmiş ve Alman taraflısı bir krallık seçmişti. Büyük yanlış hareket, İzmir'in ve Trakya'nın Yunanistan'a verilmesi oldu. Doğu illeri sorunu, İtilâf Devletleri'ne sorulmadan Mustafa Kemal ile Bolşevikler arasında çözümlenmiş ve kısa bir süre

sonra da, Ermenistan bu çözümün içinde yerini almıştır. Belki bu, herkes tarafından doğru ve uygun bulunmuştu ama, Yunanlıların başlıca destekcisi olan Lloyd George memnun kalmamıştı. Hatta bunu kendisine yedirememişti ama biçim bakımından olmasa bile iç güdüsü ile Kayser'in müttefiklerinden olmuş birinin başında bulunduğu bir hükümet karşısında açıkça o da ses çıkaramaz durumda kaldı. Yunanlılar tek başlarına kalmışlardı.

ON BİRİNCİ BÖLÜM

A. B. D. VE MANDA'LAR PETROL VE AMERİKA'NIN HAKLARI

TÜRKİYE'DE yapılacak barışa ve genellikle Doğu sorunlarına verilecek biçime Amerika'nın üzerinde durduğu yarar konusu başlıca "açık kapı" ilkesinin onayı ve kendisinin Osmanlı İmparatorluğu toprakları üzerinde varolan hak ve imtiyazlarının devamını sağlamaktı. Bu toprakların Türk yönetiminde kalması, bağımsızlığını kazanmış olması ya da başka bir devletin yönetimine geçmiş bulunması, bu amacın elde edilmesine engel olmamalıydı. İlgili devletlerle bu noktalara son ve kesin biçimini vermek için yapılacak görüşmeler, İtilâf Devletleri'yle Türkiye arasında kesin anlaşmaya varılıncaya kadar ertelenmeliydi. Yeni Türkiye Hükümeti ile Amerikan çıkarlarını hesaba katan bir antlaşma, bu ülkenin bağımsızlık ölçüsünü göz önüne almalı ve öteki devletlerin antlaşmayla elde ettikleri imtiyazlar ölçüsünde genişletilmeliydi. Bütün bu sorunlar, Barış Antlaşması'nın alacağı son duruma bağlıydı. O zamana kadar A. B. D.'nin

24 mart 1920 tarihinde Fransız Elçisi'ne verilen notayla belirtilen durumundan başka diplomatik alanda yapabileceği bir şey yoktu. Çünkü antlaşma henüz onaylanmamış olduğundan var sayılmazdı. Amerika'nın Manda altına konulacak ülkelere karşı tutumu da aynıydı. Milletler Cemiyeti'nin Manda şartlarını onaylamasına ve kurulacak yönetimin niteliğini belirtmesine kadar bu ülkelerle Amerikan ilişkileri üzerine anlaşma görüşmeleri mümkün değildi, fakat bu sırada Amerika resmî yoldan hiç bir şey yapamamak durumunda olduğu halde, yine de Amerikan yararlarını korumak yolunda büyük girişimlerde bulunabilirdi ve bulundu da. Öteki devletleri ileride yapılacak görüşmelerde Amerika'nın durumunu zayıflatabilecek yoldaki karar ve davranışlarını önlemek, Amerika'nın karar ve davranışlarının durumunu kuvvetlendirmesi için, beş yıldan fazla bir zaman, 1919'dan 1925'e kadar Dışişleri Bakanlığı İtilâf Devletleri'yle yüksek düzeyde teknik ve yorucu diplomatik tartışmalara girişti. Bu çabalardaki başarı, Dışişleri Bakanlığı görevlilerinin sabır ve dayanma ölçüsünü ve meslekteki güçlerini gösterir.

A. B. D. Fransa ve İngiltere arasında, petrol ve kapitülasyonların devamı hakkında sürdürülen yazışmalar Amerikan Orta Doğu politikasının ilkelerini kesin biçimde ve şöyle yerleştiriyordu: Türkiye'den ayrılmış ve Manda altına konulmuş ülkelerde "açık kapı" ilkesi, özel hakların devamının korunması, A.B.D.'nin haklarının sürdürülmesi, Amerika'nın resmî izni olmaksızın kapitülasyonların sona erdirilmesini tanımanın reddi; Dışişleri'nin aşağıdaki bu politikası 1914 günlerine dönüşün tecrübesi olmadığı gibi, 1920'lerin Orta Doğu'sunun, bundan on yıl önceki durumuna göre, tamamen değişik olduğunu kabul edilmemesi de değildi. Amerika politikasının ana amacı yeni şartlara uymak fakat bu şartları Amerikan görüş ve seçimine göre benimsemektir. Böylece de, Osmanlı İmparatorluğu'nun son ve kesin bölüşülmesinin ve Avrupa devletlerinin Orta Doğu egemenliklerinin ileride alacağı şeklin ortaya çıkardığı yeni politik

durumun şartlarına uymaktı. Bu durum, Amerika'nın Orta Doğu ile ilişkilerinin niteliğini kökünden değiştiriyordu. Sorun şuydu: Bu amaca nasıl ulaşılacaktı? Çünkü Amerika, Orta Doğu'ya doğrudan doğruya karışmak ve baskı yapmak olanağına sahip değildi ve bu konuda yalnız Avrupa Devletleri üzerine genel anlamda bir baskı yapabilirdi. Dışişleri'nin bulduğu çözüm yolu: Birincisi, yerine başka bir şey almadan kendisi de hiç bir şey vermemek, ikincisi, büyük bir uyanıklıkla davranmak, üçüncüsü, mümkün olduğu ölçüde hukuk çerçevesinde kalarak Amerikan isteklerinin ve haklarının inkârına sapıldığında bunun bir uluslararası hukukun çiğnenmesi sayılarak karşı durmayı mümkün kılmak, dördüncüsü, haklarını en büyük bir etkenlikle kullanmak ve değerlendirmek yoluyla Orta Avrupa devletlerinin ve bu arada Türkiye'nin yenilmesinde Amerikan payını yükseltmek.

■

ORTA DOĞU petrolleri konusuna gelince: Savaş'tan sonra ulusal petrol kaynaklarının hızla tükenmekte olduğunun görülmesi, Amerika'daki tedirginliği artırmıştı. Savaş sırasında petrol tüketiminin büyük ölçüde artması, hükümetlerin gözlerini gelecekte işletilmesinden faydalanılabilecek kaynaklara yöneltmişti. **Yapılan araştırmalar, A. B. D. kalan kaynakların ancak otuz yıldan biraz fazla bir süre için tüketimi karşılayabileceğini gösteriyordu. Bunun sonucunda denizaşırı kaynaklardan, gelecekteki petrol ihtiyacını karşılamak konusuna yurtta artan bir ilgi doğmuştu. 31 mayıs 1919'da, petrol bulunabilmesi olanağı bulunan bölgelerdeki bütün konsoloslara birer genelge gönderilerek "buralardaki petrol kaynakları üzerindeki denetim durumunu, gelişme umutlarını ve bu alanlardaki petrol üretimine Amerika'nın karışabilmek imkânlarını bildirmeleri,"** istenmişti. Yurt içi petrol kiralama kontratlarında petrol kaynaklarının azalması ihtimali üzerine bu kaynakların sömürülmemesini sağlamak düşüncesiyle, 1919 ağustos'unda ve

daha sonraki aylarda Senato'da yabancı ortaklığı üzerinde geniş tartışmalar olmuş ve petrol holdinglerine yabancıların ortaklığı yasaklanmıştı. Tartışmalar süresince, İngiltere'nin dünya ve Orta Doğu petrollerini kendi denetimine almak politikası üzerinde durulmuştu. Bu, Elçi Grey'in Dışişleri'ne gönderdiği sert bir karşılığa yol açtı. Grey, Hükümeti'nin dünya petrollerine herkesten önce el koyma niyetini reddediyor ve Amerika Hükümeti'nin, kendi denetimi altında bulundurduğu geniş kaynakları hatırlatıyordu. Dışişleri, cevabında, Senato'da söylenen sözlerin sorumluluğunu kabul etmiyor ve şunu ekliyordu: Amerikan üretimi her ne kadar genişse de tüketime ayak uydurmuş değildir. Öteki devletlerce denetlemekte olan petrol alanlarında arama ve üretimin petrolden gelecekte yararlanılacak şekilde yoluna konulmamış olması ihtimalinden A. B. D. tedirgindir. Sonraki iki - üç yıl boyunca, İngilizler tarafından yabancı petrol kaynaklarının geliştirilmesine Amerika'nın katılmasını önleyerek onun yararlarına engel olma tutumu, kamuoyunda büyük ölçüde tepki ve yorumlara yol açmış, bu hal, hükümetine yöneltilen suçlamalara karşı İngiliz Elçisi'nin protestolarıyle karşılaşmıştır.

Eski Osmanlı İmparatorluğu'nun petrol kaynaklarındaki A. B. D.'nin hakları, iki ana temele dayanıyordu. Birincisi, Amerikan petrol şirketlerinin istedikleri ve önceden elde edilmiş olan haklar, ikincisi, Amerika'nın "açık kapı" siyasetine dayanarak istediği haklar. Bu iki esasa dayanarak Amerika'nın izlediği politika, Orta Doğu'nun geleceğini kesin bir biçime bağlamak yolunda İtilâf Devletleri'yle sıkı bir işbirliği yaptığı sıralarda canlanmıştı Fakat bir yıl sonra, 24 mart 1920 tarihli notayla, yeni karışmama, (Ademi Müdahale) politikası ortaya atılmıştı. Bununla birlikte şimdi politikada bir değişme ve bozuşma yoktu ve A. B. D.'nin tutumu başlangıçtan beri ne barış antlaşmalarından çekilmek, ne de yönetimi değiştirmekti.

1919'da Filistin'de imtiyaz sahibi ve Mezopotamya petrolleriyle ilgili olan Standard Oil of New York ile yine Mezepotamya ile ilgili bağımsız bir grup petrol şirketleri, kendi çıkarlarının İngilizlerin Orta Doğu yöneticilerince engellenip tehlikeye düşürülmekte olduğundan Dışişleri'ne şikâyette bulundular. Standard Oil Şirketi, Filistin'deki İngiliz yönetiminin şirket yöneticilerini Kudüs'e sokmadığını ve kendi haklarını ispatlayan belgeleri alıp götürdüklerini bildirmişti. Aynı şirket, yine o yıl içinde Dışişleri'ne, kendi ajanlarının Mezopotamya'da petrol araştırması yapmaları için istenilen izni reddettikleri halde bir Britanya jeoloğu'nun Shell Şirketi tarafından dört ay süre ile çalıştırıldığını bildirmiştir.[1]

Elçi Davis, bu konularda bilgi almak üzere, 6 ekim'de İngiliz Dışişleri Bakanlığı ile görüştü. Kendisine, "İngiliz Hükümeti'nin, Mandalar hakkında bir karar verilinceye kadar eski Osmanlı İmparatorluğu toprakları üzerinde var olabilecek herhangi bir imtiyazın değerlendirilmesinin yasaklanması ve savaştan önce Türk Hükümeti tarafından verilmiş olanların durdurulması kararlaştırılmıştır. Çünkü böyle bir sınırlama yapılmazsa ülke, isteklerin ve bekleyenlerin saldırısına uğrayacaktır," cevabı verildi ve şu eklendi: "İngiliz ilgililerine Mezopotamya'da çalışma izni verildiği yolundaki şikâyete gelince; gerçekte bazı kuyular İngiliz

(1) 8 nisan 1919'da, İngiliz ve Fransız temsilcileri bir ön anlaşma hazırladılar. Bunun adı: Long-Berenger anlaşmasıdır. Bu anlaşma iki memleketin Dünya petrolleri üzerinde karşılıklı haklarını ayarlamakta ve anlaşma savaştan önceki Türk petrol kumpanyaları holdinglerindeki payları da içine almaktadır. A.B.D. 13 mayıs'ta bu hususu soruyor ve böyle konuşmalar olduğu (Petrol Hakkında) fakat Amerika yararlarını aradan çıkarma yolunda hiç bir anlaşmaya varılmadığı cevabını alıyor. Anlaşma gerçekte bir yıl sonra San Remo anlaşmasında olduğu gibi, benzeri konuları içine almaktaydı. Lloyd George bu anlaşmadan çekilmişti ve konuşmalar San Remo anlaşmasına kadar bir sonuca bağlanmamıştı.

askerî yetkilileri tarafından çalıştırılmıştır, ancak bu, askerî gerekler bakımından petrol darlığı duyulması sonucudur. Shell temsilcisine verilmiş olan denetleme ödevi, bu gerek yüksek askerî makamlarca sağlanır sağlanmaz geri alınmış ve kendisi ülkeyi terke davet edilmiştir."

Dışişleri Bakanlığı, verilen karşılığı yeterli bulmuştu. Davis'e, Amerika'nın durumu konusunda İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na resmen baş vurarak ileride Manda düzenine girecek ülkelerde Amerikan yurttaşlarının hak ve yararlarına zarar verilmeyeceğinin güven altına alınmasını sağlaması bildirildi. Çünkü, bu hakların korunması, esasen Wilson ile Lloyd George arasında ve Manda ilkeleri içinde bir prensip kararına bağlanmıştı. A. B. D., gerek Filistin'de ve gerek Mezopotamya'da İngiliz yurttaşlarına ya da herhangi başka ulus yurttaşlarına tanınacak hakların aynen Amerikan yurttaşlarına da tanınacağını ummaktadır, denilmekte idi. Curzon'un karşılığı, ekim içinde Davis ile yapılan tartışmada ileri sürülen noktaları tekrarlıyor ve yeni durumda sınırlamaların eşit olarak uygulanacağı bildiriliyordu. Bu arada Dışişleri, Standard Oil Şirketi'nin hukuk açısından durumunu inceletiyor ve şu sonuca varıyordu: Şirket, Türk kanunlarına göre hak elde etmişti. Bu bakımdan Dışişleri Bakanlığı, İngiltere'ye, Orta Doğu'da beklenen izinleri vermesi için baskı yapmaya hakkı olmadığı sonucuna vardı. Bununla birlikte Elçiye, İngiliz Hükümeti üzerindeki "Baskıyı Sürdürmesi" talimatı verildi. Amaç, bu konuya A. B. D.' nin "hayatî konu" olarak baktığı izlenimini ve Türkiye anlaşması üzerinde çalışılırken Amerikan yurttaşlarının korunmasının Amerikan Hükümeti'nce beklendiği ve umulduğu kanısını vermekti. Dışişleri Bakanlığı, İngiltere, iyi niyetli davranmazsa, Amerika'da olumsuz bir duygu uyanırsa, bu ayırıcı işlemden iki ülke arasındaki ilişkiler zarar görebilir," diyordu.

İNGİLİZLERLE Fransızlar arasında 27 nisan 1920'de, San Remo'da imzalanan petrol anlaşması, Amerika'nın Orta Doğu petrol politikasına bütünüyle bambaşka bir renk getirdi. Artık sorun yalnız bir Amerikan yurttaşı yararı olmaktan çıkarak daha çok bir ulusal çıkar konusu haline gelmişti. Anlaşma, iki ülkenin Romanya, Galiçya, eski Rus toprakları ve bazı Fransız ve İngiliz sömürgelerini ve özellikle Mezopotamya'yı kapsıyordu. Anlaşmanın genişliği A. B. D. Dışişleri Bakanlığı'na, işin, iki devlet tarafından ne ölçüde bir ciddiyet ve gerçekçilikle ele alındığını göstermekte, buna karşı Amerikan çıkarlarıysa, anlaşmada yalnız Mezopotamya ile sınırlandırılmış bulunmaktaydı. Anlaşmaya göre, Mezopotamya petrollerinin İngilizlerce denetimini kabul konusunda gösterdiği uysallık karşılığı olarak Fransa, petrolün dörtte birini alacak ya da petrol özel örgütlerce işletilirse Fransız ortaklar yine yüzde yirmi beş pay sahibi olacaklardır. Özel örgütlerce işletilecek petroller de devamlı olarak İngiliz denetimi altında bulunacaktı. Artık Orta Doğu'da Amerikan haklarının vakit geçirilmeden korunmasına girişilmesi zorunlu oluyordu. Orta Doğu petrollerinin bütün üretimine erken davranacak İngiliz ve Fransızlarca fiilen el konulmasını, Manda konusunun görüşülmesi sırasında varılmış olan anlaşmaya ve vaatlere acıkça aykırı olup henüz el sürülmemiş büyük petrol kaynaklarının işletilmesine katılma olanağından Amerika'yı ayrı tutma gibi amaçları önlemek gerekiyordu.

San Remo anlaşmasının ana noktaları 3 mayıs'ta Dışişleri'ne tellenmişti ve tam metin 7 mayıs'ta gönderildi. Standard Oil of New Jersey'den A. C. Bedford, San Remo'daki Fransız delegasyonunun bir üyesinden gizlice elde ettiği bu anlaşma metnini Elçiye vermişti. Dışişleri, Elçiye hemen karşılık verdi. Bunda petrol anlaşması konusunda İngiltere ve Fransa ile tartışmaya girişilmesi yasaklandı. Çünkü A. B. D., bu anlaşmadan resmî olarak bilgi sahibi değildi ve Amerika'nın durumu, Manda düzeninin genel ilkelerinin te-

meli içinde açıkça belirtilmiş bulunmaktadır. 10 mayıs'ta Londra'ya bir nota tellendi ve bu nota, 12 mayıs'ta İngiliz Dışişleri'ne verildi. Nota, Orta Doğu petrolu hakkında geçmiş olan yazışmalara işaret ettikten sonra A. B. D. Hükümeti'nin gerek Manda altında bulunan ve gerek işgal altında tutulan ülkelerde uygulandığını görmekten memnun olacağı ilkeleri "kesin bir biçimde açıklamaktadır. Nota şöyle devam ediyor: "Birincisi, Mandater hükümet" Paris'te Barış Konferansı'nın devamı sırasında ortaya konmuş ve onaylanmış ilkelere ve Mandaların Londra'da hazırlanmış olan "A" tipini yaratan ilkelere titiz ve çok sıkı bir biçimde uymak ve bunları uygulamakla" görevlidir. İkincisi, bütün ulusların, kanun ve uygulamada, kişi hakları bakımından, bütün ticarî ve ekonomik eylemlerde eşit işlem görmeleri güven altına alınmış olmalıdır. Üçüncüsü, Manda altına alınmış ülkede özel kayırma imtiyazları verilmemeli ya da üretim tekeli yaratılmamalıdır. Dördüncüsü, verilecek her türlü ayrıcalıklar için yayın organlarında geniş açıklama yapılmalı ve Manda altındaki ülkeye, kendi ekonomik kaynakları ölçüsünde girişimlere fırsat verilmeli, doğal kaynakların araştırma ve işletilmesi amacıyle verilecek ayrıcalıklar için hazırlanacak düzenleme ve yasamalar Amerikan ya da öbür ülkeler vatandaşlarını Mandater devlet vatandaşlarından daha geride ve güçsüz bir duruma düşürmemelidir. A. B. D., Osmanlı Devleti tarafından verilmiş olan ayrıcalıkların pratik bir incelemeden geçirilmesini onaylar, ancak ayrıcalığın şimdiki statüsünün herhangi bir tartışmasına katılma hakkını da ister. Bu hak, Amerikan vatandaşlarının kazanılmış haklarına ve A. B. D.'nin ilgili bulunduğu genel ilkelerin bu gibi ayrıcalıklarda öngördüğü eşitlik ve uygulama zorunluğuna dayanmaktadır. Notada, İngilizlerle Fransızlar arasındaki anlaşmadan doğan duruma, anlaşmanın kendisinden söz etmeksizin, çok dikkatli kelimelerle ve son derece dolaylı bir biçimde dokunulmaktadır. Ulusal gereksemelerin petrol üretimini denetleme zorunluğunu doğura-

bileceğini ve yönetilen ülke masrafları yüzünden malî yüklerin Mandater devletin sırtına bindiğini kabul etmekle birlikte Amerika'nın inanışına göre, bu masrafları karşılamak ve geri almak için bir tekel yaratmak, özel nitelikte ayrıcalıklar vermek ya da kendi vatandaşlarına özel çıkarlar sağlamak yoluna baş vurmak, yalnız önceden onaylanan prensiplerin tanınmaması, inkârı değil, fakat aynı zamanda ekonomik ve politik bakımdan da akla uygun değildir. Nota, İngiliz Hükümeti'nden, özellikle Amerikan kamuoyunu huzura, güvene kavuşturmak için acele kendi görüşünü bildirmesini istemekle son buluyordu.

İngiltere Dışişleri Bakanlığı buna aylarca karşılık vermedi. Bununla birlikte temmuz'da İngiliz - Fransız anlaşması açıklandı. Şimdi artık bu anlaşmanın varlığından Amerika'nın da haberi olmuş ve İngiliz ve Fransızlara bu konuda kendi tutumunu bildirme imkânını bulmuştu. 28 temmuz'da Elçi, 12 mayıs tarihli notaya bir an önce karşılık verilmesini isteyen yeni bir notayı İngiliz Dışişleri'ne verdi. A. B. D. Hükümeti, İngiltere'nin Manda altına alınmış ülkelerde "yapılması normal olarak düşünülen" yönetime başlama törenini yapması gereği üzerinde durdu. Nota, A. B. D.'nin başlıca ilgilendiği notanın bu topraklarda genel ilkelerin "Fiilen uygulanması" olduğunu yazıyor ve şöyle devam ediyordu: "Bu prensipler Paris Barış Konferansı sırasında açıkça tanınmış ve kabul edilmişti. Bu gibi topraklara yardım edilecek ve hükümet kanun ve uygulama bakımından bütün milletlere eşit davranışı sağlayacaktı. Manda memleketlerinin ekonomik kaynaklarının göreceği işlem, sadece hammaddeler üzerinde ticarî çekişme ya da askerî denetim sorunu değil, bu gibi maddelere tek yanlı sahip olmanın ortaya çıkaracağı üstünlük sorunuydu. A. B. D., verdikleri ilk notada bu ilkelerin uygulanmasını sağlama bağlamak amacıyle bazı tedbirler önermişti." Fakat ne yazık ki, "Bu notanın verilmesinden sonra ortaya çıkan olaylar ne durumun aydınlanmasına, ne de Amerikan Hükümet ve halkının üzüntüsünü

azaltmaya yaradı." Nota sonra, anlaşmanın ilânı konusuna dönüyor: "Amerikan Hükümeti'nin görüşü açısından" böyle bir uygulama, Manda ilkelerine ağır bir saldırıdır. Bu notanın kısa bir özeti Amerikan Elçilik İşgüderi tarafından, Amerika'nın anlaşma hakkındaki tutumunun sözlü beyanını teyid eden bir muhtıra şeklinde Fransız Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri'ne de verildi.

9 ağustos'ta İngiliz Dışişleri Bakanı Curzon, Amerika'nın 12 ve 28 tarihli notalarıyle ileri sürdüğü notalara ayrıntılarıyle karşılık verdi. Tartıştığı konuların başında geleni, İngiliz yetkililerince Mezopotamya'da İngiliz yurttaşlarına sağlanan çıkarlar iddiasıydı. Curzon, "Umut ederim ki" diyor, "madde hakkında Amerikan Hükümeti'nin şüpheleri memnunluk verici bir ölçüde dağılmıştır, askerî zorunluklar dışında petrol üretimini geliştirici hiç bir çaba gösterilmemiştir ve askerî işgal süresince Mezopotamya petrollerini yalnız kendi denetimine geçirmek yolundaki imalar ise "bir temele dayanmamaktadır." Bundan sonra Birleşik Amerika'da İngilizlerin petrol politikası hakkında "cidden yanlış bir izlenim" in yaygın bulunduğuna işaret ederek, İngilizlerin denetlediği dünya üretiminin yüzde dört buçuktan ibaret olduğu, Amerika'nın ise bu üretimin yüzde seksenini denetlemekte bulunduğu yolunda karşılaştırmalar yapmaktadır. Daha yıllarca Amerikan üstünlüğü süreceği gibi Britanya'nın bu üstünlüğü tehdit etmekte olduğunu düşünmekte de gerçek payı yoktur. Amerika kendi petrol kaynaklarını yalnız kendi yararına kullanmayı sağlayan kanunlar çıkarmış olduğu gibi, kendi denetimine alabildiği ülkelerde de İngiliz petrol ilgililerini oralardan söküp atmak için etkisini kullanmıştır: "Bu durum karşısında Amerikan kamuoyunun, İngilizlerin petrol eylemleri bakımından doymak bilmez bir tutum içinde bulundukları hakkındaki sinirliliği yalnızca bir şansızlıktır," diyordu Curzon. İngiliz Hükümeti'nin tutumu değişikti. Ülkenin yöneticisi olarak kendi üzerine düşeni bü-

tünüyle yerine getirmişti ve Mezopotamya'nın doğal kaynaklarını korumak için petrol bölgelerini gelişigüzel işletmelere açmamak yolunda tedbirler almış, ileride kurulacak ülke yönetimine tam bir davranış özgürlüğü sağlamıştı.

Curzon, bundan sonra 12 mayıs notası'nın özelilk gösteren "dolaylı sözleri"ne dönmüştür: Birincisi, eski Türk topraklarında kurulacak yönetim, Paris'te kabul edilmiş ilkeleri ve Mandaların "A" tipinin temellerini yansıtmalıdır. Oysa bu konuda Paris'te onaylanmış taslak — amacı Milletler Cemiyeti'ne girmiş bütün milletlerin yurttaşlarına ayni biçimde davranma olanağı ve fırsat eşitliği vermektir — ilgili devletlerce kabul edilir edilmez Milletler Cemiyeti Konseyi'ne sunulmalıdır. Bu durumda Amerika'nın Manda şartlarını tartışma isteğinin tam değerini kabul etmekle birlikte İngiltere Hükümeti, bu şartların nitelikleri bakımından Milletler Cemiyeti'nde tartışılması gerektiği görüşündedir. Öbür sorun ise imtiyaz konusudur. İngiliz Hükümeti de Amerikan Hükümeti gibi, kanun çerçevesi içinde kazanılmış bütün hakların tanınması ve Türkiye anlaşmasına bu konuda yargılar konulması düşüncesindedir. Amerikan yurttaşlarının da İngiliz yurttaşları ve sözgelişi hakkını isteyen Türk Petrol Kumpanyası gibi kazanılmış bazı hakları vardır. Bu haklar pratik şekilde ve eşit davranışlar içinde fakat Manda altındaki ülkenin haklarıyle uyumlu olarak yerine getirilmelidir. Türkiye anlaşmasına konulacak yargılarla Mezopotamya rezervleri, ileride kurulacak Arap Hükümeti için korunmuş olacaktır, ancak bu, Mandater devlete bir tekel sağlamayacaktır. Fransa ile Mezopotamya petrol üretiminin paylaşılması, Fransa'nın çok eskiden beri Musul bölgesi üzerindeki çıkarlarıyle Fransa'ya, petrol alanlarından Suriye'ye borularla petrol taşıma ve aktarma iznindeki payına dayanmaktadır. Bu anlaşma öteki yararları aradan çıkarmamaktır ama bu, Mezopotamya Hükümetinin kendisinin uygun göreceği biçimde petrol kaynaklarını geliştirme hakkından yoksun kalacağı anlamına gelmemektedir.

Dışişleri Bakanlığı bu karşılıktan memnun kalmamıştı. Bu sefer başka bir nota İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na o tarihte Amerika Dışişleri Bakanı olan Colbi'nin kendisi tarafından gönderildi. Bu nota'nın İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na verilmesi 6 aralığa kadar geciktirildi. Petrol üzerine geçmiş yazışmaların açıklanması önerisi de Colbi'nin yabancı ülkeler Dışişleri Bakanları'yle doğrudan doğruya ilişki kurmak istemesi gibi nedenlerle bu karşılığın verilmesi geciktirilmişti. Dışişleri, Mezopotamya'nın petrol kaynaklarının işletilmesinden çekinilmiş olmasından ve orada yapılanların yalnızca askerî ihtiyaç zorunluluğuna dayandığından söz eden "İngiliz Hükümeti'nin iyi niyetine bütün yüreğiyle inanmaktadır." A. B. D. Hükümeti, İngiliz Hükümeti'nin bir tekel düzeni düşünmediğine ve Mezopotamya kaynaklarının ileride kurulacak Arap devlet ve halkı için korunacağı konusundaki açıklamasına candan ve büyük memnunlukla katılmaktadır. Mezopotamya Mandasına gelince, Dışişleri Bakanlığı, Britanya Hükümeti'nin dikkatini Paris'te onaylanmış olan "A" tipi Mandadan vazgeçilmesine rağmen yine bu taslağı kabul etmiş olması üzerine çeker. A. B. D. Orta Avrupa devletlerinden kazanılmış topraklarda, gelecekteki dünya barışının yararına bütün ulusların yurttaşlarına eşit davranış ve eşit ticaret hakkı güvenliği verilmesi kanısındadır. Bu konuda bir anlaşma bulunduğundan A. B. D. savaşla ele geçirilmiş olan toprakların Manda biçiminde yönetilmek üzere işgalini onaylamak gerektiğine inanmış bulunuyordu. Lord Curzon'un 9 ağustos tarihli notasında söz konusu ettiği Mezopotamya ve Filistin için hazırlanmış olan Manda taslaklarından, Milletler Cemiyeti üyesi milletlere eşit davranılma ilkesi sağlanılmıştır ve A. B. D.'nin bu ilkeden yararlanma hakkından yoksun bırakılabileceği her halde düşünülmüyordu. A. B. D. Manda şeklinin yalnız Milletler Cemiyetinde tartışılabileceği görüşüne de katılmamaktadır. İtilâf Devletleri söz konusu topraklardan yararlanır ve merkezi devletlere karşı yapılan savaşın normal sonucu olarak bun-

dan artan kazançlar elde ederlerken, savaşan taraflardan biri olan A. B. D.'nin de katılma hakkından yoksun tutulması mümkün değildir. Aynı tarzda A. B. D.'nin öbür devletlerin haklarına aynen sahip olduğu gerçeğine göre projeler üzerinde, bunların Milletler Cemiyeti'nin onayına sunulmasından önce, görüşünün alınması gerekir.

Dışişleri Bakanlığı, bundan sonra ana sorunu ortaya atıyor, Manda ülkelerinde ekonomik eşitliğin önemi üzerinde duruyor. Bu, "konunun o kadar önemli bir tarafıdır ki Manda düzenine verilecek biçimde, ancak bu ilke sayesinde uluslararası anlaşmazlıklar önlenebilecektir. Bu ise uluslararası anlaşmazlıkları önlemek için Manda düzeniyle karşılanması gereken sorunun açık bir örneğini yaratıyordu. Söz konusu anlaşmazlıklar, ele geçirilmiş olan topraklardaki kaynak ve pazarları kendi tekelleri altında tutmak istemelerinden ileri geliyordu. A. B. D. Hükümeti aşağıdaki şekilde bu anlaşmanın doğruluğunu kabul etmekte zorluk çekiyordu: Bu anlaşmaya göre Fransa, Irak petrol üretiminin dörte birini almakta, Lord Curzon'un önerisine göre ise, ülkenin petrol kaynaklarının Arap devletine bırakılması ya da bu kaynaklar üzerindeki isteklerin savaştan önce şartlarını koruması gerekmektedir. Amerika Hükümeti, İngiliz Dışişleri Bakanı'nın, San Remo anlaşmasının, Osmanlı İmparatorluğu'nca verilmiş olan imtiyazlara bağlılık gösterilmesi ilkesine dayandığı yolundaki bir önerisini öğrenmiş bulunuyordu. Bu ilkelerin bir sonucu olarak krallık hükümeti, söz konusu bölgelerdeki imtiyazların geçerliliği ile ilgili tedbirlerin uygulanmasına bile girişmiş bulunuyordu. San Remo anlaşmasına göre, Irak'taki petrol kuyularını işletecek herhangi bir özel petrol kumpanyasının sürekli olarak İngiliz denetiminde bulunma konusundaki şartını anlamakta zorluk çekiyordu. Amerika Hükümeti'nin elde etiği bilgilere göre, petrol imtiyazı ya da petrol işletmesiyle ilgili olarak Turkish Petroleum Company'nin Mezopotamya'da hiç bir hakkı yoktur. Dışişleri Bakanlığı, San Remo uzlaşmasının, bir özel

petrol kumpanyasının Mezopotamya petrol alanlarını geliştirebilmesi ve bu kumpanyanın sürekli olarak Britanya denetiminde bulunması yolundaki yorumunu şaşkınlıkla karşılamaktadır. Lord Curzon'un verdiği teminata göre, Britanya Hükümeti kendi adına hiç bir tekel yaratmak niyetinde değildi. Petrol üretiminde Amerika'nın egemen durumu hakkında Curzon'un yorumlarına gelince, Dışişleri Bakanlığı, İngiliz Hükümeti'nin bu görüşünü üzüntüyle karşılar. Çünkü, Mandalar hakkındaki tutumu hiç bir ölçüde özel gereksemeler, petrol üretimi ya da başka bir yarar amacı güderek ayarlanmamıştır. Amerika'nın petrol kaynakları dünya kaynaklarının yalnız on ikide biri kadar olup hızla tüketilmektedir. Petrolden üretilen maddeler konusunda istekler üretim toplamını aşmaktaydı. Ancak dünya kaynaklarının engelsiz olarak gelişmesi halinde bütün bu isteklerin karşılanması mümkün olabilirdi. Dışişleri Bakanlığı, "bunların ortaya atmanın tek nedeni Lord Curzon notalarının yaratabileceği karışıklığı düzeltmektir. Çünkü bu, Manda ilkelerinin belirtilmesi sırasında bazı tereddütler doğurabilir," demektedir. Nota, tıpkı 9 ağustos tarihli kendi notalarının Amerika'da yarattığı etki gibi İngilizleri de memnun etmemişti. Bu kötü duygu, notanın içindekilerden çok Amerika'nın kendi tutumunda direnmesinden doğuyordu. Lord Curzon, bu notaya 28 şubat'ta karşılık verdi. Bu sefer taktiği değiştirerek, kanıtlarını savaştan önce elde edilmiş imtiyazların Mezopotamya petrolleri için geçerli olacağı hakkında, İtilâf Devletleri arasındaki anlaşmalara dayadı. "Açıklamak isterim ki," diyordu, **"Söz konusu petrol alanlarının bütünü Turkish Petroleum Company'nin imtiyaz konusuydu. Türkiye'den koparılan topraklardaki imtiyazlar, Sevr Antlaşması'nın 311 ve 312. maddelerinde özellikle korunmuştur. Bağdat ve Musul vilayetlerindeki petrol hakları somut prensiplere, göre ele alınacak bir madde değildir. A. B. D.'nin dolaylı olarak anlatmak istediği ve İngiliz Hükümeti'nce tanınmasını beklediği, belki Standard Oil Company'nin hakları olsa gerektir. Bu**

haklar bir araştırma lisansına dayanmakta ve Türkish Petroleum Company'nin haklarından daha güçlü bir hak niteliği taşımaktadır."

Mezopotamya'da geçerli bir petrol imtiyazı bulunduğu yolundaki görüş ve iddiaya aylarca cevap verilmedi. Yönetim, mart'ta Harding'e geçti ve Dışişleri'nin yeni ve resmî görevlileri tutacakları yolun direktifini yeni aldılar. 24 ağustos 1921'de İngiliz Dışişleri'ne, bir memorandumla, sınırlı bir karşılık verildi. Bu memorandum, A. B. D.'nin Mandalarına kesin şartlarının belirtilmesine, Amerika'nın da katılmasını gerektiren ilkeler üzerinde duruyordu. Memorandum, satırlar arasında, Turkish Petroleum Company'nin elde ettiği imtiyazın savaştan önce kendisine verilmiş bulunduğundan söz eden 28 şubat tarihli İngiliz notasına işaret ediyordu. **"Hükümetimiz, 20 kasım 1920 tarihli notasında, Turkish Petroleum Company'nin sahip olduğu imtiyazın savaştan önceye ait olmasının bir öncelik yaratamıyacağı ve kendisine bir petrol imtiyazı ya da işletme hakkı sağlıyamıyacağını bildirmişti. Şimdi elimizde bulunan bilgiler hükümetimizin bu görüşünü doğrulayıp güçlendirmektedir."** Memorandum şöyle devam ediyor: A. B. D. kısa bir süre içinde bu konuyu İngiliz Hükümeti'yle görüşmek istemektedir ve Britanya Hükümeti'nce ileri sürülen görüşte direnilirse, hakem yoluna gidilmesi için gerekli hazırlığın yapılması düşüncesindedir.

Amerika'nın Turkish Petroleum Company'nin hakları karşısındaki tutumu, Britanya Hükümeti'ne, 17 kasım 1921'de tam ve bütün ayrıntılarıyle bildirildi. Dışişleri Bakanlığı, savaşın başlamasından pek az önce, adı geçen kumpanyanın Türk Hükümeti'yle yapmış olduğu görüşmeler hakkında Berlin Başkonsolosluğu'ndan bilgiler almıştı. Konsolos bu bilgileri adı geçen şirketin 1914'te giriştiği görüşmelerde Başdelegesi olan Alman F. J. Gunther'den elde etmişti. Britanya iddiaları, Sadrazam Sait Halim'in Turkish Petroleum Company'ye yazmış olduğu 28 haziran 1914 tarihli mektuba

dayandırılmaktaydı. Bu mektup Türk Hükümeti'nin "Kontrot şartları ilerde belirtilmek şartıyle (Musul ve Bağdat illerindeki petrol kaynakları) Turkish Petroleum Company'ye kiralamayı kabul ettiğini" bildirmektedir. A. B. D. bu mektuptan şu anlamı çıkarmıştır. Eldeki bilgilerden çıkan sonuçlara göre, ortada kesin ve bağlayıcı bir kiralama anlaşması yoktur. İlgili resmî Türk yönetimiyle Turkish Petroleum Company arasındaki ilişkiler bir anlaşmanın niteliğinde olmayıp sadece kiralama konusunda bir uyuşma tabanı bulmak çabasından başka bir şey değildir.

A. B. D., kontratın Manda altındaki toprakları da içine aldığı yolunda kira anlaşmasına dayanak olabilecek bir sonuç çıkararak ve bunu, artık üzerinde tartışma yapılamayacak bir öneri olarak ileri sürerek kumpanyanın isteğinde direnilecekse anlaşmazlığın hakem yoluyla çözümünün sağlanabileceğine inanmaktadır. Britanya Hükümeti'nin parmak bastığı Filistin üzerindeki Amerikan istekleri, İngiliz isteklerinden bütünüyle başka bir niteliktedir. Çünkü, burası ile ilgili imtiyaz, Türk Hükümeti'nce normal şartlar içinde verilmiş olup İngiliz isteklerinin tam tersine ve asla bir tekel değildir.

■

BU NOTAYA karşılık verilmedi. Fakat çok anlamlı olarak, tam notanın gönderildiği sıralarda Sir John Cadman Amerika'ya geldi. Kendisi, İngiliz petrol endüstrisinin önemli bir kişisiydi ve kısa bir süre sonra da, Anglo - Persian Oil Company'nin başına geçecekti. Burada Amerika'nın petrolle ilgili çevreleri ile Mezopotamya petrollerinin geliştirilmesi konusunda tartışmalara girişti. Dışişleri Bakanlığı'na petrol araştırmalarıyla ilgili izin verilir verilmez, bu ülkede çalışmaya hazır yedi kumpanyanın adı verilmişti. Kendilerine şimdiki İngiliz politikasının, Askerî işgalin devamı süresince araştırma işlerine izin vermemekte olduğu ayni zamanda

üzerinde henüz belirli bir anlaşmaya varılmamış bazı iddialarda bulunduğu için Dışişleri, ülke çalışmaya açılır açılmaz, durumun kumpanyalara duyurulacağını bildirdi. Amerikan ve İngiliz ilgilileri arasındaki bu görüşmeler, 1922 boyunca ve 1923'te sürdü gitti. Dışişleri, İngiliz Hükümeti'yle yapılan görüşmelerdeki tutumunu değiştirmedi. Buna göre, iki ülkenin petrol ilgilileri arasındaki özel görüşmelere karşı olmamakla beraber kendisi, "açık kapı" politikasına uymayan herhangi bir özel anlaşmayı da onaylamak niyetinde değildi. 22 haziran 1922'de Paris Elçiliği'ne San Remo anlaşmasının bir örneğini vermiş olan A. C. Bedford, Amerika'nın Turkish Petroleum Company'ye katılma payı ile ilgili İngiliz ve Amerikan yararları üzerinde yapılmakta olan görüşmelerde, bakanlığının tutumunu bildirmek üzere, yedi kumpanyanın temsilcisi olarak Dışişleri'ne çağırıldı. Kendisine, çalışmalara katılmaya istekli ve hazır, tanınmış ve itibarlı bir Amerikan kumpanyası ortada bulunduğu taktirde, bu kumpanyayı konuşmalarla varılacak bir anlaşma sonunda aradan çıkarmayacak ve Turkish Petroleum Company'in ileri sürdüğü isteklerin hukukî geçerliğini tarafsız bir hakem kararından önce tanımaya yol açmayacak nitelikteki konuşmalara Bakanlığın karşı olmadığı söylendi. Eğer Turkish Petroleum Company; önerilen anlaşmaya temel alınmak istenirse bu kumpanyanın yeni bir imtiyaz alması ya da eskisinin yeniden onaylanmasının da mümkün olabileceği kendisine hatırlatılmıştır. Amerikan iştirakinin 1922'de söz konusu olduğu imtiyazda kumpanya unvanının Dışileri Bakanlığı tarafından mesele yapılmaması şartını ileri sürüyorlardı. Bu konuda Amerikan kumpanyalarının delegelerinden bilgi alan Amerikan Hükümeti, bu sorunda İngiliz Hükümetiyle aralarında geçmiş yazışmadan söz etmekle karşılık veriyordu ve plan konusunda bundan sonra hiç bir haber duyulmamıştır.

İtilâf Devletleri'yle Türk Millî Hükümeti arasında antlaşma görüşmelerinin Lozan'da devamı sırasında, Turkish

Petroleum Company'nin ileri sürdüğü hak isteğinin hukukî geçerliliği, Türklerin Musul ilinin kendilerine, İngilizlerin ise Mezopotamya'ya ya da yeni adıyle Irak Krallığı'na ait olduğu yolundaki tartışmaları sırasında, bir kere daha ortaya atılmıştır. Amerikan kuruluna, Curzon'un dikkatinin kasım 1921 tarihli Amerikan notasına çekilmesi talimatı verilmiştir. Bu, yazışmaların sonuncusu olmuştur. 1923 şubat'ında Turkish Petroleum Company'nin ilgilileri, kumpanya isteklerinin hukukî geçerliliği konusunda Amerikan Dışişleri'nin tutumunu kabul etmişler ve nisan'da bir "açık kapı formülü", Amerikan görüşünü onaylayan bir harita ortaya konmuştur. Bu, Irak Hükümeti ile yeni imtiyazlar için görüşmeler yapılmasının ve kumpanyaya ayrılmış her biri sekiz mil karelik yirmi dört alanla sınırlandırılmış bulunanların dışında kalan alanlarda, petrol hakkını artırmaya çıkarmanın yolunu açtı. 1923 ekim'inde Dışişleri'ne verilen bir imtiyaz haritası üzerindeki anlaşma onaylandı. A. B. D.'nin dilediğini elde ettiği söylenebilirdi. En sonunda, 1925'te Irak Hükümeti tarafından imtiyaz verilince de anlaşma artık onaylanmış oldu. Amerikan petrol kumpanyaları, Near East Development Corporation adıyle yeniden örgütlenerek İngilizler ve öteki ilgililerle ayrıntılı görüşmelere devam etti ve 31 temmuz 1928'de Kırmızı Hat (Red Line) adı verilen anlaşma imzalandı. Bu anlaşma, çeşitli yararların karıştığı ve her birinin karşılıklı paylarını da içine alan (şimdi adı değişmiş ve Irak Petroleum Company olmuştur) ve ilgililerden her birinin Orta Doğu'da, eski Osmanlı İmparatorluğu sınır bölgelerindeki alanlarda ayrıca girişim ve çalışmalarda bulunmak hakkından vaz geçtiklerini de gösteren şartları kapsıyordu. Bu sınırlar bir harita üzerinde kırmızı çizgilerle ve anlaşmanın da adı verilerek işaretlenmişti. Bu anlaşma Standard Oil Company of NewYork'un Filistin üzerindeki isteklerini geçersiz kılmıştı.

DIŞİŞLERİ'NİN Türkiye'de ve Osmanlı İmparatorluğu' nun eski topraklarında, Amerika'nın özel ticarî ve ekonomik haklarının korunmasına paralel olarak Amerika'nın Orta Avrupa devletlerine karşı savaşa katılması sonucu anlaşmaların geleneksel yöntemlerin kazandırdığı hakların korunması da yine Dışişleri Bakanlığı'nın çabalarının ana konusu olmuştur. **Bu haklar kapitülasyonlarla gümrük resimlerinin uygulanmasında somutlaşıyor, Türkiye'de ve Osmanlı İmparatorluğu'nun eski topraklarında onlara bir çok imtiyazlar sağlıyordu. Bazı hallerde Türk adliye ve polisinin Amerikalılara karışmaması, iktisadî ve ticarî alanlarda ayrıcalıklar, okul açma, misyon çalışmaları ve vergilendirmede özel ve avantajlı işlemleri bu haklar arasında sayabiliriz.** Türk Hükümeti, savaş çıkmasından kısa bir süre sonra kapitülasyonları kaldırmıştı. Birleşik Amerika, Türklerin, bir anlaşma ile sağlanmış bir hakkı tek yanlı olarak ve bir anlaşmaya dayanmadan kaldırmasını onaylamadı. Savaşın bitmesi ve Türklerin yenilmesi, Amerika'nın tutumuna bir değişiklik getirmedi. Bildirildiğine göre Türk Hükümeti'nin ve İtilâf Devletleri Yüksek Komiserlerinin vergilerin artırılması girişimlerine Dışişleri Bakanlığı karşı çıkmıştı. Çünkü bu vergiler kapitülasyonlarla konulmuştur. Bununla beraber, kapitülasyonlarla ilgili ve en anlamlı davranış, Amerika'ya kafa tutacak durumda olmayan Sultan Hükümeti'nin Türkiye' sinde değil fakat Manda altına konulmuş ve o sırada savaşta buralarını ele geçirmiş olan İtilâf Devletleri'nin yönetimindeki ülkelerde görüldü. İtilâf Devletleri, o kadar ağır fedakârlıklarla kazanılmış bu ülkelerden herhangi bir şey vermeyi akıllarından bile geçirmiyorlardı. Bu tutum, eski Türk topraklarının özellikle ekonomik sağlamlığı için doğru olduğu kadar Mandater devletlerin bu ülkeleri kendilerinin uygun göreceği biçimde yönetme hakları bakımından da doğruydu.

Bu sorun, eski Türk topraklarında, Sevr Antlaşması'nın imzalanmasından ve işgalci devletlerin durumlarının görü-

nüşte kesinlik kazanmalarından sonra ortaya çıktı. Mandalar San Remo'da dağıtılmış ve antlaşma resmen bu toprakları İtilâf Devletleri yönetimine vermişti. Kısa bir süre sonra Filistin'deki İngiliz yönetimi oradaki Amerikan yurttaşlarını yargılamak hakkını (Adliye yöntemlerini) uygulamaya girişti. Londra elçisi bunu protesto edince Curzon şu karşılığı verdi: Türkiye'yle yapılan antlaşmanın yürürlüğe girmesiyle Filistin'deki kapitülasyonla ilgili olarak, Türkiye tarafından yapılan itirazlar üzerine, zaten Filistin'deki bu kapitülasyonlar sona erecekti. İki taraf arasında bu özel sorun hakkında süregelen tartışmalar hiç bir zaman bir anlaşmazlık niteliği kazanmamış ve Amerika, bu sorunda İngiliz mevzuatını reddetmekten başka önemli bir itirazda bulunmamıştı. Bununla birlikte, İngilizler, Amerikan vatandaşlarını, yargılamak üzere Amerikan Konsolosluğu'na gönderecek yerde, yerli mahkemelere göndermekte devam ettiler. Konsolos bunu protesto etti. İngiliz Dışişleri Bakanlığı Amerika'dan, Filistin mahkemelerindeki yargıçların çoğunluğunun İngiliz olduğunu, mahkemeye verilen yurttaşlarının bunlarca yargılanacak olması bakımından kendi tutumunun bir daha gözden geçirilmesini istedi. Amerika bu isteği de geri çevirdi.

Bu sırada, Sevr Antlaşması'nın ilk ve orijinal biçimiyle asla onaylanamayacağı görülüyordu. İngiliz Dışişleri, 21 mart 1921'de Amerika'nın isteğini yani Amerikan Konsoloslarının kendi yurttaşlarını yargılama hakkını kabul etti. A. B. D. temsilcilerine karşı beslenen saygı ve Krallık Hükümeti'nin dostça duygularının bir işareti olarak.." dedikten sonra yine kanunî nedenler ve bir ölçüde teknik düşüncelerle Amerika'nın tutumundan üzüntü duyulduğu bildirilerek dış memleketlerdeki haklar statüsü ile ilgili 29 aralık tarihli notayla belirtilmiş tutumları üzerinde yeniden duruyordu. Dışişleri'nin buna cevabı nisan'da gönderildi. Bu cevapta Amerika'nın tutumu anlatılmakta ve İngiliz Dışişleri'nin, Amerika'nın davranışı ve Filistin mahkemeleri-

nin yetkilerini zedeleyen tutum çerçevesinde yakınmalarını dile getiren yorumları bilinmezlikten gelinmektedir. İngilizler şöyle diyordu: "Bu tutum Filistin'deki İngiliz yönetiminin prestij ve otoritesini ters yönden etkilemekte ve kendisinin kabul etmiş olduğu ağır ödevin yerine getirilmesini zorlaştırmaktadır. Kendileri umarlar ki A. B. D.'nin iyi niyeti..." Amerika'nın karşılığı yalnızca kapitülasyon sorununun henüz askıda bulunduğuna işaret etmekte ve "A. B. D. Hükümeti, şimdiki halde, krallık hükümetinin Filistin'de kapitülasyon düzeninin son bulduğu yolundaki görüşüne katılamamaktadır, çünkü antlaşma (Sevr) ve Manda yürürlüğe girmiştir," demektedir.

Dışişleri'nin bu nisan notasından sonra, Amerikan görüşü iki yıldan fazla bir sürede yeniden bir tartışma konusu olmadı. Türkiye'yle barış konusu ise, bütün 1922 boyunca ve 1923 yılının ilk yarısına kadar askıda kaldı. Lozan antlaşması Türkiye'yle İtilâf Devletleri arasındaki ilişkileri 1923 ağustos'una kadar yörüngesine oturtmamıştı. Bu dönem içinde Amerikan haklarının geçerliliği üzerinde bir olay ortaya çıkmadı. Bölgesel yönetim ile Kudüs Konsolosluğu, kendi hükümetlerinin onayıyle 1922 şubat'ında ve yalnız tarafların karşılıklı ilişkilerinde rahat ve huzur sağlamak amacıyle, hukuk ve ceza olaylarında uygulanacak yönetimi belirtmek üzere görüşmeler yapıldı. Ve bu görüşmeler sonunda Amerikan hakları onaylandı. Bu böyle olduğu halde Kudüs Konsolos Yardımcısı, 20 temmuz 1923'te Dışişleri'ne bir telgraf çekerek Filistin Başsavcısı'nın kendisine geçici anlaşma hükümlerini artık uygulamıyacağını bildirdiğini haber verdi. 11 ağustos tarihiyle çektiği bir telgrafta ise, Filistin Yüksek Mahkemesi'nin, Amerika'nın kapitülasyonlara dayanan haklarının Filistin'de uygulanan İngiliz yargı yöntemleriyle bağdaşmadığını ve bu nedenle mahkemelerin geçici anlaşmayı yok saymaları gerektiği kararını verdiğini bildirdi. Konsolos Yardımcısı Amerikan haklarının yürürlükte kalması üzerinde direnmiş fakat Konsoloslukta yar-

gılanma yönetiminin Filistin mahkemelerince tanınabilmesi için kanunun değiştirilmesi gerektiği yolunda karşılık almıştı. Dışişleri, Konsolosluğa Türkiye ile olan antlaşma onaylanıncaya ve A. B. D.'nle İngiltere arasında, İngiliz Mandası'nın tanınması görüşmeleri yapılıncaya kadar Amerikan Hükümeti'nin geçici anlaşmaların yürürlükte bırakılacağını ummakta olduğunu bildirmesi, talimatı verildi. Ayrıca Londra Elçiliği'ne de, İngiliz Dışişleri ile görüşerek A. B. D.'nin Filistin mahkemelerinde görülmekte olupda Amerikan yurttaşlarını da ilgilendiren davalarda bunlara geçici anlaşma hükümlerinin uygulanması yolunda Filistin'e özel talimat verileceğini umduğunu, zira "Filistin'de İngiliz Mandası'nın Amerika'ca tanınmasıyle ilgili bir anlaşma olmadıkça Amerika'nın Filistin'de kapitülasyonlardan doğan haklarının dokunulmaz olduğunu bildirmesi" tebliğ edildi.

Lord Curzon'un karşılığı bütünüyle hakkın verilmesi yolundadır. Amerika'nın, kapitülasyonları yürürlükte sayan görüşü kabul edilmiştir. Curzon İngiliz Hükümeti'nin yargılama yöntemleriyle ilgili kanunu değiştirmeye hazır olduğu düşüncesindedir. Ancak bu, yeni kanunlar çıkarmayı gerektirmektedir ve bunun "şu anda bölgesel durumda özellikle bahtsız etkileri olacaktır. Çünkü, Kralılık Hükümeti'ni, Amerikan yurttaşlarını ayrı ve özel bir işleme bağlaması sonucunda, ne Milletler Cemiyeti'nde gereği gibi anlaşılamıyacaktır. "Çünkü, Amerikan Hükümeti daha şimdiden 6 ağustos tarihli antlaşması ile Türkiye'de kapitülasyonların kaldırılmasını kabul etmiştir. Bu şartlar içinde Krallık Hükümeti, bugünkü durumu düzenli bir hale getirmenin en iyi yolunun anlaşma görüşmelerine hemen başlamak olduğuna inanıyor." Bu cevap şekli 29 aralık 1920 notasından ve o notadaki inatçı ve tartışma kabul etmez tutumundan çok ayrı ve uzak bir ses veriyordu.

AMERİKAN politikasının ilkeleri belirlendikten ve Amerika'nın hakları devletlerce onaylandıktan sonra, artık bu politikanın kesin bir metin haline getirilmesi ve söz konusu hakların tanımlanması ile anlaşmaya öteki devletlerin bağlı kalacaklarının tespiti işi kalıyordu. Manda düzeni her şeyden önce yeni devletler yaratıyordu, ve Manda şartları çeşitli ülkelerde kurulmuş bu yönetimin anayasalarını, statülerini ortaya koymalı, onların politik, ekenomik ve yasal yönetimlerine şekil vermeli idi. Amerika'nın hakları bütün bu temellerden etkilenecekti. Mandaya ait şartlar Milletler Cemiyeti'nde ilk olarak 1921'te tartışılırken, Wilson politikası doğrudan doğruya Konsey'e katılma şeklindeydi. Bununla güttüğü amaç, Manda şartlarına Amerikan yararlarına zarar verecek yargılar konulmamasını sağlamaktı. Mandalar, San Remo'da toplanan konferansta İtilâf Devletleri tarafından dağıtılmıştı. Bu karar Sevr Antlaşması'yle onaylanmıştı. Fakat Milletler Cemiyeti anayasasında da aynen kabul edilmiş ve 1920'nin ikinci yarısında kendilerine Mandalar verilmiş olan devletler, Milletler Cemiyeti eleştiri ve onayına sunmuşlardı. Suriye ve Filistin'le ilgili Manda planlarının örnekleri Cemiyetteki bir resmî Amerikalı kanalından elçilikçe elde edilmiş ve 1921 ocağında Dışişleri'ne gönderilmiştir. Almanların bazı eski sömürgelerine ait planlar ise, Cemiyet Sekreterliği tarafından resmen Başkan Werren Gamaliel Harding'e 17 şubat 1921'de gönderilmiştir.

■

BAŞKAN Harding işin başına geçtiği zaman, Wilson'un Mandalar konusunda Amerikan yararlarının korunması için tuttuğu yol tamamıyle bırakılmıştı. Kongre'ye gönderdiği 12 nisan 1921 tarihli ilk mesajında "mevcut Milletler Cemiyeti'nin üstün gücüyle dünyayı yok etme işine bu cumhuriyet katılmayacaktır," deniliyordu. Yeni Amerikan yönetimi Milletler Cemiyeti'nin varlığını kabul etmemekteydi ve Man-

dalar hakkında Konsey ile yazışmaların ihmal edilmesine göz yumuldu. Bunun yerine ilgili devletlerle ayrı ayrı görüşmeler yöntemi uygulandı. Amerika'nın Mandalar hakkındaki tutumunu bildirmesi yolunda Cemiyet'in yaptığı çeşitli baş vurmalar konusunun incelenmesinin Amerika'nın cevabı beklenerek geri bırakılmasının kabulü, Washington' da bilinmezlikten gelindi.

Manda konusunun yeniden ele alınışı gösterecektir ki A. B. D.. kendi haklarını koruma çarelerini aramak üzere, bir ülkeden ötekine gitmeyecektir. Fakat, eğer devletler kendi planları hakkında Amerika'nın onayını almak istiyorlarsa bunun için kendileri Amerika'ya yanaşmalıdırlar. Sorunu İtilâf Devletleri ortaya atınca Dışişleri Bakanı Hughes buna cevap verdi. Notanın metni derhal Londra'ya tellendi ve 21 ağustos'ta nota İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na verildi. Nota, daha önceki yönetim tarafından Manda konusunda petrol yazışmaları sırasındaki ve Milletler Cemiyeti Konseyi'ne verilen notadaki durumda bir değişiklik olmadığını — çünkü A. B. D. Türkiye'ye savaş açmamıştı, — ancak Türkiye'de savaşın kazanılması Almanya savaşının kazanılmasıyle mümkün olmuştu. Bu duruma göre ve aynı zamanda devletler tarafından Paris'te onaylanan Manda ilkeleri nedeniyle A. B. D.: "eski Türkiye topraklarında Amerika'ya karşı bir ayırım yapılması da eşitlik ve fırsat verilme hakkının reddi için bir eğilim bulunduğunu ummamaktadır."

Fransız ve İngiliz Hükümetleri ayni gün, 22 aralık 1921' de cevaplarını verdiler ve diller arasındaki ayrılıkları göz önüne alarak ve anlamlarının özü bakımından hemen hemen aynı olmak üzere kelimelerin karşılığını belirttiler: Amerika'nın savaşa katılmasına dayandırarak ortaya attığı istekler bütünüyle kabul edilmişti. Orta Doğu ülkelerindeki Manda sorunlarına gelince, bu toprakların durumları henüz yasalara göre belirtilmemiş olduğundan ilgili hükümetlerce bu nokta ileride verilecek notaların konusu olacaktı. A. B. D.'nce ileri sürülen genel görüşlere gelince, her iki mem-

leket Amerikan önerilerini görüşmeye hazır olduklarını bildirirler, fakat Amerika'yı Milletler Cemiyeti'nin öteki üyeleri ile aynı düzeyde tutmak ve Mandalarda yapılacak herhangi bir değişiklikten önce A. B. D.'ne danışmak yolundaki Amerikan hakkı, Manda statüsünün metni içine yeni maddeler eklemek yerine, notalarla daha iyi sağlanabilecektir.

İngilizlerin cevabı bir hafta sonra Sir Eyre Crowe'nin bir mektubunda ve 1922 ocağında Washington'da toplanan Silahsızlanma Konferansı'nda Dışişleri Bakanı Hughes ile Balfour arasındaki görüşmelerde açıklandı. Crowe'nin mektubu Amerika'nın durumunun tam olarak İngilizlerce kabulünü daha da güçlendiriyor olmakla birlikte bazı yeni noktalar da ortaya atmaktadır. Buna göre Manda, Filistin'de özellik taşımaktadır. Yönetime, Yahudi ajansıyle ülke kaynaklarını geliştirme yolunda kesin bir anlaşmaya varma zorunluğunu yüklemektedir. Filistin'in içinde bulunduğu şartlar ve burada bir Yahudi Millî Yurdu kurmak yükümlülüğü; bu zorunluğu doğurmaktadır. 1918'de Türk mahkemeleri ortadan kalktıktan sonra İngiliz yönetimi altında hemen adlî mahkemeler kurulmuştu ve bu nedenle Amerika'nın, Konsolosluk Mahkemeleri'nin sürdürülmesi isteği uygulanmamıştı. Mezopotamya'ya gelince, İngiliz Hükümeti'nin oradaki durumunda bir "özellik" vardı. Durum Filistin'dekinden ayrıydı. Mandanın bize verilmesinden beri olayların yürüyüşü ve özellikle Faysal'ın taç giymesi ve Bu ülkede bir Arap kabinesinin atanmış olması Krallık Hükümeti'ni Manda plânı ile yüklenmiş olduğu ödevleri tamamıyle yerine getirebilmek konusunda çok dikkatli davranmaya zorlamakta idi... Pek yakın bir tarihte A. B. D.'ne tam güven verebilmek umudundaydı.

Hughes, gerek Balfour ile yaptığı görüşmede ve gerek 3 nisan 1922'de gönderilmiş olan resmî cevapta, 24 ağustos 1921 tarihli notada belirtilen tutumunda devam etti. Çünkü artık görüşler açıklık kazanmış ve A. B. D.'nin yararla-

rını korumak amacıyle sınırandırılmıştı. Bu yararlarda bir değişiklik olmamıştı. A. B. D.'nce izlenen Amerikan yararları nota alışverişiyle garanti edilemezdi. Osmanlı İmparatorluğu'yle yapılan antlaşmalarla sağlanan Amerikan yararları yine ve ancak antlaşmayla değiştirilebilir ya da kaldırılabilirdi. Amerika, kendi yurttaşlarının yerel mahkemelerce yargılanmalarını kabul edebilirdi, şu şartla ki İngiltere Hükümeti mahkemelerde hâkimlerin çoğunluğunun İngiliz olacağı hakkında garanti versin. Ancak bu da, Manda yönetimin sonunda Amerika'nın kapitülasyonlarından doğan haklarının derhal ve bütünüyle yeniden yaşatılacağını açık ve kesin olarak belirtip imzalanacak bir antlaşmadan sonra uygulamaya geçebilecektir. Antlaşmada İngiltere Hükümeti'nin ileride değişiklikler yapmak isterse yalnızca Amerika'nın da görüşünü alacağı kaydı yeterli değildir, Amerika'nın da onayını almak zorunlu olmalıdır. İngiltere, Amerikan istekleri için görüşmeye hazırsa antlaşma görüşmeleri derhal başlayabilir. "Irak Mandası ileride görüşülebilecektir."

Birkaç gün sonra Elçi'ye verilen İngiliz cevabı, Amerika'nın ileri sürdüğü bütün kayıtları kabul ediyordu: "A. B. D. Hükümeti tarafından yapılan öneriler Krallık Hükümeti'nce kabule değerdir. Bu hükümet, vakit geçirilmeksizin, önerilen temeller doğrultusunda bir antlaşmaya varılmak üzere görüşmeye hazırdır. "Bununla birlikte madem ki Manda hakkındaki terimler anlaşmanın başlangıcına geçirilecektir, bunların antlaşmanın imzasından önce belirtmek zorunludur ve bu Mandalar hakkında Milletler Cemiyeti'nce kesin olarak belirtilecek son terimleri beklemeyi gerektirmektedir. Antlaşmaya ait bir plan, İngiliz Elçisi tarafından, 5 temmuz 1922 tarihinde Dışişleri'ne gönderildi.

■

BUNLARDAN sonra, görüşmelerde aşağı yukarı on sekiz aylık bir ara oldu. Türk ve İtilâf Devletleri arasında Barış

Antlaşması görüşmeleri Lozan'da başlamak üzereydi ve Dışişleri, Türkiye konusunda kesin antlaşmaya varılıncaya kadar Manda anlaşmasını geri bırakmak istiyordu. Bu arada Suriye Mandasıyle ilgili olarak Fransa'yla yapılan görüşmelerde bazı ilerlemeler olmuştu. 22 aralık 1921 tarihli Fransız notasında Fransız Hükümeti, İngilizlerin dediği gibi, Fransa'nın durumunu tam olarak "daha sonraki bir notada" bildireceğini yazıyordu. İngilizler kendilerininkini 29 aralık' ta göndermişlerdi, fakat Paris'ten bu konuda hiç bir haber gelmedi. 1922 mayıs'ında Fransız Hükümeti, Suriye Mandası hakkında A. B. D. ile hiç bir anlaşmaya varamadığı için bu konuda Milletler Cemiyeti'nde Suriye Mandasını söz konusu edemiyeceğini ileri sürdü. Fransızların amacı Amerika'yla yapılacak görüşmelerde ağırlığı İngilizlere yüklemekti ve böylece, kendisinin Suriye ile olan durumu kesinleşinceye kadar geciktirilmiş olacak Manda tanımlamasına hazırca konmak kötü bir şey olmazdı.

Fransa'nın Milletler Cemiyeti'nde Amerika'ya yöneltilen sözleri ve Fransız Hükümeti'nin Suriye Mandası üzerinde bir anlaşmaya varılıncaya kadar Filistin Mandasına karşı çıkmakta olduğu yolundaki rapor, Dışişleri'ni, Fransa Hükümeti'ne "ilerde vereceği notayı" hatırlatması ve bu notanın Washington'da hâlâ beklenilmekte olduğu hakkında Paris Elçisi'ne talimat göndermeye zorladı. Mayıs sonunda Elçiye, önerinin kısa bir zamanda Amerikan Hükümeti'ne yollanacağı söylendi. Bir ay sonra bir anlaşma planı elçiye verildi. Bu nota, bazı ufak değişiklikler yapılmak kaydıyle Filistin Mandası için İngilizler tarafından hazırlanmış olan terimleri tekrarlıyordu. Dışişleri, Fransız notasına 12 temmuz tarihinde karşılık verdi. Bu cevapta bir Amerikan karşı planını öne sürüyor ve Filistin Mandası hakkında İngiliz Hükümeti'ne verilen plandaki aynı temellere sıkı sıkıya bağlı kalıyordu. Bu karşı öneri, esas bakımından Fransızlarca onaylandı.

Anlaşmanın Suriye'yle ilgili kararı da, Filistin anlaşmasında olduğu gibi, Lozan Konferansı sonuna kadar ertelendi. Milletler Cemiyeti 1923 eylül'ünde Fransız Mandası'nı onayladı. Dışişleri 23 ekim'de Paris Elçisi'ne, Amerikan Hükümeti'nin, Suriye'deki Amerikan yurttaşlarının kapitüsasyonlardan doğan hakları saklı kalmak kaydıyle bir anlaşma için yeniden görüşmeye hazır olduğunun Fransız Hükümeti'ne bildirilmesi talimatını verdi. Fransa bunu, 2 kasım 1923'te kabul etti ve Amerika'ya verdiği 12 temmuz 1922 tarihli karşılığıyle, esas olarak Amerikan durumunu kabul ettiğini bildirdi. Daha sonra yapılan yazışmalarla Konsolosluk rejiminin ayrıntıları, Amerikan eğitimi ve misyoner çalışmaları, suçluları geri verme konuları açıklığa kavuşturulduktan sonra, 4 nisan 1924'te, anlaşma, Paris'te imzalandı.

Filistin Antlaşması görüşmeleri 1924 nisan'ına kadar yeniden başlamamıştı. Suriye Antlaşmasının imzasından kısa bir süre sonra, Dışişleri, Londra Elçisi'ne talimat vererek yeni anlaşmanın İngiliz Dışişleri'nin dikkatine sunulmasını ve bu anlaşmanın yeniden başlayacak görüşmelerde temel alınmasını önermesini bildirdi. İngiliz Hükümeti ufak değişikliklerle Suriye Anlaşması'nı onayladı. A. B. D. Millî Yahudi Yurdu dahil olmak üzere Mandanın önsözündeki sayılanları kabul etti. Bu önemsiz noktaların açıklığa kavuşturulması birkaç ay daha sürdü fakat anlaşma sonunda, 23 aralık 1924'te imzalandı.

Irak Mandası'yle ilgili anlaşma, görüşülecek sonucu anlaşmaydı. Mandanın son biçimi, öteki "A" Sınıfı Mandaya şekil verildikten sonra, bir süre belirtilmemişti. Bu, Irak'ta var olan özel şartlar nedeniyle böyle olmuştu. Irak'ta Faysal, Kral olarak yerleşmiş, Filistin ve Suriye'ye oranla çok daha bağımsız bir yönetime kavuşmuştu. Buna karşılık, Irak'la İngiltere arasında bir antlaşma imzalanmıştı. Antlaşma, Milletler Cemiyeti anayasasının yirmi ikinci maddesi gereğince İngilizlerce uygulanmakta olan bazı haklar sağ-

lamıştı. Bu antlaşma, Milletler Cemiyeti Konseyi'nin eylül, 1924 tarihli bir kararıyle onaylanmıştı.

A. B. D. Dışişleri Bakanlığı, nisan'a kadar yeni bir girişimde bulunmadı. Sonra, Manda konusunda Amerika'nın tutumunun bir özetini gösteren bir talimatla İngiliz Dışişleri'ne verilecek bir notanın metnini Londra'ya gönderdi. Nota, Manda konusunda önce geçmiş olan yazışmalara işaret ediyor, bu arada A. B. D.'nin tutumunda meydana gelen gelişmeleri anlatıyordu. "A. B. D. Hükümeti kesin olarak, kapitülasyon hükümlerine göre Amerika'nın Irak'ta kazanmış olduğu hakları değiştirecek nitelikte herhangi bir anlaşma, bu anlaşmada kendisi taraflardan biri olmadığı sürece, Amerika tarafından onaylanmayacağı görüşündedir," diyordu. A. B. D. eldeki anlaşmanın geçerlilikten çıkarılmasını istememektedir, diyen nota, İngiltere'nin, Filistin Mandası hakkında da şimdi imza edilmiş olan anlaşmaya benzer bir anlaşmanın görüşülmesine hazır olup olmadığını öğrenmek istemektedir.

İngiliz Hükümeti, böyle bir görüşmeye gitmeye hazır olduğunu bildirdi ve 1926 temmuz'unda, A. B D.'nce, bütünüyle Filistin Anlaşmasına uygun bir anlaşma planı öne sürüldü. Amerikan planına karşılık, bir İngiliz planı da 1927 ocağında Washington'a gönderildi. Daha sonra yapılan görüşmede bazı küçük değişikliklerle ve Irak'ın da anlaşmada taraflardan biri olmak isteğinden doğan gecikmeyle son şekil, üç devlet tarafından, 1930 ocağı'nda onaylandı. Bu anlaşma, Amerika tarafından, nisan'da kabul edildi ve onaylanan anlaşmalar, 1931 şubat'ında karşılıklı alınıp verildi.

ON İKİNCİ BÖLÜM

AMERİKA'NIN TÜRKİYE İLE İLİŞKİLERİ

BAŞLANGIÇTA, Türk ve Amerikan ilişkileri ve daha çok İtilâf Devletleri tarafından Türklere bırakılmış olan Türkiye'de, tıpkı diplomatik ilişkilerin kesik olduğu dönemde Amerikan yararlarının İsveç Elçiliği kanalından korunduğu gibi, İstanbul'daki İtilâf Devletleri Yüksek Komiserleri kanalıyle yürütülüyordu. Bununla birlikte, Türk Devleti, Mustafa Kemal yönetiminde, devlet niteliğini kazanmaya başladığından, 1920'de Ankara Hükümeti kurulduktan ve uluslararası işlerde bağımsız bir güç olarak ortaya çıktıktan sonra, Türkiye'de Amerikan çıkarları, Amerika ile Milliyetçi rejim arasında çok sıkı bağlar kurulmasını gerektirdi.

Türkiye'de izlenen politika, Manda altına konulmuş topraklarda izlenenin eşiydi. Bu politika, yukarılarda anlatıldığı gibi "açık kapı" politikası, var olan özel ve genel hakların korunması — ile birlikte hâlâ kuvvetli diplomatik girişimlere yol açacak bir konu olan Anadolu Hıristiyanlarına

gösterilen fakat Amerika Dışişleri Bakanlığı'nca daha öteye götürülmeyen ilgi ve Amerikan misyonerlik ve eğitim ör gütlerinin çalışmalarında sürekliliği sağlamak amacını güdüyordu.

■

AMİRAL BRİSTOL, Türkiye'de Amerika Yüksek Komiseri olarak işe başladığından itibaren, İtilâf Devletleri Yüksek Komiserleri ve Sultan Hükümeti'nin, kapitülasyonlar ve antlaşmalarla sağlanmış olan Amerikan haklarını tanımamaya, çiğnemeye kast eden davranışlarına karşı devamlı bir savaş sürdürmüştü. Savaştan önce, Türk Hükümeti tarafından bütün ithalâta değeri üzerinden yüzde on bir oranında gümrük resmi uygulanmıştı. Bütün gelirlerin yüzde sekizden fazlası **Düyûnu Umumiye** borçlarının ödenmesine ayrılmıştı. Savaştan sonra, İtilâf Devletleri Yüksek Komiserleri, Türkiye gelirlerini artırmak için bu yüzde on birden başka, gümrükler üzerine bir tüketim resmi koymaya giriştiler Bunu yapmak için ileri sürdükleri neden şuydu: Madem ki kanunen ithalât resminin yüzde sekizden fazlası Düyûnu Umumiye için ayrılmaktadır ve madem ki hükümetin masraflarını karşılayabilmek için daha çok paraya ihtiyaç duyulmaktadır, o halde, gümrük resimleri dışında gelirleri artırabilmek için tutulacak tek yol budur. Bristol'un cevabı şu oldu: İtilâf Devletleri, ithalât üzerine konulan tüketim resmi gibi kanunsuz bir şey yapmak ellerindeydi. sözgelişi fazlasını Düyûnu Umumiye'ye ayırmaksızın değer üzerinden konmuş olan gümrük resmini de artırabilirlerdi. İkincisi, mademki A. B. D. Türkiye'ye en çok besin maddesî ihraç eden memlekettir, o halde, ithalâttan alınacak tüketim resmi, en ağır biçimde Amerikan ticaretini etkileyecektir, oysa ithalât resminin artırılmasından her taraf aynı ölçüde etkilenecektir. Kendisinin Dışişleri'ne yolladığı ve

bu gelişmeleri bildiren 18 mayıs 1921 tarihli telgrafında Bristol'un yaptığı yorum şöyledir: "Benim, tarife üzerinde İtilâf Devletleri'nin temsilcileriyle yaptığım görüşmelerden çıkarılabilecek anlam, kendilerinin, beni tamamıyle bilgisiz, karanlıkta bırakmak ve ne pahasına olursa olsun, kendi yurttaşlarının ticaretine yardım etmektir."

Aynı yılın haziran ayında İtilâf Devletleri Yüksek Komiserleri, Bristol'a Türkiye'de ticaret yapan İtilâf Devletleri yurttaşlarına, gümrüklerde değer üzerinden alınan yüzde on bir ithalât resminden başka, Türk Hükümeti'nce bu resmi yükseltecek herhangi bir artırmadan haberleri olmadığını bildirdiler. Bristol, bilgi vermek üzere Dışişleri'ne çekmiş olduğu 7 haziran tarihli telgrafında şöyle diyor: "Türk Hükümeti'nin gelirlerini artırmak amacıyle, A. B. D. Hükümeti'ni, tüketim resmini kabule yöneltmeye çalışmaları, kendilerinin iki yüzlülüğünü ortaya çıkarmaktadır. Bende şu kanı doğmuştur ki İtilâf Devletleri temsilcilerinin çalışma ilkeleri, eşitlik ve adaleti hiç bir hesaba katmadan, yalnızca, kendi ticarî çıkarları için iyi buldukları her şeyi yapmaktır. Bütün işlemlerinde uygulamaya koydukları ilkenin bu olduğu görülmektedir. Yakın Doğu'da barışı sağlamak için İtilâf Devletleri bu ilkelerle çalışmaktadırlar..." Bristol, antlaşmaların izin vermediği herhangi bir resim artırılmasını onaylamayı açıkça reddetti. Bunun üzerine İtilâf Devletleri Komiserleri, yeni rüsum rejiminin kabulüne razı etmek üzere, Bristol üzerinde baskı yapılması için Amerikan Dışişleri'ne baş vurdular. Bu çabalar da yine başarı kazanamadı. Dışişleri, Bristol'a, 4 eylül 1921'de "savaştan önceki rejimin aynen uygulanmasında direniniz", dedi. Bununla birlikte, Türkiye Hükümeti'nin acele bir baş vurmasına karşılık olarak, Amerikan çıkarlarına zarar vermemek kaydıyle bazı, Belediye resimlerinin alınmasına izin verilmesini kabul ettiğini bildirdi. İzmir'deki Yunan yöneticileri, Amerikan ticaretinden liman resmi ve başka bazı resimler alı-

mına girişmişlerdi. Ancak, bu girişim de, Amerika tarafından kabul edilmedi.

Bristol'un inadı, uzlaşmaz tutumu, İtilâf Devletleri Yüksek Komiserleri'ni ve özellikle İngiliz Yüksek Komiseri'ni çok kızdırdı ve kendi hükümetine, Amerikan meslektaşının davranışındaki garip tutum hakkında bir çok yakınmalarda bulundu. Bu ayın yirmi sekizinde, İngiliz Elçiliği'nin Birinci Sekreteri Craigie, İstanbul'daki Amerikan ve İngiliz Yüksek Komiserleri arasında, varlığı Sir Horace Rumboldt tarafından bildirilen anlaşmazlık konusunu tartışmak üzere, Dışişleri'nin Yakın Doğu şubesinden Allen Dulles tarafından çağırıldı. Craigie, Rumboldt'un bir çok defa Londra'ya şikâyette bulunmuş olduğunu söyledi. İtilâf Devletleri Yüksek Komiserleri, Bristol'un isteklerini kabul yolunda bir çok fedakârlıklarda bulunmuşlardı, fakat, bunların hiç biri ilişkileri düzeltememişti. İngiliz Hükümeti, bu karışık durumu düzeltmek için ne yapacağını şaşırmıştı. Bu nedenle, Geddes, Dulles'ı, daha önceki memuriyetlerinden tanımakta olması nedeniyle Craigie'yi Dulles'la, resmî olmayarak, konuyu tartışmaya ve onun görüşünü almaya görevlendirdi ve böylece Londra ve İstanbul'da anlaşılamamış olan duruma açıklık getirilmesi umuldu. Dulles, işin ruhu şudur dedi: Bristol, İtilâf Devletleri askerî işgalinin ve 1918 Silah Bırakışması zorlayıcı maddelerinin Yüksek Komiserlere bazı haklar verdiğini bilmekte ve kendisi, bu haklara saygı gösterenlerin başında gelmektedir. Ancak, İtilâf Devletleri sivil ve askerî makamlarına, kapitülasyonlarda değişiklik yapmak ve Amerika'nın onayını almadan ticareti düzenleyecek yasalar koymak hakkını vermediği gibi İtilâf Devletleri politik temsilcilerini de A. B. D. politik temsilcilerinden daha üstün tutmamıştır.

Dulles, bu görüşmeler hakkında Dışişleri'ne bir memorandum verdi ve eğer bir sakınca yoksa, konuyu Craigie ile tartışmaya devam edebileceğini bildirdi. Dışişleri Bakanı bunu kabul etti. 2 mayıs'ta yeniden Dışişleri'ne gelen Crai-

gie, Rumboldt'un Curzon'a yazdığı ve Elçiye gönderilmiş olan raporu da beraberinde getirmişti. Bunu, Dulles'a okudu. Rumboldt şöyle diyordu: "İtilâf Devletleri, gerek İstanbul'un ve gerek buradaki İtilâf Devletleri kuvvetlerinin selâmeti sorumluluğunu taşıyorlar. Bütün bu sorumluluk yüzünden sivil yönetimin yükünden büyük bir pay İtilâf Devletleri üzerine düşmektedir. Bu sorumluluğu yüklenecek durumda olmayan Bristol, bütün bu tedbirleri durdurmaya ve özellikle hükümetin görev yapabilmesi için sağlanması zorunlu olan resimleri elde etmeye engel olmak eğilimindedir." Rumboldt, daha sonra, Bristol'un, İtilâf Devletleri'nin kendi yetkilerini, Amerika'nın zararına olarak, yalnız kendi ticaretleri yararına kullandığı kanısında olduğunu ve bunu, İstanbul'u ziyaret eden tanınmış Amerikan kişilerine de söylediğini bildirmiştir. Rapor, Bristol'un, İtilâf Devletleri'nin durumundaki güçlükleri ya da İtilâf Devletleri, Anadolu ile ticareti yasaklamış oldukları halde, Türkiye ile savaşa girmemiş bulunduğu için Amerika'nın bu ticareti yapabilmekte olmasını değerlendirememiş gibi görünmektedir, demektedir.

Dulles, kendi inanışına göre, İtilâf Devletleri makamlarıyle Bristol arasındaki anlaşma zorluklarının nedeni, Müttefik temsilcilerinin önerdikleri tedbir ve kararlar hakkında Bristol ile daha önce görüşmemiş olmalarıdır. Her ne kadar şimdi bir ayrıcalık güdülmüyorsa da Amerikan çıkarlarının şiddetle tırpanlandığı bir çok olaylar sayarak bunlardan hiç biri hakkında Bristol'a bilgi verilmediği gibi, önceden kendisine bir şey de sorulmamıştır, diyor Dulles ve devam ediyor: Politik bir konuda bir yargıya varmak için daima gizli olarak toplanmışlar ve bu toplantılarda ne karara varılmış olduğundan Bristol'un hiç bir zaman bilgisi olmamıştır. İtilâf Devletleri Yüksek Komiserleri, aynı zamanda Bristol'a üstünlük taslamışlardır. Bristol, bunların her hangi birinden iki yıl önce İstanbul'da görev almıştır. Bristol'u, aldıkları kararlar çerçevesinde bilgisiz bırakmaları,

sorunları daha da ağırlaştırmıştır, bu yüzden kendisi devamlı, art arda protestolar, istekler ve notalar yazıp yollamak zorunda kalmıştır. Kişisel bağlar devam etseydi bunların hiç biri olmazdı; ve eğer Bristol, Yüksek Komiserlerin toplantılarına katılmaya çağırılmış olsaydı bütün güçlükler ortadan kalkardı dedikten sonra bu tutuma bir örnek olmak üzere, İtilâf Devletleri'nin gizlice aldığı bir kararın doğurduğu ve kendilerinin, hatta Bristol'a haber bile vermeden Türk Hükümeti'ni protesto zorunda kaldıkları Standard Oil Company'nin tanklarının çalışmasının yasaklanması olayı yaratılmamış olurdu, diye sözünü bitirmiştir. Craigie, görüşmelerin raporunu Elçiye vereceğini ve Elçinin, kısa bir zamanda, bu durumda ne yapılabileceğini anlamak üzere Dışişleri'ne çağırılabileceğini söyledi.

Elçi, 4 mayıs'ta, Dışişleri'ne çağırıldı. Konuşmada Dulles'da bulundu. Dışişleri'nin isteği üzerine Dulles sorunu özetleyerek iki gün önce Craige'ye anlattığı Amerikan tutumunun kısa bir açıklamasını yaptı. Geddes, Rumboldt'un Bristol aleyhine Curzon'a gönderdiği rapordan söz ederek bunda, Amerikan ticareti aleyhine, ayırıcı herhangi bir nokta bulunup bulunmadığını sordu. Dulles, bazı olaylarda haklı şikâyet nedenleri bulunduğunu söyledi. Örnek olarak ta, Bristol'un karışmasıyle durdurulan ve özellikle Amerikan mallarına büyük zarar veren tüketim vergisini gösterdi. Kanunsuz olarak, İtilâf Devletleri'ne bağlı şirketlerde Boğaz'da tank depoları yapılmasına izin verildiği halde Amerikan kumpanyalarının bu yoldaki baş vurmalarının reddedilmiş olmasını, Amerikan okullarına vergi yüklenmesini ileri sürdü ve Geddes'in isteği üzerine bu tutumları ayrıntılarıyle anlattı. Bunun üzerine Geddes, Rumboldt'un bazı özellik taşıyan yakınmalarını saydı ve tüketim resmini indirmek amacıyle alkol üzerine konulmuş olan vergi konusuna dokundu; Bristol, bu resmin konmasına zorluk çıkarmıştı. Bristol da öteki İtilâf Devletleri Komiserleri'ne karşı üstünlük istemişti. Dışişleri Bakanı, Bristol'un İstanbul'daki görev süre-

si bakımından kıdemli olduğuna dokunarak, bunun karşılığında İtilâf Devletleri Yüksek Komiseri'nin hangi temele dayanarak üstünlük peşinde koştuklarının açıkça anlaşılamadığına işaret etti. Geddes buna karşılık vermedi. Dulles, Elçiye, geçimsizliğin ana nedeninin öteki Yüksek Komiserler'in davranış ve kararlarından, Bristol'un uygun bir şekilde haberli tutulmaması olduğunu söyledi ve bu konuda Craigie'ye anlattıklarının özünü Elçiye de tekrarladı. Daha sonra, Geddes, Bristol'un İngiliz aleyhtarı duygularına döndü. Elçiye göre, New York Times yazarlarından Ochs'un İstanbul'da Bristol'u ziyaretinden sonra, kendi gazetesinde, Amerikan ticareti aleyhinde İngilizlerin uyguladığı ayırıcı işlemler hakkında yazdığı bir çok hikâyelerin kaynağı her halde Bristol'du. Aynı zamanda, son derece gizli tutulması kaydıyle Rumboldt'tan önceki Yüksek Komiser Amiral Roebeck'in bir raporundan da söz etti. Bu rapora göre Bristol, bir İngiliz aleyhtarıydı ve İngiliz Yüksek Komiseri tarafından önerilen tedbirleri, zorunlu olmadığı halde ve kastî olarak engellemekteydi. Dulles, Bristol'un İngiliz aleyhtarı olmadığı, İstanbul'da İngiliz Başkomutanı General Harington ile ilişkilerinin çok mükemmel olduğu karşılığını verdi. Dışişleri Bakanı özetleyerek Bristol'un, öteki Yüksek Komiserlerce tam bilgiden yoksun bırakılması nedeniyle, Amerikan çıkarlarını korumada uğratıldığı güçlüklerin, çoğu zaman kendisini protesto mektupları yazma durumuna düşürdüğünü söyledi. Yeniden görüşülmesi kararlaştırıldıktan sonra, Elçi Geddes, Bristol ve Rumboldt'un bir araya gelerek aralarındaki anlaşmazlıkları kendilerinin çözmeleri görüşünü Curzon'a yazacağını Hughes'e söyledi. Bakan, Bristol'a da aynı doğrulduta bir telgraf çekilmesi için Dulles'a talimat verdi Ancak, işgal döneminin Türkiye'de yarattığı öbür sorunlar gibi, Yüksek Komiserler rejimi de, Milliyetçiler'in zaferiyle ve kesin olarak son bulmuştu.

İZMİR VE İSTANBUL şehirleri ve bunların hinterlandları (Trakya dahil) Fransız ve İtalyanların işgali altında bulunan Türk kıyıları dışında, Türkiye'de Yüksek Komiserler yönetiminin uygulanması bir akademik sorun olarak gittikçe büyümüştür. Türkiye'nin büyük bölümü, Milliyetçi Ankara Hükümeti'nin denetimi altındaydı. 1921 yazında,Milliyetçileri yerlerinden atmak için yapılan Yunan saldırısının başarı kazanamaması nedeniyle Milliyetçilerin bu denetimi, her halde sürecekti. A. B. D. 1921 başarısızlığına kadar, Ankara ile ilişki kurma çabasına girmedi. Bununla birlikte, bu ilişkisinin, bütünüyle resmîlik dışında yürütülmesinden memnundu. İlk adım Ankara Hükümeti tarafından atıldı; bu belki de, İtilâf Devletleri'ni birbirinden ayırmak ve her biriyle ayrı ayrı ilişki kurmak politikalarının gereğiydi. 1921 İlkbaharında da Fransızlar ve İtalyanlarla, Bolşevikler ve Afganistan ile yaptığı gibi, anlaşma görüşmelerine girdi.

1921 ocak ayı başlarında, Ankara Hükümeti temsilcilerinden biri, Samsun'da geçici olarak demir atmış bulunan bir Amerikan destroyeri komutanına gelerek, Türk ve Amerikan temsilcilerinin Antalya'da buluşmalarını ve iki ülke arasındaki ilişkileri görüşmeleri düşüncesini ileri sürdü. Bir ay sonra, Amerika Hükümeti'yle bağ kurmak yolunda daha ciddî çabalar gösterildi. Samsun yöneticilerinden biri, destroyer komutanına yeniden baş vurarak kendisinin, Ankara Dışişleri Bakanlığı'ndan "çok gizli talimat" almış bulunduğunu söylemiştir. Bu talimat, kendi Hükümetinin, Amerika ile ilişkileri kesilmesinden önceki politik ve ekonomik ilişkileri yeniden kurmak biçiminde özetleyebileceği isteğinin Amerikan Yüksek Komiseri'ne ulaştırılması yolundadır.

Destroyer komutanı, bir şey yapamayacağını, fakat, Dışişleri Bakanlığı'nın mesajını özel olarak İstanbul'a göndermeyi kabul ettiğini bildirdi. Bunun üzerine Dışişleri Bakanlığı, bu kanalla, Amiral Bristol'a, Amerikaca tetkik edilmek üzere dört nokta önerdi: 1) Büyük Millet Meclisi'nin

başlıca amacı, Anadolu halkının politik, ekonomik bağımsızlığını sağlamak; 2) Türk ulusu, kendisinin bu amacını baltalamak isteyenlerin dışında ne içte, ne de dışta hiç bir tarafa karşı düşman değildir. 3) Ankara Hükümeti, temeli, kapitülasyonların kaldırılması olmak üzere, Amerika ile dostça ilişkiler kurmak istemektedir. Bir defa bu nokta çözüldükten sonra, okullar ve hayır dernekleri gibi öteki sorunlar kolayca ve kendiliğinden çözülebilir ve işbirliği yapacak iki ülke arasında karşılıklı büyük iktisadî yararlar sağlanabilir. 4) Eğer Amerika Hükümeti, Mondros Mütarekesi'nden önce, Osmanlı Mebuslar Meclisi tarafından çizilmiş olan Türk sınırları ile Türkiye'nin politik ve ekonomik bağımsızlığını tanırsa, savaştan önceki ilişkilerin kurulmasına engel kalmaz.

Bristol, bu öneriyi de içine alan 9 şubat tarihli telgrafında, Türkiye'nin ortaya koyduğu isteğin, Amerikan çıkarları için iyi niyetli olduğunu bildiriyor; Amerikan yayın organları ve yazarları, Türkiye'ye gelirlerse, kendilerine 'hoş geldiniz', denecektir. Okullar yardım göreceklerdir. **United Telegraph Agency ile yaptığı görüşmede Mustafa Kemal, Türkiye'nin, Amerika'yı özgürlük haklarının koruyucusu olarak tanıdığını söylemiştir.** Bristol, bütün bunların, dış görünüşlerine göre değerlendirilmemesi gerektiğini söylüyordu. Türklerin A. B. D.'ne önerdikleri, son ve değişmez şartlar değildir, fakat, bir pazarlık konusudur. Bristol'a göre henüz harekete geçme zamanı değildir ama beklenen Londra Konferansı'ndan sonra da durum böyle devam ederse — ki burada iki Hükümet de ülkeyi kendisinin temsil ettiği iddiasındadır — (İstanbul ve Ankara Hükümetleri), o zaman, Yüksek Kurul'un bir delegesi, Hükümetin hareketlerini izlemek üzere Ankara'ya gönderilmelidir.

Bristol'un öğütleri dikkate alınmadı ve ilişkilerin kurulmasına da girişilmedi. Haziran'da, Yakın Doğu'ya yardım örgütünün resmî ilgililerinden biri olan R. McDowell, Ankara'yı ziyaret etmişti. Kendisinden, Ankara Hükümeti'nce

önce yapılmış olan tanınma isteği hakkında A. B. D.'nin cevabı beklendiğini Yüksek Komiser'e iletilmesi rica edildi. Kalmakta olduğu Samsun'a döndüğünde McDowell, Ankara Hükümeti'nin isteği hakkında bilgi veren bir memorandum gönderdi. Bunda, görüşmüş olduğu Türk Dışişleri Bakanı'nın şubat'ta Bristol'a gönderilmiş olan nota üzerinde önemle durduğu ve Hükümeti'nin Amerika'nın karşılığını öğrenmek istediğini bildiriyordu. McDowell, aynı zamanda, Ankara'nın, Anadolu'nun gelişmesi için Amerikan sermayesine çok istekli olduğunu ve bu noktanın, Hükümet'in bir çok ilgililerince ileri sürüldüğünü de anlatıyordu. Bu memorandum, 20 haziran'da Dışişleri'ne gönderildi. Aynı günde çektiği başka bir telgrafta da Bristol, İstanbul ve Ankara Hükümetleri arasında hemen bir uzlaşmaya gidileceğinin beklenmediği ve bu nedenle Amerika'nın Türkiye'deki ticarî ve insanî yararlarını korumak üzere bir Yüksek Kurul'un Ankara'ya gönderilmesinin gerekli olduğunu bildirdi. Bu delegenin statüsü de tıpkı Beyrut ve Halep'teki delegelerin statülerine benzemeli, rejimi tanıma bakımından da herhangi bir anlam taşımamalıydı. İngiliz ve Fransızlar, şu sırada Ankara'ya resmî olmayan kurullar gönderdikleri gibi İtalyanlar da Antalya yoluyle Milliyetçilerle sıkı ilişkilerini sürdürmektedirler. Amerika, Anadolu işlerinden kendini uzaklaştırılmış görmek istemiyorsa, derhal harekete geçmelidir. Dışişleri'nin iki gün sonra Bristol'a verdiği karşılık, şu oldu: "Ankara'ya bir delege gönderilmesi uygun ve yerinde bulunmuştur. Ancak, bu delegenin durumu Halep ve Beyrut'takilerden bütünüyle başkadır. Bu sonuncuların, bulundukları ülke yöneticileriyle resmî ilişkileri vardır. Oysa, durum, Ankara için aynı değildir. Bu durumda, Yüksek Komiserlik resmî bir niteliği bulunmamak üzere gönderilebilecek birinin adını verebilir mi?"

Bir delege gönderilmesi sorunu, 1921 yazındaki Yunan saldırısının karışık, belirsiz dönemi boyunca ve Ankara Hükümeti'nin durumu henüz askıda bulunduğu sürece ertelen-

di. Bu arada, Milliyetçiler, Bristol yolundan ilişki kurma girişimleri başarısız kalınca, Avrupa'daki Amerikan Elçilerinden biri kanalından, Amerika'ya yanaşmaya çalıştılar. Ancak, kendilerine kapalı bir biçimde Türkiye ile Amerika arasında ilişkilerin yeniden kurulması Türklerin elinde olduğu anlatıldı. Çünkü, bu ilişkileri kesen Amerika değil Türkiye' dir. Bristol, 28 ekim tarihli telgrafında, Fransa'nın şimdi Ankara ile bir antlaşma imzaladığını, İtalyanlar ile İngilizlerin de Milliyetçiler'e birer kurul göndereceklerini bildirdiklerini yazdı. Bristol ekliyordu: **"A. B. D., Milliyetçi Hükümet'i dolaylı olarak tanımış olma durumuna düşmek korkusuyle takındığı uzak durma tutumunu sürdürmekle ekonomik fırsat kapılarını açık tutamaz. Milliyetçi Hükümet, ülkenin gerçek denetimini elinde bulundurmaktadır; halkın çoğunluğunca desteklenmektedir; İtilâf Devletleri'nce de fiilen tanınmaktadır. A. B. D., kendi çıkarlarını öbür devletlere verilen ekonomik ayrıcalıkları protesto etmekle kurtaramaz, çünkü, Türkler, ekonomik yardıma son derece gerek duymaktadırlar,"** dedikten sonra, İstanbul'daki Ticaret Kurulu yardımcılarından Julian Gillespie'nin, kendi delegesi olarak Ankara'ya gönderilmesini önerdi. Bu görünüşü ile Gillespie, Ticaret Bakanlığı'nın resmî bir ilgisi olduğundan, kişiliği, Dışişleri'nden birinin gönderilmesinden daha az resmîlik taşıyacaktı; bu önerisine aykırı bir talimat gelmezse, Gillespie'yi Milliyetçiler'in merkezine göndermeyi tasarladı. Dışişleri Bakanlığı, Gillespie'nin Ankara'ya gönderilmesine karşı olmadığını, Ticaret Bakanlığı'nın da bunu uygun bulduğunu bildirdi. Ancak, Gillespie'nin tutumu ve durumu yalnızca kişisel ve resmîilik dışı olacaktır. Yakın Doğu Dairesi tarafından hazırlandığı biçimiyle telgraf şu sözlerle bitiyordu: **"...ve Ankara Hükümetiyle yakın ilişkiler kurmayacaktır."** Bu, talimatı onaylayan Dışişleri Bakan Yardımcısı tarafından resmî telgraf metninden çıkarıldı.

Bristol, Milliyetçiler'in İstanbul'daki temsilcilerinden, gizli olarak, şu sırada bir Amerikan temsilcisinin Ankara'

ya gönderilmesinin hoş karşılanıp karşılanmayacağını sordu ve kendisine, bir temsilcinin gelmesinin gerçekten memnunlukla karşılanacağı yolunda cevap verildi. Milliyetçiler, Amerika'yla yakınlaşmaya gerçekten de büyük bir değer veriyorlardı. Bu nedenle derhal, Amerika'ya bir kurul göndermek Avrupa hükümet merkezinde yaptıkları gibi Washington'da da biçim bakımından özel, fakat gerçekte resmî bir temsilcilik kurmak için tasarılar yapmaya başladılar. Oysa bu, Dışişleri'nce istenebilecek, kabul edilebilecek şeklin en sonuncusuydu. **Bunun bir diplomasi sorunu olması bir yana, ulusun ve Kongre'nin kızgınlığı, yöneticilerin başında patlayacaktı, çünkü, bunlara verilmiş olan ve özellikle Hıristiyanlara karşı kötü davranıldığını anlatan raporlar nedeniyle Türkler aleyhinde duygular uyandırılmıştı.** Bu durumda Bristol'a acele talimat verilerek bir Milliyetçi kurulunun gönderilmesini önlemesi ve bu konuda Milliyetçiler'in cesaretlerinin kırılması istendi. Bristol, bir ay sonra, 17 aralık'ta, uzun bir telgrafla karşılık verdi. Bunda, yakında Ankara'ya gidecek olan Gillespie'ye Ankara yönetimini, Kurul gönderildiği takdirde Amerika Hükümeti'nin içine düşebileceği durum hakkında çok ihtiyatlı ve uygun biçimde uyarması talimatı vereceğini bildirdi. Kendi kanısına göre, bir Milliyetçi Delegasyon'un A. B. D.'nde kabulü gerçekten büyük bir önem taşımakta olduğundan, Dışişleri'nin bu kararının nedenlerinin bildirilmesi kendisi için büyük bir değer ve yardım olacaktı. **Bunun Ankara Hükümeti'ni tanımak anlamına geleceğinden korkmak için haklı nedenler yoktu; Britanya, Fransa ve İtalya, Milliyetçi'leri, resmen tanımadıkları halde temsilcilerini kabulden çekinmemişlerdi. Millî Hükümet, iki yıldan beri ayakta ve Türkiye'nin büyük kısmına egemendi; İstanbul Hükümeti, yalnızca bir gölge, hem de Ankara'nın bir gölgesiydi. Millî hareket ciddiye alınmalı ve sesini dünyaya duyurmasına olanak sağlanmaktaydı.** Avrupa merkezlerinin çoğunda bu fırsat verilmişti ve yalnız A. B. D. ona bu yolu kapamıştır. Politik bakımdan

Amerika'nın durumu, İstanbul'daki Yüksek Komiser tarafından yürütülecek ilişkilerle Beyrut, Halep ve başka yerlerdeki konsolosluklar vasıtasıyle ve hayır dernekleri çalışmalarıyle sürdürülebilirdi. Fakat, Amerika'nın ticarî çıkarları başka şeydi ve bu noktada A. B. D.'nin hiç bir girişimi yoktur, diye uyarıda bulunduktan sonra, Milliyetçiler, Amerika Türkiye'de sanat ve ticaretle olmadığına inanmışlardır. Bu görüşle kendi ekonomik politikalarına yol çizerken Amerika'ya önem vermemektedirler.

Telgraf, bundan sonra, Amerika'nın Orta Doğu politikasının ayrıntılı bir eleştirisine girişiyor. Amerika'nın Orta Doğu politikasını ele alma biçimi katı ve hayal gücünden yoksun ve kanuna saygı yönünden çok titizdir. 1919'dan beri burada gerçekte bir Amerikan politikası güdülmemiştir. Yalnız iki davranışı bundan ayrı tutmak gerekir ama bunların her ikisi de bahtsız hareketlerdir. Birincisi, İzmir çıkarmasına, öteki de Ermenistan sınırlarının çizilmesine katılmasıdır. Bu davranışlarıyle Orta Doğu'nun bugünkü durumunda payı vardır. Bristol, "geçmişi bir kenara bırakırsak" diyor, "Orta Doğu'nun alacağı son şekil, A. B. D. için büyük önem taşımaktadır ve bu son şeklin verilmesinde, Amerika bunun adalete, hakka ve eşitliğe ve "açık kapı" ilkelerine dayandığını istiyorsa, kendisinin buna katkıda bulunması bir zorunluktur."

İstanbul'un görüşü açısından bakılınca Bristol'un tutumunu bir çok noktadan haklı görmek mümkündü. Fakat Dışişleri de soruna, Washington'un, ulusun seçimle gelmiş temsilcilerin ve Orta Doğu'yla ilgili öbür devletlerin açısından bakmak zorunluğundaydı. Bristol'un daha girişken bir politika izlenilmesi yolundaki öğütleri, verdiği bilgiler ve isteklerinde direnmesi, Dışişleri Bakanlığı'nca da bilinmeyen şeyler değildi ve Türkiye üzerinde bilgi kaynağı olmak bakımından büyük değer taşıyordu. Ancak, bunlar iyice işlenip yumutaşılmadan, pek büyük ihtiyat tedbirleri alınmadan bu konuda rol oynayabilecek pek çok etken arasında

yalnız birini ele alarak Amerikan politikasını yapmak, yürütmek, elbette mümkün değildi.

Gillespie, 1921 aralığı'nda Ankara'ya gönderildi. Bir Amerikan destroyeriyle İnebolu'ya geldi. Oradan arabayla on bir günde Ankara'ya vardı. Hükümet adamlarının hepsiyle başta Mustafa Kemal olmak üzere, Adnan Bey, Yusuf Kemal Bey, Ankara'daki Amerikan Grubu önderleri ve Rauf Bey'le görüştü. Kendilerine, Dışişleri'yle hiç bir ilişkisi bulunmadığını ve yalnız Ticaret Bakanlığı'nın temsilcisi olduğunu açıkladı. Dostça bir kabul gördü. **Bir çok görüşmeden sonra Gillespie, mümkün olduğu kadar Rauf Bey'e yaklaşmaya çalıştı. Rauf çok iyi İngilizce biliyordu ve Gillespie üzerinde namuslu ve samimî bir insan olarak güçlü bir etki yaratmıştı.** Rauf Bey, kendisine, Türk Hükümeti'nin iki amacı olduğunu söyledi: Biri, savaşı başarıyla bitirmek, öbürü de Barış Konferansı'nda Türkiye'de bütün imtiyazların şimdi başkalarına ve sözgelişi Amerikalılara ayrılmış, verilmiş olduğunu söyleyebilmekti. Yine, Türkiye'nin Musul üzerindeki isteğinin devam ettiğini de söylemiştir. **Rauf Bey, "bu bölgede Van gölü çevresindeki petroller çok önemlidir ve herhangi bir Amerikan petrol grubunun girişimi tercihli işlem görecektir,"** demiştir. Gillespie, Mustafa Kemal tarafından da yeteri kadar etkilenmişti; Mustafa Kemal, kendisini gayet kibarca kabul etmişti ve Amerikalı konuğun Ankara'ya gelişini çok iyi karşıladığını ima etmek ister gibiydi. **Zaman kazanmak ve bir çok Bakanlıklar arasında bitmez tükenmez dolaşmalardan kurtulmak için, onların resmî ve özel cevaplarını yazıyle almak amacıyle, Gillespie, kırk soruluk bir liste hazırladı. Konusu, Türkiye'nin genel ekonomik durumu hakkında gelecekle iglili umutlar ve özellikle Amerikan sanat ve meslek sahiplerine etki yapacak şartlardı.** Bu liste, ilgili Hükümet dairesine verildi ve yazılı karşılıkları alındı. Bu listede fazla ayrıntılara giriyorsa da, sorulardan üçü derhal ilgilenmeyi gerektirecekler arasında sayılabilirdi. **Birincisi, Türkiye'nin Amerikan işadamlarına karşı**

tutumunun açıklığa kavuşturulmasıydı. Bunun cevabı, Millî Hükümet'ce, Amerika'nın Türk ekonomisine katkıda bulunmasının ciddî olarak çok olumlu karşılanacağı, olmuştur. Hem bu, yalnız ticaret konusunda değil, ülkenin gelişmesine yol açacak alanlarda da böyledir ve Amerikan kapitalini Türkiye'de görmek içtenlikle istenmektedir. İkinci soru da, Chester imtiyazına karşı Hükümet'in tutumu öğrenilmek isteniyordu. Türkiye'nin cevabı, hükümetin Türk egemenliğine dokunmayacak herhangi bir imtiyaz önerisini tetkik etmeye hazır olduğu, fakat, somut öneriler getirilmedikçe özel vaatler üzerinde yorum yapılamayacağı doğrultusunda olmuştur. Üçüncü soru, tekel'ler konusunda güdülen Türk politikası hakkındaydı. Hükümet'in buna karşılığıysa, Türk kapitalinin katılması ve Türk denetimi altında bulunmak ana şartıyle Tekel sisteminin uygulanabileceğiydi.

Gillespie, şubat ortalarında İstanbul'a döndü. Politik ve ekonomik konularda vardığı sonuçları bildiren raporunu Bristol'a verdi. Aynı zamanda, Milliyetçiler'in merkezine yaptığı ziyaretin yalnız ticaret yönünü bildiren bir raporu da kendi Ticaret Bakanlığı'na gönderdi. Kendisi, o tarihlerde Ankara'da olup İstanbul'a dönmek üzere bulunan bir gazeteci eliyle, ocak sonunda, Bristol'a kısa bir rapor göndermişti. **Bu raporunda, Türkler, üç nedenle, A. B. D. ile sıkı ekonomik ve ticarî ilişkiler kurmayı samimî olarak istemektedirler: Birincisi, malî yardıma gerek duymaktadırlar ve Amerikan malî kurumlarından verilecek imtiyazlara karşılık borç alabileceklerini ummaktadırlar. İkincisi, onların inancına göre, Amerikan malî kurumları, Avrupalı benzerleri gibi, politik amaç güden kurumlar olmayıp yalnız ticarî çıkarlar peşindedirler ve Amerika Hükümeti de, onlar adına Türkiye'nin içişlerine karışmak istemeyecektir. Üçüncüsü, Türkler yine o kanıdadırlar ki, Amerikan firmaları, elde edecekleri imtiyazları dış baskılarla bırakmak zorunda kalmayacaktır, çünkü, kendi Hükümetleri, herhangi bir dış baskıya karşı onları koruyacak güçtedir.**

Amerikan ticareti için derhal kendini gösterecek ihtimaller savaş şartları ve havası içinde değil, fakat durum daha çok kararlılık kazandığı zaman vaat edici olabilir. **Sözgelişi, Kilikya öyle bir alandır ki burada sulama işleri gibi fırsatlar çıkabilir ve Türkler de Amerikan uzman ve araçlarını elde etmek için çok isteklidirler. Tarım makineleri konusu, İleride Amerikan ihracatçıları için açılacak bir alandır.** Gillespie, Ticaret Bakanlığı'na verdiği raporda, "Türkleri, Avrupa devletlerinin, Barış Antlaşması'na dayanarak, tekelciliğe kalkışmalarını önlemek üzere, Amerikan firmalarına bazı yapım işleri ve doğal kaynakları geliştirmek için süreler tanımaya da çok arzuludurlar. Aynı zamanda, Chester projesinin yeniden gözden geçirilmesine uygun bir hava olduğu gibi Irak yerine şimdi İngiltere tarafından istenmekte olan **"Kürdistan"** petrollerinin işletilmesine Amerika'nın katılması yolunda, Musul işinde olduğu gibi, açık bir istekleri vardır," diyor. **Gillespie'nin Ankara ziyaretinden kısa bir süre sonra, Ankara'da Amerikan taraflılarının önderi durumunda bulunan ve o sırada Mustafa Kemal'in Dışişleri Bakanı olan Yusuf Kemal Bey, mart 1922 tarihinde toplanacak Londra Konferansı'na giderken İstanbul'a da uğradı.** Şehirde bulunduğu sırada Yüksek Komiserler ve Bristol tarafından davet edildi. Bristol, Yusuf Kemal'in Amerikan Yüksek Komiseri'ni ziyaretinden söz eden telgrafında, Fransız Yüksek Komiserliği'nde sıcak bir karşılama gördüğünü, İngilizlerde soğuk, İtalyanlarda ise ne soğuk, ne de sıcak denemeyecek bir hava ile karşılaşmış olduğunu yazıyor. **Bristol ile görüşmesinde Yusuf Kemal, Türkiye'nin Amerikan yardımına olan ihtiyacından söz ettikten sonra, "bütün devletler içinde, Türkiye'nin özgürlük savaşını en iyi anlayıp değerlendirebilecek ülke, Amerika'dır. Ülkede bütün düzensizliğin ve huzursuzluğun sorumlusu Yunanlılardır ve bunu önlemenin en iyi çaresi, Yunanlıların ülkeden çekip gitmesidir; şüphesiz, yalnız Yunan ordusuna yardım eden Yunanlıları sürmek zorunlu olmuştur,"** demiş-

tir. Bristol, "en uygun davranış, Kilikya'da olduğu gibi hareket etmenizdir. Bu davranış dışarda çok beğenilmiştir, değerlendirilmiştir," demiş, Millî Hükümet'in yurtta en uygun yönetimi kurmak için her şeyi yapmakta olduğu ve şartlar imkân ve fırsat verdikçe bu yolda yürüneceği karşılığını almıştır.

Birkaç gün sonra, Yusuf Kemal tekrar çağırıldı, fakat bu sefer Amiral Bristol tarafından değil, Yüksek Komiser'in Yardımcısı Allen Dulles tarafından. Bu buluşmada, görüşmeler daha belli konular üzerinde geçti. Yusuf Kemal Bey, Türkiye'nin kapitülasyon yükünden kurtulmak zorunda olduğunu ve kendi bakımından yurda modern kanunlar getirmek istediğini söyledi. Bu, Türkiye'yle öteki devletler arasındaki ilişkileri iyileştirecek ve Türk ulusunun sürekli huzursuzluğunu ortadan kaldıracaktı. Dulles, Amerikan işadamları, Ankara Hükümeti'nin isteklerine uygun olarak Türkiye'de ticarî alanda ya da başka konularda işe girişirlerse Türk mahkemelerine güvenip güvenemeyecklerini, sordu. Kemal Bey, "kurulacak düzende yabancılar da, tıpkı Avrupa ülkelerinde olduğu gibi, aynen Türklere uygulanacak işlemi göreceklerdir," dedi. Bundan sonra Yusuf Kemal, diplomatik ilişkiler konusunu ortaya attı ve bunun Amerika'ca bir genel anlaşma içinde mi, yoksa Türkiye ile imzalanacak bir özel anlaşma ile mi kurulmak isteneceğini sordu. Dulles, Amerika'nın bir genel anlaşmaya katılmasının daha az ihtimali olduğu cevabını verince Yusuf Kemal, o halde, iki ülkenin, bir genel anlaşmadan önce kendi aralarında görüşeceklerini umduğunu ekledi. Dulles, Amerika'yla ilişkileri kesen tarafın Türkiye olması bakımından ilk adımın Türkiye'ce atılması gerektiğini söyledi. Yusuf Kemal, Büyük Millet Meclisi'nin, herhangi bir zamanda ilişkileri kesen 1917 kararnamesinin kaldırılmasına hazır olduğunu açıkladıktan sonra, böyle bir davranışın Amerika'ca olumlu karşılanacağı bildirildiği anda kararın çıkarılabileceğini anlattı. Bu buluşmanın raporunu veren telgraf Dışişlerine ulaştığında, Yakın

Doğu Şubesi, telgrafın kıyısına şu notu koymuştu: "Bu, kendilerine, geçen yaz, üstü kapalı söylenmişti."

Türkiye'nin ulusal rejimi ile Amerika ilişkilerinin ilerlemesi, Türkiye için büyük önem taşıyan daha acele olaylar nedeniyle yeniden durakladı. — Londra Konferansı, İtilâf Devletleri'yle görüşmeler, Yunanlılarla savaşın yeniden başlaması ve 1922 eylül'ünde Milliyetçiler tarafından kazanılan kesin zafer, Gillespie'nin Ankara'dan dönüşünden sonra, Ankara'ya uzun — ya da kısa süreli olmak üzere devamlı bir delege gönderilmesine karar verildi. Dışişleri'nin Dış İlişkiler Servisi'nden Robert W. İmbrie, 1922 haziran'ında bu göreve atandı. Yöneticilerle kurduğu ilişki sıcak ve içtendi, fakat, Ankara'da ilk dört ay içinde pek önemli bir gelişme göstermedi. Ekim'de, kısa bir süre için İstanbul'a döndü. Ancak, pek az bir süre sonra, durumun önemi ve ciddiliği göz önüne alınarak hemen Ankara'ya gönmesi talimatını aldı. Fakat İstanbul'dan ayrılmadan önce, Dışişleri'ne telgraf çekerek iç durum ve ticarî olanaklar hakkındaki izlenimlerini bildirdi. Bu, kendisinin ilk raporuydu.

İmbrie, Anadolu'da geçirdiği dört ay süresince, Milliyetçiler'in yönetim ve denetimleri altında bulunan ve ülkenin büyük bir bölümünü içine alan yedi, sekiz ili gezdiğini söylüyor. Anadolu'nun büyük bir bölümü, yalnız Kürtler ve bazı haydutluklar dışında, sakindi; fakat hiç bir zaman rahatsızlık vermiyor, tecavüz etmiyorlardı. Yiyecek sıkıntısı görülmüyordu. Hıristiyanların baskı altında tutulduğunu anlatacak bir işaret görmemişti. Bu, hiç bir şey olmamış demek değildi, fakat Türkler tarafından Hıristiyanlara baskı, Hıristiyanlar tarafından Türklere yapılmış olan baskı ile ödeşmiş sayılabilirdi. Tütün dışında Amerika'nın ticarî ilişkileri önemsenmeyebilirdi. Chester'in işleri için bir temsilcisi Ankara'daydı ve imtiyazın alınması konusunda umutlu görünüyordu. Amerikalılar, Türkiye'deki ticarî girişimleri için kapitülasyonların zorunluğu üzerinde direniyorlardı.

BU DÖNEMDE, Amerika'nın başlıca ilgisi, henüz Türk yönetimi altında bulunan Hıristiyan halkın, içinde bulunduğu şartlardı. Bir keresinde Yüksek Komiser, Samsun Rumları için doğrudan doğruya, fakat resmî olmamak üzere Ankara Hükümeti'yle görüştü. Bristol, 18 tarihli telgrafında, Yunan saldırısının en yüksek ölçüsüne vardığı sıralarda, Yunan Hükümeti'nin Samsun bölgesini işgale hazırlandığı yolunda alınan raporlar üzerine Samsun'daki bütün Rumların o bölgeden sürülmesi emredilmiş olduğunu bildirmiştir. O bölgede 15.000 kadar kadın, çocuk ve ihtiyar şehirde bırakılmış, askerlik çağındaki bütün erkekler, iç taraflara götürülmüşlerdi. Bristol, Ankara'ya bir protesto gönderdiğini ve Mustafa Kemal'den, sürgünü durdurmasını istediğini bildiriyor ve telgrafı şu kelimelerle bağlıyordu: "Sizden, hükümetime gönderebileceğim olumlu ve acele bir cevap almaktan çok memnun olacağım."

Bir yıl sonra, Şamsun'da yeniden olaylar çıktı ve bu olaylar yine protestoyu gerektirdi ama bu sefer protestoyu yapan Dışişleri Bakanlığı'ydı. 7 haziran 1922'de Yunan savaş gemileri Samsun'u bombardıman etti. Samsun büyük zarara uğramış, birkaç kişi de ölmüştü. Fakat, buna Amerikalılar sebep olmamıştı. Amerikan kumpanyasına ait bina iki kere bombalanmış, fakat Amerikalılara bir şey olmamıştı. Bununla birlikte orada bulunan Amerikan destroyeri komutanının arzusuna rağmen Amerikalıların şehri terk etmelerine izin verilmemişti. Bu olay hakkında Bristol'un raporu alınınca Dışişleri, önce, Bristol'a bir telgraf çekerek İstanbul'da bulunan Millî Hükümet temsilcileriyle görüşmesini ve kendilerine, Samsun'daki Amerikalıların şehri terk etmelerine hükümetlerince izin verilmemiş olmasının Washington'da çok kötü bir etki yarattığını, A.B.D. Dışişleri Bakanlığı'nın böyle bir tutumun tekrar edilmeyeceğine güvenmekte olduğunu ve Amerikan yurttaşlarının uğrayabileceği herhangi bir haksızlıktan Ankara yönetiminin sorumlu tutulacağını, bildir-

meslni istemiştir. Bu telgrafta Bristol için bir gizli talimat da vardı: Türkiye'deki Hıristiyanların içinde bulundukları şartların soruşturması düşünüldüğü bir sırada Yunanlılar tarafından Samsun'un bombardımanı Bakanlıkça doğru bulunmuyordu. Daha kötüsü, Anadolu'daki durumu daha da ağırlaştırabilecek bir hava yaratabilirdi. Bristol, bunu, Ankara'nın temsilcisi Hamid Bey'e bildirdi. Hamid Bey bu emrin nedeni olarak, şehir yönetiminin, yalnız bir grubun şehri terk etmesine izin verildiği takdirde çıkabilecek karışıklıklardan korkulduğunu ileri sürdü. Bu görüşmeden kısa bir süre sonra, destroyerin komutanı İstanbul'a döndü ve yanında şehrin Türk otoriteleri tarafından verilmiş yazılı bir de karar getirdi. Bunda şöyle deniyordu: "Düşman kuvveti görülür görülmez sıkıyönetim ilân edilecek ve kimsenin şehri terk etmesine izin verilmeyecektir. Ancak, yabancılara, Kızılay bayrağı altında bulunacak bölge hastanesine sığınma hakkı verilecektir." Komutan, hastanenin cephane dolu olması bakımından bu tedbiri yeterli güvenlikte bulmuyordu. Olayların bu gidişi karşısında Bristol, Hamid Bey'le yeniden tartışmak kararını verdi ve Hamid Bey'e, Amerika'nın tutumunu daha kesin bir dille anlatarak Milliyetçilerin davranışlarının Washington'da yaptığı kötü etki üzerinde kuvvetle durdu. Bu arada Dışişleri Bakanlığı, bombardımanın hukukî yönünü incelettirdi. Hukuk danışmanları, uluslararası yasada, yabancı bir ülkede yaşayan kendi yurttaşlarının, oturdukları şehri terk etmelerine izin verilmesi yolunda, yabancı yetkililere karşı, bunların almış oldukları bir kararı bozdurmak için, direnebilme ilkesi bulunmadığı görüşüne vardılar. Yakın Doğu şubesi ilgililerinden biri, şu düşünceyi ileri sürdü: **"Benim görüşüme göre Türkler, Amerikalılara karşı davranışlarında kibirli ve yüksekten bakar bir tutum içindeler. Onları ülkeden koğuyorlar, hareket özgürlüklerini büyük ölçüde sınırlıyorlar ve şimdi de, bombardıman başlarken şehri bırakmamaya zorluyorlar. Bu gibi davranışlara izin verirsek Türkiye'deki itibarımız ciddî ola-**

rak etkilenecektir." Bu arada, Milliyetçiler, tutumlarını değiştirdiler.

Bristol, 24 ağustos'ta, Hamid Bey'in kendisine, "ileride bir bombardıman olursa, Amerikalılar Samsun'dan boşaltılacaklardır" dediğini yazdı.

Amerikan politikasını daha derinden ilgilendirmiş olan iş, İngilizlerin 1922 ilkbahar'ında önerdikleri Soruşturma Komisyonu oldu. Komisyon, kurul olarak, o kadar önemli değildi; gerçekte, hiç bir soruşturma yapmamıştı ve örgütlenme zamanında Anadolu gittikçe Milliyetçiler tarafından yeniden parça parça ele geçirilmekteydi. Bunun sonucu olarak, bir bölgenin denetlenmesi gerektiğinde kendilerinden izin alınmak zorunluğu olacaktır ki bu istenmeyen bir durumdu. 15 mayıs 1922'de İngiliz Elçisi Geddes, Dışişleri Bakanı Hughes'e, Ankara yöneticileri tarafından Anadolu'da Hıristiyanlara karşı girişilen eylemler hakkında bir yazı yazdı. Şöyle diyordu: "İngilizlerin, mart ayında Türkiye ile bir barış antlaşması imzası hususunda öne sürdükleri ve bu arada Hıristiyanları da ilgilendiren önerilerin sonucu olarak İngiliz Hükümeti, çok ciddî bir sorumluluk altına girmiş bulunuyordu. Bu durumda, İngiliz Hükümeti, İngiltere, Fransa, İtalya ve A. B. D.'nin birer delegesinden kurulacak bir komisyonun söz konusu olay ve sürgünler hakkında soruşturma yapmasını uygun bulacağınızı düşünüyoruz."

Bu notanın arkasından, Bristol'dan bir telgraf alındı. Bristol, İngiliz meslektaşının bu konu hakkında kendisine bilgi verdiğini yazmakta ve böyle bir komisyona katılınmaması gerektiğini öğütlemektedir. Bristol, bu görüşünü şu noktalara dayandırmaktadır:

"Birincisi, soruşturmayı gerektiren olaylar, Fransızların Kilikya'daki davranışları sonucu olarak, bundan bir yıl önce başlamıştır; ikincisi, Yunan ordusunun 1919'da İzmir'i işgali sırasındaki davranışları ve 1921 yaz saldırısında giriştikleri vahşet ve zulüm; üçüncüsü, İngilizlerin bu olaylar hakkında yayınlanmış olan raporları. Bunlar, önerilen so-

ruşturma için daha o zaman derhal harekete geçilmeyi gerektirirken, kendileri, Türkler aleyhinde yaptıkları propagandalara dayanak olarak kullanmış ve böylece Yakın Doğu'daki durumlarını güçlendirmek istemiş olduklarını gösteren pek çok işaretler vardır; dördüncüsü, azınlığın durumlarının kötü olduğu uzun zamandan beri bilinmektedir; böyle olduğu halde, İngilizlerin, Fransızları Milliyetçiler'e karşı olan tutumlarını sertleştirmeye kışkırttıkları bir sıradaki bu feryatları anlamlıdır; beşincisi, İngilizlerin bir Soruşturma Komisyonu kurulması yolundaki tekliflerinin önceden yayınlanmış olması kendilerinin politik bir amaç güttüklerini göstermektedir."

Başkan, İngilizlerin isteğini kabul etti ve bu, 3 haziran'da İngiliz Elçisi'ne bildirildi. 19 temmuz'da, İngiliz Elçisi'nin İşgüderi Fransa'nın görüşüne saygı göstererek, İtilâf Devletleri hâlâ Türklerle savaş durumunda bulunmaları bakımından, soruşturmanın Kızılhaç eliyle yapılmasının kararlaştırılmış olduğunu Dışişleri'ne bildirdi. Bu yeni öneriyle Anadolu olayları konusu bir tarafa bırakıldığından Kızılhaç da soruşturmasını yapamadı.

■

CHESTER İMTİYAZI, Amerikan politikasının somut bir konuda uygulanmasının ikinci örneğini vermektedir. 1920 yılında, emekli Amiral Colby Chester, Dışişleri'ne baş vurdu ve şunları anlattı: Kendisinin de üyesi bulunduğu bir grup, Ottoman-American Development Company, savaştan önce yaptığı görüşmeler sonunda, Türkiye'de Demiryolu yapımı ve maden yataklarının işletilmesi konularında bir imtiyaz almıştı. Türkiye'deki karışıklıklar, kumpanyayı, kendi yararlarını izliyemez hale düşürdü, fakat durum düzelir düzelmez bu işin peşinden koşmak niyetindeydi. 1921 şubat'ında, yeniden baş vurarak, işe karışılmasının mümkün olup olmadığı konusunda Bakanlığın görüşünü almak istedi.

Kendisine, durumun uygun olmadığı ve şimdiki Türk Hükümeti'nin de kesin bir karar almasının mümkün bulunmadığı cevabı verildi. Ertesi yıl Chester yeniden Dışişleri Bakanlığına geldi ve kendi tasarısını Bakanlığın desteklemesini istedi. Kendisine, Bakanlığın, tasarıyla ciddî olarak ilgilendiği bildirildi. Bu görüşmede görüldü ki Chester tasarısı, gerçekte bir imtiyaz niteliği kazanmamıştı, çünkü, ilk baş vurma Türkiye parlamentosunca onaylanmamıştı. Chester, Dışişleri Bakanı'nın ve Bakanlığın desteğini istemişse de Bakan, bunun üzerinde daha fazla düşünmesi gerektiğini söylemişti. Bu konuda, Yakın Doğu Şubesi'nin görüşü de şuydu.: "Dışişleri Bakanlığı'nca, Mezopotamya petrolleri konusunda İngilizlerin isteklerine karşı çıkılmış olması nedeniyle, Chester'in desteklenmesi için kesin bir tutum içine girmek uygun olamazdı. Chester, mayıs'ta yeniden geldiğinde, kendisine, A. B. D.'nin şartları tamamlanmamış bir imtiyaz konusu olduğu için Turkish Petroleum Company'nin isteklerine karşı çıkmış olduğuna göre, Dışişleri, ötekinden daha güçlü bir temele dayanmakta olan Chester isteklerini destekleyerek kendi tutumuna ters düşemezdi. 1922 şubat'ında Chester, Dışişleri Bakanı'ndan görüşme isteğinde bulundu. Kendisine, Dışişleri Bakanı'nın, görüşünü daha önceki mayıs buluşmasında açıklamış olması bakımından, yeniden tartıştılacak bir nokta görmediği, karşılığı verildi.

1922 boyunca, bir çok yeni örgütlenmeden sonra, Ottoman-American Development Company'nin yerine geçen Ottoman-American Development Corporation, Ankara'ya bir temsilci gönderdi ve Ankara Hükümeti'yle görüşmeler yeniden başladı. Yüksek Komisere, Dışişleri Bakanlığı'nca verilen talimatta, görüşmelere hiç karışmamak üzere, Amerikan firmasının desteklenmesi bildirilmiş, ve ancak, gerek Türk Hükümeti'ne ve gerek bu firmaya, ortaya çıkabilecek güvenilir başka Amerikan grupları karşısında Chester grubuna bir öncelik tanınmamakta olduğunun anlatılması is-

tenmiştir. Chester grubunun Ankara yönetimiyle görüşmeleri başarılı oldu ve nisan 1923'te, Anadolu'da demiryolu yapılması, il hesabıyle garanti (Kilometre garantisi) yerine, yapılacak hat boyunca maden işletme imtiyazı verildi. İmtiyaz onaylanmadan önce, Chester grubunda bir ilgisi bulunan General Goethals, Dışişleri'ne baş vurarak Yakın Doğu Şubesi Şefi Allen Dulles'la görüştü. Dulles'a, Bakanlığın, imtiyazı: "Çok kuvvetle destekleyeceğini" umduğunu ve özellikle Musul konusuna değinerek Bakanlığın, imtiyaz planına dayanan kendi isteklerini İngilizlere karşı da destekleyip desteklemeyeceğini sordu. Dules, kumpanyaya daha önce bildirmiş olan Bakanlık görüşünü hatırlatarak Dışişlerinin Yakın Doğu'da toprak konularına karışmak istemediğini söyledi. **"Türkiye'nin Musul üzerindeki hakları, Türk-Irak sınırlarının belirlenmesine bağlıdır ve bu nokta, Lozan Antlaşması'na göre Türkiye ile İngiltere arasında çözüme bağlanacaktır,"** dedi.

Goethals'in Dışişleri'ne müracaatından sonra, 13 nisan 1923 tarihinde Bristol'den bir telgraf alındı. Bunda, Fransa'nın, Chester imtiyazına karşı ve bu imtiyazın, Fransa'nın savaş öncesinde alınmış haklarını bozma niteliğinde olduğu yolunda bir nota vermiş bulunduğu bildiriliyordu. Bunun üzerine Paris, Londra ve Roma Elçiliklerine birer talimat gönderilerek Fransa'nın davranışı çerçevesinde bilgi verildi, Fransız protestosu karşısında Bakanlığın tutumu bildirildi. Buna göre, Amerikan Dışileri Bakanlığı, bu imtiyazı özel bir iş saymakta ve Amerikan Hükümeti'nin bunda bir ilgisi bulunmamaktadır. Bakanlığın elindeki bilgilere göre bu imtiyaz, bir tekellik imtiyaz değildir. Maden üzerinde verilen hak, demiryolu boyunca verilmiş bir hak olup bunun için normal olarak bir şey denemez; istenen hakların geçerliliğini ilgilendiren konulardaki kavgalar ise ya hakem yoluyle ya da tarafların karşılıklı hakları gözetilerek dostça bir anlaşmayla çözümlenebilir. 16 nisan'da, Fransız Elçisiyle yapılan bir konuşma sırasında, Jusserand, sözü Fransız pro-

testosu üzerine getirdi. Kendisi resmî bir protestoda bulunmak istemiyor ve yalnız Fransız istekleri üzerine Dışişleri Bakanlığı'nın dikkatini çekmek istiyordu. İki hükümetin, bu konu üzerine birlikte eğilebileceklerini umuyordu. Hughes, yapılması gereken ilk iş bütün konuları ele almaktır, karşılığını verdi. Kendisi, Fransız imtiyazının niteliğini ve anlaşmazlığın ölçüsünü öğrense iyi olurdu ve sonra iki tarafın istekleri incelenebilirdi. Chester projesi hakkında kendisi de tam bilgiye sahip değildi. Bu nedenle o tasarı üzerinde yorum yapamıyordu. Fakat, Elçi, Fransızlarla ilgili konuda Dışişleri'ni aydınlatacak bilgileri verirse, bu istekler Bakanlıkça dikkatle incelenecekti. Elçi, A. B .D.'nin bu konuda işbirliği yapacağını kendi hükümetine bildirmek istediğini söyledi. Hughes, bu, A. B. D.'nin değil, imtiyaz sahiplerinin özel çıkarları konusu olduğu karşılığını verdi. Kendisinin, çıkar gruplarının karşılıklı durumları hakkında bilgisi olmadığını, ilgililerin dostça bir anlaşmaya varmaktan memnunluk duyacaklarını sandığını fakat, bundan öteye onları zorlamanın elinde olmadığını ekledi.

Dışişleri, 20 nisan tarihiyle çektiği bir telgrafta Bristol'a şu talimatı verdi: **"Bakanlık, sizin Chester imtiyazıyle ilgili bütün konularda en büyük bir sır saklama ve ihtiyat ile hareket edilmesi ve bütün bu sorunlar bilinmeden hiç bir eylemde bulunulmaması yolundaki görüşünüzle aynı kanıdadır. Bakanlık daima bu politikayı gütmüştür. Chester, imtiyazı, üçlü anlaşmaya ve Bağdat Demiryolu imtiyazına götüren politik gidişe karşı Türkiye'de açık kapı politikasının zaferini gösterdiği anlamına gelebilir."** İmtiyaz, 29 nisan 1923'te onaylanmıştı. Ertesi ay, Ottoman-Amerikan Development Corporation, işe başlamak üzere sermaye toplamayı denedi, fakat başaramadı. Bu arada ve Lozan'da görüşmeler süresince Fransızlar, kendi istekleri çerçevesinde A. B. D.'ne baş vurmaktan geri kalmadılar. Konferans'taki Amerikan Delegasyonu, kendilerinin alması gereken durum hakkında talimat istediği zaman, Bakanlık, 16 nisan'da Jus-

serand'la konuşulduğu sırada ona karşı alınmış olan tutumun aynını tekrarladı. İngiliz Elçisi Geddes, 30 nisan tarihiyle, Bakan Hughes'e, söz konusu imtiyazla ilgili bir nota verdi. Bunda, Amerikan ve İngiliz ilişkilerini dış görünüşüyle bozabilecek olan anlaşmazlıkları ve güçenikliği önlemek üzere Bakanlığın, Amiral Chester ve ortaklarına, henüz hukukî statüsü belli olmamış bulunan Mezopotamya için, Ankara'daki Türk Hükümeti'nin herhangi bir hak verme yetkisi bulunmadığı yolunda bir uyarma göndermesini istiyordu. Hughes, buna, "henüz" imtiyazın aldığı biçim ele geçmemişse de kazanılmış haklarla ilgili ve yararlanılabilecek mümkün daha geniş bilgiler elde edilince, ileri sürmüş bulunduğunuz düşüncelerin üzerinde çok dikkatle durulacaktır," karşılığını verdi.

ON ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YENİ TÜRKİYE'NİN DOĞUŞU

MUSTAFA KEMAL'İN ve Milliyetçiler'in politik güçlerinin artması — bu Sevr Antlaşması metninin yayımlanması, Ankara'da azim ve heyecan dolu bir Hükümet'in kurulmuş olması, Yunan işgal bölgelerinin genişletilmesi, Fransa ve İtalya'dan ve Türk-Bolşevik Rusya'nın ortak sınırının öte yakasından (Bolşevik Rusya'dan) akan savaş gereçleri sonucudur — Sevr Antlaşması hükümlerinin zorla uygulanmasını imkânsız değilse bile, çok zorlaştırıyordu. Kral Konstantin'in Atina'ya dönmesi ise Sevr Antlaşması'nın uygulamaya konmasını zorlamak konusunu İtilâf Devletleri için yorulmaya değmez bir sorun durumuna getirmişti. Yunanlılar aleyhinde yapılacak değişikliklerle Barış Antlaşması'nın Türkler lehine daha yumuşak bir hale getirilmesi, bu durumun hemen görülecek bir sonucu oluyordu. İstanbul ve Ankara Hükümetleri, Yunanlıların da hazır bulunacağı bir konferansa çağırıldı. İzmir bölgesinin, yerel özerklik altın-

da bir Hıristiyan vali tarafından yönetilmek üzere, Türk egemenliği altında bırakılmasını önerdiler. Yine bu öneriye göre, İstanbul, Türkiye'deki Hıristiyan halkın korunma garantisi altında, İtilâf Devletleri'nce boşaltılacaktı; Türkiye de Boğazlar Başkanının sürekli garantisi altında olacaktı ve son olarak, Sevr Komisyonu Antlaşması'nın askerî yargıları da Türkler lehine değiştirilecekti. Bu öneriler, tümüyle, hem Yunanlılar, hem de Milliyetçiler tarafından reddedildi. Yunanlılar, özel şartlar altında bile, İzmir'in Türklere geri verilmesini kabul etmiyorlardı. Milliyetçiler ise, ne Trakya'nın Yunanlılara kalmasını ve bağımsız Ermeni devletini, ne de Sevr'in malî ve ekonomik yargılarını kabul ediyorlardı. Yunanlılar, buna, Anadolu'da yeni bir saldırı ile karşılık verdiler ve Milliyetçiler de Bolşeviklerle bir antlaşma imzaladılar. Aynı zamanda Fransızlar ve İtalyanlar, Milliyetçiler'le görüşmeye giriştiler. Fransızlar, Kilikya'da bir anlaşmaya varmak, İtalyanlar ise maddî ve manevî destek karşısında ticarî çıkarlar elde etmek peşindeydiler.

Amerika, görüşmelerin yalnız Amerikan hakları üzerindeki etkisine dikkat ediyor ve konferansa katılmıyordu. Türkiye antlaşması konusunda Amerika'nın tutumu bir yıl önce İtilâf Devletleri'ne bildirilmişti ve onu değiştirmek için akla uygun bir neden yoktu, fakat, antlaşmanın değişmesi gerekseydi, bundan Amerikan hakları olumsuz yönde etkilenebilir ve bu takdirde İtilâf Devletleri'ne yeni uyarmalarda bulunmak gerekebilirdi. Dışişleri Bakanlığı Londra Elçiliği'ne telgraf çekerek, öğrenilir öğrenilmez, Konferans sonucunun Washington'a bildirilmesini istedi ve 19 mart'ta elçiye, Amerika'nın, Konferans'ın ilerleyişini büyük ilgiyle izlediğini, çünkü, varılacak sonuçların, Osmanlı İmparatorluğu'nun eski topraklarındaki Amerikan haklarını etkileyebileceğini, bu nedenle, İtilâf Devletleri'nce Sevr'de yapılacak bütün değişikler hakkında, gizli tutulmak üzere, kendilerine bilgi verilmesi isteğinin İngiliz Dışişleri'ne anlatılması yolunda ikinci bir talimat gönderildi. İngiliz Dışişleri Bakanlığı, El-

çiye, "yayın organlarında Konferans hıkkında yazılanlar oldukça doğrudur ve şahsen de İngiliz Hükümeti'nin tutumunu doğrulayan resmî raporları görebilirsiniz," dedi. Elçi, bu tutumu Dışişlerine telledığı gibi yeni gelişmeler olmadığı sürece Konferans çevresinde yeni girişimlerde bulunmanın yararsızlığı üzerinde durmuştur. İngilizler, Elçiye: **"İzmir, Türklerle Yunanlılar arasında aşılmaz bir engeldir, Ermenistan da Ankara Türkleri için yine aynı büyüklükte bir önem taşımaktadır ve Türkler, Wilson'un sınır politikasının uygulanması mümkün olmadığı noktasında direnmektedirler. Türklerin hemen yeni bir harekete girişmelerini beklememekteyiz, fakat ilerideki Türk-Yunan savaşı havayı aydınlatacaktır,"** demişlerdir.

Dışişleri, Konferans'ın ne sonuç vereceğini öğreninceye kadar, ilgisini azaltmak, elini çekmek niyetinde değildi. Türkiye'deki gelişme çok yakından izleniyordu; Amerika politikası olayların gidişine adım uyduruyor ve Amerika'nın tutumu, uygun bir biçimde temsil ediliyordu. İtilâf Devletleri'nce ileri sürülen şartların Yunanlılar ve Türklerce onaylanmamasının anlamı, kısa bir süre içinde Sevr'in görüşme konusu yapılacağı umudunu vermiyordu. Anlam bakımından en yakın başka bir olay da Yunanlılarla Türkler arasında savaş döneminin yeniden açılmasıydı. **Yunanlılar başarıya ulaşırlarsa İtilâf Devletleri, Yunan amaçları üzerinde yaptıkları fedakârlıkları yeniden gözden geçirmeye ve Türkleri de Sevr'i imzaya zorlayacaklardı. Bu durumda, Yunan ordusunun ilerlemesi, Dışişleri için büyük ilgi ve önem taşıyordu.** 1921 nisan'ı başında Yunan saldırısı başarı kazanmamış göründüğü ve yayın organları İtilâf Devletler'inin savaşa karışmaya karar verdiklerini yayınladığı zaman, Londra Elçisine, "işe yarar bütün bilgileri sorup öğrenmesi ve derhal raporunu vermesi" talimatı gönderilmişti. Elçilik; "İngiliz Hükümetince böyle bir öneride bulunulmamış olduğu gibi, düşünülmemiştir bile" dedi. Yapılacak en iyi şeyin beklemek olduğu yolundaki İngiliz tutumunu kendi kar-

şılığı olarak bildirdi. Yunanlılar, askerlik ve maliye bakımından zorluklar içindedir. **Bundan kısa bir süre sonra İtilâf Devletleri, kavgada tarafsız kalacaklarını ve Boğazlar bölgesini de tarafsız bölge sayacaklarını bildirdiler.** Atina, 21 nisan'da, bir telgrafla, önemsiz bir olaymış gibi göstererek, Afyon'dan çekildiğini bildirmişti. Fakat, şimdi anlaşılıyor ki bu, gerçekte, büyük bir bozgunu haber veriyordu. Kral Konstantin ve Hükümeti bu yeni seferin büyük bir hata olduğunu anlıyordu. Atina'ya göre, yeni bir saldırının sonuç verme şansı çok azdı. Telgraf, Yunan yenilgisinin nedenini, Sırpları durdurmak için Trakya'ya ordu gönderilmesi, ağır silah eksiği, yanlış haber alma ve özellikle, tam saldırı arifesinde, yüzlerce Venizelos'çu subayın yerlerinin değiştirilmesiyle Venizelos'cuların **çılgınca ve kesin** isyana itilmelerine bağlıyordu.

■

ANADOLU'DA savaşın yeniden başlaması, Yunanlıların kendi üstünlüklerini denizlerde göstermek amacıyle giriştikleri deniz saldırıları yüzünden Amerikan çıkarlarını doğrudan doğruya etkiliyordu. Amiral Bristol, 21 nisan tarihli telgrafında, savaşın yeniden başlamasının, tarafsızların haklarıyle Yunanlıların, savaşan taraf olarak sahip olduğu haklar bakımından karışık bir durum yarattığını bildiriyor. Yunanlılar, Türk kıyılarını abluka altına alarak ve Milliyetçiler'in elinde bulunan kıyılara gitmekte olan gemileri durduruyorlar. Oysa, İstanbul'daki İtilâf Devletleri Denetim Kurulu'nun ve Boğazlar Bölgesi'nin koruyucu kanatları altında getirdikleri yardım araçlarını, İngilizlerin göz yummasıyle, denizden Bursa'ya taşımışlardır. Bristol, Yunanlıların İzmir limanında yaptıkları gibi, açık denizlerde Amerikan gemileriyle çatışmaya kalkışmaları ihtimalinden de söz etmektedir. Yunan bölgesel resmî görevlileri bu tutumlarını, ilân edilmemiş olmakla beraber, Türklerle Yu-

nanlılar arasında savaş halinin varlığına dayayarak haklı göstermek istemektedirler diyen Amiral, İtilâf Devletleri' nin Türkiye'deki eylemlerini dolayısyle ortaya koyan bazı davranışlarından da söz etmektedir. Türkler, hâlâ, teknik yönden İtilâf Delvetleri'yle savaş halindedirler, fakat, Türklerle Yunanlılar arasındaki savaşta, resmen, tarafsızlıklarını ilân etmişlerdir. Bu arada, İtalyanlar ve daha az ölçüde olmak üzere Fransızlar, Türk Milliyetçileri'ne gizlice destek olurlarken İngilizler de Yunanlıları desteklemektedirler. Yunanlılar ise, Anadolu'daki tutumlarını İtilâf Devletleri'nin Mandateri sıfatıyle yürütmektedirler. İtalyanlar, Bekir Sami Bey'i, Türkiye'nin güneyinden alarak (oraya Fransızlarla pazarlık görüşmelerine gitmişti) İstanbul yoluyle Samsun'a götürmek ve Yunanlıların eline geçmeden Ankara' ya ulaştırmakla Milliyetçiler de yarattıkları minnet duygularından çok zevk alıyorlar. "Durum hem trajik, hem de gülünç ve Yakın Doğu'da barış yakın görünmüyor," diyor Bristol.

Yunanlılar, Anadolu'daki şansları dönünce, denizlerde saldırıyı artırdılar. 6 mayıs'ta Bristol'un çektiği telgrafta şunlar anlatılıyor: "Yunanlılar, Marmara'nın güney kıyılarında abluka ilân ettiler ve bu alanda Türklerle ticaret yapan gemiyi yakalayıp ele geçirecekleri tehdidini savurdular. Yunanlılar, haklı bile olsalar, denizlerde etkili bir abluka yürütecek kadar güçlü değildirler. Bu bakımdan, A. B. D., bu kararı tanımamalı ve Amerikan gemilerini zorlamalarına izin verilmemelidir. Sizden bir karar alıncaya kadar ben bunu tanımayacağım ve Amerikan çıkarlarına dokunacak herhangi bir karışmayı da protesto edeceğim."

Bunun üzerine, Dışişleri Bakanlığı'nca, hemen gerek Bristol'a, gerekse Yunanistan'daki Amerikan Delegasyonu' na, abluka kabul etmemeleri hakkında talimat gönderildi. Bristol, Yunan Başkomutanı'na, A. B. D. Hükümeti'nin Amerika ticaretine zarar verebilecek hiç bir davranışı kabul edemeyeceğini bildirecek, Yunanistan'daki delegasyon da, Yu-

nan Dışişleri Bakanlığını "sözle ve resmî olmayarak" Bristol'a verilen talimattan haberli kılacaktı. Bristol, 12 mayıs'ta ablukanın kalkmış olduğunu bildirdi. "Yunanlılar, kendi yetkilerini yürütebildikleri kadar ileri gidiyorlar, fakat, protesto edilince de geri dönüyorlar," diyordu. Aynı gün içinde, Atina da Yunanlılara, tuttukları yoldan geri dönmelerini telledi. Yunan Dışişleri Bakanı, bütün sorunun bir yanlışlıktan doğduğunu Elçi'ye anlatmak zorunda kaldı ve: "şikâyet konusu gibi bir hareket kastı yoktu; Hükümetçe, yalnızca pasaportlar ve kişiler hakkında çok dikkatli davranmaları talimatı verilmiş, fakat Türkiye'deki yetkililer tarafından, bu talimat yanlış anlaşılmıştı," dedi.

İtilâf Devletleri'nin üç ayrı grupla ilişkilerini de — Yunanlılar, İstanbul Hükümeti ve Ankara — Dışişleri Bakanlığı'nı ilgilendirmekteydi. Çünkü, bu gruplardan her birine dışardan gelmekte olan destek yalnız askerî durumu etkilemekle kalmayacak, Barış Antlaşması'nın çözümünde de doğrudan doğruya etkili olabilecekti. Milliyetçiler'le Bolşevikler ve İngilizlerle Yunanlılar arasındaki ilişkiler de Washington'da çok iyi biliniyordu. Daha az bilinen, sırasıyle İtalyan ve Fransızlarla Milliyetçiler arasındaki ilişkilerdi ve bu konudaki raporlar, Dışişleri Bakanlığı'nda çok sıkı bir ilgi ve dikkatle ele alınıyordu. 1921 nisan'ında, İtalya'daki Elçilik Özel Sekreteri'ne, Milliyetçiler'in Roma'daki Kurul Sekreteri'nin bildirdiğine göre, Ankara Hükümeti, Yunanlılara karşı kullanılmak üzere, Almanya'dan iki yüz adet ağır silahlı tank ve cephane satın alınarak İtalya'dan gemilere yükletilmesi talimatı vermiştir. Elçiliğin kendisi de Milliyetçiler'in, silah satın almak üzere İtalya Hükümeti'yle görüştüğünü, fakat, galiba bu görüşmelerin başarılı olamadığını öğrenmiştir. 30 nisan'da, Roma Elçiliği, "son derece gizli" kaydıyla bir telgraf gönderdi. Bunda, İtalyan Dışişleri Bakanı Kont Sforza ile Milliyetçiler'in temsilcisi Cami Bey arasında, elli milyon İtalyan liretlik cephanenin Toranto'dan Antalya'ya yollanması konusunda gizli bir anlaşma yapıldığı

bildiriliyordu. Bunun karşılığında da Milliyetçiler'le İtalyanlar arasındaki ticaret anlaşması onaylanacaktır. Anlaşma hemen hemen tamamlanmış iken Sforza, silah yüklü gemiyi durdurmuştur. Bunun nedeni, Sforza'ya göre, İngiliz ve Yunanlıların anlaşmadan bilgi almış olmalarıysa da Milliyetçiler bunun, Mustafa Kemal'in anlaşmayı reddetmiş olduğu yolunda çıkan dedikodudan ileri geldiği kanısındadır. Elçiliğe bu bilgiyi verene göre, bu cephanenin yokluğu Milliyetçiler'in savaş planını ciddî olarak etkiler. Ticaret anlaşması hakkında bilgi almak için bir girişim yapılmış ve İngiliz Elçisi'ne de gizlice bu konuda bilgisi olup olmadığı sorulmuştur. İngiliz Elçisi konuyu İtalyanlara sormuş ve onlardan bunun bir örneğini almıştır. İngiliz Dışişleri Bakanlığı Sekreteri, Dışişleri Bakanlığı'mız için de bir örneğini Sforza'dan istemeye söz vermiştir.

Fransa da Ankara'yla gizli olarak görüşüp konuşma halindeydi. 1920 ortalarından beri Milliyetçiler'le Kilikya'da bir anlaşmaya varmak peşindeydiler ve Ankara üzerindeki etkilerini artırmak için önlerine çıkan fırsatları boşlamıyorlardı. Bristol'un 25 mayıs, 1921 tarihli telgrafına göre, o sırada Yakın Doğu'nun en anlamlı olayının, geçen mart'ta yapılan Londra önerilerinin Ankara'ca onayını sağlamak için, Doğu'daki Fransız birliklerinin komutanı General Gouraud ile Mustafa Kemal arasındaki görüşmelerdir, deniyor. Fransızlar, çarpışmaları durdurmak için büyük çabalar harcıyorlardı Batı'daki Fransız-İngiliz düşmanlığı, kendilerinin Doğu'daki ilişkilerini etkiliyordu; İngilizler açısından, bu "küçük savaş"ın sürmesi, kendilerinin yararındaydı. "Bununla birlikte", diyor, Bristol, "bir Yunan zaferi, Yunanlıların aşırı isteklerini haklı çıkaracağı için İngilizleri zorluklara sokacaktır Buna karşılık, bir Türk zaferi, kendi ordularının ya İstanbul'u boşaltmasına ya da Bolşeviklerin etkisiyle Doğu'daki İngiliz baskısının gevşemesine yol açacaktır." Bristol, 2 haziran tarihli telgrafında, Yakın Doğu işlerinde İtilâf Devletleri arasında bir bunalımın çıkması yakındır ve

bir çekişme ve uyuşmazlık, dahası bir bozuşma bile beklenebilir; İngilizler, kendi aralarında bile anlaşmış ve birleşmiş değillerdir. İngiliz Yüksek Komiseri ve Askerî Komutanı, politik ve askerî konularda ayrı görüşler içindedirler. Yüksek Komiser, ticarî elemanların etkisi altındadır; bunlar Dışişleri Bakanlığı üzerinde üstün bir etkiye sahiptirler ve bu nedenle İngiltere'nin Yakın Doğu politikasına egemen olabilmektedirler. İngiliz Komutanı General Harington, ya barışı zorla kabul ettirmek için yeterli kuvvet verilmesi ya da işgal bölgelerinin bütünüyle boşaltılması için baskı yapmak üzere Londra'ya gitmiştir. Türkler ve Yunanlılar, yeni bir savaş için her türlü hazırlığı yapmaktadırlar ve İzmit'in Yunanlılar tarafından boşaltılması beklenmektedir. raporlara göre, Kilikya'daki Türk ve Fransız kavgası bitmiştir.

Haziran ortalarında, Türkiye'de ortak bir politika güdümünü sağlamak amacıyla, İngiliz ve Fransız Dışişleri Bakanları, Curzon ve Briand arasında bir buluşma ayarlandı. Bunun başlıca ürünü, Türkiye'de savaşı sona erdirmek için bir girişimde daha bulunmak oldu. Fransa, İngiltere ve İtalya tarafından Yunanistan'a bir nota verilerek zor yoluyle savaşın bitirilmesinin mümkün olmadığı bildirildi ve Yunanistan'ın, İtilâf Devletleri'ni arabulucu olarak isteyip istemeyeceği soruldu. Yunanistan bunu kabul ederse Ankara'yla da bu yolda görüşülecek ve reddederse Yunanistan kendi başına bırakılacaktı. Curzon ve Briand, geçen mart'taki planın yerine geçmek üzere şu üç nokta üzerinde uyuşmuşlardı: İzmir, uluslararası denetim altında, özerk bir yönetime kavuşacaktı; Doğu Trakya'nın bazı bölümleri uluslararası yönetime konulacak ve Edirne'ye özel bir rejim verilecekti. Fransa'daki Elçi, durumu şöyle yorumluyor: "Bütün fedakârlıklar Yunanistan'a yüklenmekte olduğundan önerileri Yunanistan'ın kabul edeceği zannolunamaz, fakat Paris'teki kanı odur ki askerî durum, Kral Konstantin'i, işi ele almaya zorlamaktadır. Fransa, açıkça Türk yanlısıdır ve bunlara göre Ankara da bu teklifleri kabul etmeyecektir."

İtilâf Devletleri, kendi programlarını, 21 haziran'da Yunan Hükümeti'ne verdiler. 25 haziran'da Yunanistan, Yakın Doğu'da barışı ancak bir askerî zaferin sağlayabileceği kanısında olduğunu ileri sürerek İtilâf Devletleri'nin önerisini onaylamayacağını bildirdi. İtilâf Devletleri, Yunanlıların, ileri sürülen şartların niteliğini bile sormadan öneriyi reddetmesine şaşırdılar. İstanbul Hükümeti'nin Dışişleri Bakanı İzzet Paşa, Bristol'a, kendisine kalırsa Ankara Hükümeti bakımından barışa başlıca engel, İtilâf Devletleri'nin Türkiye'den ekonomik imtiyaz isteklerinde direnmeleridir, demiştir. **Ankara, ülkenin kaynakları üzerinde pazarlığa girişmemek politikasında kesin bir tutum içindedir ve bu egemen düşünce Bekir Sami'nin Fransızlar ve İtalyanlarla yapmış olduğu anlaşmaların onaylanmasının ana nedenidir.** Öte yandan, diyor İzzet Paşa, A. B. D. ile Türkiye'nin ekonomik yararları birbirine uygundur ve kendi kanısına göre "açık kapı" politikası, Türkiye'de havayı aydınlatacaktır. Yunanlıların direniş nedenleri kendini göstermekte gecikmedi. Temmuz başlarında, Yunan ordusu silah ve cephane bakımından yeniden tamamlanan gereçlerle güçlenmiş olarak, Milliyetçiler'i ezmek ve merkezlerini ele geçirmek üzere, bütün gücüyle Türk savaş boylarına kesin bir saldırıya giriştiler. Temmuz sonunda ilk hedeflerini ele geçirmişlerdi. 27 temmuz'da Atina, Hükümetin, on dört Türk tümeni üzerinde kazanılmış büyük bir zaferden ve Eskişehir'in ele geçirilmesinden söz eden bir bildirisini yayınladı. Elçilik, önce bu bildiriyi şüpheyle karşılamışsa da aynı gün, İzmir Konsolosluğu, Yüksek Komiserlik Askerî Ateşesi'nin şimdi Eskişehir'den döndüğünü ve Yunan başarısı ve üstün Türk birliklerine karşı kazanmış olduğu zaferi doğruladığını tellemişti. Ataşe, şehir halkının sakin olduğunu, onlara iyi davranılır göründüğünü ve Yunan ordusunun da iyi davranmış bulunduğunu söylüyordu. **Ateşe'ye göre, Türkler bitmişti ve Yunanlılar isterlerse Ankara üzerine yürüyebilirlerdi.**

Yunanlılar, güçlerini toplayıp düzenlemek üzere yürüyüşlerini üç hafta süreyle durdurdular. 8 ağustos'ta, Yüksek Konsey, Yukarı Silezya'da genel seçimi tartışmak için Paris'te toplandı. Toplantı sırasında Yunan ve Türk savaşı sorunu da söz konusu edildi. Elçi Harvey de, gözlemci olarak bulunuyordu. Lloyd George, Türkiye konusuna dokunarak, Yunanlıların, kendi ülkelerinden özel olarak silah satın almalarına izin vermelerini istedi. Türkler Bolşeviklerden silah alabiliyorlarken Yunanlılara, savaşta tarafsız oldukları nedeniyle, birçok ülkeden, silah satın almaları yasaklanmıştı. Yunanlılara karşı iyi davranılmalıdır ve İtilâf Devletleri Hükümetleri'nin tarafsız kalmaları gerekmektedir, ancak özel kurumlara, Yunanlılara silah satma izni verilmelidir. Bu öneriyi Fransa, İtalya ve Japonya, ilke olarak onayladılar. Toplantıdan sonra Lloyd George, Harvey'i, özel bir görüşme için bir kenara çekti. Kendisinin yaptığı öneriye karşı A. B. D.'nin tutumunun ne olacağını sordu. Harvey, bunun pratik olmaktan çok akademik bir soru olduğunu söyledi, fakat, kendi bildiği kadarıyle, "Başkan Harding, geleneksel Amerikan politikasından ayrılmayacaktır," dedi.

Yunanlılar, 14 ağustos'ta yeniden Ankara üzerine yürümeye başladılar ve önceleri oldukça ilerlediler. Ayın sonunda Sakarya nehrine ulaşmışlardı, fakat burada, hükümetlerinin merkezini kurtarmak için inatla çarpışan Türk ordusunun sert direnişiyle karşılaştılar. Eylül'ün ortasında Yunan gücü tükenmiş ve Türkler, bütün hatlarını, olduğu gibi, ellerinde tutmuşlardı. 16 eylül'de, Yunan Hükümeti, Ankara üzerine yürüyüş ve saldırının bırakıldığını ve ordunun yeni yerleşme yerlerine çekildiğini bildirdi. Atina Elçiliği, 29 eylül'de çektiği bir telgrafta, Yunan geri çekilişinin ayrıntılarını ve ordunun uğradığı kayıpların halktan gizli tutulduğunu bildirdi. Kral, şimdi Atinaya dönmüştü ve Anadolu'da ele geçirilmiş olan toprakların, Afyon, Kütahya ve Eskişehir hattından başlayarak derhal Yunan topraklarına katılmasını ve bu yerlerin gelirlerinin Yunan hazinesi adına top-

lanmasını tartışmak için Bakanlar Kurulu toplanmıştı. "Hükümet'in durumu umutsuzdu," diyor Elçi. Yunanlılar her ne kadar yenilmişse de atıldıkları mevzilerinde tutunmaktaydılar.

■

YUNAN YENİLGİSİ durumu açıklığa kavuşturdu. Bu, İngilizlerin ilkbaharda düşündüklerine uygundu. Bristol, "5 ekim, 1921'de, Türklerin başarısından sonra, Ankara'da yeniden yoğun bir politik hareket başladı, güvenilir raporlar elde etmek güçse de, yine de sağlayabildiğim bazı bilgileri gönderiyorum," diyordu. Fransız milletvekillerinden ve gazeteci Franklin Bouilon, bir barış planıyla Ankara'ya dönmüştü. Dolaşan yaygın söylentilere göre Fransızlar, Kilikya'nın geniş bir bölgesini, oralardaki savaş araçlarıyle birlikte Milliyetçiler'e bırakarak, boşaltacaklardır. Buna karşılık istedikleri, ekonomik çıkarlar ve Suriye sınırları boyunca Türk-Fransız ilişkilerinin düzeltilmesidir. Bristol'un hatırladığına göre, bu yılın başlarında Franklin Bouillon, aynı nitelikte önerilerle Ankara'ya bir kere daha gitmiş fakat bir sonuç alamamıştı. Şimdi, Milliyetçiler askerlik bakımından güven içindeydiler ve bu nedenle aklın öncülüğünü benimsemeye daha hazırlıklı bulunuyorlardı. 20 mayıs'ta imzalanmış olan Türk-Afgan Antlaşması'na benzeyen bir antlaşma yapmak üzere, son günlerde Ankara'ya bir İran Delegasyonu da gelmişti. Türkler, Afganistan ordusunu yetiştirmeye yardım amacıyle oraya bir askerî Kurul göndermişlerdi. Yine yaygın bir söylentiye göre Hint Müslümanları'yle Türkiye arasında uyumlu davranış sağlamak için bir Hindistan Delegasyonu, şu sırada Ankara'da bulunmaktadır. Bristol, "Yunan yenilgisi İngiliz düşüncesinde anlamlı bir etki yarattı," diyor ve devam ediyor: "Kendi Hükümetlerinin politikası yönünden İngilizlerin İstanbul'daki askerî durumları daima kritik olmuş-

tur ve belki artık Londra, bunların sözlerine kulak tıkamayacaktır." Fakat, İngiliz ticaret ilgilileri Yunanlıları tutmaktadır. Bunlar, aralarında işbirliği yapılırsa, İngilizlerin görünmek istemedikleri, sözgelişi Anadolu gibi alanlarda Yunanlıları, ajan gibi kullanarak, iki ülkenin Orta Doğu ticaretine hâkim olabileceklerini düşünüyorlardı. Bristol, "İngiliz politikasında üçüncü bir parti daha vardı, bu Hindistan'dı. Büyük Müslüman varlığının etkisiyle Hindistan, daima Türk yanlısı bir politika güdüyordu," diyor. İngiliz Hükümeti, biraz içine itilmiş olduğu üç değişik politika yüzünden, biraz da başarılı olamadıkları takdirde Yunanlıları desteklememek niyetinde olmasından ve son olarak Yunanlıların Türkleri yenemeyeceklerinden artık şüphe edilmediğinden çekimser bir tutum içindeydiler, diye yorumluyordu durumu.

Fransızların Ankara'daki eylemleriyle ilgili Bristol'un raporları, doğru bilgilere dayanıyordu. 20 ekim 1921 tarihinde imza edilen antlaşma, iki ülke arasındaki savaş durumuna son vermişti. Antlaşma şunları kapsıyordu: Kilikya'nın Fransızlar tarafından boşaltılması; Suriye sınırlarının Türkiye lehine düzeltilmesi; bu anlaşmaya ekli bir notayla Fransızlara sağlanan demir, gümüş ve krom ve öteki ekonomi çıkarlar karşılığı olarak Türklerin egemenlik ve bağımsızlığının da desteklenmesi. Lord Curzon, bu anlaşmaya fena halde kızmış ve protesto etmişti, ama yapabileceği şey pek azdı. Fransızlardan yatıştırıcı bir mektup alınca, elinden geldiği kadar hoşgörüyle, verilen yeni teminatı kabul etti.

Yunanlılar için durum umutsuzdu ve Fransızların davranışı onlara, Britanya'yı, kendilerini bırakmamaya razı edemezlerse Avrupa'da yalnız kalacakları kanısını verdi. Kendisi, aslında bir Yunan hayranı olmayan Curzon, "Yunanistan'a yardım gereğine İtilâf Devletleri'ni inandırmak için ne yapabileceğimi düşüneceğim," dedi. 1922 ocak ayında bir Konferans topladı, fakat, Konferans'ın toplanmasın-

dan önce Fransız Kabinesi düştü ve ne Yunanlılar, ne de Curzon'a dost olan Poincaré, Başbakanlığa geldi ve Dışişleri Bakanlığı'nı da üzerine aldı. Poincaré, Konferans yerine, özellikle İngilizlerin Yakın Doğu'da bazı güçlüklerle karşılaştıkları bu dönemde, geleneksel diplomatik yöntem olarak notalar alıp verme yolunu öngördü. Mussolini'yi iktidara getiren bunalım başında, İtalyan Kabinesi de düştü; Curzon'un toplamak istediği Konferans ertelendi. Bu arada Yunanlıların kötü durumları düzelmiyordu. 15 şubat 1922'de Yunan Başbakanı, Curzon'a bir çağrıda bulunarak bugünkü durum devam edecekse, Yunanlıların Anadolu'yu boşaltma zorunda kalacaklarını bildirdi. Milliyetçiler'in, yalnız Bolşevikler'den değil, Fransa ve İtalya'dan da yardım gördüklerini ve Britanya da kendilerine aynı ölçüde yardım edemeyecekse, kendileri için, şartlar uygun hale gelir gelmez, Anadolu'yu boşaltmaktan başka yapacak bir şey kalmayacağını ekledi. Bu çağrıya İngiliz Dışişleri'nden cesaret verici bir karşılık gelmediğinden Yunan Başbakanı, boşaltma hazırlıklarını yapmasını Başkomutan'a emretti. Curzon, diplomatik destek vaadini tekrarladı ve ilgili taraflara çağrılar gönderdi. Yunan çekilişi ertelendi ve mart ortalarında Londra'da konuşmalara başlandı.

■

YAKIN DOĞU işleri için önerilen Konferans, Dışişleri Bakanlığı'nca çok yakından ve sıkı bir biçimde izlenmişti. İstanbul'dan, Amiral Bristol, bir kere daha Türkiye işlerine Amerika'nın katılması için baskı yapıyordu. 18 ocak 1921'deki raporunda, İtilâf Devletleri'nin Türkiye İşleri uzmanlarının, Türkiye konusunu çözüme bağlayacak Dışişleri Komisyonu'na hazırlık olmak üzere, Paris'te toplanacaklarını bildiriyor, Türkiye'yle ilgili konulara Amerika'nın katılmasının Türkiye'deki Amerikan çıkarlarının korunması için tek yol olduğu üzerinde direnerek duruyordu. "**İstanbul Hü-**

kümeti, İngilizlerin yumruğu altında olduğundan Amerikan ticaretini kolaylaştırmaktan korkmaktadır, oysa Milliyetçiler, bunun tam karşısında olan bir tutum içindedir; çünkü; İngilizlerin Yunanlılara yardım etmiş olmalarını unutamamakta ve kendi kaynaklarını hediye etmek niyetinde değillerdir," diyordu. Şubat ortalarına doğru, Washington'a gelen gazete haberleri, Yakın Doğu Konferansı plânlarının yeniden canlandığını bildiriyordu. Dışişleri Bakanlığı'nın Yakın Doğu Şubesi, Bakanlık'ta bir memorandum dolaştırdı. Bunda: "Açıkça görülmektedir ki Sevr Antlaşması ve ekleriyle üçlü anlaşma, büyük ölçüde değiştirilecek ve belki de baştan başa yeniden planlanacaktır," deniyordu. Paris'te toplanacağı bildirilen bu Konferans, belki de yalnız bunun içindi. "Bakanlığımıza, Konferans'ın amacı hakkında İtilâf Devletleri tarafından hiç bir bilgi verilmemiştir," diyor ve şu öğütte bulunuyordu: "Elçiliklere, Bakanlığa geniş ve sürekli bilgi sağlamaya çalışmaları talimatı verilmeli, Bakanlığın, Konferans'a katılıp katılmayacağı karara bağlanmalı, Konferans'a resmî gözlemci gönderilmeli ya da doğrudan doğruya diplomatik kanallardan bilgi edinilmekle yetinilmeli." Şimdilik bu sonuncu yol seçilmişti. Bu nedenle 21 şubat'ta, Londra, Paris ve Roma Elçilerine talimat gönderilerek, basından alınan haberlere göre, Yakın Doğu durumunu görüşmek üzere Curzon'un Poincaré'yi ve İtalyan Elçisi'ni bir toplantıya çağırdığının öğrenildiği bildirilmiş ve Elçilerin, Konferans'ın amacı ve Dışişleri Bakanlıkları'nın her birinin ileri süreceği planlar hakkında "gizlice" bilgi edinilmesi; ayrıca sıkı ilişki halinde bulunmaları ve alınabilecek her haberi derhal Bakanlığa bildirmeleri istenmiştir. Telgrafta "bilgi ve aydınlatılmanız bakımından" kaydıyle şöyle denilmektedir: "Konferans'ta Amerikan çıkarlarını zedeleyecek herhangi bir karar alınmadan önce, bu gibi kararları önleyecek biçimde eyleme geçebilmek için Bakanlık buna çok önem vermektedir."

Konferans'ın toplanabileceği konusundaki kuşkular ne-

deniyle — Poincaré'nin gösterdiği ilgisizlik, İngiliz ve Hint resmî yönetimi arasındaki sorunlar ve Curzon'un hastalığı — bu talimat konusunda haftalarsa hiç bir karşılık alınmadı. Yalnız, Roma'dan 4 mart tarihiyle alman bir telgrafta, yeni İtalyan Dışişleri Bakanı'nın Elçiye, Konferans 14 mart'ta açılacak denildiği halde, şu anda açılma tarihinin kesin olarak belli olmadığını söylediği bildirilmiştir. Elçi, eski Dışişleri Bakanı'nın, Amerika'nın durumu karşısında aldığı tutumu ve "açık kapı" politikasını desteklediğini anlatarak konu ortaya getirilince eski politikada devama söz verilmesini istemiştir. Daha sonra Roma'dan gelen 14 mart tarihli telgraf, Dışişleri Bakanlığı'na, İtalyan Dışişleri Bakam'nın, kendi politikalarında değişiklik olmadığı yolunda teminat verdiğini bildirmiştir.

Londra Elçiliği, Dışişleri Bakanlığı'nın 21 şubat tarihli telgrafına 17 mart'ta karşılık verdi. Bunda Harvey, Konferans'ın yeniden birkaç gün içinde açılabileceğini, fakat Hindistan'ın tutumu ve Curzon'un hastalığı nedeniyle yeniden ertelenebileceğini de bildiriyor ve şöyle devam ediyordu: "Konferans'ın genel amacı bütünüyle işlemez durumda bulunan Sevr Antlaşması'nı yenilemektir. Dışişleri Bakanlığı İtilâf Devletleri Hükümetleri'ne bir memorandum vermeyi tasarlıyorsa, düşünceme göre Paris Elçimiz Harrick'e, Doğu Anlaşması konusundaki eski tutumumuzu hatırlatmalı ya da hayatî önemdeki dördüncü paragrafı kapsayan 5 ağustos 1921 tarihli talimatı almamışsa kendisine yeni talimat gönderilmelidir."

Konferans, 22 mart 1922'de Paris'te toplandı ve aynı gün içinde Türkiye'de bir silah bırakışması metni onaylandı. Bunun şartları derhal Atina ve Ankara'ya tellendi. Bristol, 25 mart'ta Washington'a çektiği bir telgrafta, yerel kaynaklardan alınan bilgiye göre, önerilen mütareke hattı doyurucu olmadığından, Ankara, İtilâf Devletleri'nin ileri sürdüğü şartlarla silah bırakışmasını imza etmek istememektedir. Anadolu'nun boşaltılması konusunda Yunanlılara

verilen zaman uzundur ve İtilâf Devletleri'nin mütareke şartlarına uymaları için Yunanlıları zorlayacaklarına da hiç bir zaman güvenilemez. Yunanlılar, Bursa-Uşak hattından çekilmelidir. Bu hat, 1921 yazından beri, hatta mütareke şartları tartışılmadan önce Yunanlıların elindeydi. Konferans, 26 mart'ta sona erdi ve Sevr Antlaşması'ndaki değiştirme önerileri, ertesi gün Atina ve Ankara'ya gönderildi. Elçi Harrick'in Paris'ten bildirdiğine göre, Trakya sınırları görüşüldüğü sırada Konferans'ın birkaç kere kesilmek üzere olduğu, fakat, General Haringtonun, Mareşal Foch'un da desteğini kazanan önerisiyle bir ortalama uzlaşma yolu bulunduğu bildirilmekteydi. İtilâf Devletleri, kendi önerilerini Yunanlılara kabul ettirebileceklerine inanıyorlarsa da Milliyetçiler konusu başka bir şeydi. İzzet Paşa, bu konuda umutlu değildi, çünkü, öneri, Yunan taraflısı bilinen Curzon'dan gelmişti. Fransızlar, Milliyetçiler'in uyuşmazlığı sürdüreceklerine inanıyorlardı. Harrick, "Türkler üzerine uygulanabilecek tek baskı konusunun, İstanbul'un İtilâf Devletleri tarafından boşaltılarak Yunanlılarca işgaline izin verilmesi olduğu söylentisidir," diyor. Harrick, önerilerin içinde bulunan iki noktaya Bakanlığın dikkatini özellikle çekmektedir. Bunlardan biri, malî sorunlarla ilgili kapitülasyonlarda yapılacak değişiklikler, öteki ise adliye reformudur.

İtilâf Devletleri'nin önerileri Atina'ya ulaşır ulaşmaz, Yunan Dışişleri Bakanı, Amerikan Elçilik görevlisini Bakanlığı'na rica ederek, Yakın Doğu sorununun çözümünde Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nın işe karışmasına aracı olmasını istemiştir. Çünkü, ona göre, Avrupa Devletleri, Müslüman dünyasındaki etkilerini sürdürebilmek için Anadolu'da Yunanlıları ve Hıristiyanları gözden çıkarmaktaydı. Görevli, kendi kanısına göre, Amerika'nın işe karışmasının mümkün olmadığını söylemiştir. Bakan, bunun üzerine, kendi düşüncesi olarak Dışişlerine **"Anadolu'daki Hıristiyan halkın kaderiyle yakından ve duygu yolundan ilgilenil-**

mesi" için bir telgraf çekmesini rica etti. Dışişleri Bakanlığı, elçilik görevlisine, Yakın Doğu durumu üzerinde herhangi bir görüş belirtmek istememekte olduğunu bildirdi. Kendisinin Yunan Dışişleri Bakanlığı'na verdiği karşılık uygun görülmüştü, fakat; bir Amerikan karışması hakkında herhangi bir tartışmaya girmekten de çekinmesi talimatı verilmişti.

Avrupa'daki elçilikler tarafından, Konferans hakkında gönderilmiş olan raporlar, İtilâf Devletleri önerilerinin metinleri üzerinde pek az yorum yapıyordu. İstanbul'dan gelen raporlar ise öyle değildi. Bristol'un 1 nisan tarihinde gönderdiği telgrafta, İtilâf Devletleri plânlarının geniş açıklamaları, çözümleri vardı. Diyordu ki: İtilâf Devletleri, her ne kadar, İstanbul'da ilân etmiş oldukları barış plânlarının sonucuna güvenle bakmaktaysalar da bunun "zamana uyma ve anlaşılması güç, geleneksel politikanın en kötü bir örneği" olduğuna inanmak için pek çok nedenler vardır. Örnek olarak da Edirne ve Gelibolu, Yunanlılarda kalacaktı, bu ise geleceğin en verimli anlaşmazlıklar kaynağı olabilirdi. İkincisi, Akdeniz'den Karadeniz'e, Kafkas ötesinden ve İran'dan Ege denizine kadar olan bölgelerde Türk egemenliği tanınıyordu. Bu sınırlar, halen Bolşevikler yönetiminde bulunan Azerbaycan ve Gürcistan'dan da parçaları içine almaktadır. Ancak bunun Ermenilere bir ulusal yurt kurmak için Milletler Cemiyeti'nin öngördüğü eylemlerin, Türkiye'nin bu bölgelerdeki egemenliğini etkilemesini düşünmediği, hesaba katmadığını bilmesi gerekir. Üçüncüsü, maliyeyi ilgilendiren maddeler ve daha doğrusu, barış önerilerindeki deyim ile ekonomik çıkarlar, sorunlar kaynağıdır. Sözgelişi, kapitülasyonların ele alınışında bir İtilâf Devletleri Kurulu kesin yetkilere sahiptir. Bu deyimler, iki nedenle anlamlıdır: 1) Bunlar gösteriyor ki İtilâf Devletleri ve özellikle İngilizler, Orta Doğu'nun gerçeklerini görmek istememektedirler. Bu şartlar altında artık Amerika'nın Orta Doğu'da etkisiz bir gözlemci durumunda kalıp

biçimsel bir politika yürütmekten vazgeçerek somut istekleri üzerinde direnmesi gerekmektedir. Bristol, ayrıca, Orta Doğu'daki tutumun arkasında olanları halka duyurmak ve sorumlulukları sahiplerine yüklemek için Dışişleri'ne baskı yapmaktadır. 2) 1919'da kendisinin de yardımıyle hazırlanmış olan İzmir işgaliyle ilgili raporun yayımlanmasının da iyi olacağı düşüncesindedir.

Dışişleri Bakanlığı, Bristol'a, bu telgrafının birer örneğini, yalnız son iki paragrafı çıkarılarak, Londra, Paris ve Roma Elçiliklerine göndermesini bildirdi. Elçiliklere de, Bristol'un raporu üzerinde kendi yorumlarını Bakanlığa yazmaları ve gizli olarak, Konferans ve İtilâf Devletleri'nin amaçları çevresinde geniş bilgi verebilmek üzere "en büyük çabalarım" harcamaları talimatı verildi. Bakanlık, tam anlamıyla bilgi edinmeyi "cidden arzu" ediyordu. Roma Elçisi, 7 nisan tarihinde verdiği karşılıkta, Konferans hakkında, resmî olmayarak, Dışişleri Bakanı ile görüştüğünü, ancak, Bakan'ın İtalyan amaçları ve umutları hakkında bir görüş açıklamaktan "çekindiğini" ve yine Başkan'ın **başka kaynaklardan alınan bilgilere dayanan kanısının, önerilen silah bırakışmasının Mustafa Kemal tarafından kabul edilmeyeceği ve onun Trakya'yı almakta direneceği yolunda olduğunu söylediğini,** yazıyor.

Elçi, Bristol raporu hakkında yaptığı yorumda, Bristol'un, Amerika'nın somut istekler ortaya atması düşüncesine katıldığını, ancak bunun şimdi yapılmaması gerektiği görüşünde olduğunu da bildirmiştir.

Aynı konuya, Paris, ayın onunda karşılık verdi. Harrick, Bristol'un Konferans'tan çıkardığı sonuçları benimsemiyorsa da Amerika'nın Doğu işlerinin çözümünde canlı bir rol alması gerektiği hakkındaki öğütlerine katılıyordu. Elçiye göre, Yakın Doğu'da kendi çıkarlarını korumak için Amerika'nın izleyebileceği tek yol, Konferans'ta bir temsilci bulundurmasıdır. Londra Elçisi de, Amerika'nın canlı politika gütmesi hakkındaki Bristol'un öğütlerini destekliyordu.

Dışişleri Bakanlığı, Konferans'ın kapanmasından üç hafta sonra, yani 27 mart'ta, kesin bir çözüm yolu bulunmak üzere, savaşan tarafların, önerilerini ilke olarak önceden onaylamaları şartıyle, gerekli tedbirler de alınmış olarak, İtilâf Devletleri Dışişleri Bakanları'yla buluşmak için, Türklere ve Yunanlılara çağrı gönderileceğini öğrenmişti. Üç hafta geçip de toplantı hakkında Washington'a hiç bir bilgi gelmeyince, 15 nisan'da Londra, Paris ve Roma Elçilikleriyle İstanbul'a talimat gönderildi; Konferans'ın toplanmasıyle ilgili çalışmalar olup olmadığı, toplantı yapılacaksa yerinin neresi olabileceği ve İtilâf Devletleri'nin notasında bulunmadığı halde gündemde Yunanlılara ve Türklere sunulacak başka konular bulunup bulunmadığının hemen tellenmesi istendi. Dışişleri Bakanlığı, Türklerin, İtilâf Devletleri'nin önerilerini ne ilke, ne de öz bakımından onayladıkları ve karşı öneride bulundukları konusunda uyarılmıştı. Herhangi bir silah bırakışması konuşmasından önce, Yunan çekilmesi görüşülmeli ve Yunanlılar, 1921 temmuz hareketlnden önceki hatlara dönmeliydiler.

Elçiliklerden gelen karşılıkların hepsi, Türkler, İtilâf Devletleri'nin öne sürdükleri şartları reddettikleri için, kısa bir süre içinde bir Konferans beklenilemeyeceği sonucuna varıyordu. Roma'dan bildirildiğine göre, Ankara'ya yeni bir nota gönderilmişti ve olumlu bir karşılık verilinceye kadar yeni bir Konferans toplanmasıyle ilgili herhangi bir hareket yapılmayacaktı. İtalya Hükümeti de Milliyetçiler'in yeni bir saldırıya hazırlanmakta oldukları yolunda haberler almıştı. İstanbul'a göre, İtilâf Devletleri'nin en son korkutma taktiği, Milliyetçiler inatlarını sürdürürlerse, İstanbul'u Yunan işgali altına aldırmak tehdidiydi. Üç haftadan fazla bir süre daha geçti ve Dışişleri, Elçiliklere telgraflar çekerek Konferans hakkında bilgi istedi. Verilen cevaplar, İtilâf Devletleri'yle Ankara arasında öneriler ve karşı öneriler yapıldığı ve Milliyetçiler'in yola geldiği konusunda hiç bir işaret görülmediğini bildiriyordu. Atina'dan gelen haberler

se, Anadolu'nun Yunan ordusu tarafından boşaltılacağı söylentilerinin İzmir'de büyük heyecan yarattığı, fakat Hükümet'in bunu Venizelos'cu bir kışkırtma olduğu görüşüyle görmezlikten geldiği yolundaydı.

İtalyan Dışişleri Bakanlığı, Britanya'dan bir nota aldı. Bunda İngilizler: **"Anadolu önce boşaltılmayacaktır; çünkü Yunanlıların çekilmesiyle gücünü yitirecek olan İtilâf Devletleri karşısında Milliyetçiler, önerilerimizi reddedeceklerdir,"** diyorlardı. İngilizlerin tutumu şuydu: "Bir savaş bırakışması sağlanmadan çekilme olmayacaktır, Paris önerileri, kayıtsız, şartsız kabul edilecektir, Barış Antlaşması'na son şeklini vermek için Konferans yeniden toplanacaktır." Fransızlar ve İtalyanlar, yalnız son fıkrayı kabul ettiler.

Haziran ortalarına kadar hiç ilerlenmedi. İngilizlerin önerisi üzerine Hıristiyanların, Anadolu'da, içinde bulundukları şartları araştırmak amacıyle bir komisyon kurulması konusunda görüşmeler yapıldı. İstanbul, 14 haziran tarihli telgrafında, Poincaré'nin yapmak üzere olduğu Londra ziyareti sırasında Türkiye konusu tartışılacak ve İtilâf Devletleri arasındaki uyuşmazlıkları ortadan kaldıracak önemli bir bir anlaşmaya belki varılacaktır. Dolaşan söylentilere bakılırsa Tanca'da Fransızların serbest bırakılması karşılığı olarak bunlar da İngilizleri İstanbul'da serbest bırakmaya hazırdırlar. Dışişleri, bu telgrafı, yorumlanması ve bilgi verilmesi için Londra'ya gönderdi. Elçi, İngiliz Dışişleri'nin bu konuda verdiği şu karşılığı bildirdi: Tanca ve İstanbul'un karşılaştırılması yanlıştır, çünkü, Cebelitarık Boğazı, Britanya için çok önemlidir. Türkiye'deki Fransız çıkarları da böyle bir pazarlığa konu olamayacak kadar büyüktür. Poincaré'nin Londra ziyareti bir anlaşma getirmedi ve haziran'ın geri kalan kısmında durum, olduğu gibi kaldı. İngilizler, Milliyetçiler tarafından İtilâf Devletleri önerilerinin kayıtsız ve şartsız onayında direnirlerken Fransızlar ve İtalyanlar da Milliyetçiler'le hazırlık konuşmasına girilmesini istiyorlardı.

GEÇEN BU SÜRE, Yunanistan için bir nefes alma, dinlenme süresi olmadı. Geçen yaz uğranılan yenilgiden beri birliklerinin durumu bozulmuş, Anadolu cephesi günden güne kötüye gitmiş, hazine boşalmış, Milliyetçiler'in gücüyse artmıştı. Haziran başlarında, Yunan donanması Samsun'u bombardıman etti. Fakat bu, Milliyetçiler'den çok Pontus Rumlarına zarar verdi, çünkü, şimdi Türkler tarafından kendilerine daha sert davranılmaya başlandı. Atina Elçiliği, 28 haziran'da verdiği bilgide, "İzmir'de ve İstanbul' daki Yunan Yüksek Komiserleri'yle Anadolu Ordusu Başkomutanı, kendileriyle görüşülüp kesin bir karara varılmak umuduyle bir kabine toplantısı için Atina'ya çağırıldılar" diye yazdıktan sonra, "Anadolu'da işlerin uzaması yüzünden durum naziktir." diyor. İngilizler, Yunanlıların Anadolu cephesindeki durumlarını koruyabilmeleri bakımından kaygılıydılar; çünkü, Yunanlılar, uzun süre dayanamazlardı. Fena halde paraya muhtaçtılar ve ordu da artık savaşın bitmesini ve yurda dönmeyi istiyordu. Kabine Kral'ın başkanlığında, 29 haziran'da toplandı. Elçilikten gelen bilgiye göre, Bakanlardan biri, İstanbul üzerine yürümeyi ileri sürmüşse de Kral buna karşı çıktı ve kesin bir eylem kararı verilemedi. Yalnız, Trakya da Anadolu Başkomutanı' nın emrine verildi.

Elçiliğe, durumdan Dışişlerini daima haberli tutması talimatı gönderildi. 5 temmuz'da, Kabine görüşmelerinin devam etmekte olduğu bildirildi. Kabinede daha çok ihtiyatlılık, tutuculuk düşüncesi üstün geldi ve Yunanlılar, İngiliz öğütlerine uyarak, İtilâf Devletleri'nin temmuz'da kesin bir karar alacakları umuduyle yeniden beklemeye başladılar. Kral, hâlâ, halkın sevgisini koruyordu, fakat Kabine hiç tutulmuyordu. Bununla birlikte rejim henüz tehlikede değildi. Temmuz geçtiği halde Yunanlılar, ne İngilizlerden, ne de İtilâf Devletleri'nden bir ses çıktığını duydular. Ayın sonunda Yunanlılar, kendi işlerini kendileri görmeye ve İstanbul'u işgale karar verdiler. Önce, Yunan

ordusu'nun İzmir'den çekilerek, yerini sivil yönetime bırakacağı söylendi. 27 haziran'da Atina'dan bildirildiğine göre, Yunan Dışişleri Bakam, İtilâf Devletleri temsilcilerine, birbirinin aynı notalar vermiş, durumun "göz yumulamayacak" hale geldiği ve buna bir son vermek için Yunan Hükümeti'nin gerekli yollara baş vurma zorunluğunda bulunduğunu duyurmuştu. Elçilik, İstanbul üzerine bir yürüyüşe geçilmesinin mümkün olduğu düşüncesindeydi. Yunan ordusunun önemli bir kısmı, Trakya'ya geçirilmişti. Sonra, 29 temmuz'da İtilâf Devletleri temsilcilerine ikinci bir nota verildi ve kendilerinin, Yunan ordusu'nun İstanbul üzerine yürümesine karşı durmak istemeyeceklerini umdukları bildirildi. Yunan Dışişleri Bakanı, Elçiliğe, İtilâf Devletleri razı olmazlarsa İstanbul üzerine yürümekten vazgeçeceklerini söyledi. Fakat, ordu harekete geçmiş, Çatalca hatlarına dayanmıştı. 31 temmuz'da İtilâf Devletleri Hükümetleri, İstanbul'un Yunanlılar tarafından işgaline izin vermeyeceklerini Yunan Hükümeti'ne bildirdiler.

İtalya, uzlaştırıcı bir rol üzerine aldı. Amiral Bristol'un öğrendiğine göre, İtalya, 10 ağustos'ta, Milliyetçiler'in Roma'da temsilcisi olan Celâlettin Şerif kanalıyle Ankara'ya bir nota gönderdi. Bunda, Ankara Hükümeti'ne altı soru yöneltilmişti: 1) Barış için en azından istekleriniz nelerdir? 2) Azınlıklar için Türkiye'nin tanıyabileceği haklar ve bu konuda İtilâf Devletleri'ne gösterebileceğiniz uygun garantiler nelerdir? 3) Kapitülasyonların kaldırılması halinde Türkiye'nin, bunun karşılığında verebileceği tazminat nedir? 4) Kapitülasyonlar kaldırıldığı takdirde Türkiye, etki alanlarında (nüfuz bölgelerinde) değişiklik yapacak mıdır? 5) Barış elde edilirse Ankara Hükümeti'yle Sultan arasındaki iç ilişki nasıl olacaktır? 6) (Bu bir gizli maddedir) Bir barış antlaşmasında, petrol imtiyazı bakımından İtalya ne alabilecektir?

Bristol, Washington'a gönderdiği telgrafta, Türklerin, ulusun egemenliğine ve bağımsızlığına zarar vermeyecek

her türlü anlaşmayı onaylayacakları yolunda karşılık verdiklerini bildiriyordu. Bu arada Venedik'te yeni bir konferans toplanması denendi diyen Bristol, son aldığı bilgiye göre, İngilizler, Kurul'un silah bırakışmasından önce toplanması hakkındaki görüşlerinden de vazgeçmişlerdir.

Dışişleri, Bristol'dan, telgrafını aynen Londra, Paris ve Roma'ya da göndermesini ve Bakanlığa, Venedik Konferansı hakkında sürekli ve dolgun bilgi vermesini istedi. Telgraf gönderilmeden önce, Paris Elçisine, 23 ağustos tarihinde, Fransız Dışişleri Bakanlığı'ndan, Türklerin savaşı başlatmış olduklarını öğrendiğini bildirmiştir. Milliyetçiler'in saldırılarının çapı günlerce pek belli olmadı. Bristol, 28 ağustos tarihli telgrafında, **"Türkler bütün cephelerde saldırıya geçmiş olduklarından, Anadolu'yle tüm haberleşme kesilmiştir,"** diyor. Atina'dan da, **"saldırının Yunanistan'da büyük çöküntü yarattığı ve Hükümet'in, büyük ölçüde bir gücü Anadolu'dan "çılgın İstanbul hayali" peşine göndermesinin şiddetle eleştirildiği,"** bildiriliyordu. **Son beş gün içinde, Washington'a Atina, İzmir ve İstanbul'dan gelen raporlarda Yunan ordusunun İzmir'e doğru perişan bir halde ve uçarcasına kaçmakta olduğunu haber veriyordu.** 2 eylül tarihiyle İzmir'den gönderilen telgrafta Konsolos, **"askerî durumun, Yunan ordusunun bitmiş, tükenmiş ve moralinin çökmüş olması nedeniyle son derece ağır ve korkunç olduğu bildirilmektedir. Ordunun durumu o kadar ciddidir ki artık kurtulmasına imkân yoktur. Şehirdeki Hıristiyanlar panik halinde şehri terk etmek istiyorlar. "Yunan ordusu İzmir'e ulaşınca çok ciddî karışıklıklar çıkması mümkündür ve işittiğine göre şehri yakmak istiyorlar,"** diyor ve Amerikalıların hayatlarını kurtarmak için bir kruvazör gönderilmesini istiyor. Dışişleri, Başkan'dan, limana bir gemi gönderilmesine izin istiyor ve bu izin veriliyor. 4 eylül'de İzmir, Dışişleri Bakanlığı'na, Amiral Bristol'a gönderdiği bir telgrafın örneğini telliyor. Bunda, içerilerden kaçıp gelmiş binlerce göçmenin şehri doldurduğu an-

latılıyordu. Konsolos: **"bir genel af ve Yunan ordusunun İzmir'i boşaltması için "sizden insanlık adına Ankara'da aracılık yapmanızı rica ederim,"** diyordu. Böylece, şehrin harap edilmesi, Yunanlıların cephane depolarını tutuşturmaları ve askerlerin teker teker öç almak için yapabilecekleri zararlar önlenmiş olabilirdi. Yunan Yüksek Komiseri'nin böyle bir müracaat yapması için sözle kendisine izin verdiğini ve İngiliz Başkonsolosu'nun da aynı nitelikte bir baş vurmayı kendi Yüksek Komiseri'ne yapacağını söylemiş bulunduğunu bildirdi.

Telgraf, Dışişleri Bakanlığı'nca, bir karar için, Başkan'a da gönderildi, fakat, telgrafa eklenen mektup, işe bir Amerikan karışmasının uygun olmayacağı görüşünü bildiriyordu. Başkan, bu görüşü kabul etti ve hiç bir hareket yapılmadı. Ertesi gün İzmir'den gelen bir telgrafta, hayat korumak için deniz kuvvetlerinin karaya çıkarılması istenmekte idiyse de, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, İzmir'deki gemi komutanına. Amerikalıları korumak için karaya asker çıkarmak gerekip gerekmediğinin kendi takdirine bırakıldığını bildirmekle yetindi. 6 eylül'de Paris'ten gelen bir telgraf: **Dışişleri'nin aldığı bilgilere göre Anadolu'da durum "acınacak halde" dir. Fransız raporlarına göre, Yunan ordusu tamamiyle yollara düşmüş ve geri çekiliş sırasında her yeri yakmış, kıyımlar yapmıştır. İki gün sonra Türklerin şehre girmeleri beklenmektedir ve Yunan ordusu'nun çekilebilmesi de şüphelidir, Fransız Dışişleri Bakanlığı kötümserdir ve bir kıyımdan çok korkmakta ve Türklerin uzlaşmaz bir tutum göstereceklerini sanmaktadır,** diyor. Ayın 7'sinde Bristol'a gelen bilgilere bakılırsa, Yunanlılar silah bırakışması istemişler ve hemen İzmit'de İngiliz, Fransız ve İtalyan generallerinin de katılacağı bir toplantı yapılması kararlaştırılmıştır. Bristol'un bildirdiğine göre, Yunanlılar Anadolu'yu boşaltmaya izin verilmesi için mütareke istiyorlardı, fakat, Milliyetçiler, Trakya'nın da boşaltılmasını içine almayacak herhangi bir metni kabul etmiyorlardı.

Telgrafın getirdiği bu haber, Bakan yardımcılığına gönderildiğinde, Yakın Doğu Şubesi, buna bir not ekledi. Şöyle diyordu: **Bu telgraf, kendisinin tamamiyle karşısında bulunduğu ve İtilâf Devletleri'nin kafalarında yaşattıkları Venedik Konferansı yerine, Mustafa Kemal'in, işleri istediği yolda çözmek fırsatını ele geçirmiş olduğunu anlatmaktadır.**

8 eylül'de İzmir Konsolosu, bir ya da iki gün sonra şehre girecek olan Milliyetçiler'le kurulacak ilişkiler bakımından talimat isteyen bir telgraf çekti. Dışişleri, buna, **"A.B.D.'nin Yunanistan'daki ve Ankara'daki rejimleri tanımamış, İstanbul ile olan diplomatik ilişkilerin de kesilmemiş olduğunu unutmayınız; bununla birlikte, resmen tanınmamış ve yalnız Yüksek Komiser'in bir delegesi gibi, resmî sıfatı olmayan Amerikan Konsolosu olarak yerinizde kalmanız, uygulama yönünden faydalı olacaktır"** karşılığını verdi. 9 eylül'de Bristol, durumun, panik halindeki Yunan ordusunun İzmir'e yığılıp kalması yüzünden "çok tehlikeli" olduğunu tellemiş ve; **Aydın ve Nazilli yanmıştır ve yakında İzmir de Yunanlılar tarafından yakılabilir,** diye eklemiştir. **Ayrıca, İngiliz, Fransız ve İtalyan Konsolosları, Yunan Millî Savunma Bakanı'na telgraf çekerek İzmir'in yakılmayacağına dair güvence verilmesini istemişler, fakat, bu güvence verilmesinin mümkün olmadığı karşılığını almışlardır.** Konsolos, **"Türkler, 9 eylül'de İzmir'e tam ve mükemmel bir düzen içinde girdiler,"** diyor. Bristol'de Dışişleri Bakanlığı'na şu bilgileri veriyor: Yunanlılara karşı savaş bittiği zaman, millî ordu, "fiilen hiç de dokunulmamış" çok iyi örgütlenmiş, disiplinli ve mükemmel durumdadır. Yunan bozgunu, İtilâf Devletleri çevresinde, İngiliz itibarına indirilmiş bir darbe olarak kabul edilmektedir **ve şimdi Fransa, Türk zaferinin ölçüsüz büyüklüğü karşısında, bunun ülkedeki Fransız yararlarına yapacağı etki bakımından üzgündür. Fransızlar, özellikle kapitülasyonların kaldırılması ihtimalini ve kabul edilmemesi mümkün**

olan Osmanlı borçlarını düşünüyorlardı. Türklerin bundan sonraki tutum ve davranışlarının ne olacağı konusunda kaygılıydılar ve hele İstanbul ve Boğazlar'a doğru yürüyüşe geçmeleri ihtimalinden çok korkuyorlardı. General Harington, tarafsız bölgeyi herhangi bir geçme hareketi karşısında Türklere bir uyarma bildirisi yayınladı. Şehrin yanması, yüzlerce Rumun havaya uçması ve binlerce ölü verilmek suretiyle İzmir'in sonu gelmiş oldu.

Türklerin bu zaferi üzerine binlerce Türk, Anadolu'dan İzmir ve Ege'ye geri dönerken, İtilâf Devletleri başkentlerinde hâlâ Venedik Konferansı tartışmaları sürdürülüyordu. İngiliz Dışişleri Bakanlığı, 31 ağustos'ta Londra Elçiliğine, birkaç gün içinde Yunanlılara, İstanbul Hükümetine ve Milliyetiçiler'e bir Konferans için çağrıda bulunacağı düşüncesinde olduğunu söylemiştir. Bunun eylül'de yapılabileceği umuluyordu. Resmî görüş bakımından, bugünkü savaş, Konferansı her halde ve hiç bir şekilde etkilememeliydi. Ancak, 2 eylül'de, İtalya Dışişleri Bakanlığı, Roma Elçiliği'ne, Konferans'ın yeri hakkında bir karar verilmemiş olduğunu söylemiştir; davet gönderilmemiştir ve fiilen hiç bir hazırlık da yapılmamıştır. Aynı gün, İngiliz Dışişleri Bakanlığı, Londra Elçiliği'ne, Fransa'ya bir nota verildiğini, İngiltere'nin Konferans'a hazırlık olmak üzere, önceden bir mütareke üzerinde direnildiğinin bildirildiğini söylemiştir. Bu, İtilâf Devletleri tarafından Konferans için son engeldi ve İtalyan Dışişleri Bakanlığı'ndan 5 eylül tarihiyle Yunan Hükümeti'ne, 15 eylül'den sonraki bir tarihte, Venedik'te toplanacak Konferans'a hazırlık olmak üzere bir çağrı gönderildi; bu hem Yunanlılar, hem de Türk Milliyetçileri tarafından kabul edildi. Fakat, bu sırada belliydi ki Türkler, Yunanlıları ülkelerinden silip süpürmek istiyorlardı ve İngiliz Hükümeti de Yunalılara yardımı düşünüyordu. Atina Elçiliği, ayın altısında, çağrının henüz İtalyan temsilcisi tarafından Yunanlılara verilmemiş olduğunu bildirdi. İngiliz Elçilik görevlisiyse, Türklerin şu andaki genel tutumları

bakımından, şimdilik verilmemesi için talimat almıştı. Telgraf, Yunan Hükümeti'nin, İngilizlerin araya girmesinden hâlâ umutlu olduklarını da ekliyordu.

Türkler şimdi, Boğazlar Bölgesi dışındaki bütün Asya Türkiye'sini denetimleri altında bulunduruyorlardı. Bu durumu, ancak, Anadolu'da bir İtilâf Devletleri istilâsı, Anadolu'ya İtilâf Devletleri'nin el koyması değiştirebilirdi. Bu duruma uygun olarak, İzmir "felâketinden" bir ay sonra, Milliyetçiler'le Yunanlılar arasında bir silah bırakışması imzalandı ve bunun arkasından da Doğu sorunlarına kesin bir biçim vermek üzere, kasım'da, Lozan'da bir Konferans toplanması kararlaştırıldı. Bu, İngilizler tarafından Türklere baskı yapmak üzere harcanan son bir çabadan sonra, ancak kabul edildi. Bu baskı, Anadolu Hıristiyanlarının korunması planını kapsıyordu ve bu plân İtilâf Devletleri ve Amerika tarafından, önce diplomatik baskı yapılması ve beklendiği gibi bu kabul edilmediği takdirde, Hıristiyanların sürgün edilmelerini önlemek üzere, silahlı güç kullanılması yoluyle yürürlüğe konulacaktı. İngiliz Elçisi, 10 kasım 1922'de bu İngiliz planına katılmasını istemek için Amerika Dışişleri Bakanı'na baş vurduğunda, dost devletler arasında pek rastlanmayan bir açıklıkla ve her türlü sakınmadan uzak olarak, İtilâf Devletleri'nin Orta Doğu politikaları hakkında sert bir eleştiriyle karşılandı.

Dışişleri Bakanı'nın İngiliz Elçisi'ne cevabı sert bir çıkıştı. İngiliz Elçisi, Anadolu'daki Hıristiyan halkı toplu olarak sürgün etmekte inat ettikleri takdirde Türkleri sorumlu tutacak bir ultimatom'u A.B.D.'nin destekleyip desteklemeyeceğini sormuştu. Ultimatomda, Türkler tamamiyle diplomatik olan bu baş vurmaya değer vermezlerse kuvvet kullanılacağı da açıkça belirtilecekti. Dışişleri Bakanı, A.B.D.'nin diplomatik baskı yapmaya hazır olduğunu, fakat, savaşa kararlı olmadıkça savaşla tehdide gitmeyeceğini söyledi. Yönetimin, Türkiye ile savaşa girmeye, Kongre izin vermedikçe, kanunî hakkı yoktu. Bunun üzerine

Elçi, Paris'teki Barış Konferansı'nda Türkiye işleri üzerinde A.B.D.'nin oynadığı rolü hatırlattı ve; "Amerika'nın isteklerine gösterilen saygı nedeniyle yapılan ertelemenin bugün çıkan zorluktaki sorumluluk payı geniştir" dedi. Britanya Manda istemiyordu, Manda düşüncesi bütünüyle Başkan Wilson'undu ve Britanya Hükümeti, Orta Doğu'da Amerikan işbirliği sağlanacağı umuduyle buna uymuş, saygı göstermişti. Dışişleri Bakanı Elçi'ye, "Manda istemiyorduk deyiminiz, toprak almak istediğinizi mi, yoksa savaştan kazanılan topraklardan hiç bir şey istemediğinizi mi, yani toprak ilhakı peşinde olmadığınızı mı anlatıyor" diye sordu. Bu konuşmanın memorandumuna göre, Elçi bu soruya doğrudan doğruya karşılık vermedi. Mandaların yüklediği ağırlıktan ve İngiltere'nin bu yükleri, Amerika'nın da katılacağı umuduyle yüklenmiş olduğundan söz etti ve: "şimdi görülüyor ki İngiltere yalnız bırakılmaktadır, Dışişleri Bakanlığı'nızın dosyaları bunu açıklayacaktır," dedi.

Hughes, Barış Konferansı'nda olup bitenler üzerine bir tartışmaya girişmek arzusunda olmadığını söyledi. "Şüphesiz Manda hakkındaki İngiliz ve Amerikan düşünüşleri oldukça değişiktir. Bu nedenle genel konu üzerinde bir tartışmaya girmemeyi öngörürüm, ancak, bu hükümetin, bugünkü şartlarda herhangi bir sorumluluğu olduğu görüşünü kabul edemem," dedi.

"...A.B.D., Anadolu'da kendisine ayrılacak etki alanı peşinde koşmamıştır. İstanbul'da dönen entrikalara karışmamıştır. Geçen bir buçuk yıl süresince, Yunan ordusunun uğradığı felâketten sorumlu değildir. Bu felâketten son bir buçuk yıllık Avrupa diplomasisi sorumludur. Amerika'nın görüş açısı budur... Bununla birlikte, Elçi istiyorsa inceleme yapmaya, gerçeği ortaya koymaya her zaman hazırım," dedi.

Bu, Türkiye'deki çöküşün sorumluluğunu Amerika'nın omuzlarına yüklemek yolunda İtilâf Devletleri'nce girişilecek genel suçlamaya karşı Amerika'nın kendisini savun-

maya hazır olduğunu gösteren bir uyarmaydı. Bakan devam etti: "Britanya devlet adamlarının hayallerini rahatsız eden, onların İmparatorluk gücünü sürdürmek istekleridir: Hindistan, Mısır, Süveyş Kanalı sorunu ve kendilerinin geniş İmparatorluk alanlarının bağlantısı olan Yakın Doğuy'la ilişkiler." Kendisi bu tutumu eleştirmek istemiyor ve İngiliz İmparatorluğu'nun bir uygarlık çapındaki hırslar ve zorluklar ne olursa olsun, Amerika Hükümeti, bunlara katılacak değildir," dedi. Elçi, sorunu bu anda daha fazla tartışmakta bir sakınca görmediğini söyledi ve; "fakat Bakan, kendi dairesinin dosyalarını incelerse beyanlarımın bütünüyle doğru olduğunu göreceklerdir," dedi.

ON DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

LOZAN

YUNAN ORDULARININ Anadolu'dan temizlenmesi ve Milliyetçi Hükümetin Boğazlar Bölgesi dışındaki bütün Türkiye Asya'sında yerleşmiş bulunması, iki politik durum yarattı: Birincisi, İtilâf Devletleri, egemenliklerini kuvvet zoruyle yeniden kurmak için hazır değildiler. İkincisi, artık hükmü kalmamış, uygulanması imkânsız Sevr Antlaşması'nın yerine, İtilâf Devletleri'yle Orta Avrupa Devletleri arasındaki savaşın sonuçlarına dayanılarak yapılacak görüşmelerle, başka bir antlaşma geçirilemeyecekti. Milliyetçiler'in zaferi, 22 eylül'de, artık açıkça belli olmuştu; şimdi savaş, diplomatik alana geçmişti. İtilâf Devletleri, askerî alanda savaşı bırakmışlardı, fakat politik ve ekonomik silahlarda güçlüydüler. Türkiye, görüşmelerle varılacak anlaşmadan ve Avrupa ile normal ilişkilerin kurulmasından çok şey kazanacak, fakat askerî zafer üstüne oturup Avrupa'ya kafa tutmaktan çok şey kaybedecekti. Başka bir

deyimle, Türkiye'nin elinde ekonomik imtiyazlardan, dünyanın önemli bir stratejik noktasında bulunmanın etkilerine kadar öne sürülebilecek çok şey vardı. İtilâf Devletleri ilişkilerin yeniden kurulmasını, ekonomik yardımı ve Milliyetçi rejimi tanımanın yaratacağı ek dengeyi reddedebilirlerdi. Bununla birlikte, bu silahların etkenliği, İtilâf Devletleri arasındaki birliğin ölçüsüne bağlıydı. Türklerin istediklerinin pek çoğu, yalnızca bir tek Avrupa devleti tarafından sağlanabilirdi. Diplomatik sonuç, bir yandan Türklerin sinir gücüne, inatçılığına, öte yandan İtilâf Devletleri'nin ortak amaçlarının gerçeğe uygunluk ölçüsüne bağlıydı. Türkler, kendi amaçlarını **"Misakı Millî"**lerinde açıkça ortaya koymuşlardı. Bu, Türk Ulusu'nun yerleşmiş olduğu topraklarda egemen olması ve bu konudaki azim ve cesaretlerini İtilâf Devletleri'nin askerî gücüne kafa tutarak daha şimdiden göstermiş bulunuyorlardı. İtilâf Devletleri'nin amaçları ve buna ulaşmak için sahip oldukları azim ve dayanma ölçüsü ise belli değildi. Bunlar, Yakın Doğu'daki davranışlarının sonuçlarını Anadolu'daki Yunan ordusunu kalkan gibi kullanarak almak istemişlerdi ve şimdi kalkan kovulmuş, yok olmuştu. Şimdi, İtilâf Devletleri'nin amaçlarının elde edilebilmesi, kendi açılarından yapacakları fedakârlığa bağlı olup onların bu amaçlar için fedakârlıkta nereye kadar gitmeye niyetli olduklarıydı. Yol boyunca atmayı göze alacakları safra ve aralarındaki birliği sürdürebilme bu konuda değer taşıyordu.

A.B.D. için bu durum hem yarar, hem de zarar saklıyordu. İtilâf Devletleri'nin savaş yağması olarak Türkiye'den koparmaya çalıştıkları imtiyaz ve yararlar, A.B.D.'ni aradan çıkarmaları, şüphesiz, Amerika'yı ekonomik ve ticarî girişimlerin sağlayacağı verimlerden ve bu duruma uygun olarak artacak fırsatlardan yoksun bırakacaktı. Fakat, öte yandan, bütün devletlerin — ki Amerika da bunların içindedir — pay alabilecekleri öbür imtiyazlar da tehlikeye düşürülebilirdi. Böyle olunca da A.B.D., görüşmele-

rin sonucuyle doğrudan doğruya ilgiliydi. Bu ilgi, yalnız Türkiye'nin Avrupa'yla ilişkileri yönünden değil, ayrıca yeni Türk rejimiyle Amerikan ilişkileri bakımından da söz konusuydu. Türklerin Yunanlılara karşı kazandıkları zaferle ve daha yerinde bir deyimle, Yunanlıların İtilâf Devletleri' nin aletleri olmaları bakımından, aslında İtilâf Devletleri' ne karşı kazandıkları zaferle başlayan Yakın Doğu'daki yeni döneme, İtilâf Devletleri'nin ve Türklerin gösterdikleri tepki, politikalara yön vereceğinden ve bu da Türkiye'nin Amerikan yararlarını etkileyeceğinden, A.B.D.'nce çok sıkı bir biçimde izleniyordu.

Diplomatik durum karanlıktı. Bunun nedeni, hem yeni bir dönemde bulunulması, hem de Britanya, İtalya ve Yunanistan'da iç bunalımların yarattığı karışıklıklardı. Yunan yenilgisi, Konstantin'in itibarını yok etmişti ve kendisi, eylül sonunda bir darbe ile düşürülmüştü. 1916'dan beri İngiltere'yi yöneltmiş olan Lloyd George Hükümeti de, İzmir hezimetinin kurbanı olmuştu. Konstantin'in kovulmasından üç hafta sonra, ekim'in ortalarında Muhafazakâr Parti desteğini geri almış olduğundan, Hükümet düştü. Kasım'da yapılan bir genel seçim, ülkeyi Muhafazakârların eline geçirdi. İtalya, Faşizmin ve Benito Mussolini'nin zaferine götüren bir anayasa bunalımının doğum sancıları içindeydi. Bu sıralarda, politik gelişmeler hakkında Amerika'nın başlıca haber alma kaynağı, Londra Elçiliği'ydi. Lloyd George'un özel sekreteri Sir Edward Grigg, Kabine'de Yakın Doğu bunalımı konusunda yapılan tartışmalar hakkında dikkate değer ölçüde ve tam olarak bilgi veriyordu. Türklerin İzmir'e girmelerinden bir gün önce Londra Elçiliği, Yakın Doğu durumu üzerine yapılan bir Kabine toplantısındaki görüşmelerin özetini telledi. Başvekil, Boğazlar'ın serbestliği taraftısıydı. Bu, Lloyd George'a göre, savaşın sağladığı ana kazançtı; korunması gerekirdi. Mademki Yunanlılar İstanbul'dan kovulmuşlardı, Türkler de İstanbul'dan çıkarılmalıydı. Başbakan, Kral Konstantin'e

karşı da, Asya savaş boyundan iki kilit tümeni çekerek yenilgiye yardımcı olmak gibi "boş hareketi" yüzünden, son derece kızgındı. Kabine, Fransızlar İtilâf Devletleri'nin Boğazlar'daki durumunu desteklemek istemezlerse, İngilizlerin bunu kendi başlarına yürütmesine karar vermişti; "çünkü, Boğazlar'daki durum, Yunanlıların yenilmesine değil, Mondros Mütarekesi'ne ve Sevr Antlaşması'na dayanmaktadır," diyorlardı. Elçiliğe, Yunanlıların hâlâ Batı Trakya'yı istedikleri, fakat, Sırbistan ve Romanya buna karşı olduklarından, Fransızların kendilerine yardımcı olamadığı haberi de verilmişti. Britanya, Türklerin Yunanlılarla hemen bir silah bırakışmasını kabul edeceklerini ummuyordu. ancak, bir kere silah bırakışması sağlanırsa Sevr Antlaşması'na imza atmış ülkeler bir konferansa çağırılabilirlerdi.

Bir hafta sonra, Milliyetçiler, Yunan ordusunu ezip bitirmiş olarak Boğazlar Bölgesine ve İstanbul'a yaklaşmaya başladığından özel bir toplantıya çağırılan Kabine'nin görüşmeleri de Crigg tarafından Elçiye ulaştırıldı. Fransızların, Boğazlar'daki İngiliz durumunu destekleyen 14 eylül tarihli notası, İngiliz Kabinesi'nde "büyük memnunlukla" karşılanmıştı. Özellikle, Boğazlar'daki Fransız Komutanı Pelle'ye İngilizlerle işbirliği yapması emrinin verilmiş ve bölgeye daha fazla birlik gönderilmesinin onaylanmış bulunması bu memnunluğun nedeniydi. Fransa, ayrıca, Ankara'ya, İtilâf Devletleri'nin Boğazlar'ın tarafsız bölgesine saygı gösterileceğini umduklarının bildirilmesini ve İtilâf Devletleri amirallerine de Boğazlar'ı geçmemeleri için Milliyetçiler'i uyarmaları hakkında talimat gönderilmesini kabul ediyordu. Kabine, Türklerin Trakya'ya tekrar yerleşmelerinden Bulgarlar ve Sırpların duydukları korku üzerinde de durdu ve İtilâf Devletleri'yle Yunanistan, Türkiye, Sırbistan'ın katılacağı bir Konferans'ın uygun olacağına karar vermekle birlikte Sırbistan ve Bulgaristan ile A. B. D.'ne de çağrı gönderilmesi hakkında bir karara varılamamıştı.

Fransız desteği dolayısıyle, bütün askerî güçlerine rağmen, Milliyetçiler'in ilerlemelerini durdurmak için, İngilizlerin gösterdiği direnmeye katılmaları istenebilirdi. Bununla birlikte İtalyan Dışişleri Bakanlığı'ndan ilk haber alan Roma Elçiliği'miz oldu. Milliyetçiler'i yumuşatmak için ileri sürülen son İtalyan önerilerine, İngiltere'nin cevabı henüz alınmamışsa da askerî durum hakkındaki uyuşmaz tutumunu devam ettirmeyeceği umuluyordu. İngiliz karşılığı 12 eylül'de geldi. Bu cevapta, İtalyan önerileri reddediliyor ve İngiltere'nin Boğazlar'ı savunma niyetini İngiliz Elçisi de ayrıca açıklıyordu. Roma'daki Yunan Elçiliği görevlisi de, Fransız Hükümeti'nin, bir konferans toplanması düşüncesine yakın bir ilgi duymamasına rağmen, İtalya ısrar edersе Fransa'nın bunu kabul edeceğini Paris'teki İtalya Elçisi'ne bildirmiş ve bunun kendisine, İtalyan Dışişleri Bakanlığı tarafından söylenemediğini Elçiye anlatmıştır. Yunanlı görevli, sonunda, İtalyan Hükümeti'nin Yakın Doğu uyuşmazlığının Dünya barışını tehdit edebileceği korkusu, Britanya ve İtalya yararlarını tehdit eden Fransız etkisi nedeniyle bu girişimde bulunduğu kanısında olduğunu eklemişti. Küçük Antlaşma temsilcileri de, ellerinde herhangi bir bilgi bulunmamakla birlikte, kendi hükümetlerinin Trakya'ya tekrar Türk yönetimine geçirilmesine ve ortak bir Türk-Bulgar sınırına ciddî surette karşı çıkacaklarını düşündüklerini de kendisine söylemişlerdi.

Dışişlerince toplanmış olan bilgiler, Bakan Vekili William Philips tarafından özetlenmiş ve 18 eylül'de, U.S.S. Maryland kruvazöründe bulunan Başkan'a ve Dışişleri Bakanı'na gönderilmişti. Paris Elçiliği'nden hemen hemen yeni bir haber gelmemişti ve kendisine, Fransa'nın Yakın Doğu politikası hakkında bütün bilgilerin "acele tellenmesi" yolunda bir talimat gönderilmişti. Bakanlık, henüz yeterli bilgiye sahip değildi. Başkan'a gönderilen mektupta, 16 eylül'deki kabine toplantısını bildiren Londra telgrafının özetiyle Yakın Doğu durumuyle ilgili öteki telgrafların ör-

nekleri vardı. Philips, Bakanlığın bu bilgiler üzerindeki değerlendirmelerini verdikten sonra, şöyle diyordu:

"Memleketimizin durumu, İtilâf Devletleri'nin durumuyle aynı yörüngededir. (Boğazlar konusu); Bu nedenle, tarafsız bölge ve Boğazlar'ın Uluslararası yönetimi lehinde olarak bizim durumumuzu, pek uzak olmayan bir zamanda belirtmemiz istenilebilir. Ben, Bakanlığın telgraflarla sürekli olarak haberli tutulmasını sağladığım gibi, kendilerinden alacağım değerli bilgileri de ulaştırmayı ihmal etmeyeceğim."

Harding, ayın 19'unda şu karşılığı verdi: "Durum hakkında görüşmek üzere Amerika, çağrılabilir. (Orta Doğu'da) Ulusumuzu herhangi bir şeye katılmak yolunda çok düşünmem gerekir. Bunun tek ayrıcalığı, yurttaşlarımızı ilgilendiren, onların hayat ve mallarının Türk Millî Ordusu hareketleri sonucunda tehlikeye düşmesi halidir."

Bakan Hughes'in telgrafı son zamanlardaki olayların tam bir özetini bütün ayrıntıları ile veriyordu: Yakın Doğu'da durum "son derece kritik" idi. Britanya ve müttefikleri Türklerle savaş durumuna düşebilirlerdi. Dışişleri Bakanlığı'nın tutumu, Amerikan yurttaşlarının can ve mallarının korunması, Kızılhaç, Near East Relief ve öteki hayır derneklerine yardım çerçevesi içinde kalacaktır. Gerek İtilâf Devletleri'ne ve gerek Amiral Bristol aracılığıyle Türkiye'deki İtilâf Devletleri yetkililerine sorumluluk kendilerinin ise de A. B. D.'nin göçmenlere yardım edebileceği açıkça bildirilmiştir. Telgraf, bundan sonra konunun özüne girmekte, Yakın Doğu'da Amerikan yararlarına değinmektedir. Hughes, sekreterlerine ve yardımcısına, **A. B. D., İzmir hezimetinin bir daha başa gelmemesi için İtilâf Devletleri'nin İstanbul'un Türkler tarafından zorla işgalini önlemek üzere çaba harcamalarını görmek ister,"** demektedir. Bundan başka, Türkleri durdurma yolunda İtilâf Devletleri'nin gösterecekleir zaaf, kapitülasyonların sonu ve Türkiye ve Yakın Doğu'da Amerikan yararlarının tehlikeye düşmesi anlamını

taşır. Bu nedenle, Amerika, Boğazlar'ın Uluslararası bir yönetim altına alınmasında doğrudan doğruya ilgilidir.

■

AMERİKA politikası, olaylara karışmak için hâlâ bir çıkar yol aramak dönemindeydi. Avrupa ve Türkiye'deki politik durum, Yakın Doğu politikasının özellik gösteren bu döneminde, oynayacağı rolün kesin olarak kararlaştırılabilmesi bakımından Amerika için karanlıktı Denebilir ki, devletlerin her birinin ayrı ayrı politikalarının anlamını herhangi bir zamanda değerlendirmek için, elinde bir şey yoktu. Amerika'nın, Türkiye ile İtilâf Devletleri karşısında alması öne sürülen tutumun belirtilmesi zamanının gelmiş olduğunu takdir etmesi için, bir aydan fazla bir süre geçmesi gerekmişti. Bu zaman, İtilâf Devletleri'nin Türkiye'ye ve Barış Konferansı'na karşı olan tutumları konusunda kendi aralarında bir karara varmaları için gerekli zamandı.

Londra Elçiliği tarafından 15 eylül tarihli telgrafla bildirilen, Britanya ile Fransa arasında, görünüşte var olan uyuşma da, fazla bir şey söylemiyordu. Britanya, İtilâf Devletleri'ne, Boğazlar'ı, gerekirse kuvvetle elinde tutacağını açıklamıştı, fakat, 17 eylül'de, Curzon'un Londra'da bulunmadığı bir sırada Lloyd George ve Winston Churchill, İngiltere'yi Türkiye'de, Britanya kamuoyunda sert tedbirlere karşı büyüyen nefrete rağmen, derin bir politik eylem içine sokmaya karar verdiler. Ancak, Fransızlar ve İtalyanlar, Milliyetçiler'e diplomatik dayanaktan fazla bir şey vermedikleri halde, İngilizlerin Türkiye'de daha önce izledikleri politikayı değiştirmeyi başaramadılar. Hatta bu tutumlarını, çıkardıkları sert deyimli bir bildiriyle de güçlendirdiler. 17 eylül tarihinde açıklanan bu bildiri, Britanya Hükümeti'nin, Boğazlar'ın ve İstanbul'un Milliyetçiler'e teslimine karşı olan kesin kararlarını ve Boğazlar'a yönelebilecek bir Türk saldırısına da gerekirse kuvvetle karşı konulacağını anla-

tıyordu. Bu bildiri, Paris'te bir bomba etkisi yaptı. Bu, İngilizleri daha ılımlı bir politika gereğine inandırmaya yetmedi ve daha kötüsü, Fransızları ve dünyanın geri kalan bölümünü, İngilizlerin inatlarında devam edecekleri kanısına götürdü. Artık Türkiye'de eylem İngilizlere geçmişti. Belki de savaşsız olarak Milliyetçileri durdurmak mümkün olabilirdi. Bu ise, Fransızlar için beslenen en fena olay ve Fransızların zararına İngiliz onurunun tamiri olacaktı. Bu durumda Fransa ve İtalya ortaklaşa, Asya yakasındaki birliklerinin Avrupa yakasına geçirilmesi emrini verdiler.

Grigg vasıtasıyle Londra Elçiliği, İngiltere'nin, yukarda sözü edilen bildirisi hakkında Fransa'dan bir nota alındığını ve bu notanın Kabine toplantısında görşüldüğünü öğrendi. Nota, İngiliz bildirisinde kullanılan dilden duyulan büyük şaşkınlığı anlatmakta, bunun zamansızlığından ötürü üzgünlük belirtilmekte ve Fransa'nın, Boğazlar'dan geçecek Milliyetçi orduların durdurulmasına girişildiğinde, İngiliz birlikleriyle işbirliği yapmayacakları bildirilmekteydi. Ayrıca, Fransa için kabule değer görülen şartları da belirtiyordu. Bunlar: İstanbul, Edirne ve Gelibolu'da Türk egemenliği; Trakya'da sınır olarak Meriç; Türkiye garantisi altında Boğazlar'ın serbestliği. Grigg'in söylediğine göre Kabine, geçen mart'ta Paris'te Trakya hakkında yapılan Paris önerileri ve Boğazlar'ın fiilen Avrupa denetimi altında bulundurulması yolundaki kararları üzerinde direniyordu. İngilizlerin, İstanbul'u Türklere geri vermemek istemesinin, Mondros Mütarekesine ve Sevr Antlaşması'na aykırılığı hemen öne sürüldü. Milliyetçiler'in tarafsız bölgeyi işgal edecekleri korkusuyle yapılacak bu eylem, Mondros Antlaşması'nın bozulması ve Türkiye ile İtilâf Devletleri arasında savaşın otomatik olarak yeniden başlaması demekti. Grigg, Elçiliğe, Curzon'un, memnunluk yaratmaması mümkün bir yeni nota alış-verişi yerine Paris'e gitmeye karar verdiğini bildirdi.

Dışişleri, Paris buluşmaları hakkında, İngiliz, Fransız

ve İtalyan görüş açılarını bildiren raporlar aldı. Grigg'in 21 eylül'de Elçiliğe bildirdiğine göre, Paris'ten gelen haberler oldukça iyiydi. Fransızlar, Mustafa Kemal'i, bir saldırı hareketinden alıkoymak için bütün çabayı harcamışlar, fakat Rusların Türklere verecekleri destek konusunda zorluğu yenememişlerdir. İngilizler, Boğazlar'ın boşaltılması hakkında bir karar bulunmadığından, Çanakkale'yi kendi ellerinde tutmakta direniyorlar ve İstanbul konusunun daha sonra, bir barış konferansına bırakılabileceğini ileri sürüyorlardı. Bu bilgilerden Elçilikte doğan kanı, İngilizlerin Trakya hakkındaki inatlarından vazgeçirilebileceğidir. Lloyd George'un son ve kesin tutumu da ikinci derecede bir önemdedir. Boğazlar'a gelince, anlaşılıyor ki İngilizler, şimdi, bunun Uluslararası bir Kurul'a bırakılmasını uygun bulmakta, Türk denetimini kesin olarak reddetmekte olduğu halde Boğazlar'a Türk egemenliği konusuna ilgisiz kalmaktadrr.

Paris Elçiliği'ne, Fransız Dışileri'nden verilen bilgiye göre, Boğazlar'ın serbestliğini korumak ve Milliyetçiler'in, bir Konferans sonuna kadar Boğazlar'ı geçmelerinin önlenmesi zorunluğu üzerine 20 Eylül'de bir toplantı yapılması için İtilâf Devletleri arasında tam bir uyuşma vardır, fakat, Milliyetçiler'in Boğazlar'dan geçmesini engellemek noktasında zorluklar ortaya çıkıyor. Curzon, Milliyetçiler'in Boğazlar Bölgesine girmesini, gerekirse kuvvetle önlemekte direniyor. Fransızlar ve İtalyanlar ise bunun savaşa götüreceğini ileri sürerek, ne karşılığında olursa olsun, bundan çekinmek isteriz demişler ve daha çok Yunanlılar için, esasen elde tutamayacakları denemeyle ortaya çıkmış bazı toprak parçalarını kurtarmak amacına yönelmiş her türlü davranışı reddettiklerini bildirmişlerdir. Poincaré'nin kanısına bakılırsa, Konferans'ın kendilerini memnun edeceğine güven verilebildiği takdirde Milliyetçiler, olay çıkarmayacaklardır. Fransız Dışişleri, Elçiliğe, kendi görüşlerinin doğru olduğu ve gerektiğinde İngilizlerin buna uymaktan geri kalmayacaklarını söyledi. Güçlük İngiliz psikolojisinden gel-

mektedir. Bugünkü duruma, 1918 yılı durumu gözüyle bakıyorlar. Oysa onun üzerinden dört yıl ve bir de Türk zaferi geçmiştir. İtalyan Dışişleri Bakanlığı da Kont Sforza'nın telgrafına uygun olarak durumun çok daha umutlu olduğunu ve Fransız ve İtalyan Dışişleri Bakanlığı'na daha çok uyar durumda bulunduğunu söylemiştir. İtalyan Dışişleri Bakanlığı'na göre, gerçi Boğazlar serbestliği hayatî önemdedir ve gereğinde onu korumaya azimlidirler, ancak, bu, Türkiye' nin yakın gelecekte nasıl davranış göreceğine bağlıdır. Konferans'ın toplanması haksız olarak uzatılırsa, Türkiye onun bir tarafa itilmesini isteyebilir ve bu takdirde İtalya, savaşçı herhangi bir eyleme katılmayı reddedecektir. İtalya'nın uygun bulduğu çözüm şudur: Doğu Trakya Türkiye'ye geri verilmeli, Batı Trakya da, Akdeniz'e bir çıkış kapısı bulunması için Bulgaristan'a bırakılmalı, Boğazlar'ın serbestliği korunmalıdır.

Paris görüşmeleri hemen hemen yirmi saniye içinde bir kızgınlık ve hiddet patlamasıyle bitti. Grigg'in Elçiye bildirdiğine göre, toplantı Poincaré'nin Milliyetçiler'in askerî tertip ve olanaklarını anlatmasıyla başladı. Poincaré; **"bu o kadar kötü bir durumdur ki, barış için tek şans, önce Mustafa Kemal'e baş vurularak Meriç sınırına kadar olan bölgenin derhal tesliminin vazgeçilmez şart olmasının kaldırılmasına razı edilmesidir,"** diyordu. 'Curzon, durum hakkındaki bu demeci reddetti ve "Harington, İtilâf Devletleri tarafından yalnız bırakılmamış olsaydı Boğazlar'ı boşaltma zorunluğu doğmayacaktı," dedi. Bu konuşmanın Fransız ordusunun onuruna dokunduğu gerekçesiyle Poincaré hiddetle patladı; Harington'a, Boğazlar Bölgesinden çekilirken Fransızlara yapılan hakaret için keskin bir dille hücum etti. Curzon, Poincaré'yi bu raporların doğru olmadığına inandırmaya girişti, fakat. Fransız Başbakanı dinlemeyi bile reddederek devam etti: Kabineye telgraf çeken Curzon, **"yüzüme karşı bağırdı. Kızgın bir öğretmenin suçlu bir öğrenciye bağırması gibi,"** diye anlatıyordu. Curzon Konferans odasını terk etti, fakat

yarım saat sonra Poincaré, dışarı çıkarak özür diledi ve tartışmalar yeniden başladı. Curzon, İngilizlerin tutumunu değiştirmedi. Onlara göre, Avrupa garantisi altında olsa bile Boğazlar'ın serbestliğinden vazgeçilmesi kesin olarak imkânsızdı, fakat, Londra'ya sorarak Poincaré'nin önerisine karşı Londra'nın tutumu konusuyle Mustafa Kemal'e ne gibi tavizler verilebileceği yolunda talimat istedi. Kabine, Doğu Trakya ve İstanbul'un Türkiye'ye geri verilmesine razı oldu, ancak ulusal ordunun Avrupa'ya geçmesine izin verilemeyeceğini ve Boğazların da konferans sonuna kadar İtilâf Devletleri'nin elinde kalması gerektiğini bildirdi.

23 eylül'de, bir silah bırakışması için Doğu sorunlarının varabileceği çözüm yolları hakkında Milliyetçilere yapılan önerileri açıklamayı kararlaştırdılar. Genel ve uygun deyimlerle yazılmış olan öneri, İngiliz, Fransız ve İtalyan görüşlerinin bağdaştırılmış bir biçimiydi. Boğazların serbestliği fiilî olarak korunuyorsa da bu amaca ulaştıracak yol çizilmemişti. Bu durum, 26 eylül'de toplanan yeni bir konferansın devam ederken, Amerika'nın Doğu işlerindeki tutumu etrafında İtilâf Devletleri'nin sorusuna bir karşılık şeklinde, Doğu sorunlarıyla ilgili resmî Amerikan görüşü olarak, Dışişleri Bakanı Hughes'in cevap vermesini gerektirdi. Dışişleri Bakanı, önerilerdeki toprak konularına hiç dokunmayarak ve samimî bir şekilde Boğazlar'ın serbestliği ve azınlığının korunması ilkelerini onaylıyordu

■

İTİLÂF DEVLETLERİ arasındaki 23 eylül uyuşması, bir hafta önce gibi, yine kısa ömürlü oldu. İtilâf Devletleri çözüm yollarını öne attıkları gün Bristol, İstanbul'dan çektiği telgrafta, kendisinin de uygun bulduğu İngilizlerin direnmesi sonucu savaş çok yaklaşmıştır. "Bununla birlikte Fransızlar ve İtalyanlar birliklerini çektikleri için Milliyetçiler saldırmaya karar verirlerse, İngiliz birlikleri, onları durdur-

maya yeterli değildir," denmektedir. Bunalımda Amerika'nın etkin biçimde rol oynamasını yeniden ortaya atan Bristol, bunu, "harab edici bir savaşı önleme" yolu olarak görmektedir. Aynı gün çekilen ikinci bir telgraf, altı yüz kişi dışında, bütün İngiliz birliklerinin Çanakkale'ye gönderildiğini ve İngiliz Komutanı General Harington'un da, kendisinden şehirde bir karışıklık çıkarsa destroyerdeki Amerikan denizcilerinin, düzenin kurulmasına yardım edip edemeyeceğini sorduğunu bildirmiştir; çünkü, İstanbul'da Türklerin gizlice silahlanmış oldukları yolunda güvenilir haberler alınmıştı. Bristol, destroyerde yalnız dört yüz kişi bulunduğu, bunların, ancak Amerikan can ve mallarını korumaya yardım edebileceği karşılığını vermiştir. "Amerika herhalde tarafsızdır ve şehirlerde ortak bir savunmaya katılamaz," demiştir. (1)

Bunalım, Yunanistan'da Konstantin Hükümeti'nin düşmesiyle başladı. İtilâf Devletleri'nin zayıflığın gösteren bu

(1) Dışişleri Bakanlığı, Bristol'a göndercdiği 10 ekim tarihli telgrafta: "Deniz Bakanlığı'ndan alınan bilgiye göre, sizin U.S.S. Utah gemisinin İstanbul'a "hemen hareket" etmesini istediğinizin kendilerine bildirilmiş olduğu yazılarak bu isteğin nedenlerinin derhal tellenmesi istenmiştir. "Takdir edeceğiniz gibi var olan şartlar içinde deniz kuvvetlerimizin Yakın Doğu'da kullanılması politik ve denizcilik stratejisine dayanmaktadır. Bu ise, söz konusu deniz kuvvetlerinde herhangi bir değişiklik yapılmasıyle ilgili olarak ortaya atılacak istekler hakkında bize tam bilgi verilmesini önemli kılmaktadır. Özellikle, Bakanlığın, sizin tarafınızdan daima kuvvetler üzerinde yapılan herhangi bir değişiklik isteğinden haberli tutulagelmekte olduğu malum bulunduğundan bu haberin önemi artmıştır. Öyle düşünüyoruz ki deniz kuvvetlerimizin bir savaş gemisini, bu zamanda, İstanbul'a göndererek oradaki kuvvetlerimizi artırmak yanlış yoruma yol açabilir." A. Bristol, cevabında: "durumun inceliği ve emrindeki kuvvetlerin Türkiye'deki Amerikalıları korumaya yeterli olmaması nedeniyle ve esasen Akdeniz filosu tarafından İstanbul'un ziyareti kararlaştırılmış bulunması dolayısıyle bu ziyaretin Utah'la yapılmasını filo komutanından rica ettim," demiştir.

işaret üzerinde, Mustafa Kemal, kendi birliklerini İngilizlerin Çanakkale'de tel örgülerle korunan ana mevzilerine doğru ileriye sürdü. Londra, Paris ve Roma'dan gelen telgraflar, İtilâf Devletleri arasındaki bağın ne kadar zayıf olduğunu gösteriyor. Acınacak biçimde görülen şuydu: Fransa ve İtalya, Türklerin Boğazları ve İstanbul'u asker gücüyle işgal etmelerini istiyorlardı. Boğazlar'ın serbestliğinden kendilerinin yararları, serbestlik ölçüsüyle sınırlıydı, bu da silah gücü yerine diplomasi ile elde edilebilirdi.

İngiliz komutanı General Harington, Mustafa Kemal'in blöfünü anladı ve Çanakkale'de, Türklerin çok sayıdaki birlikleri karşısında kendi mevzilerinde kalmaya devam etti. Milliyetçilerin Boğaz'lara karşı hareketi ve Asya'dan taşacak ve İstanbul ile Trakya'ya doğru akacak bir Türk patlaması ihtimali, kan dökülmeden durdurulmuştu. 11 ekim'de General Harington başkanlığında bir delegasyon, Türklerle Yunanlılar arasında bir silah bırakışması yapmak için Mudanya'da İnönü savaşları galibi İsmet Paşa'yla buluştu. Türk'ler Boğazlar'dan geçmeye ve Trakya'yı işgale izin istediler. Fransız temsilcisi, kendi Hükümetiyle de anlaşmış olarak, Türk isteğini kabul ediyordu, fakat, Harrington bu isteği reddetti. Bunun üzerine, Türkler bir ultimatom vererek uzlaşmayla geçmeye izin verilmezse zorla ve saldırıyla geçeceklerini bildirdiler. Harington, yine tutumunu değiştirmedi. Curzon tarafından, Milliyetçilerin isteğini desteklemeye bir son vermesi için Fransız Hükümeti üzerinde baskılar yapıldı ve ultimatom'un süresinin dolmasına beş saat kala Yunanlıların Trakya'yı Meriç'e kadar boşaltması, fakat boşalan bölgeye Türk birlikleri yerine İtilâf Devletleri birliklerinin yerleştirilmesi ve bunların Barış Konferansı sonuna kadar burasını işgalleri altında tutması yolunda bir uzlaşmaya varıldı. Boğazlar ve İstanbul yine İtilâf Devletleri'nin denetimi altında kalacaktı. Bu temeller üzerine 11 ekim'de bir silah bırakışması imzalandı ve bundan sonra Barış Konferansı hazırlıkları başladı.

Bu diplomatik ve askerî manevraların devamı süresince, devletler, her biri kendi özel yolunda, Amerika'nın tutumu üzerinde etkili olmaya çalıştılar. Ancak, bu etkileme girişimleri Amerika'ya, doğrudan doğruya bunalımın içine atılmasını öğütlemeye kadar götürülmedi. Daha çok A. B. D.'nde Türkler aleyhine büyüyen akım sonunda Amerika'nın herhangi bir harekete geçemeyeceğine dair teminat aramaktaydılar.

İngiltere, kendi tutumunun belli olduğunu ve A. B. D.' nce anlaşılmış bulunduğunu söylemekle yetinen bir dikkat gösteriyordu. 4 ekim'de Venizelos, Londra elçisi Harvey'e baş vurarak kendisine, Yunan Hükümeti adına Amerikan Hükümeti'ne acele bir müracaat yapmak istediğini bildirdi. Bu baş vurmadan önce hangi sıfat ve yetkiyle konuştuğunu Elçi sordu. Venizelos şu karşılığı verdi: "Yunan Hükümeti, bugün ortaya çıkan durum karşısında, bütün devletlere bu durumunu anlatmasını ondan istemişti, fakat kendisi şimdilik yetki ile konuşuyordu, çünkü; ödevin kabulünü bazı şartlara bağlamıştı. Kendisi, Doğu Trakya'nın en sonunda Türkiye'ye bırakılmasını, bu bölgenin İtilâf Devletleri tarafından işgali ve boşaltmadan sonra orada kalacak, Rum, Ermeni ve öbür Hıristiyan halkın korunmasını üzerlerine almaları kaydıyla Yunan birliklerinin derhal çekilmesini kabul ettiğini bildirdi." (2) Yunanlıların Doğu Trakya'dan çekilmesi

(2) Dışişleri 23 ekim tarihli teli ile, Venizelos'un iş başında bulunan Yunan Hükümeti'yle olan ilişkisinin niteliği hakkında ve "İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nca ne yetkiye sahip bulunduğunun kabul edildiği, hakkında bilgi verilmesini Elçilik'ten istemiştir. Londra, Venizelos'un İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na, Yunan Hükümeti'nin kendisine, Yunanistan'ın Dışişleri'ni emanet ettiğini söylemiş bulunduğunu bildirmiştir ama resmî olarak atanmış değildir. İngiliz Dışişleri, kendisini geniş politik sorunlarla uğraşmak üzere Londra'ya gönderilmiş bir çeşit özel Elçi saymakta ve ona göre ilişki sürdürmektedir. Kısa bir süre sonra, bütün diplomatik tanınma belgeleriyle Yunanistan'ın yeni Londra Elçisi atanıp Londra'ya gelince, artık fazla önemsenmiyor ve bu nedenle kendisi ancak Elçiliğe gidip gelmekle vakit geçiriyordu.

zorunluğuna inanmış bulunduğunu, ancak Trakya'daki Hıristiyan halkın hayatlarının ve taşınabilen mallarının korunması ve orada boşaltmadan sonra olması mümkün kan dökme olaylarını önlemek üzere, insanlık adına, Amerika'nın devletler üzerinde etkin baskı yapacağına tamamen güvendiğini söylemişti. Tek isteği, boşaltma için uygun sürenin verilmesiydi. Harvey, bu isteğinin Hükümetine iletileceğine söz vermiş ve [3] kendisine bu noktanın, zamanında Curzon'a söylenmiş olup olmadığını sormuştur. Venizelos evet demişse de karşılık tam olarak doyurmamıştır. Curzon, Türklerden uygun garantilerin mutlak alınacağı yolunda kendisine teminat vermişse de Venizelos çok kızmış olarak; "Türk garantisinin hiç bir değeri yoktur ve bu yüzlerce yıldır tecrübeden geçmiştir," diye cevap vermiştir.

Harvey, Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği raporda, biraz da hayretle, Venizelos'un, Yunanlıları yüreklendirdikten sonra desteklemekten vazgeçmiş olmaları karşısında İngilizleri tenkit etmemekte olduğunu yazıyor ve; "onun kızgınlığı, Barış Konferansı'nda vaatlerini yerine getirmeyi reddetmiş, kendi bunalımlarını ve karışıklıkları zamanında durdurmak için harekete geçmemiş olmasından ötürü, Amerika'ya karşıdır," diyor.

Ertesi gün Curzon ile uzun bir görüşme yapmış olan Harvey'e, Curzon, Venizelos'un kendisine geldiğini ve Harvey'e yönelttiği serzenişleri aynen kendisine de yapmış

---

[3] Dışişleri, Londra'nın 443 numaralı telgrafına 12 ekim'de cevap verdi. Bunda, Mudanya Mütarekesi, Yunanistan'ın Trakya'yı boşaltmasında İtilâf Devletleri'ne kontrol hakkı vermiş görünmektedir ve bu bakımdan Venizelos'un isteğini cevaplandırmaya gerek kalmamaktadır. "Uygun bir fırsat çıkarsa, Venizelos'a, Amerika Hayır Cemiyetleri'nin Anadolu ve Trakya muhacirlerine yardım edeceklerini söyleyebilirsiniz" denilmektedir.

olduğunu söylüyor. Millî Savunma Sekreteri Worthington Evans'in Yunan ordusunun yeterliliğinden şüphe eden sözlerinden sonra, serzenişler kesin biçimde geri çevrildi. Curzon, Harvey'e öz bakımından Venizelos'a hak verdiğini, fakat, yeni savaşları önlemenin de o ölçüde dikkate değer bir etken olduğunu söylemiştir. Venizelos, şüphesiz yurtseverliği ve içtenliği bakımından üstün ölçüde saygıdeğer bir insandı. Kendi yurttaşlarının ortaya attıkları gerçek ya da hayalî tehlikelere de önem vermekteydi. Bu nedenle, onun ileri sürdüğü öneriler, çevrelerden yapılan kışkırtmalar nedeniyle dikkate değerdi. Bununla birlikte konu, bir İtilâf Devletleri işgaliyle çözümlenebileceğinden ve Türklerin de, Londra'da verilen söze saygılı olarak, uysal bir tutum göstereceğinden, Curzon, konuşmaların sonunda Dışişleri Bakanlığının 26 eylül'deki tutumundan duyduğu memnunluğu bildirdi ve bunun kendi hükümetinin Boğazlar'ın serbestliği hakkındaki direnişli isteğine yardım ettiğini söyledi.

6 ekim'de, Londra Elçiliği ileri gelenlerinden biri, Ankara Hükümeti'nin Londra'daki diplomatik ajanı Reşat Bey'le bir konuşma yaptı. Görüşmenin konusu, hemen hemen bütünüyle Reşat Bey'in, kendi hükümetinin tutumunu açıklaması oldu. Millî Hükümet, Yunan ordusunun orada tekrar toparlanıp örgütlenmesi ihtimaline karşı, Trakya'nın hemen işgalini istiyordu. Bu kabul edilmezse İtilâf Devletleri Yunanistan'a çekilmelerini emretmeli ve bölgeyi, geçici olarak, kendileri yönetmelidir. Boğazlar'a gelince, Türkiye'nin genel düşünceleri şunlardır: Her iki yakada otuzar mil genişliğinde bir alan, bütün ilgili devletlerin ve Rusya'nın da içinde bulunacağı uluslararası bir kurulun denetimi altında, bütünüyle askerden arınmalıdır. Milletler Cemiyeti denetimi, Cemiyetin, İngiliz etkisi altında bulunması bakımından, uluslararası bir nitelik göstermediği için kabul edilemez. Askerden arınma sonunda İstanbul savunmasız kalacağından, devletler, şehre Türklerin sahipliğini garanti etmek

yolunda kendilerini bağlı saymalıdır. Kapitülasyonlar kaldırılmalıdır. Özellikle ekonomik imtiyazla ilgili olması bakımından bunda zorunluk vardır. Türkiye'nin ekonomik yapısının düzeltilmesi, bugünkü kısıtlamalar altında ve öncelikle gümrük resimleri üzerindeki kısıtlamalar yüzünden mümkün değildir. Konsolosluk mahkemeleri, Türk Adliyesi uygun biçimde örgütlendirilip düzeltilinceye kadar sürebilir. Boğazlar'ın devamlı olarak İngiliz işgali altında bulundurulmasını asla kabul edemeyeceklerini bildiren Reşat, biraz ihtiyatla, bu konuda Rusya'nın kendilerini tamamiyle destekleyeceğini de dolaylı olarak anlatmıştır.

Aynı gün, Washington'daki Fransız elçilik görevlisi Chambrun, Dışişleri Bakanı, Hughes'e, Türklerin İtilâf Devletleri'ne baş vurarak Trakya'daki Türk halkının can ve mallarının korunmasına yardım etmelerini istemiş olduklarını söylemiştir. Bu konuda hükümetinden talimat almış bulunduğunu ve kendi hükümetine bildirmek üzere, Amerika'nın da, İtilâf Devletleri'nin Atina'da yaptıklarına benzer bir girişimde bulunmak isteyip istemeyeceğini öğrenmek ihtiyacında olduğunu söylemiştir. Chambrun, kendi hükümeti'ni, bir üçüncü hükümet adına böyle bir gönüllü ve karşılıksız bir davranışın nedenini anlatmamıştır. Dışişleri Bakanı, kendisine, Amerika'nın tutumunun herkesin can ve malını korumak yolunda olduğunu, fakat, bu durumda yeterli bilgi sahibi bulunmadığı karşılığını verdi.

■

KESİN bir anlaşma umudu büyüdükçe Amerikan tutumunun belirtilmesi zorunluğu da aynı ölçüde büyümekteydi. Bu sorunun iki türlü görünüşü vardı: Birincisi, Amerika, toplanacak konferansa katılacak mıydı? Katılacaksa yetkisi ne olacaktı? İkincisi ve daha önemlisi, Amerika'nın konferansça etkilenebilecek özel çıkarları nelerdi ve bunların konferans kararıyle ters yönden etkilenmesini önlemek için

nasıl davranılmalıydı? (4). Bu, şüphesiz, Amerika ile yeni Türkiye arasındaki ilişkilerden ve onlarla yapılacak herhangi bir anlaşmadan bütünüyle ayrı bir şeydi. Konferansta Amerika'nın temsili gereği, geçen mart'ta Paris'te toplanan konferans sırasında, Amiral Bristol ve başkaları tarafından ortaya atılmıştı. Sevr Antlaşması örneği ve oldubittiler karşısında Amerikan yararlarının korunmasında tecrübe edilmiş büyük güçlükler daima Bakanlığın önünde duruyordu, fakat, öte yandan aynı ölçüde bir tehlike olarak Yakın Doğuda on yıl savaştan sonraki dönemlere karışmış olmak tehlikeleri de vardı. 23 eylül'de, Bakan Vekili Philips, Bakan'a, Washington'a dönmesinden önce Yakın Doğu olaylarının bir

(4) Yakın Doğu Şubesi, Milliyetçiler'e karşı izlenmesi gereken politika hakkında; 29 eylül'de, Dışişleri Bakanı'na uzun bir memorandum gönderdi. Şubeye göre Mustafa Kemal'e karşı sert bir tutum göstermelidir. A.B.D., Yakın Doğu olaylarına, silahla baş vurmadan etkili olabilir. Amerika'nın iyi niyeti, Türkler tarafından büyük önemle dikkate alınacaktır, çünkü, A.B.D.'nin ticarî ve malî durumu, bunda etkili olabilir. Onlar diplomatik ve ticarî ilişkileri yeniden kurmak istiyorlar ve ileride bir borç alma isteğinde de bulunabilirler ama yine de kendilerini öyle bir duruma sokabilirler ki genel duygular bunu bir konu olmaktan çıkarabilir. Eğer Türkiye, cezasını çekmeyerek devletlere meydan okur, kapitülasyonları kaldırır ve kendi gücüyle İstanbul'a yerleşirse yalnız Orta Doğu değil, Avrupa barışı da tehlikeye girer. "Biz, Mustafa Kemal'e derhal bir müracaat yaparak Boğazlar'ın serbestliği, azınlığın korunması, var olan bunalımın barış yoluyle çözümlenmesi ve Asya ve Avrupa'nın yeniden kalkınması ile ilgili olduğumuzu bildirmeliyiz." Bu müracaat karşısında Mustafa Kemal'in uyuşmazlıkta direnmesi, A.B.D.'nce dünyanın kalkınmasının geciktirilmesi niyeti olarak yorumlanabilir ve kendisini karışıklık çıkarıcı durumuna düşürür; bu da ilişkilerin hemen kurulmasına olumsuz yolda etki yapar. Bu müracaatımızı öğrenince de İtilâf Devletleri, Türklerle olan ilişkilerinde daha sert bir tutuma girebilirler. Başkan, aynı gün cevabını verdi: "Memorandum, konunun "canlı bir tablosudur, ama başka tarafları da var ki bilmezlikten gelinemez. Konuya gereken dikkatle eğildim ve yakında sizinle konuşacağım."

özetini ve Bakanlığın bu olaylar karşısında aldığı tutumu yazdı. Bu yazısında özellikle Londra'dan gönderilen 21 eylül tarihli telgraf üzerinde durmuştu;" samimî olarak Britanya, Venedik'te toplanması umut edilen Yakın Doğu konferansına katılacağınızı açıklarsanız kıvanç duyacaktır," diyor." Bundan başka, İngiliz Elçiliği'nden Grigie, son iki üç gün içinde, iki kere Yakın Doğu şubesine baş vurarak kendi hükümetinin konferansa katılmak için yapılacak bir çağrının uygun karşılanıp karşılanmayacağını öğrenmeye büyük ilgi duyduğunu, dolaylı yoldan anlatmıştır. "Bana öyle geliyor ki bizim için böyle bir katılma çağrısı almamak daha iyidir. Düşünceme göre biz, konferansa getirilebilecek toprak konularının v.b. tartışmalarına katılmamalıyız. Bununla birlikte, devletlere Amerikan çıkarlarını izlemekten vazgeçmiş olduğumuz kanısını da vermemek zorundayız. Bizim de Cenevre Konferansı'nda aldığımız tutuma uygun olarak Yakın Doğu'ya verilecek şekille, kendi yararlarımız bakımından, son derece ilgili görünmeliyiz. Bunun için, eğer konferans Venedik'te toplanırsa, Child'a, tıpkı Cenova Konferansı'na katıldığımız yetkilerle, bu konferansa da katılması talimatını vermemek için bir engel düşünebiliyor musunuz? Bu yolda gidilirse, kendisi, konferansta toprak konularının tartışmalarına katılmaz; fakat, Amerikan yararlarını etkileyebilecek önemli kararlarda hükümetimizin görüşünü bildirmiş olur."

Burada Philips, Başkan'ın, Türkiye'nin şimdiki durumuyla ilgili tartışmalara Amerika'nın katılması konusundaki 19 eylül tarihli mektubundan söz ediyor: "Ben, Başkan'ın görüşüne katılmıyorum. Bizim resmî olmayarak katılmamız konusunda düşünüşünüzü tercih ettik, fakat Harvey'in 21 eylül tarihli telgrafı üzerine Başkan'ın dikkatini çektik." diyor.

Başkan, 25 ekim'e kadar bu konuda bir karar vermedi. Bu arada İngiltere, Amerika'nın, özellikle Boğazlar konusunda anlaşmaya katılması yolundaki baskıları sürdürdü.

Curzon, Elçi Harvey ile yaptığı uzun görüşmede Amerika'nın Boğazlar'la ilgili olarak toplanacak konferansa canlı bir şekilde katılmasının Amerikan çıkarlarına daha çok yardım edeceğini anlatmakta çok zorluk çekti ve: "samimî olarak umarım ki A. B. D., yalnız Avrupa'yı ilgilendiren işlere karışmamak yolundaki geleneksel politikasından ayrılmadan konferansa mümkün olan ölçüde canlı bir şekilde katılacaktır," dedi. Çok iyi anlıyordu ki, A. B. D. Sevr Antlaşmasını yeniden geçerli hale getirmeye yardım etmek ya da bu yolda baskı yapmak zorunluğunda değildir; fakat, özellikle Boğazlar'ın serbestliği için yapılacak plana katılmayı isteyebilir ve bu yolda hak sahibi olduğunu da ileri sürebilirdi. Bundan sonra Washington'dan, kulağına, Hükümet'in konferansa katılmasının umut edildiği yolunda haberler geldi. A. B. D.'nin bu konuda işbirliği yapması, Boğazlar'dan serbest geçit hakkının sağlanmasını kolaylaştıracaktı. Artık, A. B. D. katılma isteği gösterirse bir çağrı için öbür devletlere baş vuracaktı. Harvey, Curzon'a, "bu sözlerinizden Amerika'nın yalnız Boğaz'lar konusuyla ilgili kalmak üzere katılma eğiliminde olup olmadığını mı öğrenmek istiyorsunuz?" diye sordu. Tabiî, Amerikan temsilcisinin öbür önemli konulara katılmayacağının açıkça bilinmesi kaydını da ekledi. Curzon, düşüncesinin bu olduğu, amacının iyi anlaşıldığı karşılığını verdi.

Bu görüşmenin raporunu hemen Dışişlerine gönderdi ve 20 ekim'de cevap aldı. Bunda, Amerika'nın konferansa katılma konusu dikkatle incelenmişti ve gerekli talimat, en kısa süre içinde verilecekti. Bu arada konunun şimdilik "tamamiyle gizli" tutulması ve Amerika'nın katılacağı düşüncesi verilmemesi bildirildi. Harvey, 21 ekim tarihli bir telgrafıyla Curzon'un kendisinden, fazla ısrar etmeksizin ve tamamiyle özel olarak, Amerika'nın konferansa katılma konusunda bir haber alınıp alınmadığını sorduğunu bildirdi.

Bu dönem devam ederken Yakın Doğu Şubesi, Yakın Doğu Antlaşması'nın Amerikan çıkarlarını etkileyip etkilemeyeceği konusunda bir inceleme hazırladı ve 11 ekim'de Allen Dulles'in hazırladığı bir plan, Dışişleri Bakanı'na gönderildi. Bunda, Dulles, Türkiye ile yeni bir anlaşma yapmanın zamanı geldiğini ve pek yakında öteki devletlerin de bunu yapmaları beklenebileceğini ileri sürdü. Bu, toplanacak konferansa Amerika'nın katılması konusunu caniandırıyor diyen memorandum, anlaşmanın İtilâf Devletleri'ninkinden bütünüyle ayrı olacağını kaydediyordu. **Memoranduma göre Türkiye'de Amerikan çıkarları yedi noktada toplanıyordu: Kapitülasyonlar, Türkiye maliyesinin uluslarası denetimi, ticaret, misyoner eğitim ve çalışmaları, istekler, Boğazlar, azınlıklar.**

Doğu İşleri Şubesi'ne, bu memorandum'un genişletilmesi talimatı verildi ve ayın on altısında, memorandum'un, üzerinde durulan noktaları çok daha genişleten ve ayrıntılarına giren yeni bir biçimi, Dışişleri Bakanı'na gönderildi. Bu Dışişleri Bakanı'nca da uygun bulundu ve kendisi, şubenin planını, mektup halinde ve memorandum'un özetini de ekleyerek Başkan'a sundu. 24 ekim'de, şubenin planından faydalanarak, Başkan'a uzun bir mektup yazdı ve Dışişleri Bakanlığı'nın görüş ve takdirine göre A. B. D.'nin durumunu ayrıntılarıyla bildirdi. Bu mektup, ayni zamanda, Amerikan çıkarlarının korunması için düşünülen tedbirleri bildiriyor ve Dışişleri Bakanlığı'nın, Amerika'nın durumu ve önerileri hakkındaki görüşlerinin onaylanmasını istiyordu. Bu mektup, Orta Doğu işlerinde iki yıl süreyle geçirilen acı deneyleri dile getiriyor ve eski çözümleme yorumlardaki safsata payını büyütüyordu. Daha önce İtilâf Devletleri'yle Türkiye arasındaki konferansta ve Türk-Amerikan anlaşması için yapılan görüşmeler sırasında izlenen politikanın temelini teşkil ediyordu.

İtilâf Devletleri, barış anlaşmasını görüşmek üzere Türk Milliyetçileri'yle bir konferansa gitmek üzeredirler," diyor

Dışişleri Bakanı. Amerika, Türkiye ile savaşta değildi. Bu nedenle konferansta taraflardan biri olamaz, fakat, konferans, Amerikan çıkarlarını etkileyecek birçok sorunları ele alacaktır. Bunun içindir ki üzerinde durulması gereken konular hakkında kısaca bilgi verilmiştir, çözüm yolları önerilmiştir. Amerika hakları, başlıca 1830 antlaşması ile belirtilmiştir. Bundan başka, şimdi de uygulamada olan iki antlaşma daha vardır ki bunlardan biri, 1874 tarihli suçluları geri verme antlaşması, öteki de, ayni yıl yapılan emlâk antlaşmasıdır. Yeni Türkiye rejimiyle ilişkilerin yeniden kurulması için, ya bu antlaşmaların Türkiye tarafından tanınması ya da yeni bir anlaşma için görüşmelere girişmek gerekmektedir. 1830 antlaşması, uzun süre yetersiz kalmış bir antlaşmadır ve Amerika çıkarlarının tek sağlanma yolu, yeni bir antlaşmadır. Ayni zamanda, geniş ölçüde uygulaması kolay hükümler getirilmedikçe yeni bir anlaşmayla ilgili olarak yapılacak görüşmeler, İtilâf Devletleri'yle Türkiye arasında yapılacak görüşmelerin sonuçlarından büyük ölçüde etkilenecekti.

Dışişleri Bakanı'nın mektubu, bundan sonra Amerika'nın özel çıkarları konusuna geçiyor. Bunların birincisi, kapitülasyonlardan doğan Amerikan haklarıydı. Bugün Türkiye'de var olan şartlar içinde bu haklarımızın olduğu gibi korunması gerekir. Ancak, Türk Milliyetçileri, gayet şiddetle kapitülasyonların karşısındadırlar, çünkü, bunları Türk egemenliğini kısıtlayıcı saymaktadırlar. Bu nedenle kapitülasyonların kaldırılmasında direnecekler ya da hiç olmazsa hükümlerini sınırlamaya çalışacaklardır. Eğer İtilâf Devletleri kapitülasyon haklarından vazgeçerlerse Amerika'nın da kendi haklarını koruyabilmesi güçtür. Amerika, kapitülasyon haklarına dokunulmamasını, bu haklarının olduğu gibi sürdürülmesini isteyebilir ve bu isteği kabul edilmezse yeni Türkiye'yi tanımayı reddedebilir. Fakat, bu hükümet İtilâf Devletleri'nce tanınırsa A. B. D. "Belirsiz bir süre, tatsız bir durumda bırakılmış olacaktır." Bundan başka, dev-

letlerin her birinin kendi özel hakları konusunda pazarlığa girmeleri ve özel üstünlükler sağlamaları da ayrı bir tehlikeydi ve bu takdirde Amerikan çıkarları, bu hükümetlerin keyfine bırakılmış olacaktır. En uygun şartlar altında bile Amerika'nın kapitülasyonlardan doğan haklarını olduğu gibi korumak güçtür. Bugünkü şartlar içinde Amerika'nın yapması gereken şey şu belli başlı hakların kurtarılmasına çalışmak olmalıdır: 1 — Türkiye'ye gelip gitme, Türk sularında gemi işletme ve normal alım-satım; 2 — Amerikalı' lara dinî özgürlük ve kendi görenek ve geleneklerini özgürce yapabilme hakkı; 3 — Yabancıların kendi aralarındaki hukuk ve ceza davalarının kendi Elçilik ya da Konsolosluk mahkemelerinde görülmesi; 4 — Yabancılarla Türkler arasındaki davalarda bir konsolosluk tercümanı bulundurma hakkı; 5 — Mesken dokunulmazlığı (Evlere girilmemesi, "tabiî mahkeme kararı olmadan"); 6 — Miras ve vasiyet yapabilme hakkı; 7 — Mülk edinme hakkı... Kapitülasyonlardan doğan haklara gelince, bunlar ekonomiktir ya da vergi ve gümrükle ilgilidir ve Amerika en çok müsaadeli ulus genel şartı içinde, kapitülasyonlardan vazgeçebilir.

İkincisi, Amerikan eğitim ve hayır örgütlerinin korunmasıdır. Bu, büyük ölçüde kapitülasyonların sürdürülmesine bağlıdır, fakat, bu örgütlerin fiilen çalışabilmeleri ve ayrı ayrı varlıklarının tanınması, Türk Hükümeti'nin iznine bağlı olduğundan Türkiye ile özel bir anlaşmayı gerektirmektedir. Üçüncüsü, Amerika'nın ticarî haklarının korunmasıdır. İtilâf Devletleri, kendi ticarî çıkarlarını sağlama bağlamak için birçok anlaşmalara giriştiler. Buna örnek olarak, Türkiye'yi ekonomik bölgelere ayıran üçlü anlaşma gösterilebilir. Bu anlaşmalar Amerikan ticareti üzerinde zararlı etkiler yapabilir ve A. B. D. etki bölgeleri düzeninin bırakılmasını ve bilinen "açık kapı" politikasına dönülmesini istemelidir. Vergi konusunda da ayrım yapılmamalıdır. Dördüncüsü, 1914'ten beri Türk yönetimi tarafından verdirilmiş zararların ödenmesi isteklerini karşılamak için tazmi-

nat hükmü konmalıdır. Beşincisi, azınlığın korunması, Amerikan Hükümeti tarafından, ulusal duyguların gereği olarak, istenmelidir. Bununla birlikte, göçler sonucu Türkiye'de Hıristiyan halk azalmış olduğundan bunları korumak için bir program yapmak zorunlu olacaktır. En iyisi bir halk değiş-tokuşudur. Ermeniler için, Rusya'da şartlar daha belirli ve sakin hale gelince, Rus Kafkasyası'nda bir Ermeni ulusal yurdu kurulabilir.

Altıncı, gerçekten önemli bir sorun olan Boğazlar'dan geçiş serbestliği idi. Bunun iki yönü vardı: Savaş ve barış dönemleri şartları. "Barış döneminde ticaret gemilerinin geçmesi sorununu çözmekte pek az güçlük çıkabilirdi," diyordu Dışişleri Bakanı. **"İstanbul ve Trakya Türkiye'nin eline geçerse Boğazlar'da serbest geçiş hakkının devamı, savaş gemilerine düşen bir iş olacaktır. Bu takdirde de Amerikan çıkarlarının korunması için İstanbul'a Amerikan savaş gemileri gönderilebilir. Hattâ bu gemiler, yalnız Rusya ve Türkiye'nin denetimi altında olmayan Karadeniz'e de geçebilir.** Savaş zamanında ise, Boğazlar rejimi, tamamiyle farklı bir durum gösterir ve ancak büyük devletler işe karışmışlarsa, savaş zamanına ait geçiş serbestliği konusunda, Amerika'nın herhangi bir anlaşmaya girmesini öğütlememekteyim" (5) Son olarak Türkiye maliyesinin uluslararası denetimidir.

(5) Deniz Kuvvetlerinden General Board, 10 kasım 1922'de Bahriye Nazırı'na, (Deniz Kuvvetleri Bakanı) mektupla sorulan konular hakkında, Yakın Doğu'da bugün ve ileride Boğazlar'dan geçiş serbestliği konusunda mevcut ve gelecekteki Amerikan yararları bakımından Amerika'nın izlemesi gerekli politika ile ilgili görüşlerini bildirdi: a — Uluslararası bir Kontrol Komisyonu kurulursa Amerika buna katılmalıdır; b — Boğazlar bütün ulusların serbest geçişine açık olmalıdır; c — Herhangi bir ulusa tanınacak bir haktan Amerika da faydalanmalıdır; d — Bayrak ayırmaksızın, bütün savaş gemilerine Boğazlar açık olmalıdır; e — Savaşçılar Boğazlar'da çarpışmamalı ve düşmanca davranışta bulunmamalıdır; f — Bütün istihkâmlar yıkılmalı ve yenisi inşa edilmemelidir. Amerika politikasının temeli General Board'un görüşleri alındığı zaman belirlendi ve Dışişleri Bakanlığı'nın durumunu kuvvetlendirdi. Dış İlişkiler, 1923, 11, 893-97.

Türkler, borç para almak için Amerika'nın malî bakımdan ilgisini isteyebilirler. Bu durumda, verilecek borcun muntazam borçlar (komsolide borçlar) arasına katılmasına özel bir dikkat gösterilmelidir. Böyle yapılırsa Amerika da Kurul'a girerek Türk maliyesi üzerinde daha fazla etkin olabilir.

Dışişleri Bakanı şöyle özetledi: "Amerika, Yakın Doğu konularında, taraflardan biri değildir, fakat, İtilâf Devletleri ve Türkler, Amerikan çıkarlarına dokunmadan, kendi aralarındaki görüşmeleri yürütemezler. Bu durumda, Türkiye'ye ve İtilâf Devletleri'ne Amerikan tutumu bildirilemez ve gerekli güvenç elde edilmeden görüşmeler yapmalarına izin verilirse, ciddî sakıncalar, tehlikeler doğabilir. Bu, konferansta sürekli ve bilgili gözlemci bulundurmayı gerektirir. Bunun için bir konferansta yer almadan önce, devletlere verilecek aynı anlam ve metinde nota ya da memorandum ile Amerika, kendi tutumunu açıklamalıdır. Amerika'nın Türkiye ile olan ilişkilerine gelince, her iki memleket de birbirleriyle savaşta değildiler, yalnız diplomatik ilişkiler kesilmiştir; bu nedenle bir anlaşma zorunlu olduğundan Hükümet, ister zorunlu, ister yararlı saysın, böyle bir görüşmeye hazır olmalıdır."

Bu mektubun gönderildiğinin ertesi günü, Başkan, Hughes'i gördü ve bazı tartışmalardan sonra, Harding, önerileri onayladı ve bunların, Amerika'nın başlıca yararlarını ortaya koyduğunu ve her birinin Amerika'ya göre önemini belirtmek üzere ilgili devletlere verilecek memoranduma temel olarak alınmasını kabul etti. Aynı zamanda; öneriler arasında ileri sürülmüş olan, Amerika'nın konferansta gözlemci bulundurmasını ve ilk uygun fırsatta Türkiye ile bir anlaşma görüşmesi yapılmasını da onayladı. 27 ekim tarihli telgrafla, Londra, Paris ve Roma elçiliklerine talimat gönderildi. Bu devletlerin Dışişlerine, metinleri telle bildirilmiş olan muhtıraların, Hughes'in mektubunda ileri sürdüğü noktalar da eklenmiş olarak, verilmesi bildirildi; yalnız, uluslararası malî denetiminden söz edilmedi ve ek olarak da,

A. B. D Hükümeti'nin tutumunu anlatmak üzere, Konferans'a gözlemci gönderileceği bildirildi. Muhtıra şuna işaret ediyordu: A. B. D. Hükümeti'nin gizli antlaşmalar ve uzlaşmalar hakkındaki tutumu, özel ticarî ve ekonomik etki bölgeleri yaratan ve önceden Türkiye topraklarıyle ilgili olarak yapılmış bulunan benzeri anlaşmalar, sözgelişi 1920 tarihli üçlü anlaşma, eşitlik ve ekonomik uygunluklar, ilkelerine aykırı olduğundan kabul edilemez. İtilâf Devletleri'nin bu gibi anlaşmaları uygulamak istemeyecekleri ve böyle bir niyetleri olmadığı umut edilir.

Telgraflar, Elçiliklere, bazı ayrıntılarla ve aynı zamanda gönderildi. Bunlar şekil bakımından birbirinin benzeriydi. Özü ise, Başkan'a verilen mektupla A. B. D.'nce tutulacak yol bakımından, 25 ekim tartışmaları sonunda alınmış olan kararlardı. Mektuptaki yedi noktaya bir sekizinci nokta daha eklenmişti: Bu, muhtırada yazılmış olduğu gibi, arkeolojik araştırma haklarında da aynı "eşitlik ve uygunluk" ilkeleriydi. Elçiliklere verilen talimata, muhtırayı sunarken, sözlü olarak, sakınca kaydı ileri sürmeleri gereği bildirildi. Bu sakıncalar, telgrafta, konferanstaki Amerikan yararlarına, Amerika gözlemcilerinin bulunmasına, muhtıranın verilmesindeki nedene ve bir, iki, üç, dört, beş ve sekizinci, maddelere işaret ediyordu. Bunlar arasında, altıncı noktada, barış zamanlarında Boğazlar'dan geçişin Amerikan çıkarlarıyla ilgili olan kısmının çok dikkatli bir biçimde yorumlanması ve Türkiye'nin malî bakımdan denetiminiden söz eden yedinci noktanın kesinlikle tartışılmaması ve hatta Dışişleri Bakanının genel uyarmaları üzerinde durulmaması da vardı. Londra Elçisine verilen talimatta, muhtırayı verirken "sizinle Yakın Doğu ile ilgili tartışmalar sırasında gösterdiği dostça, ince ve resmilikten uzak tutumuna Bakanlığımızın verdiği büyük değeri Curzon'a iletiniz," denilmiştir.

Başkan, 25 aralık'taki Konferans'ta Amerika'nın temsil edilmesini kabul ettiği zaman, bu konuda Elçi ile çok ihtiyatlı ve resmilikten tamamiyle uzak bir imada bulunulmuş-

tu. 27 ekim'de, İngiliz, Fransız ve İtalyan Elçileri, Bakanlığa, birbirinin aynı olan notalar verdiler. Bu notalarda "Londra'da, 1920'de San Remo Konferansı'nda bulunan Amerikan temsilcisinin sahip olduğu aynı yetkiyle bir A. B. D. temsilcisinin bulundurulması büyük memnunluk yaratacaktır,' deniliyordu. Muhtıraya, Londra'nın karşılığı bütünüyle olumlu, Paris'inki ılımlıyken Roma hiç cevap vermemişti. Harvey'in Londra'dan bildirdiğine göre, muhtırayı 30 aralık'ta verdiği zaman, Curzon, muhtıranın içindekilere bütünüyle katılmış, özellikle, kapitülasyonlar ve Boğazlar üzerinde durmuştur; kendisinin 12 ekim'de, Boğazlardan geçişin serbest olmasındaki Amerikan çıkarlarıyle ilgili sözlerini tekrarlamış ve; "hâlâ, yeni Boğazlar rejimi çalışmalarına tam anlamıyla katılması gereğini duyacaktır, bunu umuyoruz," demiştir. Harvey'in raporuna göre, kapitülasyonlar hakkında Curzon'un görüşü, Amerikan görüşlerinin aynıdır. Bu raporda, Fransızların kapitülasyon konusundaki tutumlarının hayret uyandırdığı da belirtiliyordu.

Paris Elçisi Harrick'in raporuna göre, muhtıra, Poincaré'ye verildiğinde, kapitülasyonlar ve üçlü anlaşma üzerinde durmuş ve âdeti olduğu gibi kasten ve zorunlu olmayan tartışmalara karşı, bilinen ihtiyatlılığıyle hiç bir yorum yapmamıştır. Resmî Fransız karşılığı 2 kasım'da verilmiştir. (Muhtıra 30 ekim'de verilmişti). Bu cevapta, Fransız Hükümeti'nin Konferans sırasında İtilâf Devletleri'nin ve özellikle Fransızların çıkarları için olduğu gibi Amerikan yararlarının da korunması için her türlü tedbiri alacağı, esasen Fransız ve Amerikan çıkarlarının aynı paralelde bulunduğu yazılıyordu. "Ancak," deniyordu, "bu sonuca ulaşmak kolay olmayacaktır, çünkü Ankara yeni imtiyazlar vermeyi reddedeceğini her davranışıyla gösteriyor." Cevap, Fransız Hükümeti'nin hiç bir zaman Amerika çıkarlarına zarar verecek bir anlaşma yapmak istememiş olduğunu da ekliyordu. Roma Elçisi ise, gönderdiği telgrafta, muhtıranın kendilerine verilmiş bulunmasına rağmen: "Şimdiki

şartlar" altında resmî ve sorumlu İtalyan kişileriyle ilişki kurmak mümkün olmamaktadır," diyordu. Dosyalarda, İtalyan Hükümeti'nin karşılık verdiğini gösteren bir kayda rastlanmamıştır. İki hükümetin sözlü cevapları, 1 kasım'da Başkan'a gönderildiği zaman, Başkan, özellikle Curzon'un karşılığını kastederek, "Amerika politikası, ülke dışında, kendi yurdumuzdaki aşırılardan daha iyi bir kabul görmektedir," demiştir.

■

LOZAN Antlaşması'nın görüşmeleri sırasında Amerika politikası karışık değil, yalın ve dürüsttü, doğru sözlüydü. 20 kasım 1922 tarihinde açılan Konferans'ın birinci dönemindeki görüşmelerin devamından şubat 1923 tarihindeki kesilişine kadar Amerikan Delegasyonu'nun — ki İtalya'daki Elçi Child'in Başkan ve İkinci Delege olarak İsviçre Elçisi Grew — ödevleri, Amerika'nın tutumunu Konferans'a sunmaktı. Bu tutuma, kendilerine gönderilen talimatta bulunan, Dışişleri Bakanı'nın Başkan'a yazdığı mektup temel alınmıştı. Bu mektupta Amerikan çıkarlarına aykırı kararlar olursa bunlara hemen karşı çıkmak, fakat, görüşmelere katılmamak ve Konferans toplantılarında oy kullanmamak vardı. Amerika, kendi ağırlığını, Boğazlar ve kapitülasyonlar konularında İtilâf Devletleri'ni destekleyerek gösterecek, fakat "açık kapı" konusuna sıra gelince, Türk Delegasyonu Başkanı İsmet Paşa'yı, İtilâf Devletleri'nin Sevr Antlaşması'na dayanan ekonomik imtiyazlarını koruma yolundaki girişimlerine karşı tutumunda, olanca gücüyle destekleyecekti.

İtilâf Devletleri'nin anlaşmanın adlî ve ekonomik maddeleri hakkında verdikleri planın tümünün Türkler tarafından reddi üzerine 5 şubat 1923'te Konferans dağıldı. Ekonomik maddelerden bazıları, A.B.D.'nce de karşı çıkılmayı gerektiriyordu. Bunun üzerine, Elçi Child, 4 şubat'ta, İn-

giliz Delegasyonu Başkanı Curzon'a resmî olmayan bir nota göndererek, hazırlanan plânın açık olmadığı ve birçok ulusa ve özel çıkarlarda haksızlık yaratacak biçimde yoruma yol açabileceğini bildirdi. Child şöyle devam ediyordu: "A.B.D.'ne henüz, bu plân hakkındaki tutumunu belirtecek uygun bir fırsat verilmemişti; bu nedenle Delegasyon, bu plân hakkında biraz kaygı içindeydi." Bununla birlikte, öyle düşünüyordu ki bütün anlaşmazlık konusu isteklerin hakem yoluyle çözümleneceği şeklinde bir maddenin taslağa eklenmesi, güçlükleri önleyebilir. Curzon, bu mektuba cevap verilmeden önce Lozan'dan ayrılmış ve Washington Elçisi, 17 mart'ta tekrar işi ele alarak Dışişleri Bakanlığı'na, Child'in Curzon'a yolladığı mektuptaki güçendirici paragrafların da üzerinde durulmasını ileri sürmüştü. Dışişleri Bakanlığı buna 31 mart'ta cevap verdi. Lozan Antlaşması'ndaki ekonomik ve malî şartlara derinlemesine bir denetleme niteliği verilmemekle birlikte, Elçi Child, 4 şubat tarihli mektubuyle başlıca bazı hakların ve imtiyazların bu şekilde sağlanması gereğini düşünüyor. Ona göre bu haklar ve imtiyazlar savaştan önce ve hatta kısa bir süre önce İstanbul ya da Ankara'daki Türk yöneticiler tarafından verilmiştir. Bu hükümleri içine alan özel maddeler: doksan dört, doksan altı ve doksan yedinci maddelerdi. Doksan dördüncü madde, önceden verilmiş olan imtiyazları —bu imtiyazlar zamanında uygulanmış olmaları, ya da Osmanlı makamlarıyle İtilâf Devletleri arasında özel anlaşmalar konusu olmuş bulunmaları şartıyle— teyit etmekte idi ve gereken bütün şartların Türkiye tarafından yerine getirilmemiş olmasına rağmen bu teyit geçerli sayılıyordu. Doksan altıncı madde, aynı imtiyaz hükümlerini Türkiye'den ayrılmış topraklara da uyguluyordu. Doksan yedinci madde, İtilâf Devletleri'nin 29 ekim 1914' den başlayarak gerek Osmanlı Devleti gerekse Bölgesel Türk Yönetimi tarafından, Türkiye'den ayrılan topraklarda verilmiş olan her türlü hibe, devir ve ferağın geçerlilik hü-

kümleriyle bağlı olmadıkları yargısını getiriyordu. Bu hükümetin görünüşüne göre anlaşmaya, anayasayla, sözleşmeler, uzlaşmalar ve söz konusu kararlarla sağlanmış olan haklar dışında, İtilâf Devletleri'nin kendi yurttaşları lehinde hükümler konması bir şanssızlık olmuştur. Amerikan yurttaşlarının iyi niyet ve içtenlikle elde ettikleri hakların, doksan yedinci madde hükümlerinin uygulanması nedeniyle bozulması, tanınmaması kabul edilemez.

İtilâf Devletleri, buna, A.B.D.'in nisan'da yeniden açılan Konferans'ın dışında bırakmaya çalışmakla karşılık verdiler. İtilâf Devletleri mart'ın ikinci yarısında, Türkiye'nin önerilerine verilecek cevabı kararlaştırmak için toplandıklarında, Dışişleri Bakanlığı, Elçilerine talimat göndererek ilgili devletlerden, tartışmalar hakkında bilgi almalarını istedi. Baş vurmalar, İtilâf Devletleri'nce tam bir sessizlikle karşılandı ve tartışma sonuçları 2 nisan'da yayımlanıncaya kadar Washington tarafından öğrenilemedi. Bununla birlikte, A.B.D., yalnızca Konferans'ın şubat'a ertelendiğini öğrenebildi ve görüşmelerin Lozan'da yeniden başlayacağı açıklanınca, Grew'e şu talimat gönderildi: Grew, eski yetki ile, yani Elçi Child'in ilk görüşmelerin başladığı zamanki yetkileriyle ve gözlemci olarak Konferans'a katılacaktır. Fransız Dışişleri Bakanlığı, Amerika'nın Paris Elçisi'ne, düşünce bakımından yardım etmiş ve biraz da politik yatırım yapmış olmak için, Curzon'un, Konferans'ın bu seferki toplantısına jağırılmaya Amerika'nın ihtiyacı olmadığını, özel ve dolaylı olarak Fransa ve İtalya'ya anlatmış bulunduğunu bildirdi. "Fransa ve İtalya da öyle düşünüyorsa da A.B.D.'nin, Konferans'ın açılma tarihinden resmen bilgi almak isteyip istemediğini soruyoruz," dedi

Dışişleri Bakanlığı, Londra Elçiliği'ne telgraf çekerek İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Konferans'ın yeniden başlayıp başlamayacağını sormasını istedi.

Amerikan hakları üzerinde ısrarla durmak zorunluğu böylece bir yana atılmışsa da İngiliz Delegasyonu, ya da daha çok Başkan Rumboldt, Amerika'nın görüşmelere katılmasını önleyecek her engeli çıkarmaya çalışmış, görüşmelerin ilerleme derecelerini bildirmeyi esirgerken Amerikan Delegasyonu'nu alt komitelerin ve öbür çalışma gruplarının toplantılarından uzak tutmak için elinden geleni yapmıştı. Bu duruma rağmen Grew, bütün delegelerin ortak yarar konusu olan ekonomik konular dışında, öteki delegelerden istediğini almayı başardı. Konferans haftalardan beri toplantı halindeyken 5 haziran'da İsmet Paşa Grew'e, hukuk bakımından bütünlenmemiş imtiyazlar için anlaşmaya konmuş olan hükümleri kabul etmesi yolunda İtilâf Devletleri'nin baskısı altında bulunduğunu söyledi. Grew, İngiliz, Fransız ve İtalyan Delegasyonlarını gördü ve onlar da bazı imtiyazlar hakkında İsmet Paşa'nın sözlerini doğruladılar. Dışişleri Bakanlığı, İngiliz Elçisine 31 mart'ta verilen memorandumda söz konusu Amerika'nın tutumunu Konferans'a bildirmesi için Grew'e talimat verdi. Aynı zamanda, Londra ve Paris'e de, bulundukları memleketlerin Dışişlerine aynı memorandumu hatırlatmaları için talimat verildi. İtilâf Devletleri, söz konusu maddenin metninde Amerika'yı memnun etmeyen, doyurmayan bazı küçük söz değişiklikleri yaptılar. Grew, bir yandan konan hükümlerin bütünüyle kaldırılması için baskılarını sürdürürken İsmet Paşa'ya da, ayrıca, İtilâf Devletleri'nin isteklerine dayatması, boyun eğmemesi için ısrarda bulunuyordu. Belki de Türk ve Amerikan Delegeleri'nin ortak ve birleşik çabaları sonucu olarak Amerikan görüşü üstün gelmiş ve böylece Lozan Antlaşması özel ekonomik imtiyazlar kapsamamıştır.

Bunun üzerine son biçimini alan ve Türklerle İtilâf Devletleri arasında onaylanan metin, Lozan Antlaşması adıyle hükmî varlığını kazanmış ve 24 temmuz 1923'te imzalanmıştır. Bu Antlaşma, Dışişleri Bakanlığı'nın 24 ekim

tarihli mektubunda belirtilen Amerikan amaçlarını da kısmen sağlamış bulunmaktadır. Başlıca kusuru, kapitülasyonlardı Bunlar bütünüyle kaldırılmıştı. Yalnız, İtilâf Devletleri'nin yurttaşlarına, anlaşmanın onaylanmasından başlamak üzere, yedi yıl süre için, kendi aralarındaki ve aile ilişkilerindeki sorunların, kendi ülkeleri mahkemelerinde çözümlenmesi kabul edilmiştir. Türkler, kanun sisteminin düzeltilmesine yardım için hukuk danışmanları atamayı, bunların Türk mahkemelerinin uygulamalarını, Adalet Bakanlığı adına gözleyip rapor vermelerini ve kanun sisteminin işlemesine yönelmiş yakınmaların baş vurma yeri olmalarını onaylamışlardır. "Açık kapı" konusunda Amerika politikası tam başarıya ulaşmıştır. İtilâf Devletleri, fırsat eşitliğini kabul etmişler ve etki bölgeleri ve imtiyaz statüsü de söz konusu edilmemişti. Amerika'nın çok önemli amaçlarından biri olan Boğazlar'la ilgili hükümler, barış ve savaşta geçit serbestliği ilkesi kabul edilerek bütünüyle sağlanmıştı. Ayrı ayrı devletlerin anlaşmalarla üzerlerine alacakları garanti sorumluluğu yerine Boğazlar askerden arınacaktı. Amerika'nın izlediği politikaya uygun olarak ve içinde kendisinin de bulunacağı Milletler Cemiyeti koruması altında, Uluslararası bir Kurul, Boğazlar Anlaşmasını hazırlamakla görevlendirilmişti. Böylece, Kurul'da fiilen bir Amerikalı üye de bulunuyor ve Amerika, normal olarak katılma kararı vermiş oluyordu. Hayır, eğitim ve din kurumları, Türkiye tarafından tanınmış ve Türk kurumlarıyle eşit durumda tutulması kabul edilmişti. Türkiye, azınlıklar için tam din özgürlüğünü, can ve mal güvenliğini, insan hakları ve kanun önünde Müslümanlarla eşit tutulma ilkelerini de onaylamıştı. Bu garantiler, Milletler Cemiyeti'nin garantisi altına konulmuştu.

Amerika'ya göre, Lozan Antlaşması, bir Türk-Amerikan Antlaşması için yalnızca bir başlangıçtı. Türklerle İtilâf Devletleri arası görüşmelerin sonuçları, geniş ölçüde, Türk-Amerikan Antlaşması'na yön verecekti, demek doğruy-

du. Bu antlaşma ile Lozan'daki görüşmeler, A.B.D. için akademik nitelikte kalmayarak çok daha fazla bir yarar sağlama anlamına geliyordu. Milliyetçiler, ilişkilerin yeniden kurulması için A.B.D.'ne birçok kere baş vurmuş ve kendisine, ilişkileri kesenin Türkiye olması bakımından bunun yeniden başlatılması görevi de kendisine düşer karşılığı verilmişti. Ankara Hükümeti'nin statüsünde görülen çabuk dalgalanmalar, Amerikan görüş açısından bu ilişkilerde belli bir ilerlemeyi önledi. Bu engel, Yunanlılara karşı kazanılan büyük zafer, Ankara Hükümeti'nin yetkilerinin bütün Asya Türkiyesi'nde yerleşmesine ve bu yetkinin İtilâf Devletleri'nce onaylanmasına kadar sürdü. Sultan'ın 1922 kasım'ında bir İngiliz destroyerine binerek kaçışı, Ankara Hükümeti'nin Türkiye adına konuşma hakkına sahip tek ses olduğunu mühürleyen son ve kesin olaydır. Artık, A.B.D. için Türkiye'nin meşru hükümeti olarak Milliyetçiler'le iş görmesine bir engel kalmamıştı.

Lozan'daki Amerikan Delegasyonu'nun 19 kasım 1922 tarihli ilk telgrafında, delegasyona verilmiş olan, Ankara'nın tanınmasından sonra yapılacak antlaşmaya yardımcı olmak için, Türk delegeleriyle resmî olmayarak ve hazırlık niteliğinde görüşmelere, tartışmalara giriniz, talimatıyle ilgili bir de soru vardır. Dışişleri, buna, "resmî olmayarak görüşmeler yapılmasında sakınca yoktur, fakat, herhangi bir anlaşmaya varmak yetkisi bulunmadığını hatırdan çıkarmayınız," diye karşılık verdi. İlk yaklaşma, konferansın açılmasından birkaç gün önce Türkler tarafından oldu. Türklerin ikinci delegeleri olan Celâlettin, Konferans'ın açılışından önce, Lozan'a geçerken, Roma'da Child'a baş vurdu ve Türkiye'nin durumunu açıkladı. 27 kasım'da da Lozan'daki Amerikan Delegasyonu'na gitti ve kendi Hükümetinin amaçlarını anlattı. Bu görüşmelerin her ikisinde de Celâl, Türkiye'nin ekonomik gelişmesine Amerika'nın katılması, özellikle petrol konusuyle ilgilenmesi isteğini güçlü olarak belirtmiş, Amerikan çıkarlarının Türkiye'de

bütünüyle korunacağı yolunda güvence vermiştir. Bir antlaşma yapılması sorunu, ilk olarak 29 kasım'da Child ile bir görüşme sırasında İsmet Paşa tarafından ortaya atılmıştı. Dışişleri'ne telgrafla bildirilen raporda, kendisi (İsmet Paşa) hazırlayıcı görüşmelere girmek için "aceleci ve istekli" deniyor. Şüphe yok ki Türk Delegasyonu, barış olsa da, görüşmeler kesilse de A.B.D.'nin kendileriyle görüşmeye başlayacakları konusunda güvence elde etmek istiyordu. Child, İsmet Paşa'ya, "A.B.D. ile şimdiki görüşmeler arasına girecek biçimde bir görüşme umudu pek yoktur," dedi ve devam etti: "Amerikan Delegasyonu, birçok konuda kendi görüşlerini açıklamaktan çekinmemektedir, fakat, bir antlaşma yapamaz. Tam tersine, gelecekle ilgili görüşmeler çevresindeki çalışma tabanı için Türk Delegasyonu'nun düşündüğünü öğrenmekten kıvanç duyacağım." Amerikan-Türk görüşmeleri konusunda A.B.D.'nin İtilâf Devletleri'yle ilişkileri çok nazik olduğunu ekleyen Child, kendisinin, A.B.D.'nin durumunu, gerektiği zaman, kendilerine bildirmekten çekinmeyeceğini de sözlerine ekledi.

Türkler, kendileriyle görüşmelere İtilâf Devletleri'nden önce başlamak ve İtilâf Devletleri'yle yapılacak anlaşmadan daha önce bir anlaşmaya ulaşmak gereğine A.B.D.'ni inandıramamaktan üzgündüler. Türkler, görünüşe göre, tek bir devletle, daha doğrusu teker teker devletlerle yapılacak antlaşmalarda daha uygun sonuçlar alacakları düşüncesiyleydiler. Böylece daha uygun şartlarla elde edilecek sonuçları da İtilâf Devletleri'yle yapacakları görüşmelere örnek alabilirlerdi. **Aralık sonlarına doğru Türk Delegasyonu'ndan bir üye, Amerikan Kurulu'yla yaptığı gizli bir görüşmede, İtilâf Devletleri'yle daha önce anlaşma yapılırsa bundan Türkiye'deki Amerikan çıkarlarının zarar görebileceğini dolaylı olarak anlattı.** Kendisine, Amerika'nın daha önce anlaşma imzalamak niyetinde olmadığı söylendiği zaman üye, ne olursa olsun, Amerika için "açık kapı" politikasının devam ettirileceği karşılığını vermişse de,

ekonomik imtiyazları ilk elde edenlerin, sonradan elde edenler karşısında bir öncelik kazanmış olacakları ortadaydı İstanbul'da Milliyetçiler adına hareket eden ve Amerika yanlısı olarak tanınan Adnan Bey, (Adıvar, karısı, Amerikan Kız Kolleji'nden mezun Halide Hanım'dı) yeni Yüksek Komiser Vekili'ne, Türkiye ile Amerika arasında daha önce bir barış antlaşmasının yapılmaması için akla uygun bir neden göremediğini söylemis ve: "Türkiye açısından bu konuşmalar, Türk Delegasyonu'nun Lozan'da bulunduğu şu sırada derhal başlamalıdır," demiştir. Bir tek zorluk vardı, bu da kapitülasyon konusuydu. Türkiye Hükümeti; bu konuda fedakârlık yapamazdı, çünkü, gerek ülkeye ve gerek Büyük Millet Meclisi'ne karşı durumunu koruyabilmek, kapitülasyonları reddetmesine, yurdu kapitülasyonlardan kurtarmasına bağlıydı. Amerika Dışişleri Bakanlığı, telgrafında, Adnan'ın Türkiye ile Amerika'nın savaşmamış olduklarını ve: "bu bakımdan bir barış antlaşmasına gerek bulunmadığını bildiğini umarız," diyordu. 1923 ocak'ında Türklerle İtilâf Devletleri arasında anlaşma projesi tamamlanmak üzere idi. Bunun üzerine Dışişleri Bakanlığı, kendi kuruluna telgraf çekerek, İtilâf Devletleri planı Türklere verilir verilmez onlarla doğrudan doğruya görüşmelere başlamanın uygun olup olmadığı konusunda özel görüşlerini bildirmelerini istedi. Bu telgrafa göre bir dostluk ve ticaret antlaşması, diplomatik ve konsolosluk temsilciliklerinin yeniden kurulmasına, en müsaadeli ulus davranışının uygulanmasına ve iki ülkenin karşılıklı çıkarlarına yardım edecek ortamı yaratabilirdi. Orta Avrupa Devletleri ile yapılmış olan antlaşma örnek alınarak Türkiye ile yapılacak antlaşmada, İtilâf Devletleri'yle Türkler arasındaki antlaşmanın özellikle bazı hükümlerine dayanılır ve A.B.D.'nin ve yurttaşlarının, İtilâf Devletleri'ne tanınan bütün haklardan olduğu gibi yararlanacağı yargısı konabilirdi. Kurul, görüşmelere başlamak için zamanın uygun olduğu düşüncesini bildirdi ve Bakanlıkça elde edilmesi istenen antlaş-

ma şartlarının kısaca bildirilmesini rica etti. Bakanlık, tam metnin gönderileceğini ve o zamana kadar, özel olarak, Türklerle bağ kurmalarını istedi. Bunun üzerine, 15 ocak' ta İsmet Paşa ile bir görüşme sırasında, Kurul'dan bir üye, kendiliğinden imiş gibi, Türkiye ile Amerika arasında bir dostluk ve ticaret antlaşması görüşmelerine başlamak düşüncesini, dolaylı olarak ve ihtiyatla, ileri sürdü. İsmet Paşa, bunu olumlu karşıladı ve kendisinin görüşmelere başlamaya hazır olduğunu ve bu görüşmelerin ilk olarak kendileriyle yapılmasını öngördüğünü söyledi. Kurul, kendisine, İtilâf Devletleri'yle Türkler arasında bir antlaşma imzalanacağı yolunda kesin bir kanıya varılmadıkça görüşmelere başlamanın isteğe uygun olmadığı karşılığını verdi.

İtilâf Devletleri'yle Türkler arasında görüşmelerin kesilmesi ve birçok Delegasyonun Lozan'dan ayrılmasıyle Türklerle Amerikalılar arasındaki görüşmeler de durdu ve Konferans'ın yeniden açıldığı ertesi nisan ayına kadar da başlamadı. İsmet Paşa, Lozan'a dönüşünden kısa bir süre sonra, 22 nisan'da, yine Amerikan Kurulu'nun Başkanı olan Grew'i ziyaret etti. İkisi, başka konular arasında, bir Türk-Amerikan anlaşması için görüşmelerin yeniden açılmasını tartıştılar. Grew, Dışişleri Bakanlığı'na çektiği telgrafta, "A.B.D. ile ilkönce antlaşma görüşmelerine girmek için İsmet Paşa kuvvetli bir istek gösterdi," diyordu. Grew'in düşüncesine göre, Amerika ile Türkiye arasında daha önce gerçekleşecek bir antlaşmanın İtilâf Devletleri'yle beklenen antlaşmanın daha çabuk yapılmasına yardımı dokunacaktı. İsmet Paşa, Chester imtiyazına, A.B.D. ekonomik ilişkilere bir başlangıç gibi bakmakta ve bunun, gerçek dostluğa yardımcı olabileceğini ummaktadır. Onun düşüncesine göre, dostluk ve ticaret antlaşması yolundan diplomatik ve Konsoloslukla ilgili ilişkiler yeniden kurulabilir. Bu antlaşmalar, Türk kanunlarına göre Amerikan kurulları'nın, okullarının korunmasını ve Amerikalıların ticaret ve adalet bakımından iyi davranış görmelerini garanti eden ek bir hükümet bildirisiyle tamamlanabilir.

Grew, ayın yirmi yedisinde kendisiyle yaptığı ikinci görüşme sırasında İsmet Paşa, Dışişlerinden, anlaşma konusunda olumlu cevap gelip gelmediğini önemle üzerinde durarak sordu, diyor. Grew, A.B.D.'nin antlaşma için bir "bekleme" döneminde olduğu ve uygun bir fırsat beklediği fakat ele alınması gereken pek çok konu olduğundan, görüşmelerin başlaması için belli bir tarih göstermediği karşılığını verdi. Ayrıca, kapitülasyonların, antlaşma şartlarının tartışılmasında çözümü ciddî zorluklar yaratacak bir madde olduğunu da ekledi. A.B.D., kapitülasyon rejiminin tek yanlı olarak kaldırılmasını hiç bir zaman tanımamıştı. Bu yönden, kendilerince eski antlaşmaların yeniden gözden geçirilmesi zorunluydu. Bununla birlikte kapitülasyon rejimi yerine, geçici olarak, bazı özel düzenlemeler getirmek ihtiyacı duyulabilirdi. Grew, 29 nisan'da Dışişleri'ne telgraf çekerek Türklerle görüşmelere başlanmasını fakat imzasının İtilâf Devletleri'nce yapılacak antlaşmadan sonraya bırakılmasını önerdi. Dışişleri bunu kabul etti. Grew, 1 mayıs'ta İsmet Paşa'ya İtilâf Devletleri'nin Delegasyon Başkanlarına, A.B.D.'nin Türkiye ile bir antlaşma yapmak üzere görüşmelere başlayacağını bildirdi. Böylece, Türklerle İtilâf Devletleri arasında bir antlaşmaya varılmak, yabancıların ve yabancı kurumların haklarıyle ilgili esaslarda uyuşulmak ve azınlıkların hakları için Türk-İtilâf Devletleri anlaşmasına bir bildiri eklenerek A.B.D.'nin memnun edilmesi halinde iki devlet arasında bir antlaşma imza edilebilecekti. A.B.D. belgelere sahip olduktan sonra, Türkiye ile benzeri bir anlaşma yapabilirdi.

5 mayıs'ta İsmet Paşa, resmî bir notayla Amerikan Kurulu'ndan, görüşmelere başlanmasını istedi. A.B.D., ilişkilerin yeniden başlayabilmesi için Türklerin harekete geçmeleri gerektiği yolundaki tutumlarını henüz değiştirmemişlerdi. Grew'e, özel konuşmalarla, anlaşma için A.B.D.'ni bağlamayacak yönde bir karşılık vermesi bildirildi. Grew, bu cevabı gördüğü zaman İsmet Paşa'nın memnun olmadı-

ğını fakat antlaşma şartlarının ayrıntıları konusunda kendi uzmanlarıyle görüşmeyi kabul ettiğini yazıyor. Amerikan ve Türk eksperler, ilk defa 16 mayıs'ta, tartışmaların özel nitelikte olduğu ve tarafları bağlamayacağı noktalarında anlaşmaya varılarak, toplandı. Amerika'nın tutumu, Türkiye ile İtilâf Devletleri arasındaki antlaşmanın kısa zamanda imzalanmasının mümkün görüldüğü sırada, 18 ocak'ta Delegasyon'a bildirilmiş bulunuyordu. Bu talimat, kısa bir süre önce Japonya ve Siyam ile yapılan fakat antlaşmada sözü edilmemiş yedi ek noktayı da içine alan standart antlaşmaların şu genel çizgilerine dayanıyordu: Hayır ve dinî kurumların girişimlerinin korunması; kapitülasyonların yerine geçmek üzere gümrük resimleri ve vergiler, kişi güvenliği ve adalet reformu; Boğazlar'dan serbest geçiş; zararların ve zorla alınmış olan malların ödenmesi; arkeoloji araştırmalarının kolaylaştırılması; azınlığın korunması; yurttaşlığa kabul yöntemlerinin düzenlenmesi.

Türkiye'nin tutum, Delegasyon'daki Türk uzmanlarından Mustafa Şerif (Şeref olacak) tarafından, ayrıntılarıyle Amerikalılara verildi. Kurul, "Tartışılan her maddede Türk uzmanlarının tutumunun büyük bir ihtiyatlılık içinde olduğu görülüyordu," diyor. Onların sözleri, Amerika çıkarlarıyle ilgili konularda gerek İstanbul ve gerek Ankara resmî yöneticilerinin ve buradaki Türk Delegasyonu'nun, çoğu zaman nazik ve içtenliğe kadar varan tonunu taşımıyordu. Bu ton, İtilâf Devletleri'ne karşı Amerikan desteğini Türk davasına kazanmak ihtiyacı duyulduğu ya da bir şey elde etmek için pazarlığa girildiği zaman nazik ve samimî oluyordu. Türk görüşünün temeli, kapitülasyonların kaldırılmasının açık ve kesin olarak kabulüydü ve görüşmelerin ana şartıydı. Buna göre, hepsi kapitülasyon şartları içinde yapılmış olan savaştan önceki antlaşmalar, kapitülasyonların kaldırılmasıyle artık geçerlilikten düşmüş oldukları için, 1830 antlaşmasının da geçerliliği kalmamıştır. Türkiye, savaş boyunca Amerikan mallarına zarar verildiği yolunda bir

yakınmayı ve buna dayanılarak bir istekte bulunulmasını kabul edemez. Zorla alınmış mallar varsa bunlar da, makbuzları gösterildiği zaman dikkate alınır. Anlaşmada "açık kapı" ya da ticarî olanaklar hususunda eşitlik ilkesi söz konusu olduğu zaman büyük zorluklar ortaya çıkıyordu. Türkler, "en çok izinli ulus" ilkesi yerine İtilâf Devletleri'ne verdikleri hakların tıpkısını bize de öneriyorlardı. Türklerin niyeti, devletlerle, lehte elde edilecek şartlar karşılığında, ayrı ayrı gümrük antlaşmaları yapmaktı; bu ise, eski uygulamalara aykırıydı. Güya, Amerika vatandaşlarının Amerika Konsolosluklarında yargılanmalarını kabul etmişlerdi ama, bunun resmî bir yükümlülük olarak, hatta karşılıklı olmak kaydıyle bile, antlaşmaya geçirilmesini istemiyorlardı; Amerikalıların yalnız büyük şehir mahkemelerinde yargılanmaları hakkını da reddediyorlardı. Bu karşılıklı davranış üzerine Kurul'un gönderdiği raporu alınca, Bakanlık, şu telgrafı gönderdi: "Dışişleri Bakanlığı o kanıya varmıştır ki Türkler, dayatmadan imtiyazları vermek istemiyorlar ve kendileriyle yapılacak görüşmelerde uğranılacak zorluklar için hayallere kapılmamalıdır. **Kurul işin temeli sayılan iki noktada doğrudan doğruya İsmet Paşa'dan söz almaya çalışmalıdır; bu iki noktada uyuşulmadıkça görüşmelerin başarıyle sürdürülmesi güç olacaktır. Yani, İtilâf Devletleri'nin Türkiye'de sağladığı üstünlüklerden A.B.D. de aynen yararlandırılacaktır ve Amerika, "en çok izinli ulus" işlemi görecektir." Dışişleri Bakanlığı, bundan başka, Türkiye'nin ayrı ayrı gümrük resmi anlaşmaları yapmak yolundaki önerilerini söz konusu etmektedir. Kurul'a, konuyu İtilâf Devletleri Delegasyonları ile görüşerek böyle bir düzenin doğurabileceği tehlikeler üzerine onların dikkatlerini çekmesini ve "en çok izinli ulus" ilkesi kabul ettirilmek suretiyle Türklerin ayrı ayrı ve özel pazarlıklar yapmalarını önlemesi öğüdünde bulunmaktadır.**

Resmî görüşmeler, 1 haziran'da başlamış ve iki ay sürmüştür. Antlaşma, 6 ağustos'ta imzalanmıştı; adalet işle-

rinin yönetimiyle ilgili olarak İtilâf Devletleri'ne yapılmış olan Deklarasyonun bir örneği, 4 ağustos'ta İsmet Paşa tarafından Grew'e verilmişti. Aynı gün İsmet Paşa, kendi Hükümeti adına, Amerikan eğitim ve hayır işleri ve dinî kurumları için garanti veren bir bildiride bulundu. Her iki Hükümet, kapitülasyonların kaldırılmasını kabul ediyorlardı; Amerikan yurttaşlarının kişisel statülerinin yalnız Türkiye dışındaki Amerikan mahkemelerince incelemeye konu olması ve Amerikan yurttaşlarının adliye konusunda yapılmış olan deklarasyon hükümlerinden faydalandırılmaları da kabul edilmişti. Amerikan ticaret ve savaş gemileri ve uçaklarının tam serbest seyir ve sefer ve Boğazlar'dan serbest geçiş hakkında, Boğazlar Antlaşması hükümlerine göre ve bu antlaşmanın uygulanmasında kendi üzerlerine herhangi bir ödev almamış oldukları halde, "en çok izinli ulus" olarak yararlanacaktı. "En çok izinli ulus" işlemi, karşılıklı olarak; gemi işletmeciliği ve ticaret; ithalât ve ihracat resimleri; tüketim ve ihraç vergisi; transit hakkı, ticarî marka ve patent haklarının korunmasını kapsıyordu. Konsolosluk ödevlileri, taraflarca, savaştan önce A.B.D.'yle öteki ülkeler arasında uygulana gelmekte olan genel devletler hukukuna göre işlem göreceklerdi. Yine, tarafların yurttaş ve hükmî kişiliklerine uygulanacak vergiler, her iki ülkenin kendi yurttaşlarına uygulananın aynı olacaktı. Tarafların yurttaşları, her iki ülkede askerliğe alınamayacak, kendilerine salma yapılamayacak, borç para vermeye zorlanamayacaklardı. Her iki ülke yurttaşlarının evlerinde ya da öteki binalarında arama yapılması, bu binalara girilmesi, karşılıklı olarak, yerli halka uygulanan kanun hükümlerine göre işlem görecekti. Her iki ülke yurttaşları, karşı taraf ülkesine, bu ülkelerin kanunlarına uyarak girip çıkmakta serbest olacaklar ve ülkede gerek kendileri gerek mülkleri bakımından özgürlüğe sahip bulunacaklardı; vicdan ve çalışma özgürlükleri olacaktı; mahkemelere başvurma hakkı, taşınır mallar alıp satabilme hakları buluna-

cak, taşınmaz mallar hakkında, ilgili ülkede yabancılara kanunla verilmiş olan aynı haklara sahip olacaklardı. İş tutma ve sanatından yararlanma hakkı, yerel kanunlara göre olacaktı. 3 ekim 1914'den önce Türk yönetimi tarafından tanınmış olan Amerikan hayır örgütleri, eğitim ve din kurumları, Türk yönetimi tarafından tanınacak, daha sonra da, örgütlenmiş ve henüz tanınmamış olanların durumları, düzeltilecek biçimde ele alınacaktı. Tanınmış bütün kurumlar, aynı nitelikteki Türk kurumlarına uygulanan işlemi göreceklerdi. Ancak, bunlar da Türk kanun ve düzenine uyacaklar, Türk kurumlarına eşit işlem göreceklerdi.

Türklerle yapılan görüşmelerde Amerikan politikasının başarı ölçüsünü, Amerikan görüşmecilerinin başkanı Grew, Dışişleri Bakam'na yazdığı 6 ağustos tarihli mektubuyle en iyi biçimde özetlemiştir:

"Bu gün Türk Delegasyonu ile imzaladığımız dostluk ve ticaret antlaşması, benim elde etmek istediğimden çok uzaktır. Bu antlaşma, Türklerden koparmak istediğimizden çok fazla imtiyazı bizim Türklere verdiğimizin belgesidir. Öbür imtiyazlar arasında biz, yurttaşlığa kabul ve istekler maddelerinde, adlî deklarasyonda yaptırmak istediğimiz değişiklerin elde edilmesinde, azınlıklar konusunda alınacak tedbirlerde başarılı olamadık. Öte yandan, orijinal planı ilk defa biz Türklerin önüne koymuştuk. Fakat, onların, kendi planlarını bizimkinin yerine geçivermiş bulduk ve böylece, ana fedakârlıklar, şüphesiz, sütunun karşı yanına yani bize düştü. Bizim, "en çok izinli ulus" işlemi görmek hakkını elde etmemiz, belki de başlıca ve en önemli kazancımız oldu."

İstekler ve yurttaşlığa kabul sorunu, Amerikan ve Türk antlaşmasının başlıca konularından kesin olarak koparılıp atılmamıştı, fakat, bu, antlaşmaya yazılmak yerine daha sonraki görüşmelere bırakılmıştı.

Lozan Antlaşması Senato'ca reddedildi. Dışişleri Bakanlığı'nı ve Amerikan Hükümeti'ni 1922'de Yunanlılar yararına işe karışmaya zorlamış olan nedenler, Senato üzerinde büyük etkiler yapmıştı. Bu etki yüzünden, kapitülasyonları geri getirmeyen, Hıristiyanlara cömertçe imtiyazlar vermeyen ve bağımsız bir Ermenistan yaratılmasını önleyen bir Türkiye antlaşmasına razı olunamazdı. Fakat, antlaşma, durumun gerçekliğine dayanıyor ve bu gerçeklilik sürüp gidiyordu. Lozan görüşmeleri, bu gerçekleri açıklığa kavuşturmuş ve bunlar, görüşmelerde, taraf olanlarca kabul edilebilir resmî ve diplomatik deyimlerle anlaşmalara geçmişti. Türkiye ile A.B.D. arasındaki ilişkilerin dayandığı gerçeklerin bu resmî yorumu hiç bir zaman uygulanmadı ve anlaşmanın Senato tarafından reddedilmiş olmasının bu ilişkilere etkisi pek az oldu. Anlaşma, gerçekte, daha çok var olan şartların ışığı altında, kendine, özgü olaylara uymak için gerekli kuralları ortaya koymuştu ve şimdi, bir anlaşmanın eksikliği, genel ve özel düzeyde daha fazla bir şiddetle duyulacaktı. Bununla birlikte, durum, sonradan gelen yıllar boyunca, basamak basamak düzeltildi, onarıldı. Diplomatik ilişkiler ve yurttaşların karşılıklı durumları, yürütme yetkisini veren fakat henüz Senato'nun onayını almamış bulunan uzlaşmalarla düzene kondu. Bir kere daha, on yıl sonra, A.B.D., Orta Doğu olaylarına ağırbaşlı ve sakin bir biçimde bakabilir ve daha doğrusu, A.B.D.'nin resmî diplomasisi, dünya devleti niteliğiyle yorumlanabilirdi.

■

AMERİKA'NIN Orta Doğu politikasını tam olarak belirtmek kolay değildir. Bazıları, Wilson'un savaş dönemi politikası bir başarıdır, fakat sonrası olumsuz bir politika dönemidir, diyor. Sözgelişi, Barış Konferansı ve Amerika'nın Orta Doğu olaylarını etkileme girişimlerinde, Wilson

politikası, kesinlikle bir sonuca ulaşamamıştır. Savaştan sonra, Orta Doğu düzenlemelerinin çoğu, Avrupa Devletleriyle görüşülmüş ve bu düzenlemelere ulaştıran politik ilişkiler, yeni Türkiye ile olanın dışında, Orta Doğu'nun politik etkenlerine değil, Avrupa politikasına dayanmıştır. Yine bu inceleme, o dönemdeki Amerikan politikasının yalnız bir parçasını içine almaktadır. Şüphesiz, öbür politikaların, kendi açık bildirileriyle, nelere dayandıkları ve sonuçları bilinmeden bir politika hakkında kesin bir yargı öne sürmek, ne kadar çekici olursa olsun, bir değer taşımaz. Sözgelişi, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali konusundaki Wilson politikası, İtalyanların Fiume hakkındaki isteklerinin, onun önüne çıkardığı sorunlar bilinmeden anlaşılamaz ve bu incelemede işlenmesi zorunlu olan Fiume kavgasındaki politikasını tam olarak haklı bulmak mümkün değildir. Bu nedenle, burada, Wilson kararlarının ne doğruluğu hakkında, ne de bu kararların Türkiye ve Yunanistan' daki trajik sonuçları hakkında, bir karar ve hükme varmaya çalışmamıştı. Fakat, başarının sınırlı bir niteliğini ele aldığımızda, dış politikanın sonuçlarıyle ilgili daha derin ve daha anlamlı bir çözümüne oranla, bu inceleme için daha uygun olan tek bir amacın sağlanması, bize bazı yargılara varmada yardım edebilir. Birincisi, Wilson'un Türkiye'ye karşı savaş dönemi politikası, açıkçası, dürüsttü. Bu politikanın iki yönü vardı: A.B.D.'nin Almanya ile olan savaşına Türkiye'nin karışmasının anlamı ve İtilâf Devletleri'nin Orta Doğu politikasına karşı A.B.D.'nin tutumu. Birinci konuda, şüphesiz ki Amerikan askerî gücü, Orta Doğu'da kullanılabileceğinden çok fazla bir etkenlikle Fransa'da kullanılmıştır. A.B.D.'nin doğrudan doğruya bir politik yararı bulunmayan bu bölgede, askerî düşüncelerin bu hususdaki kararı etkilememesi için akla uygun bir neden yoktu... İkinciye gelince, Avrupa Devletlerinin Orta Doğu'da ulusal yararları ve aralarındaki çekişme, bu dönemde bir politikaya temel olacak incelikte değildi. Bundan baş-

ka, gizli antlaşmalara son verme girişiminden bir çıkar elde edebilmek de, kendi hareket serbestliğini korumanın sağlayacağı artan yararlar karşısında, ağır basmaktan uzaktı.

Barış Konferansı dönemi başladığında dayanılan taban daha az sağlam olmakla birlikte büsbütün de oynak değildi. Konferans boyunca, Wilson'un kendi politikasını yürütmesi, ustacaydı; kendisi, Amerika'yı olaylar içine itmeden Doğu'da uygulanacak düzenin yapısını yerleştirmekle kalmamış, Konferansı, kendisi Orta Doğu sorunlarına bir tür moratoryum uygulamayı, konuyu ele almayı uygun bulacağı zamana kadar işleyemez, kendisini bekler halde tutmayı da başarmıştır. Bunu başarırken yalnız İtilâf Devletleri'nin değil, kendi Delegasyonunun sert karşı çıkışlarını da yenmesini bilmiştir. Fakat, Wilson büyük bir hata yapmıştır: İtilâf Devletleri karşısındaki kendi diplomatik gücüne dayanarak, Versay Antlaşması'nı imza etmesinin sonuçlarını iyi ölçememiş olması ve Paris'ten A.B.D.'ye dönüşünden çok zaman geçmeden İtalyanların Fiume sorunu üzerinde her türlü anlaşmaya karşı çıkması. İtalyanlar ve Yunanlılar, İngiliz ve Fransızların verdikleri cesaretle Türkiye üzerinde anlaşmaya varmışlar; Fransızlar ve İngilizler, Suriye'de işgal orduları birliklerinin dağıtımı üzerinde uyuşmuşlar ve Fransızlar Manda'nın "A" sisteminin tanımlanması üzerinde karışıklıklar, uyuşmazlıklar çıkarmışlardır. Asıl karşılık verilecek soru Barış Antlaşması'na katılması ya da Milletler Cemiyeti yoluyle düzeltilip düzeltilemiyeceği sorusuydu. İki büyük etken işe karışıyordu: İtilâf Devletleri'nin Amerika'nın Orta Doğu düzenine karışmasında, Almanya sorunlarına karışması ölçüsünde yararları yoktu ve A.B.D., Milletler Cemiyeti ilkelerine göre önemli ayrılık gösteren Türkiye Barış Antlaşması'na katılmaya önceden karar veremezdi. Ayrıca, ve ikinci derecede olmakla birlikte, önemi hemen kendini gösteren iki etken daha vardı: Bunlardan

biri, İtilâf Devletleri'nin, kendi Doğu politikaları yörüngesinde doğrudan doğruya eyleme geçmiş olmaları ve öbürü de, Amerikan resmî yöneticilerinin, Avrupa'nın, artık tiksindiren Uluslararası kapışma politikasına karşı gittikçe büyüyen olumsuz duygularıydı. Böyle bir durumda yalnız Wilson, Amerikan yararlarını koruyabilirdi ve bu şartlar altında, belki de 1919 eylül'ünde, Doğu işlerine karışmamak daha iyi olacaktı. Senato'nun Versay Antlaşması'nı reddetmesi, sonunda, durumu açıklığa kavuşturmuş oldu.

Bir taraf, öteki tarafın yararlarını göz önüne almazsa ve bundan doğan güceniklik Amerika yararlarına önem verilmediği anlamını taşırsa, Yakın Doğu'yla ilgili çözümden çekilmemiz yerinde olur. Osmanlı İmparatorluğu'nun eski topraklarından Amerika'nın istekleri İtilâf Devletleri tarafından onaylanmış ve eldeki haklar korunmuştu. Bununla birlikte, Lozan'da Türklerle yapılan görüşmelerde Amerika, bir düşünüş, bir yargılama hatası yapmıştır. Amerika görüşmelerinin sonucu, İtilâf Devletleri'nin yapacakları görüşmelerin başarısına bağlı sanılmıştır. Oysa Amerika, İtilâf Devletleri'nin İsmet Paşa'dan aldıklarından fazlasını bekleyemezdi. Fakat, İtilâf Devletleri'yle Türkler arasında görüşmeler sürüp giderken Amerika'nın tutumu, İtilâf Devletleri'nin görüşme gücünü zayıflatacak bir yönde olmuştur. Şüphesiz, Amerikan gözlemcileri, iki yanlı bir küçüklük içinde kalmışlardır. İtilâf Devletleri'ni desteklerlerse bunlar, Amerikan yararlarını bozan üstünlükler kazanacaklardı. Amerika'nın Türkleri desteklemesi, işte bu yargılara dayanmaktaydı. Fakat, Amerikan Delegasyonu, burada, bu iki yanlı durumu anlamamış gözükmektedir ve bu nedenle de bu sorunu çözmeye çalışmamışlardır. İsmet Paşa, İtilâf Devletleri'yle A.B.D. arasındaki anlaşmazlıkları çok iyi kullandı. Bundan, yalnız İtilâf Devletleri'yle yapmakta olduğu görüşmelerde değil, aynı zamanda Amerika ile olan ilişkilerinde de yararlandı. Bu davranışta Amerika'nın kısa görüşlü tutumu, İsmet Paşa'ya yardımcı oldu.

İki şey, Amerika'nın Orta Doğu politikasını göz önüne serer. Birincisi, A.B.D.'nin Orta Doğu olayları üzerinde etki yapabilme beceri ve yeteneği bütünüyle Orta Doğu işlerine karışmış öbür devletler üzerinde yapabileceği baskıdaki ustalık, yetenek ve isteğiyle orantılıdır. Orta Doğu'da Amerika'nın ve İtilâf Devletleri çıkarları, temelden birbirine zıttı. Ancak, zaman zaman İtilâf Devletleri'nden biri A.B.D.'yle işbirliği yapmakta yarar bulurdu. İtilâf Devletleri'nin genel politikası gizli antlaşmalara, Manda düzenine ve Avrupa güç dengesinin Orta Doğu'ya yayılma amacına dayanıyordu. A.B.D. için bütün bunlar yersizdi. Amerika'nın çıkarları, Doğu'ya verilecek düzen'in İkinci Dünya Savaşı'na yol açan durumu tekrarlatmayacak biçimde, Avrupa sorunlarını çözmeye yaramasıydı. A.B.D.'nce uygulanan baskı aracı askerî yönde değildi. Gerçekte hemen hemen ve yalnız politik ve ekonomikti, ama bu da doğrudan doğruya ve apaçık değildi. Çoğu zaman tehdit ya da sindirme biçiminde de olmamıştı; yardımı kesme ihtimalinin sezdirilmesi A.B.D.'yi, amacına ulaştırmaya yetiyordu; Orta Doğu'da ulusal yararları sağlama yolunda elde edilen her başarı, A.B.D.'nin başka bir devleti ya da devletleri bir seçme zorunluğunda bırakmasına borçluydu. Ya Amerika'nın isteklerine boyun eğecekler ya da elde edebileceklerine oranla daha büyük bir bedel ödemeyi göze alarak ret yoluna gidebileceklerdi. Amerika'nın bu etkiyi göstermediği konulardaysa, Amerika istekleri bilinmezlikten geliniyordu.

Amerika'nın Barış Konferansı'ndaki gücü, kendisinin elinde tuttuğu davranış özgürlüğüne dayanıyordu ve bu özgürlüğü Wilson, büyük bir incelikle koruyordu; bunun anlamı, A.B.D.'nin Almanya'ya karşı savaşın ortak şartlarıyle bağlı olmadığı ve bu durumuyle, antlaşmalarla bağlı oldukları için ayrı barış yapamayan İtilâf Devletleri'ne oranla, Almanya ile istediği biçimde bir anlaşma yapabileceğiydi. Antlaşmalara Amerika'nın katılmasının İtilâf Devletleri bakımından değeri ve Amerika'nın du değerden

tam olarak yararlanma isteği, barış görüşmeleri ciddî olarak başladığında ve silah bırakışmasına götüren görüşmeler sırasında hiç bir duraksamaya yer vermeyecek biçimde ispat edilmişti. House'un, on dört nokta'nın, barış görüşmelerinin ayrılmaz bir parçası olduğunu kabul ettirmek için, İtilâf Devletleri Başbakanlarına, Almanya ile ayrı bir barış yapabileceği tehdidi, bu değeri kuvvetle doğuruyordu. Ancak, A.B.D. Versay Antlaşması'nı ve Fransa'ya verilen garanti antlaşmasını imzalayıp antlaşmaya doğrudan doğruya katılmış gibi bir durumda gözükünce, Amerika'nın İtilâf Devletleri'ni baskı altında tutma yeteneği kaybolmuş, ötekiler ise bundan yararlanmakta gecikmemişlerdir.

Orta Doğu'nun savaş sonu düzenlemelerinde göze çarpan görünüşlerinden biri, bir yandan Manda altına alınmış ülkelerdeki hakları konusunda İtilâf Devletleri'yle A.B.D. arasındaki görüşmelerdeki anlaşmazlık, öte yandan, A.B.D.'yle yeni Türkiye arasındaki görüşmelerdi. A.B.D., İtilâf Devletleri'nden bütün istediklerini elde etmişti. Çünkü, Amerikan baskı gücünün önemli bir bölümü kaybedilmiş olmakla birlikte, bu konularda Amerikan isteklerinin İtilâf Devletleri tarafından kabul edilmesini sağlayacak kadar bir baskı gücünün bulunduğu bir gerçekti. **Fakat, birisi çıkıp da A.B.D.'nin 1922'de Türklerden koparmayı umduğu ile ertesi yaz döneminde elde ettiğini karşılaştırırsa, açıkça görülecektir ki Türkler, İtilâf Devletleri'ne oranla ölçülemeyecek kadar güçsüz oldukları halde, ancak neyi vermek istemişlerse onu vermişlerdir ve bu karşılıklı durum, sonucu etkileyecek etkenler arasına girememiştir.** A.B.D., artık elde etmeye çalıştığı yararlar için, ne pahasına olursa olsun, Türkiye üzerine baskı yapabilme durumundan çıkmıştı.

A.B.D.'nin Orta Doğu politikasının göze batan ikinci belirgin niteliği, amaçtan uzaklaştırıcı bir biçimde yürütülmekte bulunulmasıydı. 1917'de Türkiye ile ilişkiler kesildikten sonra, Amerika'nın bu bölgeyle artık doğrudan doğ-

ruya politik bağı yoktu; ama, Mısır'daki diplomatik ajanı, savaş boyunca, Sultan yönetiminden çok Britanya yetkilileriyle ilişkilerini canlı bir düzende sürdürmüştü. Savaştan sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun büyük bir bölümü, İtilâf Devletleri'nin denetimi altına girmişti. Bu durumda, Orta Doğu'da Amerika'yı etkin kılabilmek için harcanan çabalar, doğrudan doğruya yerli kurum ve kişiler üzerine yöneltilemiyor, ancak, bölgeye el atmış ve onu denetimi altında tutan İtilâf Devletleri Hükümetleri ya da önderleri yolundan etkili olmaya çalışıyordu. Durumu böylece değerlendiren Wilson, Amerikan çıkarlarını izleyebilmek için savaş sonu Orta Doğu politikasının bazı kalıplara uydurulması gereğine inandı. Bu amaca ulaşmak için İtilâf Devletleri'ni razı etmeye ya da istediklerini yaptırmak için onlara baskı yapmaya karar verdi. Bu tutum, A.B.D. bir şeyi isteyince, bu istek sonuç vermek suretiyle etkili olduğunu gösterdi; buna karşılık, iş olumsuz nitelikte ise, yani, bir şeyin yapılmaması istendiği zaman aynı ölçüde başarı sağlamadı. Çünkü A.B.D., normal olarak, olaylardan, olup bittikten sonra haber alıyor ve böylece Amerika politikası, İtilâf Devletleri'nin politikasını arkadan izleyebiliyordu.

Bu politikanın dolaylı bir biçimde yürütülmesi bu hususdaki sistemin ciddî bir sakıncasıydı. Bu durum A.B.D.'yle öteki devlet ya da devletler arasındaki ilişkilerin dayandığı temel yapıdan ileri geliyordu; çünkü, Amerika, İtilâf Devletleri'nin kendi aralarında yaptıkları gibi avantajlar sağlayamamakta ve bu nedenle baskıya baş vurması gerekmekteydi. Bu da, izlenen yolun, genellikle üzücü olduğu anlamına gelmekle kalmıyor, küçücük bir sonuç bile, daima önemli bir kavganın tohumlarını taşıyordu. Elde edilen sonuç önemli bir nitelikteyse ortaya çıkan sorun üzerinde duruluyordu. Böylece, Wilson, bir ölçüde önemsiz olan sorunlarda, Versay Antlaşması'ndan ve Fransa'ya verilen garanti antlaşmasından vazgeçmek imkânlarını göz önünde tutmak zorunluğunu duymaktaydı. Bu sorunlar,

gerçekte ve sonu bakımından Amerika'nın yararlarını etkilemeyecek kadar önemsizdi ama önemsiz olmakla birlikte bu sorunlar, sonunda A.B.D.'nin çıkarlarını yine de etkileyecek bir nitelik taşıyorlardı. Bu sorunlar içinde İtalya ile Yunanistan'ın Anadolu'da kendilerine ayırdıkları bölgeler arasında çizdikleri sınırlar, Clemenceau'nun "A" Tipi Manda'lar üzerindeki inatçı tutumu ve İngiltere ile İran arasındaki anlaşma sayılabilir. İşlerin bu durumu, 1918'den 1958'e kadar süregelmiştir. Bu süre içinde Amerika'nın Orta Doğu politikası, — özellikle ve daha doğrusu Amerika'nın Orta Doğu politikasından çok, Amerika'nın Avrupa politikasının bir uzantısı olan Truman Doktrini gibi ayrılıkların dışında — otomatik denetimli bir düzenle yürütülüyor ve Wilson'un da kavgasını yaptığı bazı beceriksizliklerin üzüntüsü çekiliyordu. Amerika'nın, İngiltere ve Fransa'ya karşı, 1956 yılındaki Süveyş Kanalı bunalımındaki tutumunda, bir ölçüde, bu birikmiş duyguların yeri olduğu kanısına varılabilir.

Normal olarak bütün bunların bir geçmişi vardır. İlişkilerin bu biçimde 1920'de kesilmesi, Amerika Yakın Doğu çözümünden çekilmemiş olsaydı, düşünülemezdi. Çünkü, bu durum, 1919 yazında defalarca ortaya çıkmıştı. Amerikan çıkarlarının Orta Doğu'da doğrudan doğruya eyleme geçecek kadar değerli olup olmadığının Wilson tarafından düşünülmesi gibi bir sorun, Amerikan denizcileri, 1958 temmuz'unda Beyrut'a çıkarma yapıncaya kadar, kesin çözümüne ulaşamayacaktı.

BİTTİ

LAURENCE EVANS

TÜRKİYE'NİN PAYLAŞILMASI

(1914-1924)

— "United States Policy and the Partition of Turkey" —

Türkçesi :

Tevfik ALANAY

Milliyet
YAYINLARI